

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ANAYASALARINDA
DEĞİŞEN DEMOKRASİ ANLAYIŞI**

Oğuz AŞIK

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Emin KOÇ**

İZMİR - 2019

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Oğuz AŞIK
Öğrenci No : 2016800496
Tez Başlığı : Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında Değişen Demokrasi Anlayışı

Savunma Tarihi : 20/08/2019
Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Emin KOÇ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Dr.Öğr.Üyesi Emin KOÇ	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Dr.Öğr.Üyesi Yaşar Metin ÖZDEMİR	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr.Nesrin ADA	- Ege Üniversitesi	

Oğuz AŞIK tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği
) / oy çokluğu() ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında Değişen Demokrasi Anlayışı” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

14/07/2019

Oğuz AŞIK

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasalarında Değişen Demokrasi Anlayışı
Oğuz AŞIK

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Programı

Kökenleri Antik Yunan dönemine dayanan demokrasi, günümüzde modern devletler tarafından benimsenen ideal yönetim sistemidir. Bununla beraber bu ideal yönetim sistemi, kavramsal olarak, ortaya çıktığı Antik Yunan döneminden bu yana farklı yorumlara tabi olmuştur. Bu durum ise belirli bazı nitelikler sabit kalsa da farklı demokrasi yaklaşımlarını ve bu yaklaşımlara bağlı farklı demokrasi kuramlarını ortaya çıkartmıştır.

Demokrasi, ayrıca, sadece bir yönetim sistemi olmaktan öte aynı zamanda bir kültürdür. Bu bağlamda bir devlette işlevsel bir demokratik sistemin, ancak ve ancak demokrasi kültürünün yerleşiklik kazanması ile gerçekleşebileceği bu çalışmanın temel savıdır. Öyle ki demokratik kültürün eksik olduğu demokratik rejimlerde, arızalı demokrasi uygulamalarının ve dahası otoriter ve totaliter eğilimlerin demokrasi ile bağdaştırıldığı görülmektedir.

Demokratik sistemler içerisinde anayasalar, salt hukuki metinlerden ibaret olmayıp, otoriteyi sınırlayan, keyfiliği önleyen, yönetim sistemine işlerlik kazandıran ve toplumsal yapıyı düzenleyen ve şekillendiren önemli metinlerdir. Anayasa yapım süreçleri ise başlı başına demokratik kültür olgusu ile iç içe olan süreçler olup, bir toplumun demokratik kültür düzeyini göstermeleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Cumhuriyet dönemi Türk anayasalarının kurduğu siyasal sistem içerisinde, her bir anayasal dönemin toplumsal ve siyasal olayları analiz edilerek Türk demokrasi tarihini ele alan çalışmamız, Türkiye'de demokrasinin ve demokratik sisteminin yerleşmesini, anlamını, aksayan yönlerini ve açmazlarını analiz etmekte ve son tahlilde bu açmazların nasıl

özölebileceğine, daha işlevsel bir demokratik sisteme nasıl ulaşılabilirceğine cevap aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Demokrasi, Demokrasi Kuramları, Demokrasi Kültürü, Türk Anayasa Tarihi, Türk Demokrasi Tarihi, Vesayetçi Demokrasi.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Changing Concept of Democracy
in the Turkish Constitutions of Republican Period
Oğuz AŞIK

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Administration
Public Administration Program

Democracy, whose origins date back to ancient Greece, is the ideal system of government adopted by modern states today. Nevertheless, this ideal system of government has been conceptually subject to different interpretations since the time of its emergence in ancient Greece. This phenomenon has revealed different approaches and these approaches related theories of democracy, although certain qualities have remained constant.

Democracy is also more than just a system of government, it is also a culture. In this context, the main argument of this study is that a functional democratic system in a state can only be realized with the establishment of a culture of democracy. Such that in democratic regimes where democratic culture is lacking, it can be seen that defective democracy practices, moreover, authoritarian and totalitarian tendencies are associated with democracy.

Within democratic systems, constitutions are not mere legal texts, they are important texts that limit authority, prevent arbitrariness, operate the governmental system and regulate and shape the social structure. The constitution-making processes, on the other hand, are intertwined with the phenomenon of democratic culture and are of great importance in terms of showing the level of democratic culture of a society.

Our study which is dealing with the history of Turkish democracy by analysing the social and political events of each constitutional period within the political system established by the Turkish constitutions of the Republican era, is analysing the establishment of democracy and democratic system in Turkey, its meaning, its defective aspects and dilemmas and in the

last instance is searching for answers to how to fix these dilemmas and how to reach to a more functional democratic system.

Keywords: Constitution, Democracy, Theories of Democracy, Culture of Democracy, The History of Turkish Constitutions, The History of Turkish Democracy, Tutelary Democracy.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ANAYASALARINDA DEĞİŞEN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DEMOKRASİ KAVRAMI	4
1.1.1. Demokrasinin Tanımı	4
1.1.2. Demokrasinin Kısa Bir Tarihçesi	9
1.1.3. Egemenliğin Kullanılması Bakımından Demokrasi	15
1.1.3.1. Doğrudan Demokrasi	15
1.1.3.2. Temsili Demokrasi	17
1.1.3.3. Yarı Doğrudan Demokrasi	19
1.2. DEMOKRASİ KURAMLARI VE MODELLERİ	20
1.2.1. Demokrasi Kuramları	21
1.2.1.1. Liberal Demokrasi Kuramı	22
1.2.1.2. Marxist Demokrasi Kuramı	24
1.2.1.3. Çoğunlukçu Demokrasi Kuramı	26
1.2.1.4. Çoğulcu Demokrasi Kuramı	26
1.2.1.5. Seçkin Demokrasi Kuramı	27
1.2.1.6. Ekonomik Demokrasi Kuramı	28
1.2.1.7. Sosyal Demokrasi Kuramı	29
1.2.1.8. Düşük Yoğunluklu Demokrasi Kuramı	30
1.2.1.9. İlliberal Demokrasi Kuramı	31

1.2.1.10. Müzakereci Demokrasi Kuramı	32
1.2.1.11. Agonistik Demokrasi Kuramı	34
1.2.2. Demokrasi Modelleri	35
1.2.2.1. Westminster Modeli (Çoğunlukçu) Demokrasi	36
1.2.2.2. Oydaşmacı Demokrasi Modeli	37
1.2.2.3. Vesayetçi Demokrasi Modeli	38
1.3. DEMOKRASİ VE ANAYASACILIK ÜZERİNE	39
1.4. TOPLUMSAL-KATILIMCI DEMOKRASİ MODELİ	40

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ANAYASALARININ DEMOKRASİ ANLAYIŞI

2.1. 1921 ANAYASASI (TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU)	43
2.1.1. 1921 Anayasası'nın Hazırlanışı	44
2.1.2. 1921 Anayasası'nın Esasları	45
2.1.3. 1921 Anayasası'nın Demokratik Yapısının Genel Değerlendirilmesi	49
2.2. 1924 ANAYASASI	51
2.2.1. 1924 Anayasası'nın Hazırlanışı	52
2.2.2. 1924 Anayasası'nın Esasları	53
2.2.3. 1924 Anayasası'nın Uygulanması	59
2.2.3.1. Tek Parti Rejimi	60
2.2.3.2. Çok Partili Rejim	65
2.2.4. 1924 Anayasası'nın Demokratik Yapısının Genel Değerlendirilmesi	73
2.3. 1961 ANAYASASI	76
2.3.1. Geçiş Rejimi ve 1961 Anayasası'nın Hazırlanışı	77
2.3.2. 1961 Anayasası'nın Esasları	85
2.3.2.1. Demokratik İlkeler Dayanan Direniş Hakkı	86
2.3.2.2. Anayasal Organların Demokratik İlkeler Göre Reformizasyonu	87
2.3.2.3. İşlevsel Bir Demokratik Rejimin Aşındırıcısı: Vesayetçi İzler	90
2.3.2.4. Özgürlükçü Anayasa'nın Temel Haklar Rejimi	90
2.3.2.5. 1961 Anayasası'nda Kuvvetler Ayrılığı	96
2.3.2.6. Anayasa Yargısı: Demokratik Rejimin Güvencesi mi, Vesayetçi Yapının Denetleyicisi mi?	97
2.3.3. 1961 Anayasası'nın Uygulanması	98

2.3.3.1. 1971 Öncesi Dönem	100
2.3.3.1.1. Vesayet Gölgesinde Siyasi Sivilleşme: Seçim Sistemi ve Seçimlerin Düzenlenmesi	100
2.3.3.1.2. Demokratik Hayatın ve Sivil Siyasetin Önündeki Engeller: Darbe Girişimleri	102
2.3.3.1.3. Yapay Kutuplaşmalarla Aşınan Demokratik ve Toplumsal Düzen	104
2.3.3.1.4. Demokratik İlkeler Açısından Önemli Bir Kazanım: Milli Bakiye Sistemi ve Bu Sisteme Göre Yapılan Seçimler	106
2.3.3.1.5. AP'nin Çoğunlukçu Demokrasi Özlemleri ve Özgürlüklere Karşı Otoriter Tutumu	107
2.3.3.2. 1971 Sonrası Dönem	110
2.3.3.2.1. Demokratik Rejimin Baskı Altına Alınması: 1971 Anayasa Değişiklikleri	112
2.3.3.2.2. Koalisyonlar Dönemi Gerilimlerinin Demokratik ve Toplumsal Yapıya Etkileri	114
2.3.3.2.3. İzlenen Siyasetin ve Dış Etkilerin Demokratik Yapıyı Aşındırıcı Etkileri: 1980 Askeri Müdahalesine Doğru Türk Demokrasisi'nin Açmazları	117
2.3.4. 1961 Anayasası'nın Demokratik Yapısının Genel Değerlendirilmesi	119
2.4. 1982 ANAYASASI'NIN HAZIRLIK SÜRECİ	123
2.4.1. Yasakçı ve Otoriter Nitelikli Milli Güvenlik Konseyi Rejimi	124
2.4.2. Yeni Anayasa Hazırlık Çalışmaları	129
2.4.3. Vesayet Gölgesindeki Seçim Sisteminin Değerlendirilmesi	135
2.4.4. Baskı Rejiminde Yapılan Seçimler	138
2.4.5. Milli Güvenlik Konseyi Rejiminde Araçsallaşan Demokrasi	139
2.5. 1982 ANAYASASI	140
2.5.1. Başlangıç Metni ve Başlangıç Metnindeki Vesayetçi İzler	142
2.5.2. Anayasal Düzenin Dayandığı Genel Esaslar	144
2.5.2.1. Laik Devlet İlkesi	146
2.5.2.2. Demokratik Devlet İlkesi	148
2.5.2.3. Sosyal Devlet İlkesi	150
2.5.2.4. Hukuk Devleti İlkesi	151

2.5.3. Anayasanın Yetki Haritası: Yasama, Yürütme ve Yargı Erklerinin	
Konumu	152
2.5.3.1. Yasama	152
2.5.3.2. Yürütme	154
2.5.3.3. Yargı	157
2.5.4. Temel Haklar Rejimi	159
2.5.4.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmalarına Yönelik	
Hükümler	160
2.5.4.2. Kişinin Hak ve Ödevleri	164
2.5.4.2.1. 2001 Değişiklikleri Sonrasında Kişinin Hak ve	
Ödevlerinin Durumu	166
2.5.4.3. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler	171
2.5.4.3.1. Eğitim ve Öğrenim Hakkı Üzerindeki Vesayet	
Gölgesi: Resmi İdeoloji	172
2.5.4.3.2. Yasakçı Anayasal Düzendeki Sendikal Hakların	
Durumu	172
2.5.4.3.3. Yasakçı Anayasal Düzendeki Sanat ve Sanatçının	
Korunması	173
2.5.4.4. Siyasi Haklar ve Ödevler	174

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1982 ANAYASAL DÜZENİNDE YAŞANAN SİYASAL VE TOPLUMSAL OLAYLARIN DEMOKRATİK AÇIDAN İNCELENMESİ

3.1. SİVİL SİYASAL HAYAT: 1983 - 2018	179
3.1.1. 12 Eylül Gölgesinde Sivil Siyasal Hayat: 1983 - 1991	179
3.1.1.1. Türk-İslam Sentezi Etkisindeki Siyasal Hayatın Demokratik	
Analizi	180
3.1.1.2. Demokratik Rejim Açısından Önemli Bir Adım: Siyaset	
Yasaklarının Kalkması	183
3.1.1.3. 1987 Seçimi ve Sonrası: Özal Hükümeti'nin Meşruiyet	
Krizi	186
3.1.1.4. Özal'ın "Cumhur-başbakanlığı" Döneminin Demokratik	
Açıdan Analizi	190

3.1.1.5. 1991 Erken Seçimi ve Seçim Kanunu'nda Yapılan Temsilde Adalet İlkesini Sarsan Değişiklikler	192
3.1.2. Koalisyon Hükümetleri Dönemi: 1991 - 2002	194
3.1.2.1. Dönemin Demokratik Paradoksları	194
3.1.2.2. Siyasal İslam ve Demokrasi	197
3.1.2.3. 28 Şubat Post-Modern Darbesi ve Sonrasında Yaşanan Siyasal & Toplumsal Gelişmelerin Demokratik İlkeler Açısından Değerlendirilmesi	202
3.1.2.4. 1999 Seçimleri ve Sonrasında Sivil Siyasetteki Demokratik Sorunlar	205
3.1.3. Tek Parti İktidarı Dönemi: 2002 - Günümüz	210
3.1.3.1. Tek Parti İktidarının İlk Döneminin Demokratiklik Analizi	212
3.1.3.2. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Demokrasi Krizi	214
3.1.3.3. 2010 Anayasa Değişiklikleri ve Sonrası Dönemde Demokratik Rejimdeki Gelişmeler	219
3.1.3.4. Partili Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Sistemin Demokratiklik Analizi	225
3.2. 1982 ANAYASASI'NIN DEMOKRASİ ANLAYIŞININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	228
SONUÇ	231
KAYNAKÇA	238

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMM	Büyük Millet Meclisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	Çeviren
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
Der.	Derleyen
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
E.	Esas
Ed.	Editör
Fak-Fuk-Fon	Fakir Fukara Fonu
FETÖ	Fethullahçı Terör Örgütü
FP	Fazilet Partisi
GP	Genç Parti
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HP	Halkçı Parti

Hızl.	Hazırlayan
IDP	İslahatçı Demokrasi Partisi
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İP	İyi Parti
K.	Karar
KDV	Katma Değer Vergisi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
M.Ö.	Milattan Önce
MBK	Milli Birlik Komitesi
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MNP	Milliyetçi Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OHAL	Olağanüstü Hal
p.	page (sayfa)
PKK	Partiya Karkerên Kurdistan (Kürt İşçi Partisi)
pp.	from page to page (sayfadan sayfaya)
RP	Refah Partisi
s.	sayfa
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	Sosyal Demokrasi Partisi
SP	Saadet Partisi
ss.	sayfadan sayfaya
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	Türk Ceza Kanunu
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu

THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TL	Türk Lirası
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
USD	The United States Dollar (Amerikan Doları)
vb.	ve bunlar gibi / ve benzeri
YÖK	Yükseköğretim Kurumu
YSK	Yüksek Seçim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

İnsanlığın, MÖ. 10.000'li yıllarda, yerleşik hayata geçmesiyle birlikte üretim ve üretimin kontrolünü sağlamak için uzlaşmaya dayalı iş bölümü yapması sonucunda, Aristoteles terminolojisinde en küçük idari birim olarak tanımlanan *oikos*'ların¹ birleşmesi ile köyler, bu köylerin birleşmesi ile de *polis* denilen şehir devletleri ortaya çıkmıştır².

Şehir devletlerinin ortaya çıkması yöneten/yönetilen ayrımını da beraberinde getirmiştir. Bu ayrım insanlık tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Öyle ki bu noktadan sonra yönetenler, yönetilenler üzerindeki iktidar alanını genişletmek isterken, yönetilenler de yönetenlerin iktidarını sınırlama mücadelesine başlamışlardır. Bu mücadelenin ürünlerinden bir tanesi de demokrasidir.

Eski Yunan'da başlayan bu demokrasi serüveni, tarih boyunca dünyaya yayılmış, yayılırken de kimi zaman kabuk değiştirmiş, kimi zaman çeşitli engellerle karşılaşmış, savaşlar ve kişisel hırslar uğruna bertaraf edilmiş, kimi zaman da iktidarda kalmak için sadece bir araç olarak kullanılmıştır³.

Yukarıda belirtildiği üzere belirli tarihsel koşullardan geçip günümüze kadar gelen demokrasi kavramı, kökeni, Eski Yunanca'da "halk" anlamına gelen sözcük olan "demos" ve "yönetim, hükmeden güç" gibi kavramları karşılayan "kratos" sözcüklerinin birleşiminden oluşur ve en genel anlamı ile "halk yönetimi" anlamına gelir.

Demokrasinin hemen herkes tarafından bilinen tanımı Abraham Lincoln'un yapmış olduğu "Government of the people, by the people, for the people (Halkın, halk tarafından, halk için yönetimi)" tanımıdır⁴. Bununla birlikte sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi demokrasinin tanımının ne olduğu konusunda da alanda bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bunun en temel nedeni "halk yönetimi" kavramının ve halkın yönetiminin uygulanma biçimlerinin çeşitli tarihsel bağlamlarda ve çeşitli

¹ Aristoteles terminolojisinde "Oikos" toplumun en küçük birimi olan aileyi ve ailenin hanesini temsil eder ve mikro anlamda devlet tanımını karşılar. Öyle ki hanenin içinde bulunduğu tarımsal arazi, burada yaşayan ve çalışan bireyler, sahip olunan hayvanlar ve üretilen ürünlerin tamamı oikos'a dahildir. Bkz. S. Pomeroy, **Xenophon Oeconomicus: A Social and Historical Commentary**, Clarendon Press, Oxford, 1994, p.31.

² Aristoteles, **Politika**, çev. Mete Tunçay, 10. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s.8-9.

³ Onur Öymen, **Demokrasiden Diktatörlüğe: İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler**, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, s.9.

⁴ Abraham Lincoln, "The Momentous Issue of Civil War", **Lincoln On Democracy**, (Ed. Mario M. Cuomo, Harold Holzer), Fordham University Press, New York, 2004, p.204.

toplumsal-ekonomik formasyonlarda değişik biçimler almasıdır⁵. Ayrıca baştaki tanım kabul edildiğinde şu iki soruyu da beraberinde getirir. Bunlardan ilki, yönetme işini kimin yerine getireceğidir; diğeri ise halkın farklı görüşlere sahip olup, farklı tercihleri ifade etmesi durumunda yönetimin kimin çıkarına göre hareket edeceğidir⁶.

Kavramın ortaya çıkışından itibaren sadece tanımı konusunda değil uygulanabilirliği konusunda, daha açık bir ifadeyle belirtecek olursak demokrasinin uygulanışı ya da hangi sebepler dolayısı ile uygulanamayışı üzerinde de belirli bir uzlaşa sağlanamamış olup, demokrasinin daha işlevsel olarak nasıl uygulanabileceğı ve ideal demokrasiye nasıl ulaşabileceğı sorularına farklı felsefi görüşler ve ideolojiler çerçevesinde yanıt aranmaya çalışılmıştır. İşte bu farklı felsefi görüşler ve ideolojiler çerçevesinde, daha iyi bir demokrasinin imkanı üzerine düşünceler sonucunda demokrasi kuramları ortaya çıkmıştır.

Köklü bir tarihi geçmişı olmakla birlikte günümüz modern siyasetine Amerikan ve Fransız Devrimleri ile girdiğı kabul edilen demokrasi ile Türkiye, her ne kadar 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti zamanında ilk kez karşılaşmış olsa da gerçek anlamda 20. yüzyılda Cumhuriyet Dönemi ile tanışmış ve anayasacılık hareketleri çerçevesinde kendi demokrasi pratiklerini geliştirmeye başlamıştır⁷. Bu doğrultuda yapılan anayasalarda demokratik devlet ilkesine yer verilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 27 Kasım 1981 tarih ve E.1979/31 ve K.1980/59 sayılı kararında, demokratik devlet aşağıdaki şekilde tanımlamıştır;

"...egemenliğin bir kişı, zümre veya sınıfça belli sınıflar yararına kullanılmadığı, genel ve serbest seçimlerin iktidara gelmede ve iktidardan ayrılmada tek yol olarak kabul edildiğı ve iktidarın tüm ulus yararına kullanıldığı bir yönetim biçimi..."⁸

Tarafımı bu çalışmayı yapmaya sevk eden ana soru; *"İyi bir demokrasinin işlerliğı için gerekli olan iki kurumdan, Meclis'in "Demokratik devlet" ilkesini anayasal hale getirmesi ve modern sistemlerde gerçek anlamda demokrasinin işlemesi için gerekli olan Anayasa Mahkemesi'nin var olması ve yapmış olduğı tanım*

⁵ Ateş Uslu, "Demokrasi", **Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Der. Gökhan Atılgan, E. Attila Aytekin), 5. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s.137.

⁶ Arend Lijphart, **Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları**, çev. Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006,s.13.

⁷ Bernard Crick, **Democracy: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, New York, 2002, p.3.

⁸ **Resmî Gazete**, 08.01.1981, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17214.pdf>, (17.04.2018).

*çerçevesinde demokrasinin işlerliğini sağlamaya yönelik kararları bir devletin demokratik sayılması için yeter koşul mudur?" sorusudur. İşte bu çerçevede, çalışmanın amacı demokrasi kuramlarından yola çıkarak, cumhuriyet dönemi anayasacılık hareketlerinde demokrasi anlayışının ne yönde değişim gösterdiğini belirterek, Türkiye'nin demokrasi künyesini ortaya çıkartmaktır. Bu amaç gerçekleştirilirken, anayasaların, araştırma konusu ile ilgili maddeleri, iktidarlar tarafından yapılan kimi uygulamalar ile kıyaslanacak, bu kapsamda da anayasalarda yer alan demokrasi ilkesinin teorik anlamının ötesinde hayat bularak pratiğe mi geçtiği; eğer pratiğe geçtiyse yerel anlamda iktidarda kalmak, *global anlamda ise gelişmekte olan ülkeleri küresel pazara dahil etmek için çeşitli uygulamalara kılıf olmak*⁹ gibi araçsal nitelik taşıyıp taşımadığı sorgulanacaktır.*

Çalışmanın ana yöntemi "kaynak tarama" olup, demokrasi ile ilgili kaynaklar toplanarak elde edilen veriler, araştırmanın amacına yönelik olarak kullanılmış ve tarafımızca yorumlanarak, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından sentezlenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, "Kavramsal Çerçeve" başlığı altında demokrasinin tanımına, tarihine, egemenliğin kullanılması bakımından türlerine, genel hatlarıyla demokrasi kuramlarına ve modellerine değinilecek olup, anayasacılık hareketleri ile demokrasi arasında bir ilişki mi yoksa bir çelişki mi olduğu saptanmaya çalışılacak ve bunun ardından mikro ölçekli bir demokrasi modeli ortaya konacaktır. İkinci bölümde cumhuriyet dönemi anayasalarının demokrasi anlayışı irdelenerek, dönemler içerisinde Türk demokrasi anlayışının ne yöne evrildiği ortaya konacak ve bunun nedenleri üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde 1982 Anayasası özelinde ve söz konusu anayasada yapılan değişiklikler çerçevesinde günümüz demokrasi anlayışının, birinci bölümde açıklanacak olan demokrasi kuramlarından hangisi ya da hangilerine yakın olduğu analiz edilecektir.

Sonuç bölümünde ise Türkiye'de demokrasinin daha iyi uygulanabilmesi için aksayan yönleri tarafımızca geliştirilen mikro ölçekli demokrasi modeline de dayanarak çözüm önerileri getirilmeye çalışılacaktır.

⁹ Emre Kongar, **Demokrasimizle Yüzleşmek**, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.12. (Demokrasi)

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DEMOKRASİ KAVRAMI

İnsanlık tarihinin en ileri yönetim biçimi olarak kabul edilen, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi düzenleyen modern demokrasiler, bugün birçok devlet tarafından benimsenmiş temel siyasal sistemdir. Ancak modern demokrasiler dediğimiz siyasal sistemlerin tamamı, gerçek anlamdaki demokrasiden oldukça uzaktır¹⁰.

Demokrasi, halkın doğrudan yönetimde olduğu ve kendini yönettiği bir siyasal düzen olarak tarif edilirse hiçbir çağdaş devlet demokratik olarak nitelenemez¹¹. Çünkü devletler, bu "demokrasi sistemini" kendi iç dinamiklerine göre yapılandırır ve uygular. Burada kusurlu olan şudur ki; bir yaşam tarzı olması gereken, devlet karşısında toplumun gücünü ifade eden demokrasi, devlet tarafından sistemleştirilmiştir. Bu sebeplerden dolayı; her siyasal sistem türü içerisinde olduğu gibi, demokrasi anlayışında da önemli benzerlikler kadar büyük farklılıklar da bulunmaktadır¹².

1.1.1. Demokrasinin Tanımı

Sosyal bilimlerdeki bir çok kavram gibi demokrasi kavramının tanımı konusunda da alanda, teorisyenlerce oy birliği ile kabul edilen tek bir tanım bulunmamaktadır.

Eski Yunan'da Platon ve Aristoteles'in düşüncelerine baktığımızda demokrasinin, günümüzdeki gibi saf olumlu bir anlam taşımadığını ve yüceltilmediğini görürüz. Platon, bir devletin başına gelebilecek en kötü şey olarak nitelediği tiranlığa, iyi eğitim görmemiş halkın oy kullandığı bir demokrasi modelinin yol açtığını ifade ederken¹³, Aristoteles ise demokrasiyi, *politeiadan* sapma olarak

¹⁰ Coşkun Can Aktan (Ed.), **Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.xii. (Sistem Arayışı)

¹¹ Christopher Pierson, **Modern Devlet**, çev. Neşet Kutluğ, Burcu Erdoğan, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011, s.42.

¹² Barrington Moore, Jr, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, çev. Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.482.

¹³ M.G. Schmidt, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 28.

nitelendirir¹⁴. Nitekim Aristoteles günümüzde demokrasi ile ilişkilendirdiğimiz kavramları politeia içerisinde sıralar.

Demokrasi, modern siyasetteki anlamı ile olumlu tanımlamalarına yukarıda da belirttiğimiz üzere Amerikan ve Fransız Devrimleri sonrasında kavuşur. Yapılan tanımlarda demokrasi kavramının kapsadığı unsurlardan; halk egemenliği, eşitlik, tolerans, egemenliğin sınırlandırılması, egemenliğin kontrolü, genel seçimler, çok partili sistem, katılım, çoğulculuk vb. bir veya birkaç unsur, teorisyenin bakış açısına göre ön plana çıkmaktadır.

Tocqueville'in demokrasi anlayışında katılım ve eşitlik unsurları ön plana çıkar. Ona göre demokrasi, toplumdaki herkesin, yöneticilerin seçimine, otoritenin kullanımına ve dolaylı olarak yasaların yapılmasına katıldığı, eşitliğe dayalı bir yönetim sistemidir¹⁵.

Russell'a göre demokrasi; bütünleşme sebebi, erek, boyut, grubun birey üzerindeki kontrol gücü vb. pek çok yönden farklılık gösteren sosyal gruplar içerisinde, gücün, bir noktada odaklanması ya da dengesiz yayılması sorunlarına yönelik bir çaba olmasına rağmen yine de bu sorunların çözümünde her zaman başarılı olamaz¹⁶. Bu kapsamda Russell'in anlayışında egemenliğin kontrolü ve sınırlandırılması unsurlarının öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Barrington Moore, Jr.'a göre demokrasi, keyfi yönetimin ve yöneticilerin denetlendiği, keyfi kurallar yerine adil ve rasyonel kuralların oluşturulduğu ve bu kuralların tabandaki halkın verdiği mücadelenin kazanımı olduğu bir sistem olup, Moore, Jr. tarihsel bağlam çerçevesinde Marxist tezleri kabul ederek burjuva olmaması halinde, demokrasinin de gelişemeyeceğini savunur¹⁷.

Tilly de demokrasiyi tanımlarken demokrasinin doğrudan öncülü olmuş bir dizi unsurdan (ticaret oligarşileri, köylü toplulukları, dini tarikatlar, devrimci hareketler) yola çıkarak, demokrasinin yurttaşlar ve siyasi yapı arasındaki ilişkileri kapitalizm koşullarında düzenleyen bir sistem olduğunu ifade eder¹⁸.

Schmitter ve Karl, Schumpeter'in *"halkın oyu için verilen rekabetçi mücadele içerisinde, bireylerin siyasi kararlar verme gücünü elde ettiği kurumsal düzenlemeler"* olarak gördüğü demokrasi tanımını kabul ederek, bu tanıma,

¹⁴ Politeia kelimesinin tam anlamı ile Türkçe karşılığı bulunmamakla birlikte, Aristoteles'in politeia ile ifade ettiği, bütün topluluğun iyiliği için yurttaşların hepsinin uyguladığı anayasal siyasal yönetimdir. Bkz. Aristoteles, s.81.

¹⁵ Sündüs Gökşen, **Alexis de Tocqueville'in Demokrasi Anlayışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s.35.

¹⁶ Bertrand Russell, **Etik, Toplum Siyaset**, çev. Funda Sezer, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s.26.

¹⁷ Moore, Jr, s.482-483, 487.

¹⁸ Charles Tilly, **Demokrasi**, çev. Ebru Arıcan, 2. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014, s.58.

yöneticilerin, halka karşı sorumluluğunu ve seçimler haricindeki diğer rekabet mekanizmalarını (Türkiye bağlamında örnek verecek olursak; 2018 erken seçimi için yapılan seçim ittifakları gibi) da ilave etmişlerdir¹⁹.

Dahl, demokrasi yerine "poliarşi" kavramını kullanır²⁰. Dahl'ın poliarşisi temelde Schumpeter'in tanımı ile örtüşmektedir. Dahl'a göre, poliarşinin bir gereği olarak, vatandaşlık hakları; muhalefet etme ve yönetimde en üst düzeyde bulunan görevlileri seçimle işbaşından uzaklaştırma olanağını taşımaktadır²¹. Bu çerçevede anlıyoruz ki poliarşilerin "muhalefet" ve "katılma" olarak iki ana özelliği bulunmaktadır. Muhalefet ile kastedilen, iktidar olmak için, serbest, düzenli ve dürüst seçimlere dayanan örgütsel yapı olup, katılma ile kastedilen ise tüm vatandaşların oy verme ve iktidar yarışında bulunma haklarının olmasıdır²².

Birey anlayışını öne çıkaran **Touraine** için demokrasi, en çok sayıda bireye, en büyük özgürlüğü veren ve olası en büyük çeşitliliği tanıyıp, bu çeşitliliğin sürekliliğini koruyan siyasal yaşam biçimidir²³.

Kışlalı ise demokrasiyi azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onlara bir gün çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi olarak tanımlar²⁴.

Görüldüğü gibi her teorisyen demokrasiyi belli bir perspektiften tanımlamaya çalışmıştır. Tüm tanımların kabul edilebilecek yanları olduğu gibi eleştirilecek yanları da mevcuttur. Hatta Russell gibi bazı teorisyenler, yukarıda da belirtildiği üzere yaptıkları tanımın eleştirisini de yine kendileri yapmışlardır.

Marxist tez odaklı Tilly'nin tanımı demokrasiyi alt-yapının şekillendirdiği bir sisteme indirger; buna bir noktaya kadar katılmak mümkündür. Çünkü devlet, insanların bazı toplumsal faaliyetlerinin, siyasi faaliyet biçimine dönüştürülmesi ile

¹⁹ Philippe C. Schmitter, Terry Lyn Karl, "What Democracy Is...And Is Not", **Journal of Democracy**, Vol: 2, Number: 3, 1991, p.87.

²⁰ Kelime anlamı olarak çok kişinin yönetimi anlamına gelen siyasal sistemdir. Bu siyasal sistemin idealleştirilmiş halinde vatandaşlar seçme hakkına, ifade ve örgüt kurma özgürlüklerine mutlak anlamda sahip olup, iktidar, rekabetçi ortam içerisinde özgür ve adil seçimler yolu ile belirlenmekte ve tüm bu süreç şeffaf bir şekilde işlemektedir. Robert A. Dahl, "Demokrasinin Eleştirisi ve Poliarşi", **Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi**, (Ed. Coşkun Can Aktan), çev. Memduh Aslan, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.220,221. Chomsky'nin poliarşinin kelime anlamından ve ideal anlamından saparak, günümüzde geniş halk kesimlerine politik alanda etki olanağı tanımayan bir yönetim biçimi olduğuna ilişkin görüşü için bkz. Noam Chomsky, **The Ideology of the Poliararchy**, <https://chomsky.info/survival01/>, (21.11.2018).

²¹ Dahl, s.219.

²² Ergun Özbudun, **Anayasalcılık ve Demokrasi**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s.74. (Anayasalcılık)

²³ Alain Touraine, **Demokrasi Nedir?**, çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.25.

²⁴ Ahmet Taner Kışlalı, **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.239.

kurgulanan bir yapıdır²⁵. Bununla birlikte demokrasi, salt alt-yapı tarafından biçimlendirilen bir üst-yapı sistemi değildir. Başta da belirttiğimiz üzere demokrasi bir yaşam tarzıdır ve bu kapsamda, üst-yapı olan egemen gücün dışında, kültürel boyutu da vardır ve Marxist tezde egemen üst-yapı, üretici güçlerin gelişmesini yansıtan başka ideolojik ve siyasi fikirlerle, ahlaki tutumlarla ve kültür unsurlarıyla çatışma halinde olup, ezilen sınıfların mücadelesinin yarattığı yeni düşünceler, siyasi örgütlenmeler, toplumsal alışkanlıklar ve gelenekler -ki bunlar demokrasi kültürü aracılığı ortaya çıkabilecek olgulardır-, egemen üst-yapının yerleşik ve gerici unsurlarıyla karşı karşıyadır²⁶.

Schmitter ve Karl'ın tanımı da yine demokrasinin kültürel boyutunu görmezden gelmekte ve bu bağlamda da işlevselci bir anlayışa bürünmektedir. Diğer bir ifadeyle demokratik sistemin en iyi şekilde işlemesi için, kurumsal düzenlemeler (seçimler vb.), rekabet ve hesap verilebilirliği öne çıkarmışlar, diğer faktörleri ise göz ardı etmişlerdir.

Kışlalı'nın tanımında ise demokrasi, azınlıkta olanların haklarına saygı gösterilmesi vurgulanmakla birlikte bunun kapsamına tam anlamı ile değinilmediği için özü itibarıyla çoğunlukçu bir sistem olarak ele alınmıştır. Çoğunlukçu demokrasi anlayışı ise demokrasinin sınırlarını daraltan bir anlayıştır. Çünkü çoğunluğun iradesinin yanılmaz olduğu ve her zaman kamu yararını amaçladığı varsayımı doğru olmadığından, çoğunluğun kararının, sırf çoğunluk tarafından alınmış olması nedeniyle, doğru olduğunu koşulsuz kabul etmek mümkün değildir²⁷. Nitekim, yukarıda belirtildiği üzere Platon, eğitimsiz bir çoğunluk baz alındığında, demokrasinin, tiranlıkla sonuçlanacağını belirtmiştir.

Görüldüğü üzere yapılan her demokrasi tanımı eleştirilebilir. Çünkü demokrasi kavramının içi teorisyenlerin subjektif bakış açılarına göre önem attıkları kavramlarla doldurulmakta, bu kavramlar dışında kalan, ama demokrasi ile örtüşen diğer kavramlar demokrasi tanımının dışında bırakılmaktadır.

Tarafımızca yapılacak bir demokrasi tanımında, öncelikle, halkın, halk tarafından yönetimi gibi ütöpik söylemlerden uzak durulmaya çalışılacaktır. Çünkü

²⁵ Gülnur Acar-Savran, "Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi: Siyasetin Eleştirisi", **11. Tez**, Sayı: 6, 1987, s.52-53.

²⁶ Karl Marx, Friedrich Engels, **Seçme Mektuplar**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1996, ss.101-103. Ayrıca tahakküm altındakilerin geliştirdiği bu mücadele pratikleri gizli senaryolar olarak da ele alınabilir. Demokrasi kültürü aracılığı ile gizli senaryoların oluşturulması için tahakküm altındakiler arasında tahakküm edenler ile mücadelede kullanılacak alt-politikalar üretilebilir. Gizli senaryolar ve alt-politika ile ilgili detaylı çalışma için bkz. James C. Scott. **Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar**, çev. Alev Türker, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 2014.

²⁷ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011, s.640. (Cilt I)

bir halkın kendi kendisini yönettiği ne yazık ki görülmemiştir ve görülmeyecektir. Bu bağlamda tüm hükümetler oligarşik yapıda olup, özünde az sayıda kişinin çoğunluğa hakimiyetini içerir²⁸. Rousseau'nun da belirttiği gibi: *"Gerçek demokrasi hiçbir zaman var olmamıştır ve olmayacaktır. Çoğunluğun yönetmesi ve azınlığın yönetilmesi doğal düzene aykırıdır."*²⁹

Peki bu bağlamda nasıl bir demokrasi tanımı yapılabilir? Demokrasi ideasının özdeşleşeceği bir tanım yerine, ideale yakın ve gerçekte uygulanan demokrasiler çerçevesinde bir tanım yapmak mümkündür.

Öncelikle böyle bir tanım için demokrasinin niteliklerini belirleyecek olursak şu noktalara dikkat çekmemiz gerekir. Günümüzde demokrasi denildiğinde, ilk akla gelen, siyasal iktidarın özgür seçimler aracılığıyla başa gelmesidir (seçimler). Bu özgür seçimlerde, farklı görüşleri özgürce temsil eden siyasal partiler etkin ve aktif rekabet halinde olmalıdır, rekabet kısıtı olmamalıdır (muhalfeft). Seçimle iktidarı ele geçirenler, halka karşı sorumludur, bu çerçevede siyasal iktidarı doğrudan ve dolaylı olarak denetleyecek bağımsız yargı gücü ve sivil toplum kuruluşlarının varlığı gereklidir (bağımsız yargı). Yönetilenler, eşit şartlarda, devlet görevlilerini seçme, denetleme ve devlet yönetiminde görev alabilme yetkesine sahip olmalıdır (katılım). Halk sesini temsilciler aracılığı ile duyurmakta olup, bu yeterli değildir; halkın rahatsızlık duyduğu bir konuyu, meclis gündemine taşıyabileceği düzenlemeler ve platformlar oluşturulmalı, kamuoyu açık hale getirilmeli, fikirler tartışılmalı ve çok seslilik sağlanmalı, iktidar eleştirilere ve çok sesliliğe açık olmalıdır (doğrudan katılım). Günümüzde belki de en önemlisi, iktidarın tüm eylem ve işlemlerinden halkın, manipülasyona maruz bırakılmadan doğru bir şekilde bilgilendirilmesi gerekir, seçim yoluyla iktidara gelen yöneticiler, kamuoyu adına doğruyu ve yanlışı belirleyememelidir (şeffaflık ve doğru enformasyon). Tüm bunların güvencesi niteliğindeki hukuk ile düzenlenmiş bireysel ve toplumsal haklar ve özgürlükler sistemi (özgürlük ve hukuki güvence sistemi) çerçevesinde demokrasi, bir yaşam tarzı, bir kültüre dönüşmelidir.

Bu öncüllerden yola çıkarak, demokrasi; iktidar mücadelesi veren siyasi partilerde ve devlet yönetiminde özgürce yer alabilme yetkilerine sahip olan halkın, bu partiler arasından seçimle iktidara getirdiği ve kendi içerisinde çıkarttığı yöneticilerinin, halka ve yine halkın iradesinin koruyuculuğunu yapan bağımsız yargı

²⁸ Maurice Duverger, **Siyasal Partiler**, çev. Ergun Özbudun, 2. Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara, 1974, s.538.

²⁹ Jean-Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.63.

organlarına karşı sorumluluklarının bulunduğu; yasaların yapılmasında çok sesliliğin göz ardı edilmediğı ve kimi doğrudan katılım uygulamalarının sistemleştirildiğı; yönetimde şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin bulunduğu ve tüm bunların ve bunlara ek olarak bireysel ve toplumsal hak ve özgürlüklerin kanunlar yolu ile hukuki güvence sistemine alındığı bir yönetim biçimi daha da ötesi bir yönetim kültürüdür.

Demokrasi tanımını yaptığımızı göre, şimdi demokrasinin ilk ortaya çıkışından itibaren geçirdiğı evrelere kısaca bakabiliriz.

1.1.2. Demokrasinin Kısa Bir Tarihçesi

Demokrasi ve demokrasi düşüncesinin tarihi, insanlar arasında toplumsal kökenli eşitsizlikleri gidermek için verilen, eşitlikçi ve özgürlükçü düşüncenin evrimini yansıtan bir mücadele tarihidir³⁰.

Demokrasinin, tam olarak nerede ve ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, M.Ö. V. yüzyılın sonu ve IV. yüzyılın başında, Antik Yunan'da doğduğu savunulmaktadır³¹.

Klasik Yunan uygarlığı döneminde Yunan şehir devletleri olan polislerde, yönetim bir kişinin elinde olabildiğı gibi, görece küçük bir grubun ya da geniş bir kitlenin elinde de olabiliyordu. Demokritos, Platon, Aristoteles vb. klasik dönem Yunan yazarları, iktidar, tek kişinin elindeyse bu yönetim biçimine monarşi, az sayıda kişilerin elindeyse oligarşi adı vermişler ve iktidar kitlenin elindeyse bu yönetim biçimini de demokrasi olarak adlandırmışlardır.

Yunanlıların demokrasi anlayışında, *isonomia*, *isegoria* ve *isokratia* temel ilkeler olup; *isonomia*, kanunların herkes için aynı olması anlamını taşıırken, *isegoria* ve *isokratia*, site işlerine katılmada ve siyasal iktidara katılmada eşitlik anlamına gelmektedir³². Literatürde Atina Demokrasisi olarak adlandırılan bu demokrasi modeli, doğrudan demokrasi kavramına örnek oluşturur. Atina sitelerinde uygulanan bu demokrasi biçiminde, halk bir meydanda toplanarak, önemli konulardaki kararlarını yöneticilere doğrudan bildirmekte bu bağlamda da yönetime doğrudan katılmaktadır. Bu ise iki sebebe bağlı olarak gerçekleşmektedir: Atina polislerinde tüm vatandaşların katılma hakkına sahip oldukları ve çoğunluk esasına göre karar verdikleri bir meclis (*ecclesia*) bulunması ve yönetim kadrolarının atama veya seçim

³⁰ Kışlalı, s.239.

³¹ Crick, p.14.

³² Saim Sezen, **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, Anlara, 1994, s.36'dan aktaran Aykut Acar, "Türkiye'de Temsili Demokrasi-Katılma İlişkisi ve 'Seçmen' Birey Profili", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 1, 1999, s.234.

sistemi ile değil de kura veya belirli bir sıra esasına göre yapılması bağlamında tüm vatandaşların yönetim makamlarına gelme hakkına sahip olması³³.

Bununla birlikte, doğrudan demokrasiye örnek oluşturan bu model, kendi iç çelişkisini de beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, oy kullanma ve yönetim makamlarına gelme hakkına sahip olan "tüm vatandaşlar" oldukça dar kapsamlı olup, kadınlar, gençler, meteikos adı verilen yabancılar ve köleler fikir beyan etme ve oy kullanma hakkına sahip değildir³⁴. Buradan da şu sonuç çıkmaktadır: Atina demokrasisi, iktidarın tek kişi elinde toplandığı yönetim tarzını değiştirerek egemenliği özgür vatandaşlara dayandırmasına rağmen, özgür vatandaşlık kapsamının olabildiğince dar yorumlanması sebebiyle, toplumun çoğunluğunun oy kullanmadığı ve fikir beyan etme hakkına dahi sahip olamadığı, içe kapalı bir zümre demokrasisi, yeniden yorumlanmış bir oligarşi ya da bir kitle tiranlığı niteliği taşımaktadır. Bu da bizi doğrudan demokrasi örneği olarak gösterilen modelde dahi doğrudan demokrasinin bir hayalden ve idealden öteye gidemeyeceği sonucuna götürmektedir.

Peloponez Savaşı sırasında tiranların yönetime el koyması ile M.Ö. 411-410 ve M.Ö. 404-403 yıllarında iki kez kesintiye uğrayan Atina Demokrasisi, bu dönemden itibaren gerek savaşlar sebebiyle, gerek ekonomik sıkıntılar sebebiyle zaman içerisinde zayıflamış ve M.Ö. 322'de Atina'nın Makedonya hakimiyetine girmesini takiben M.Ö. 260 yılında Makedonya ordularının Atina'yı istila etmesi sonucu son bulmuştur³⁵.

Demokratik fikirler Atina'nın çöküşü ile birlikte gittikçe otokratik yönetimlerin benimsendiği bir dünyada en aza indirgenmiş olmasına rağmen, yine de siyasal hayattan tam olarak soyutlanmamışlardır³⁶. Demokrasinin yeniden doğuşu için geçecek yaklaşık iki bin yıllık bir süreç içerisinde, demokrasiyi modern dünyanın vazgeçilmez yönetim biçimi haline getirecek adımlar atılmıştır.

Bu adımlardan ilki feodalitenin güçlenmesi ile birlikte İngiltere'de 1215 yılında Magna Carta Libertatum ile atılmış olup, 63 maddelik bu antlaşmada kralın, yargının ve devlet yöneticilerinin haksızlık yapmayacakları ve hukuka uygun davranacakları hususlarına yer verilmiştir. İngiltere'de, devlet yapısının ayrılmaz bir parçası olan

³³ Andrew Heywood, "Demokrasi", **Liberal Düşünce**, çev. Bican Şahin, Sayı: 8, 1997, s.108-109.

³⁴ Aristoteles, s.76-77., Crick, p.18.

³⁵ Öymen, s.31,35-36.

³⁶ Heywood, s.109.

parlamento, Magna Carta'yı takiben ilk defa 1265 yılında seçimle oluşmuş olup, bu seçimlerde yalnızca toprak sahipleri oy kullanmıştır³⁷.

Demokrasi yolunda atılan adımlar sonraki yıllarda da yine İngiltere'deki gelişmeler çerçevesinde atılmıştır. Bunda İngiltere'deki siyasal ayaklanmaların ve siyasal hareketlerin yeni demokratik idealler ve ümitler doğurmasının payı büyüktür. Örneğin *Leveller*'lara göre vatandaşlara oy hakkı vermek, vatandaşların, yöneticiler üzerinde kontrol sahibi olmalarına yol açan evrensel bir gerekliliktir³⁸.

İngiliz Kralı'nın yetkilerini ve keyfi uygulamalarını kısıtlayan 1628 yılında düzenlenen Petition of Rights (Haklar Bildirisi), kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, keyfi yargı uygulamalarının önüne geçilmesi ve yasaların keyfi olarak kral tarafından kaldırılmaması gibi prensipleri içeren 1679 yılında düzenlenen Habeas Corpus Act ve günümüz modern demokrasi ilkelerinin temellerinden olan serbest seçimler ve konuşma özgürlüğünü, bunların yanı sıra yasaların kral dahil herkesi bağlayıcı hükümde olduklarını, parlamentonun sık sık toplanacağını ve egemenliğin parlamento aracılığı ile kullanılacağını hükümlere bağlayan 1689 tarihli Bill of Rights (Haklar Yasası), demokrasi yönünde atılan adımlar olarak değerlendirilebilir³⁹.

Demokrasi açısından tarihi dönüm noktaları ise başta da belirttiğimiz üzere Amerikan ve Fransız Devrimleri'dir⁴⁰. Amerikan Devrimi'nin ardından "Bağımsızlık Bildirgesi" (1776), Fransız Devrimi'nin ardından ise "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" (1789) yayınlanmış olup söz konusu bildirgelerde insan haklarının evrenselliğine, özgürlüğün vazgeçilemez bir hak ve devletin varlık nedeninin bu hakkı korumak olduğuna, insanların eşitliğine, egemenliğin kaynağının bizzat halkın kendisi olduğuna, kuvvetler birliği yerine kuvvetler ayrılığı temelli yönetim anlayışına yer verilmiştir. Anlaşılabileceği üzere tüm bu bahsedilen prensipler demokrasinin olmazsa olmazları arasında olup, modern demokrasi bu temeller üzerinde gelişmiş ve anlam bulmuştur.

³⁷ Öymen, s.55-56.

³⁸ *Leveller*: 1645-1649 yılları arasında İngiliz Parlamentosunda etkili olmuş, cumhuriyetçi ve demokratik fikirleri benimseyen, bir grup milletvekiline verilen ad. "Düzleyiciler", "Eşitleyiciler" anlamındaki adları, mülkiyet farklılıklarını ortadan kaldırmak istediklerinden dolayı kendilerine verilmiştir. Kadınlar, kalfalar ve ev hizmetkarları da dahil olmak üzere herkese genel oy hakkı, yazılı anayasa, dinsel hoşgörü ve krallık ve soyluluğa karşı genel oyla seçilen bir parlamento fikirlerini savunmuşlardır. E.P. Thompson, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2012, s.55.

³⁹ Petition of Rights, Habeas Corpus Act, Bill of Rights ve İngiltere'de insan hakları ve sivil hakların geliştirilmesine yönelik yapılan birçok düzenlemenin ayrıntıları için bkz. **United Kingdom's Constitution of 1215 with Amendments through 2013**, 16.05.2018, https://www.constituteproject.org/constitution/United_Kingdom_2013.pdf, (21.11.2018).

⁴⁰ Crick, p.14, Heywood, s.109.

Amerikan Devrimi, bir anlamda, İngiliz sömürgeciliğine tepki olarak doğmuştur. 1756-1763 yılları arasındaki Yedi Yıl Savaşları'ndan dünyanın, deniz kuvvetleri bakımından en gelişmiş, en büyük sömürge devleti olarak çıkan İngiltere, söz konusu savaşın finansmanı dolayısı ile devlet kaynaklarının görece tükenmesi sonucunda, savaşın maliyetini azaltmak ve gelir elde etmek için Amerikan kolonilerine ek vergiler getirmeye başlamıştır⁴¹. Bu durum kolonileri rahatsız etmiş ve bu rahatsızlık sonucu koloniler İngiltere'ye karşı 1774 yılında bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Bu mücadele sürecinde 4 Temmuz 1776 tarihinde Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan Bağımsızlık Bildirgesi kabul edilmiştir. Söz konusu bildirmede tüm insanların özgür doğduğu, özgür yaşaması gerektiği, John Locke'un felsefi görüşleri doğrultusunda devletin bu özgürlükleri korumak için yurttaşların yaptığı bir sözleşmeyle doğduğu ve yurttaşların iradesi ile kurulan bu devletin, özgürlüklere müdahale etmesi durumunda, yurttaşların, devlete karşı ayaklanmalarının hak ve görev sayıldığı belirtilmiş olup, İngiltere'nin, Amerikalıların özgürlüklerini çiğnemesi sebebiyle Amerikan halkının İngiltere hükümetine isyan ederek yeni bir hükümet kurma iradeleri ortaya konmuştur⁴².

Amerika'da bağımsızlık bildirgesinin ardından 1787 yılında hazırlanan Birleşik Devletler Anayasası, temsili demokrasi anlayışını benimseyerek, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını ve hükümetlerin seçimlerle kurulmasını temel almakla beraber, oy hakkını sadece mülkiyet sahibi olan erkek vatandaşlarla sınırlandırmış ve bu bağlamda bir çelişki doğurmuştur⁴³. Bir diğer çelişki de özgürlüğe, insanların özgür doğduğuna, eşitliğe bu kadar vurgu yapılmasına rağmen kölelik düzeninin hala devam etmesidir. Amerikan İç Savaşı'nın ardından 1863 yılında Lincoln, Serbest Bırakma Beyannamesi ile köleliği kaldırmış olup, 1870 yılındaki 15. Anayasa Değişikliği ile de daha önce köle olarak çalışmış olanlara oy verme hakkı tanınmıştır⁴⁴. Buna rağmen siyahlar 1960'lara kadar, özellikle güney eyaletlerinde, oy verme hakkını kullanamamışlardır.

Fransız Devrimi üzerinde de Amerikan Devrimi'nin büyük etkileri bulunmaktadır. Nitekim İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelelerinde, Fransızlar, Amerikalılara hem maddi hem de manevi anlamda büyük destek olmuşlardır.

⁴¹ "Amerikan Devrimi", **Devrimler ve Karşı Devrimler Tarihi Ansiklopedisi**, Gelişim Yayınları, Cilt: 4, İstanbul, 1975, s.778-780.

⁴² "Amerikan Devrimi", s.786-790.

⁴³ Heywood, s.109.

⁴⁴ "Amendment XV (1870)", **About America: The Constitution of the United States of America with Explanatory Notes**, United States Government Publishing Office, 2004, p.37-38, <https://permanent.access.gpo.gov/gpo58160/constitution.pdf>, (30.04.2018).

Fransız Devrimi'nin gelişim sürecine bakarsak, kentlerin ve dolayısı ile zanaatin, ticaretin ve ticarete yönelik tarımın gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan burjuvazi sınıfının (ağırlıklı tüccarlar, hukukçular ve aydınlardan oluşan bu sınıfa Thiers Etat yani Üçüncü Tabaka da denilmektedir), kraldan ve dolayısıyla aristokrasi sınıfından, monarşinin anayasa ile kısıtlanması, vergilerin belirli bir düzene sokulması, gümrük düzenlemelerinin yapılması gibi konularda çeşitli talepleri olmuştur. Mevcut düzeni eleştiren Voltaire, Diderot, Rousseau, Montesquieu başta olmak üzere dönemin aydınları, baskıcı yönetimi, halk açlık, yoksulluk ve hastalıkla boğuşurken, bunları görmezden gelen saray ve aristokrasi sınıfını, kilisenin çıkardığı din vergilerini ve dolayısıyla ruhban sınıfını, ekmek fiyatlarının keyfi vergiler sebebiyle artışını eleştirerek, bunalmış olan Fransız halkının düşünce ve fikir yapısını etkilemişlerdir. Bu sebeple de mevcut yönetimden ve keyfi uygulamalardan bunalan halk, burjuva sınıfının isteklerine destek vermiştir⁴⁵.

Rousseau'nun "*genel irade*" anlayışından doğan ve milli kolektif çıkarların tümü anlamına gelen "Halk Egemenliği" kavramı ve yine Rousseau'nun toprağın, toprak sahibi olan aristokrasi ve kilisenin elinden alınıp, gerçek sahibine yani topraksız halka dağıtılması yönündeki düşünceleri Fransız Devrimi'nin en büyük dayanağı olmuştur⁴⁶.

Bu fikirler doğrultusunda, mali zorluklar, vergilerin ağırlığı, keyfi yönetim ve uygulamalardan usanan halk 28 Nisan 1789'da ayaklanmış, 14 Temmuz 1789 tarihinde ise despotizmi simgeleyen Bastille Kalesi'ne saldırmış ve dört saat içerisinde Bastille Kalesi'ni ele geçirmiştir⁴⁷. Takip eden süreçte oluşturulan Kurucu Meclis, 26 Ağustos 1789'da özgürlük, eşitlik ve adalet değerlerini ön plana çıkartan, temel hak ve özgürlükleri içeren, vergilemeyi düzenleyen, özel mülkiyetin dokunulmazlığını mutlak kılan "İnsan ve Yurttaş Hakları"nı yayınlamış, bu değerler çerçevesinde bir anayasa hazırlamış ve siyasal iktidarı halkın seçeceği parlamento ile Fransız kralı arasında paylaşmıştır. 1792'de genel oy ve iki dereceli seçimle başa gelen Konvansiyon Hükümeti, krallığı kaldırmış ve 25 Eylül 1792 tarihi itibarıyla, Napolyon'un hükümet darbesi ile yönetimi devralacağı 9 Kasım 1799 tarihine kadar sürecek olan I. Cumhuriyet'i ilan etmiştir⁴⁸.

⁴⁵ Öymen, s.67-68.

⁴⁶ Rousseau'ya göre, yalnız genel irade devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin iyiliğine uygun olarak yönetebilir ve genel iradede doğan egemenlik, onun bizzat sahibi olan halka aittir. Rousseau, s.19-22,23.

⁴⁷ "1789 Büyük Fransız Devrimi", **Devrimler ve Karşı Devrimler Tarihi Ansiklopedisi**, Gelişim Yayınları, Cilt: 4, İstanbul, 1975, s.827.

⁴⁸ Öymen, s.76,79.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin demokrasi açısından önemi, evrensel nitelikli ilk bildirge olmasından kaynaklanmaktadır. Bu belge sonrasında dünya topluluklarının benzer talepler dile getirildiği bilinmektedir.

19. yüzyılda ise Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan işçi sınıfının mücadeleleri sonucunda, üretim araçlarının topluma mal edilmesi, üretimin ihtiyaçlara göre yapılması ve bunların demokratik ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmesini savunan sosyalist ya da Marxist demokrasi anlayışı gelişmiştir⁴⁹. Bu tarihten itibaren II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar geçen sürede, demokrasi adına evrensel oy hakkının -ki o da ilk etapta erkekler için- kazanılması yönünde adımlar atılmıştır⁵⁰. Ulus-devlet anlayışının ağırlık kazandığı bu dönemde birçok devlet oluşmuş ve devletin yapı-taşlarından biri olan toplumun kenetlenmesi amacıyla, insan hakları, demokratik haklar ve kazanımlar yerine daha çok ideolojiler konuşulmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde Almanya ve İtalya örneklerinde de görülebileceği gibi anti-demokratik ideolojileri benimseyen partiler, demokrasinin temel aracı olan seçimlerle iktidara gelmiştir. Buradan da anlaşılabileceği üzere demokrasi demek, seçim demek değildir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ise demokrasi yolunda atılan en önemli adım, Birleşmiş Milletler Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihinde kabul ettiği "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" olmuştur. Bu tarihten itibaren, devletler, burada belirtilen temel hak ve özgürlükler çerçevesinde anayasalar oluşturarak, evrensel temel hak ve özgürlüklere kendi iç dinamiklerinde anayasal güvence vermişlerdir. Ancak burada da sorulması gereken şudur ki, bu hak ve özgürlüklerin, anayasal hale gelmesi bir devleti demokratik yapar mı?

Demokrasinin bu kısa tarihinde de görüleceği üzere, demokrasi aslında bir idealdir. Doğrudan demokrasi örneği olarak Atina Demokrasisi'nin dahi ne denli doğrudan olduğu tartışılır. Zaman içerisinde kralın, yani tek kişinin mutlak hakimiyetine yönelik olarak önce toprak soylularının yönetimde söz sahibi olma mücadelelerinin sonucunda feodal sistem gelişmiş ve kralın yetkileri sınırlanmıştır. Bu süreçte, İngiltere örneğinde olduğu gibi parlamentolar gelişmiş ve toprak sahibi erkeklerin kullandıkları oylarla temsili demokrasi anlayışının ilk nüveleri ortaya çıkmıştır.

Sonraki süreçte ise toplumsal özelliklere bağlı olarak kimi zaman Amerika'daki gibi, okyanus ötesindeki bir devletin baskılarına karşı verilen ve

⁴⁹ İsmet Giritli, Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku**, 2. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2001, s.49.

⁵⁰ Heywood, s.109.

kazanılan bir mücadelenin, kimi zaman Fransa'daki gibi yeni doğan bir sınıfın önderliğinde ve talepleri doğrultusunda, yerel otoriteye karşı verilen ve kazanılan özgürlük mücadelesinin ardından, halkın oylarıyla oluşturulan parlamenter sistemler çerçevesinde, özgürlük fikrinin öne çıktığı, liberal demokrasi de diyebileceğimiz klasik batı demokrasisi doğmuştur. Ancak birçok kez de belirttiğimiz gibi demokrasi demek sadece seçim demek değildir. Nitekim demokrasinin araçlarından biri olan seçimle iktidar olanlar, iktidara geldikten sonra, demokrasi, hukuk, hatta insanlık dışı uygulamalara yönelebilmekte, demokrasi ile gelip diktatörlüğe yönelenler siyasi yapıda büyük gedikler açabilmektedirler⁵¹. Demokrasinin bu kısa tarihinde bile bunları tespit etmek mümkündür.

Demokrasinin bu kısa tarihinden bahsettikten sonra, egemenliğin kullanılması açısından, yukarıda bahsettiğimiz kavramlar olan doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi kavramlarını açıklığa kavuşturmamız gerekir.

1.1.3. Egemenliğin Kullanılması Bakımından Demokrasi

Egemenliğin kullanılması açısından demokrasiyi; doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi olmak üzere üç alt başlık altında inceleyebiliriz.

1.1.3.1. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokrasi, adından da anlaşılacağı üzere, halkın, bir aracı olmadan, egemenliği doğrudan doğruya kullanarak karar aldığı ve yönetimde olduğu demokrasi anlayışıdır. Siyasal tüm kararlar, bizzat yurttaşlar tarafından alınır ve uygulanır. Gerçek demokrasi halkın bir aracı olmadan kendi kendisini bizzat yönetmesi anlamını taşıyorsa, şüphe yoktur ki doğrudan demokrasi anlayışı ideale en yakın olan demokrasi anlayışıdır⁵².

Doğrudan demokrasinin temeli Rousseau'nun sözleşme kuramında ifade bulur. Bu kurama göre genel iradeye bağlı olan egemenlik devredilemez niteliktedir ve salt bu niteliğinden ötürü temsil de edilemez⁵³. Diğer bir ifade ile genel iradeye bağlı kolektif bir varlık olan egemenlik, halk oyunun yürütülmesi dışında başka bir

⁵¹ Öymen, s.67-68.

⁵² Coşkun Can Aktan, "İdeal Bir Siyasal Yönetim Arayışı ve Anayasal Demokrasi", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2016, s.6-7. (Anayasal Demokrasi)

⁵³ Rousseau, s.90.

anlam ifade etmediğinden dolayı, sadece ve sadece halkın kendisi tarafından temsil edilebilir ve bu bağlamda geçici işlerin görevlileri olan milletvekilleri halkın temsilcisi olamazlar⁵⁴.

Doğrudan demokrasiye, demokrasi tarihinde ilk kez Atina şehir devletlerinde rastlanılır ve bu yüzden doğrudan demokrasi kavramı ile Atina Demokrasisi kavramı özdeşleştirilir. Antik Yunan şehir devletlerinde vatandaşlar *agora* denilen meydanda toplanarak, toplum iradesini ortaya koyan *ecclesia*'yı oluştururlar ki Yunanca, çağırmak, toplamak vb. anlamlar taşıyan *kalein* fiilinden türeyen *ecclesia*, insanların buluşup konuştuğu, kararlar aldığı bir meclis anlamını taşır⁵⁵. Devlet için gerekli tüm kararlar (kanun yapma, savaşa ve barışa karar verme, bütçe yapma, hakimleri atama, siyasal davaları karara bağlama vb.), *ecclesia*'ya doğal üye olan yurttaşlar tarafından alınır. Bununla birlikte doğrudan demokrasi uygulaması niteliğinde olan Atina Demokrasisi'nin, ideal bir demokrasi olduğu yanılgısına da düşülmemelidir. Daha önce de belirtildiği üzere, yurttaşlık kavramı dar kapsamda tanımlandığından, kadınlar, çocuklar, köleler ve *meteikos* adı verilen yabancıların *ecclesia*'da fikir beyan etme ve oy kullanma hakları bulunmamaktadır. Bu da nüfusun büyük çoğunluğunun toplumsal kararların alımına katılamadığını göstermektedir⁵⁶.

Günümüz dünyasında, doğrudan demokrasi, İsviçre'nin Glarus ve Appenzell Innerrhoden (İç Appenzell Yarım Kantonu) kantonlarında uygulanmakta olup, bu kantonlarda kararlar *Landsgemeinde* adı verilen halk meclislerinde alınmaktadır⁵⁷. İsviçre'nin dağlık bölgelerindeki bu kantonların nüfusu 20-40 bin civarlarında olup, ancak ve ancak bu tarz az nüfuslu ve sınıf farkının olmadığı demografik özellikler taşıyan yerlerde doğrudan demokrasi uygulamalarına rastlanabileceği öne sürülebilir. Yoğun nüfuslu, sınıf ve servet farklılıklarının bulunduğu günümüz devletlerinde ise, ideal demokrasi anlayışına en yakın olan doğrudan demokrasi anlayışı ne yazık ki uygulama alanı bulamamakta olup, ütöpik bir değer taşımaktadır.

Tarihi perspektif açısından ele aldığımızda da doğrudan demokrasi fikrinin belirli dönemlerden geçerek temsili demokrasi fikrine evrildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁴ Rousseau, s.23,90.

⁵⁵ Zygmunt Bauman, **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik**, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s.17.

⁵⁶ Nitekim M.Ö. 5 ve 4. yüzyıllarda Atina nüfusunun 300.000 civarında olduğu ve bu nüfusun ancak 30.000 civarının yurttaş olarak kabul edilip *ecclesia*'ya katılma hakkına sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu çerçevede nüfusun %10 ila %15'i tarafından nüfusun geri kalanını bağlayan toplumsal kararlar alındığını söyleyebiliriz ki bu da gerçek demokrasi fikri ile çelişmektedir. **Athenian Democracy**, https://en.wikipedia.org/wiki/Athenian_democracy, (02.05.2018).

⁵⁷ Gözler, Cilt I, s.657.

1.1.3.2. Temsili Demokrasi

Temsili demokrasi, siyasi kararların ve uygulamaların, bizzat halk tarafından değil de halkın seçtiği temsilciler aracılığı ile oluşturulduğu demokrasi anlayışıdır. Liberal demokrasi de diyebileceğimiz temsili demokrasilerde millet egemenliği, milletin seçtiği temsilciler aracılığı ile kullanılır⁵⁸, diğer bir ifade ile egemenliğin sahibi halk olmakla beraber, bu egemenliği kullanan, halkın, oy kullanarak seçtiği temsilcilerdir ve temsilciler halkın devrettiği bu egemenliği, halk adına kullanırlar⁵⁹.

Seçimler yoluyla temsil sistemi, yoğun nüfusun doğrudan karar alma sürecine katılmasının pratik imkansızlığını ortadan kaldırarak, mümkün olan şartlarda en iyi demokrasinin uygulanması amacıyla düşünülmüş bir sistemdir⁶⁰. Buradan da anlaşılacağı üzere seçimler ve siyasal partiler temsili demokrasi sisteminin temel ve hatta devletlerin ve toplumların politik kültürleri dikkate alınacak olursa temsili demokrasi ile yönetilen bazı devletler açısından biricik araçlarıdır. İşte temsili demokrasinin ilk çelişkileri de buradan doğar: Birincisi, seçmenler ile temsilciler arasındaki ilişki ağırlıkla seçimden seçime kurulan bir ilişki olup, demokrasinin temel esaslarından biri olan siyasi kararlara katılım ilkesi, temsili demokraside tam anlamıyla işleyememektedir. İkincisi ise demokrasi kavramının seçimler ve siyasal partiler kavramlarına indirgenebilir hale gelmesidir.

Temsili demokrasinin temeli milli egemenlik teorisine dayanır. Bu teoriye göre millet, kendini oluşturan bireylerden bağımsız ve soyut bir varlığa sahip olup, sadece bugünkü değil, önceki ve gelecek kuşakları da kapsadığı için, milletin kendi adına konuşacak temsilcilere ihtiyaç vardır ve millet adına alınacak siyasi kararlar da millet tarafından seçilen bu temsilciler aracılığı ile alınmalıdır⁶¹. Bu anlayış dolayısıyla temsilciler, sadece seçildiği bölgenin değil tüm milletin temsilcisi konumundadırlar⁶².

Temsili demokrasi, özellikle 18. ve 19. yüzyıllardaki siyasi mücadeleler ve liberal akımlar çerçevesinde Batı dünyasında gelişmiştir ve 2. Dünya Savaşı sonrası

⁵⁸ Bican Şahin, **Liberal Demokrasinin Temelleri**, s.7, http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/res/Bican_Sahin_Liberal_Demokrasinin_Temelleri.pdf, (03.05.2018).

⁵⁹ Gözler, Cilt I, s.665-666.

⁶⁰ Şahin, s.8.

⁶¹ Jacques Cadart, **Institutions Politiques et Droit Constitutionnel Cilt 1**, 3. Baskı, Economica, Paris, 1990, s.191, Charles Cadoux, **Droit Constitutionnel et Institutions Politiques Cilt 1**, 3. Baskı, Cujas, Paris, 1988, s.290 ve Georges Vedel, **Manuel Elementaire de Droit Constitutionnel, Librairie du Recueil Sirey**, Paris, 1989, s.131'den aktaran Gözler, Cilt I, s.666.

⁶² Hasan Tunç, "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2008, s.1117.

bütün dünyaya egemen olmaya başlamıştır. Özellikle 1970'lerin ardından liberalleşme ve demokratikleşme süreçleri küreselleşmenin de etkisi ile hız kazanmıştır ve bu sebeple temsili demokrasi günümüz dünyasındaki en yaygın demokrasi uygulaması olup, demokrasi denilince akla gelen olgunun kendisi olmuştur. Bunun yanlış bir kanı olduğunu söylemekte her hangi bir sakınca görmüyoruz.

Her şeyden önce demokrasilerde, halkın siyasi hayata katılması, seçimlerle sınırlı kalmamalıdır. Halk egemenliğini temsil edenler, halk tarafından sadece ve sadece seçim zamanlarında denetlenmemelidir. Kaldı ki iktidar tarafından bu denetim, halk egemenliğini kullanarak, halktan alınan vergilerin oy kazandırıcı politikalara dönüştürülmesi çerçevesinde pekala bertaraf edilebilir bir husustur ve buna literatürde "*Politik Miyopluk*" adı verilir⁶³.

Temsili demokrasilerde, siyasal katılımın tam anlamı ile gerçekleşmediğine yönelik fikrimizi yukarıda belirttik. Ek olarak, temsili demokrasilerde halk egemenliği belirli bir çoğunluk tarafından temsil edilmekte olup, bu bağlamda halk egemenliği, halk egemenliği olmaktan çıkmakta, çoğunluk egemenliğine dönmekte ve sınırlanmaktadır⁶⁴. Yanı sıra azınlık statüsündeki gruplar temsil olgusunun dışına itilebilmektedir. Nitekim parlamento, halkın oy verdiği siyasi partilerce aday olarak gösterilen temsilcilerden oluşmakta olup, seçim barajı uygulamalarının bulunduğu durumlarda, azınlıkların temsil hakkı kaybolabilmektedir. Ayrıca, temsilcilerin siyasi partilerce belirlenmesi de yine bir eleştiri konusudur. Çünkü halkı temsil edecek adayları, halk değil, siyasi partiler belirlemektedir ve bunun ne denli demokratik olduğu tartışmaya açıktır.

Temsili demokrasilerin uygulanmasında, bunlar haricinde depolitizasyon, siyasal ilgisizlik ve bilgisizlik yaratma, eksik ve/veya kirli enformasyon yaratma, siyasal partilerin aralarında anlaşarak birbirlerinin kanun tekliflerini desteklediği oy ticareti, iktidarın kişiselleşmesi vb. eleştirilecek yönler de bulunmaktadır⁶⁵. Tüm bunlara rağmen, temsili demokrasi anlayışı, modern dünyanın demokrasi anlayışı olmayı başarmıştır.

⁶³ Aktan, Demarşı, s.87.

⁶⁴ Coşkun Can Aktan, "Demokrasiye Alternatif Bir Siyasal Sistem Önerisi: Demarşı", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, No: 1, 2015, s.85. (Demarşı)

⁶⁵ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Aktan, Demarşı, ss.85-88.

1.1.3.3. Yarı Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokrasi ile temsili demokrasinin bir bileşimi niteliğinde olan yarı doğrudan demokrasi, egemenliğin kullanılmasının halk ile temsilciler arasında paylaştırıldığı demokrasi anlayışıdır⁶⁶. Yarı doğrudan demokrasi, egemenliğin kullanılmasının, halk tarafından seçilen temsilcilere bırakılması sebebiyle temsili demokrasiye benzer ve bu bağlamda temelde bir temsili demokrasidir⁶⁷. Bununla birlikte, bazı durumlarda, referandum, halk teşebbüsü, halk vetosu ve yöneticilerin azli gibi katılım araçları sayesinde, halkın, egemenliğin kullanılmasına tıpkı doğrudan demokrasilerde olduğu gibi doğrudan doğruya da katılım imkanı bulunmaktadır. Yarı doğrudan demokrasilerde, temsili demokrasilerde aksayan katılım ve bunun sonucunda meydana gelebilecek siyasal ilgisizlik, depolitizasyon gibi sorunların üstesinden gelinebilmekte, temsilciler ile temsil edilenler arasında seçim döneminden seçim dönemine kurulan bir ilişki yerine, iş birliği sağlanabilmekte, temsilciler her an denetlenebilmekte ve böylece halk egemenliğinin en geniş anlamda kullanılması sağlanmaktadır. Buradan yola çıkılarak şu ifade edilebilir ki; günümüzde doğrudan demokrasinin pratik olarak uygulanmasının mümkün olmadığı gerçeği dolayısıyla yarı doğrudan demokrasi, gerçek demokrasiye en yakın demokrasi anlayışı olabilir. Bununla birlikte yarı doğrudan demokrasi anlayışı dendiğinde günümüzde akla ağırlıklı İsviçre örneği gelmektedir⁶⁸.

İdeal demokrasi anlayışına bu kadar yakın olmasına rağmen, yarı doğrudan demokrasinin bu katılımcı araçlarının uygulanmasının parasal ve zamansal anlamda maliyet doğuracağı, yönetimde karar alma süreçlerinde gecikmeler yaratabileceği, parlamentonun değerini düşürebileceği ve halkın karar almaya ehil olmadığı gibi gerekçelerle yarı doğrudan demokrasiyi uygulayan devletler son derece sınırlıdır⁶⁹.

Yarı doğrudan demokrasiye yönelik bu eleştiriler, daha iyi bir demokrasi anlayışına karşı, mevcut demokrasi anlayışını yani statükoyu savunmakla eşdeğer niteliktedir. Günümüz kitle iletişim araçlarının özellikleri ve teknolojisi düşünüldüğünde, halkın siyasi katılımına yönelik yarı doğrudan demokrasi araçlarının uygulanması, parasal ve zamansal anlamda maliyet doğurmaz. Aksine sadece 256 ya da 1024 bit SSL şifreleme teknolojisi kullanılarak geliştirilecek bir cep telefonu uygulaması ile bu maliyetlerin önüne geçilebilir. Bu çerçevede hem üst

⁶⁶ Gözler, Cilt I, s.679.

⁶⁷ Julien Laferrière, **Manuel de Droit Constitutionnel**, 2. Baskı, Editions Domat-Montchrestien, Paris, 1947, s.420'den aktaran Gözler, Cilt I, s.680.

⁶⁸ Gözler, Cilt I, s.694.

⁶⁹ Aktan, Anayasal Demokrasi, s.7-8, Gözler, Cilt I, ss.690-693.

düzyer güvencil sağlanarak gizli oy prensibi zarar görmez, hem de yönetimde karar alma süreyleri sekteye uğramamış olur.

Yarı doğrudan demokrasinin, katılıma yönelik araçları demokrasi ile tam uyumlu olduğundan, parlamentonun değeri de düşmez, aksine temsilciler ve halk arasında iş birliği artacağından, temsilciler ile temsil edilenler arasındaki politik ayırım kapanacak ve halk politik konulara daha ilgili olurken, temsilciler de kendi çıkarları yerine, gerçekten halkın çıkarları için çalışacaklardır. Bu sayede de daha etkin bir parlamento söz konusu olacaktır.

Halkın karar almaya ehil olmadığı eleştirisi ise üzerinde tartışmaya gerek olmayacak kadar yersizdir. Şöyle ki, temsili demokrasilerde de temsilciler halk arasından çıkar ve halk tarafından seçilir ve halk karar almaya ehil değilse bu eleştiri temsili demokrasilere de uygulanabilir ve bu çerçevede de temsili demokrasi tamamiyla demokrasiden uzaklaşan bir anlayışa dönüşür.

Kanımızca günümüz dünyasında, egemenliğin kullanılması açısından en ideal demokrasi anlayışı yarı doğrudan demokrasi anlayışıdır.

1.2. DEMOKRASİ KURAMLARI VE MODELLERİ

"Demokrasinin Tanımı" bölümünde de belirttiğimiz üzere, nasıl ki üzerinde uzlaşılan bir demokrasi tanımı yoksa; demokrasiyi benimseyen, demokrasi ile yönetilen her devletin demokrasi anlayışı da bir değildir. Her ne kadar tüm demokrasi anlayışları temelde halk egemenliği ve halk yönetimi fikrine dayansa da, demokrasinin farklı yollardan organize edilip hayata geçirilebilmesi doğrultusunda uygulamada farklılıklar görülür. Nitekim egemenliğin kullanılması açısından dahi demokrasi anlayışının farklılaştığını yukarıda gösterdik.

Demokrasi kuramları da benimsedikleri felsefe ve/veya ideoloji çerçevesinde birbirinden ayrılır ve bu çerçevede her kuram, demokrasiyi kendi perspektifinden ele alarak temellendirdiği demokrasi düşüncesi çerçevesinde farklı amaçlara öncelik veren modeller geliştirir.

Şunu belirtmeliyiz ki tüm kuram ve modellerin ayrıntıları ile incelenmesi apayrı bir tez konusu niteliğinde olup, çalışmamızın temel konu ve amacından sapmamak için bu bölümde demokrasi kuram ve modelleri genel hatları ile ele alınacaktır.

1.2.1. Demokrasi Kuramları

Demokrasi kuramları, en temel ve kaba biçimiyle normatif ve ampirik demokrasi kuramları olarak iki temel kategoriye ayrılır⁷⁰. Bu ayrıma göre normatif demokrasi kuramları, demokrasi idealini, diğer bir ifade ile demokrasi denildiğinde bu demokrasinin içerisinde bulunması gereken değerleri öne çıkaran ve demokrasinin amacını ortaya koymaya çalışan kuramlardır. Normatif demokrasi kuramlarının temel varsayımı ideal demokrasinin bilinebileceği ve bu doğrultuda toplumsal yaşamın buna göre düzenlenebileceğidir. Normatif demokrasi kuramlarında, özgürlük, eşitlik, ortak iyilik gibi amaçlar, demokrasinin nihai amaçları olarak kabul edilir ve bu amaçlar, parçası oldukları demokrasi ideali ile birlikte felsefi anlamda ele alınarak, ideal demokrasi rejimi kuramsallaştırılır. Buradan da görüldüğü üzere normatif demokrasi kuramları, demokratik rejimlerin ulaşmayı düşledikleri bir idealden ötesi değildir⁷¹. Normatif demokrasi kuramlarının demokrasiyi bir idealle bütünleştiren anlayışı, var olan tüm demokrasi uygulamalarının idealden uzak olmalarından dolayı söz konusu kurama göre yeryüzünde demokratik olarak nitelenebilecek bir rejim kalmayacağı öne sürülerek eleştirilmiş ve bu eleştiriler sonucunda ampirik demokrasi kuramları ortaya çıkmıştır.

Ampirik demokrasi kuramları, normatif kuramların aksine, ideali değil, idealden yola çıkılarak, ideale benzetilerek uygulanmaya çalışılan gerçek demokrasileri ele alır. Bu bağlamda, ampirik demokrasi kuramları, demokratik oldukları kabul edilen devletleri, neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak inceleyip, demokrasi uygulamalarının ortak özelliklerini ve farklılıklarını ortaya koyarak, ideale kabataslak yaklaştırmaya çalışan gerçek demokrasilerin niteliklerini kuramsallaştırmaya çalışır⁷².

Demokrasi kuramları açısından bir diğer ayırım da söz konusu kuramların süreçsel yönelimli kuramlar mı yoksa bulgusal yönelimli kuramlar mı olduğu hususundadır⁷³. Bu bağlamda süreçsel demokrasi kuramları siyasal kararların alınmasında eşit katılım ve adalet ilkelerinin ön kabulüyle yola çıkarak, bu ilkeler çerçevesinde demokratik rejimin nasıl düzenlenmesi gerektiğini

⁷⁰ Manfred G. Schmidt, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s.21, Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2000, ss.132-135 (Anayasa Hukuku), Özbudun, **Anayasalcılık**, s.73,

⁷¹ Gözler, Cilt I, s.634.

⁷² Ampirik demokrasi kuramlarının genel niteliklerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Gözler, **Anayasa Hukuku**, ss.133-135.

⁷³ Schmidt, s.22.

kuramsallaştırırken⁷⁴, bulgusal yönelimli kuramlar ise karar süreçlerinin sonuçlarından ve yönetenlerin kalitesinden yola çıkarak, demokratik bir siyasal sistem için arzu edilen kalitenin normlarını kuramsallaştırmaya çalışırlar⁷⁵.

Tüm bunlara ek olarak demokrasi kuramları, özellikle 20. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik gelişmelerle birlikte, siyasal-ideolojik akımlar olmaları sebebiyle içerdikleri felsefe ve dünya görüşü dikkate alınarak da ayırımı tabi tutulurlar⁷⁶.

Geliştirilen tüm demokrasi kuramlarını, detaylı bir şekilde, bu çalışma içerisinde ele almak çalışmanın temel konusunu saptıracağından dolayı bu çalışmada, çalışmanın anlaşılması ve kavramsal bütünlüğün sağlanması açısından önemli görülen demokrasi kuramlarını dikkate alacağız ve bu çerçevede sırasıyla liberal, Marxist, çoğulcu, çoğunlukçu, seçkinci, ekonomik, sosyal, düşük yoğunluklu ve illiberal demokrasi kuramları ile radikal demokrasi kuramları içerisinde yer alan müzakereci ve agonistik demokrasi kuramlarını inceleyeceğiz.

1.2.1.1. Liberal Demokrasi Kuramı

Günümüzde demokrasi denildiğinde akla gelen, Batılı sanayileşmiş devletlerde gelişmiş olan liberal temsili demokrasilerdir. Bu demokrasi anlayışının temelinde liberal dünya görüşü yer almaktadır. Bilindiği üzere liberalizm, siyasi felsefi temellerini John Locke'un sözleşme ve Jeremy Bentham'ın faydacılık kuramlarından, ekonomik felsefi temellerini ise Adam Smith'in serbest piyasa ekonomisi kuramından alan, bireyciliğe ve bireyin hak ve özgürlüklerine vurgu yapan, özel girişimciliği destekleyen, devletin sosyal ve ekonomik hayattaki rolünü minimal düzeyde değerlendiren ve bu çerçevede devletin adalet, eğitim ve güvenlik hizmetlerini karşılayıp, özel mülkiyetin kutsallığını korumasının yeterli olduğunu savunan ekonomik ve siyasal temelli bir düşünce sistemidir. Liberal demokrasi ise toplumsal sözleşme metni olarak kabul edilen anayasalar aracılığı ile devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırıldığı, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı, egemenliğin kullanılması bakımından ise temsili demokrasi ilkelerine dayanan yönetim şeklidir⁷⁷.

⁷⁴ Çağhan Kızıl, "Demokrasi Kuramları ve Devrimci Demokrasi", **Yeniden Devrim**, Sayı: 6, 2008, <http://caghankizil.blogspot.com.tr/2008/03/demokrasi-kuramlari-ve-devrimci.html>, (16.05.2018).

⁷⁵ Schmidt, s.22.

⁷⁶ Schmidt, s.23.

⁷⁷ Coşkun Can Aktan, "Demokrasi, Liberalizm ve Sınırlı Devlet", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 25, 1999, ss.142-145, <http://www.canaktan.org/politika/demokrasi/makaleler/demokrasi-liberalizm.htm>, (17.05.2018).

Liberalizm ile demokrasi arasındaki temel ilişki özgürlük ve eşitlik arasındaki ilişki çerçevesinde ele alınır ve bu bağlamda liberal demokrasi kuramları, liberalizmin temel kabul ettiği değerlerden birisi olan özgürlük ile demokrasinin temel kabul ettiği değerlerden birisi olan eşitliği birleştirmeye çalışır ve bu birleşmeden doğan işbirliğinin nasıl olması gerektiği üzerinde durur⁷⁸. Diğer bir ifade ile liberalizm ile özgürleştirilen halk, demokrasinin eşitlik prensibinin oy vermede eşitlik şekline dönüştürülmesi ile özgürlüklerinin gereği olarak yönetimde de söz sahibi olur. Burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus ise, liberal dünya görüşüne dayanan liberal demokrasi kuramlarındaki özgürlük anlayışının temelinde, aslında girişimciye özgürlük fikri bulunmakta olup, bu özgürlük anlayışı, serbest girişimin ve piyasa ekonomisinin önünü açan, devletin özel girişimcilere müdahalesini sınırlandıran, özel mülkiyeti kutsallaştıran bir özgürlük anlayışıdır.

Liberal demokrasilerde, bireysel eşitlik (burada kastedilen hukuki eşitlik) ve özgürlüğü (bireysel özgürlükler yoluyla piyasa özgürlüğünün sağlanması) hayata geçirmek ana amaç olup, bu amaca yönelik toplumsal-siyasal kurumsallaşmanın sağlanması temel gerekliliktir ve bu çerçevede tüm yurttaşlara siyasal sürece katılımı ve siyasal anlamda rekabette eşitlik imkanı sağlayan kural ve kurumlar oluşturulması son derece önemlidir⁷⁹ ki bunlar arasında en temelleri anayasa, seçimler ve oy hakkıdır. Ancak liberal demokrasilerin temeli olarak kabul edebileceğimiz liberalizm ve demokrasi düşünceleri ve dolayısıyla özgürlük ve eşitlik unsurları arasında, nitelikleri gereği gerilim de bulunmaktadır. Nitekim eşitlik yatay bir dürtüye sahipken, özgürlük dikey bir dürtüye sahiptir ve bu sebep dolayısıyla demokrasi sosyal birlik ve dağıtıcı eşitliğe, bütünleşmeye, sosyal uyuma değer verip, temelde toplum düşüncesine dayanırken, liberalizm ise üstünlüğe, kendiliğinden olmaya, çoğulculuğa, faydacılığa ve özünde birey düşüncesine dayanır⁸⁰. Bundan dolayıdır ki liberal demokrasi, bir yandan eşitliğin, liberal anlamdaki özgürlükten zarar gördüğü savlarıyla eleştirilirken, diğer yandan ise eşitliğin özgürlüğü tehlikeye attığı öne sürülerek eleştirilmektedir⁸¹. Buna ek olarak liberal demokrasi, temel aldığı liberal dünya görüşü nedeniyle, iktisadi demokrasiyi, siyasi demokrasiye feda etmesi yönünden; egemenliğin kullanılması bağlamında temsili demokrasiyi benimsediğinden dolayı demokrasiyi seçimler yoluyla biçimselleştirmesi ve

⁷⁸ Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, çev. Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1993, s.415.

⁷⁹ Tunç, s.1120-1121.

⁸⁰ Sartori, s.416.

⁸¹ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 13. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017, s.274. (Anayasal Demokrasi)

seçimlere indirgemesi yönünden; siyasal iktidarı kişiselleştirmesi dolayısıyla da yurttaşları siyasi hayatta önce edilgin hale getirmesi ve bunu takiben depolitize etmesi yönlerinden eleştirilmiştir⁸².

Başta da belirttiğimiz üzere dünyadaki hakim demokrasi anlayışı liberal temsili demokrasi olduğundan, diğer demokrasi kuramları da bu anlayışın doğduğu liberal demokrasi kuramına yapılan eleştiriler üzerine şekillenmiştir.

1.2.1.2. Marxist Demokrasi Kuramı

Felsefi temellerini Marx'ın düşüncelerinden alan Marxist demokrasi kuramı, liberal demokrasinin kapitalist sömürüye yol açtığı eleştirilerinden yola çıkılarak gelişmiştir.

Marxizm'e göre liberal demokrasi, burjuvazinin, feodaliteye karşı kazandığı zaferden sonra kurduğu bir rejim olup; bu rejim, işçi sınıfının doğması ile ortaya çıkan burjuvazi - işçi sınıfı çatışması içinde, gerek hak ve özgürlük bildirileri yayınlama, gerek siyasal iktidarı örgütlendirme taktikleriyle burjuvazinin çıkarlarını gözetmekte ve yalnızca burjuva sınıfına dahil olanlara özgürlük vaat etmektedir⁸³. Marx ise gerçek özgürlük ve gerçek eşitlik için proleteryanın egemen sınıf konumuna yükselmesi derken burjuva toplumunu ortadan kaldıracak bir demokrasiye dikkat çekmektedir⁸⁴. Buradan yola çıkarak şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki; liberal demokrasi, Marxizm'e göre gerçek bir demokrasi değil, sınıf baskısı gerçeğini gizleyen, üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan ve kontrol eden burjuva sınıfının güdümünde olan, biçimsel bir demokrasidir⁸⁵.

Siyasetin sınıf çıkarlarını yansıttığı üzerinde temellendirilmiş olan Marxist demokrasi anlayışına göre kapitalist bir toplumda devlet, özel mülkiyetin, dolayısıyla da burjuva sınıfının çıkarlarını ifade eden bir kurgu olup, bu anlayış çerçevesinde devletin yöneticilerini belirlemek için düzenli ve yarışmacı seçimler aracılığıyla hayata geçirilen demokrasi, ekonomik gücün belirli bir azınlığın elinde kalması sebebiyle anlam ifade etmeyen bir olgudur ve gerçek demokrasi için, bu sınıf sisteminin yıkılması ve sınıfsız bir toplumun egemen olduğu sosyalist demokrasinin kurulması gerekir⁸⁶. Liberal demokrasi devletin kendisini yeniden üretmesinin bir

⁸² Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş**, 8. Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996, s.45.

⁸³ Tanilli, s.49.

⁸⁴ Schmidt, s.104.

⁸⁵ Heywood, s.118.

⁸⁶ Heywood, s.118.

aracı ve biçimiyken, Marxist demokrasi kuramında ortaya koyulan sosyalist demokrasi devletin sönüp gitmesinin bir aracı ve biçimidir⁸⁷. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere demokrasi, yapısı gereği sosyal birlik ve dağıtıcı eşitliğe, bütünleşmeye, sosyal uyuma değer verip, temelde toplum düşüncesine dayanır ve bu bağlamda sosyalizmin doğasında yer alan bir parçadır.

Gerçek bir demokrasinin sınıfsız toplumda var olabileceğini öne süren Marxist demokrasi kuramının temel ilkeleri ise şunlardır⁸⁸:

- Proleterya egemenliğini kurmak için devrimler yapılacaktır.
- Toplum gelişmelerinin itici gücü üretim biçimleri olup, üretim biçimleri tüm toplumsal gelişme koşulları ve yasalar için temel yapı oluşturur ve üst yapıdaki hukuk düzeni, siyasal kurumlar, rejim vb. buna göre belirlenmektedir. Sosyalist düzene geçmek için temel yapıdaki değişikliği ise işçi sınıfı gerçekleştirecektir.
- Sınıf egemenliğine dayalı mülkiyet ortadan kaldırılarak, kamunun üretim araçlarının mülkiyetine sahip olması sağlanmalıdır.
- Bireyin yüceltilmesi esas olup, önemli olan özgürlük değil, insanın özgürleştirilmesidir. Ekonomik koşullar, üretim biçimi ve toplum düzeni değiştikçe insanlar özgürleşecektir.
- Tüm bunları sağlamak, yani Marxist demokrasinin gelişimini sağlamak için tek parti sistemi öngörülmüştür ve komünist parti, sosyalist devlet için zorunlu kabul edilmiştir.

Uygulamaya bakıldığında ise 1917 yılına değin kuram olarak kalan Marxist demokrasi anlayışı, Bolşevik Devrimi sonrası ile uygulamaya başlanır. Ancak yönetimdeki yozlaşma ve otokratik yönetim anlayışlarına yönelim çerçevesinde siyasal demokrasi sağlanamamış, tek parti yönetimi tabandan kopmuş, bürokrasiler oluşmuş ve kitleler ile önderler arasında uçurumlar baş göstermiştir ki bunlar da yeni sömürü, yeni yabancılaşma ve yeni bağılıklar yaratan birtakım eğilimler oluşturmuştur. Bu çerçevede Marxist demokrasi anlayışı yıllar içerisinde zarar görmüş ve 1991'den sonra SSCB'nin dağılması ile birlikte tamamen terk edilerek, bu anlayış ile yönetilen devletler liberal demokrasinin etkisi altına girmişlerdir.

⁸⁷ Acar-Savran, s.52.

⁸⁸ A. Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003, s.47-48, Richard Wolff, "Marksizm ve Demokrasi", (çev. Cem Kamözüt), **Praksis**, Sayı: 10, 2003, ss.126-132, Schmidt, s.107,108.

1.2.1.3. Çoğunlukçu Demokrasi Kuramı

Çoğunluğun yönetimi prensibine dayanan çoğunlukçu demokrasi kuramına göre demokrasi özü itibarıyla çoğunluğun yönetimidir. Devlet, yurttaşların çoğunluğunun iradesine göre yönetilir ve bu çerçevede çoğunluğun yönetme hakkı mutlak olup, sınırlandırılmaz⁸⁹.

Kuramsal temelini Rousseau'nun görüşünden alan çoğunlukçu demokrasi kuramı, genel irade olarak adlandırılan çoğunluk iradesinin asla yanılmayacağını ve daima kamu yararına yöneldiğini, çünkü çoğunluğun çıkarları ile toplumun çıkarlarının çatışmayacağını aksine örtüşeceğini savunur ve yine bu kurama göre çoğunluğun yönetme hakkını sınırlandıracak ve azınlık haklarını koruyacak kurumlara ve düzenlemelere gerek yoktur⁹⁰.

Çoğunluğun iradesini kutsallaştıran ve bu iradenin asla yanılmayacağını düşünerek, çoğunluğun aldığı kararların denetimine dahi gerek olmadığını savunan bu anlayış gerçek demokrasi düşüncesi ile çelişmektedir. En temelden yola çıkacak olursak, çoğunluğun iradesine böyle bir kutsallaştırma doğru değildir ve çoğunluk kararının, sırf çoğunluk tarafından verilmesi sebebi ile doğru kabul edilmesi mümkün değildir; çünkü bu anlayış çerçevesinde azınlıkta kalanların hakları tamamen yok edilebilir, temel hak ve özgürlükler ortadan kaldırma eğiliminde olan ve iktidarı merkezileştiren otoriter/totaliter rejimler kurulabilir ki tarihte de Hitler Almanya'sı ve Stalin Rusya'sı bu oluşumlara örnektir.

1.2.1.4. Çoğulcu Demokrasi Kuramı

Modern toplum yapısını açıklamak üzere geliştirilen çoğulculuk kavramı sosyolojik bir kavram olup; toplumların, görüş farklılıklarına sahip, farklı çıkarları ve hedefleri çerçevesinde farklı hayat tarzları bulunan yurttaşlardan oluştuğunu ortaya koyarak, bu yurttaşların kendi çıkarları doğrultusunda toplumu, ekonomiyi ve siyaseti etkilemek amacıyla çeşitli özerk hareketler, birlikler, partiler ve dernekler halinde örgütlendiğini ifade eder⁹¹. Çoğulcu demokrasi kuramı ise, toplumun bu çoğulcu yapısı gereği, demokrasiyi çoğunluğun mutlak ve sınırsız yönetimi olarak kabul etmez. Aksine, çoğunluğun yönetme hakkını, azınlığın temel hakları ile

⁸⁹ Gözler, Cilt I, s.639.

⁹⁰ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 12. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2011, s.34. (Anayasa Hukuku)

⁹¹ Schmidt, s.146.

sınırlandırarak hem totaliterleşmenin önüne geçer hem de devlet ve toplumu frenler⁹².

Çoğulcu demokrasi kuramına göre toplum iradesinin gerçek anlamda ortaya çıkabilmesi için, toplumun her kesimindeki çeşitli görüşlerin ve taleplerin özgürce ifade edilebilmesi gerekir ki bu da azınlık haklarının korunmasını gerekli kılar. Kaldı ki azınlık haklarının tanınıp güvence altına alınmadığı bir rejimde iktidar seçimle belirlense dahi, kamuoyu tam anlamı ile serbest oluşmadığı için iktidarı belirleyen seçimler sorunsal hale gelir⁹³. Diğer bir ifade ile azınlıkların, sırf azınlık nitelikleri taşımaları dolayısıyla, uygulanan siyasal program çerçevesinde çoğunluğa tabi kılınmaları, haklarının çoğunlukça gasp edilmesi ve siyasal temsilden dışlanmaları, seçimle başa gelen iktidarın meşruiyetini sorunsallaştırdığı ölçüde demokrasi ile çelişir.

Kanunların yapılmasında nitelikli çoğunluk aranması, kuvvetler ayrılığı, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi vb. birçok anayasal tedbir ve kurum, çoğulcu demokrasi kuramına göre demokratik rejimin hukuki gereklilikleri arasında olup, bu hukuki gereklilikler baskı grupları, sendikalar, sivil toplum kuruluşları vb. siyasal-sosyal kurumlarla desteklenmelidir⁹⁴.

1.2.1.5. Seçkin Demokrasi Kuramı

Weber'in siyasal yazılarının ve egemenlik sosyolojisinin demokrasi kuramına katkısı niteliğinde olan seçkin demokrasi kuramında Weber, egemen ile egemenlik altındakiler arasındaki ilişkiler çerçevesinde, siyasal görevler için rekabet mücadelesini ve siyasal seçkinlerin ya da bir siyasal liderin uygulamalarını inceler ve siyasal seçkinler tarafından yönlendirilen halk kavramını seçkin bakış açısına eklemleyerek, rekabet mücadelesi bağlamında elit-kitle ilişkilerini tartışır⁹⁵.

Doğal hukuku ve kapitalizmi birbirine bağlayarak kitlesel demokrasi fikrinin karşısında olan Weber, liberalizmin bireyselci-aristokratik yönünden daha çok etkilenecek, çoğunluğun körü körüne hüküm sürmesi yerine ekonomik ve toplumsal olarak bağımsız kişiliklerden oluşan bir elitin, tüm ulusu temsilen konuşmasını daha

⁹² Gözler, Cilt I, s.641, Schmidt, s.147.

⁹³ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.34.

⁹⁴ Gözler, Cilt I, s.642.

⁹⁵ Schmidt, s.116.

doğru bulmuştur ve onun düşüncesine göre güçlü devlet, kuvvetli bir siyasal yönetime ve efektif bir siyasal önder tabakaya muhtaçtır⁹⁶.

Buradan da anlaşılacağı üzere, seçkin demokrasi, otoriter rejimin bir alt biçimidir ve bu kuram açısından demokrasi sadece bürokratik olarak ele alınmakta olup, demokrasi özünden uzaklaşmış, diğer bir ifade ile toplumdan yalıtılmıştır.

1.2.1.6. Ekonomik Demokrasi Kuramı

Temellerini Joseph Schumpeter ve Anthony Downs'un düşüncelerinden alan ekonomik demokrasi kuramında, seçmen oylarına ve oligarşik olarak siyasetin insan sunumuna göre işleyen demokratik pazarın siyasal-ekonomik analizi yapılır⁹⁷.

Schumpeter'e göre demokrasi, kişilerin politik kararlara varmak üzere halkın oyu için rekabetçi bir mücadele sonucu karar alma iktidarını kazandıkları kurumlar düzeni olup⁹⁸, halkın kendi kendisini yönetmesi anlamı yerine, siyaseti kendi çıkarlarına göre belirleyen parti temsilcilerini, bürokratları ve yöneticileri seçmesi anlamı taşır⁹⁹. Tanımdan da anlaşılacağı üzere üç unsurdan oluşan bir demokrasi anlayışı söz konusu olup, bunlar; şekil (kurumlar düzeni), süreç (rekabetçi bir mücadele) ve bağlayıcı siyasi karar alma unsurlarıdır.

Schumpeter, klasik liberal demokrasi kuramını, kamu yararı tezi üzerinden eleştirir. Ona göre halkın rasyonel bir tartışma sonucunda üzerinde uzlaştığı genel kamu yararı diye bir şey yoktur, olsa bile bu amaca ulaşma aşamasında her zaman tartışmalar olacaktır. Bu çerçevede de, herkes tarafından kabul edilen ortak bir yararın bulunmasını şart koşan halk iradesi ya da genel irade kavramları, karşılıkları bulunmayan kavramlar olduğundan, rekabet mücadelesinden çıkan irade aslında çoğunluk iradesidir ve bu irade görevde olanları sınırlı bir şekilde kontrol eder (göreve getirir ya da görevden alır)¹⁰⁰.

Schumpeter'in görüşlerinden yola çıkan Anthony Downs ise fayda-maliyet esasına göre dengeli hareket eden bencil/rasyonel aktör düşüncesini ekonomik demokrasi kuramına dahil etmiştir. Tıpkı Schumpeter gibi siyasi aktörlerin kamu yararına göre değil de kendi kişisel çıkarlarına göre hareket ettiği varsayımından

⁹⁶ Wolfgang Mommsen, **Max Weber: Gesellschaft, Politik und Gesichte**, Frankfurt a.M., 1974, s.46'dan aktaran Schmidt, s.119.

⁹⁷ Schmidt, s.127.

⁹⁸ Joseph A. Schumpeter, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Cilt II**, 3. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1977, s.213.

⁹⁹ Frank Cunningham, **Theories of Democracy: A Critical Introduction**, Routledge, London, 2002, s.10.

¹⁰⁰ Schumpeter, ss.213-219.

yola çıkan Downs, çıkarları doğrultusunda rasyonel kararlar veren tüketici ve üreticilerin davranışını, partiler arası rekabete ve hükümetler, partiler ve seçmenler arasındaki ilişkilere aktarmış; siyaseti bir değişim sistemi olarak kuramsallaştırarak, oy maksimizasyonu peşinde koşan partilerin, fayda maksimizasyonu peşinde koşan seçmenlerle ilişkiye girdikleri bir pazar olarak kabul etmiştir ve bu noktada siyasi partileri bir ticarethane olarak nitelendirmiştir.¹⁰¹

Downs tarafından varsayımsal olarak iki partili sistem üzerinden kuramlaştırılan sistemde, seçmenlerin çoğu sağ ve sol uç ideolojiler yerine merkezdedir ve rasyonel karar alma mekanizmasına sahip partiler bu merkez kitlenin temsilcisi olmak için rekabet ederler, bu çerçevede de partiler, program ve ideolojik anlamda birbirine yakınlaşır¹⁰².

Bir demokrasi kuramı olmasına rağmen, toplum odaklılık yerine, pazar odaklı bir kuramsallaştırma içermesi ve demokrasi düşüncesini, temelde seçmenlerle, partiler arasında fayda-maliyet ilişkisine indirgemesi ve partiler arası farklılığın ortadan kalkarak, oligopolist bir parti sisteminin oluşması bu kuramın eleştirilecek boyutunu oluşturmaktadır ve temelde bu sayılanlar demokrasinin kendisi ile de çelişen olgulardır.

1.2.1.7. Sosyal Demokrasi Kuramı

İlk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında işçi hareketleri ile burjuva demokrasisi arasında kurulmaya çalışılan parti yönelimlerinin açıklaması amacıyla kullanılan sosyal demokrasi kuramı, şu ana kadar ele alınan kuramlardan siyasal ve sosyal açıdan benimsemiş olduğu aktivist ve yayılmacı anlayışıyla ayrılan bir kuram olup, bu kurama göre demokrasinin temel işlevleri; devlet, toplum ve ekonomiyi ıslah etmek, siyasal demokrasiyi topluma yaymak ve eşitliği sağlamak amacıyla iktidar ve bölüşüm yapılarını kontrol etmektir¹⁰³.

Sosyal demokrasi kuramı, demokrasiyi sosyalizmin mücadele aracı ve sosyalizmi gerçekleştirme şekli olarak gören Bernstein'in düşünceleri çerçevesinde şekillenmiş olup, Bernstein'e göre demokrasinin siyaset ve ekonomiyi biçimlendirmede ve demokratik, sosyal ve politik düzenlemeler yapılmasında

¹⁰¹ Schmidt, s.135-136.

¹⁰² Schmidt, s.140.

¹⁰³ Schmidt, s.155.

doğrudan kullanılması sosyalizmin gereğidir¹⁰⁴. Bir diğer ifade ile Bernstein'in düşüncelerine göre demokrasiden yoksun bir sosyalizmin büyük bir çarpıklık olmasının yanı sıra sosyalizmsiz bir demokrasi de sakat ve eksiktir¹⁰⁵.

Sosyal demokrasi ile gerçekleştirilmek istenen, temelde, liberal demokrasinin dayandığı temeller dolayısı ile tam anlamı ile uygulanamayan sosyal eşitlik anlayışıdır ve bunun gerçekleşmesi için hukukun üstünlüğü göz ardı edilmeden uygulanacak olan devlet müdahalesine ihtiyaç vardır. Hukuk devleti, güçler ayrılığı, yurttaş özgürlükleri, siyasal çoğulculuk ve canlı bir sivil toplum anlayışı gibi bir çok liberal demokrasi özelliğini içinde taşıyan sosyal demokrasi kuramı, sosyalizm ve demokrasinin birbirini örten kavramlar olması ve sosyalizmin sosyal eşitlik tezlerinden yola çıkarak, bu özellikleri toplumda daha işlevsel kılmayı ve bir sınıfın tekeline değil de toplumun geneline yayarak toplumsal eşitliği ve katılımı sağlamayı amaçlamaktadır. Miliband'ın ifadesiyle, sosyal demokrasi, kapitalist demokrasinin bir uzantısı olmakla birlikte aynı zamanda kapitalist demokrasiden kopuşu da beraberinde getirecektir¹⁰⁶.

Kurama yöneltlen en temel eleştiri, siyasal ile sosyal alanlar arasındaki sınırın, sosyal alanın içine doğru genişletilmesi için mücadele verilmesi ve bu çerçevede de sosyal demokrasinin arzu ettiği demokrasi anlayışının kapsamının sınırsız olmasıdır¹⁰⁷.

1.2.1.8. Düşük Yoğunluklu Demokrasi Kuramı

Batı kaynaklı liberal demokrasinin küresel düzeyde uygulanmasına yönelik eleştiriler bağlamında geliştirilen düşük yoğunluklu demokrasi kuramı, başta ABD olmak üzere küresel kapital güçlerin üçüncü dünya devletlerine ihraç ettiği demokrasi rejimini sorunsallaştırarak, Wallerstein'ın deyimi ile merkez tarafından çevreye ihraç edilen bu demokrasinin aslen ne olduğunu ve neye hizmet ettiğini araştırır.

Kuramın önde gelen temsilcileri Samir Amin, Noam Chomsky ve Andre Gunder Frank olup, söz konusu siyaset bilimciler, yaptıkları araştırmalarda üçüncü

¹⁰⁴ Eduard Bernstein, **The Preconditions of Socialism**, (Ed. Henry Tudor), Cambridge University Press, 2002, s.157.

¹⁰⁵ Ralph Miliband, "Sosyalist Alternatif", **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, (Ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner), çev. Ergun Özbudun ve Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1994, s.166.

¹⁰⁶ Miliband, s.167.

¹⁰⁷ Schmidt, s.160.

dünya devletlerinde askeri diktatörlükler ve darbelerden sonra yaygınlaşan demokrasi uygulamalarının, biçimsel anlamda bir demokrasi olduğunu, halkın etkin katılımını sağlamadıklarını; diğer bir ifade ile gerçek bir demokrasi niteliğini taşımadıklarını ortaya koymuşlardır. Bu demokratikleşme hareketlerinde asıl olan başta ABD ve küresel piyasanın, çıkarlarına hizmet edecek şekilde üçüncü dünya devletlerinin, siyasal sistemlerinin yapılandırılmasıdır¹⁰⁸. Bu yapılandırma sürecinde özel mülkiyeti ve girişimciliği kutsallaştıran, anti-devletçilik ilkesini yaygınlaştırırken piyasa ekonomisini koruyan yasal düzenlemeler başta olmak üzere anti-reformist ve anti-komünist oluşumlara karşı neo-liberal politikaları destekleyen sivil muhafazakar partiler desteklenir ve bu süreçte IMF, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi ulus ötesi kurumlar aktif rol oynar.

"İstikrar" ve "ekonomik büyüme" gibi kavramlar, bizzat hükümetler tarafından söz konusu devlet için önemli hale getirilir ve böyle bir şekilde kurulan rejimlerin çoğunda yürütme gittikçe güçlenirken, devlet başkanı, toplumdan daha önemli hale gelir, istikrar adına kamusal alan daraltılır, kontrol artar¹⁰⁹. Bir anlamda istikrar sağlamak ana amaçken toplumsal istikrarsızlığın önü açılır ve tüm bu otoriteryan uygulamalara ise demokrasi kılıf oluşturur.

1.2.1.9. İlliberal Demokrasi Kuramı

1996 yılında Fareed Zakaria tarafından geliştirilen illiberal demokrasi kuramı, demokrasinin meşru bir rejim olmasından dolayı dünyada yaygınlaşan demokratikleşme hareketlerini inceler ve özellikle üçüncü dünya devletlerindeki demokratikleşme hareketleri üzerinden yola çıkarak, liberal demokrasinin iki temeline yaptığı atıfla, yani bu devletlerdeki demokratikleşme hareketlerinde demokrasinin var olduğunu ancak anayasal liberalizmin, diğer bir ifade ile anayasal güvence altına alınan hak ve özgürlükler sisteminin olmadığını ya da zayıf olduğunu belirterek bu durumun özgürlüğe bir tehdit oluşturduğunu ortaya koyar; ki bu tarz rejimlere de illiberal demokrasiler adını verir¹¹⁰. Bu bağlamda Zakaria'ya göre dünyada demokratik olduğunu belirten devletlerin birçoğu demokratik değildir.

¹⁰⁸ Tunç, s.1122.

¹⁰⁹ Mehmet Arı, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi ve Türkiye: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Demokratikleşme Süreci**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s.5, ss.178-181.

¹¹⁰ Fareed Zakaria, **İlliberal Demokrasinin Yükselişi**, **Liberal Düşünce**, çev. Atilla Yayla, Sayı: 14, 1999, s.7,8.

Zakaria, serbest seçimlerle halkın temsilcilerinin ve yöneticilerinin belirlendiği bir demokrasi anlayışının dünya genelinde yaygınlaştığını ifade eder, ancak bununla birlikte, hukukun üstünlüğünü, kuvvetler ayrılığını, ifade, toplanma, din ve mülkiyet özgürlüklerini ve diğer temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan anayasal liberalizm anlayışının bu yayılan demokrasiden ayrıştığına da dikkat çeker¹¹¹. Bu ayrışma ise olumlu bir ayrışma olmayıp, bazı yerlerde özgürlükleri sistematik bir şekilde kısıtlayan ve bu otoriter/totaliter eğilimlerine rağmen demokrasi rejimi ile ortaya çıkan diktatörlüklere yol açmaktadır.

Kendi bakış açımızdan üçüncü dünya ülkeleri ölçeğinde illiberal demokrasiyi inceleyecek olursak, bu devletlerde demokrasi, bir kültür olarak, iç dinamikler, hukukun üstünlüğü ve özgürlük düşünceleri ile yeterince desteklenmediği için birey ve bireysel özgürlükler, demokrasi uğruna feda edilebilir olgulara dönüştürülerek, aşamalı olarak birey yerine toplum, toplum yerine devlet, devlet yerine de seçimle başa gelen iktidar sahipleri önem kazanır. Bunu gerçekleştirmek için ise devlet, uyruk, soy gibi şeyler, iktidar tarafından kutsallaştırılır. Bireyin seçmediği cinsiyet, din, ırk ve kültür gibi sosyal olgular alternatiflerinden üstün kılınır ve bunları sorgulayanlar ötekileştirilir¹¹². Bu çerçevede de bireysel özgürlükler ve haklar sistematik bir şekilde kısıtlanabilir hatta yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişki de klientalist çerçevede yeniden şekillendirilebilir ve tüm bunlar demokrasi şemsiyesi altında yapılır.

İşte illiberal demokrasi kuramı ile Zakaria, illiberal demokrasilerin özelliklerini ortaya koyarak ve ortaya çıkan sorunlara çözüm önerileri getirerek, demokratik görünümlü rejimlerdeki otoriter pratikler ile liberal demokrasiye ulaşamamış rejimlerin liberal demokrasiden eksik kalan yanlarını inceler¹¹³.

1.2.1.10. Müzakereci Demokrasi Kuramı

Liberal demokrasinin çözmekte yetersiz kaldığı sorunlara bir çözüm arayışı olarak geliştirilen kuramlardan biri olan müzakereci demokrasi kuramı, vatandaşların sosyal, ekonomik ve politik doğru bilgileri paylaştıkları, toplumsal işler hakkında iletişim halinde bulundukları, devlet kurum ve kurallarının oluşturulması ve sorunların çözülmesi amacıyla siyasal süreçlere doğrudan ya da dolaylı olarak

¹¹¹ Zakaria, ss.7-9.

¹¹² Sertaç Aktan, **Siyasetimizin Kalıtsal Bozukluğu: İliberal Demokrasi**, 14.05.2015, <http://www.diken.com.tr/siyasetimizin-kalitimsal-bozuklugu-illiberal-demokrasi/>, (31.05.2018).

¹¹³ Dilek Üstünalan, **2000'li Yıllarda Türkiye'de Demokrasi Tartışmaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s.67.

katıldıkları; diğer bir ifade ile yaratılan şeffaf bir ortamda vatandaşların toplumsal/siyasal aktör olarak ön plana çıktıkları ve uzlaşa aradıkları bir kuram olup, bu çerçevede karşılıklılığa ve dayanışmaya oldukça büyük bir önem atfeder¹¹⁴.

Bu kurama göre, liberal demokrasi, bireysel niteliği ve sözleşme temelli olması sebebiyle azınlık hakları, cinsiyet ayrımcılığı, etnik farklılıklar gibi toplumsal temelli sorunlara çözüm üretemeyen, katılımı sağlamakla birlikte vatandaşların kendileri adına alınan kararlarda etkilerinin çok az olduğu, temsilcilerle vatandaşların bakış açıları arasında köklü farklar bulunabilen, çoğunluğu ele geçiren siyasi partinin tüm yönetim kademlerinde kadrolaşarak iktidar olmaktan kaynaklanan yetkilerini, azınlıkların politik süreçlere dahil olmasını engellemek için kullanabildiği çerçevesinde eşitlikten uzak, alt kültür gruplarını politik süreçlerin dışarısında bırakabilen, sosyal dengesizlikler yaratan, yöneticilerin kendi çıkarları peşinde koşması dolayısıyla, vatandaşların doğru bilgilendirildiği şeffaf yapıdan uzak bir sistemdir¹¹⁵. Özet olarak ifade etmemiz gerekirse müzakereci demokrasi kuramına göre liberal demokrasi anlayışı, hak, yasalar, özgürlük, katılım ve siyasal temsil kriterleri arkasında eşitsizliğin sistemleştiği bir yapıdır.

Müzakereci demokraside, yasanın meşruiyeti, liberal demokrasilerdeki gibi çıkarların sadece dengeli şekilde temsil edilmesine değil, ondan etkilenen herkesin bu meşruiyeti kabul etmesine bağlıdır¹¹⁶.

Müzakereci demokrasi kuramının en önemli temsilcisi Habermas olup, ona göre toplum sözleşmenin bir ürünü olan toplum, sırf bu karakteri sebebiyle, toplumsal kararları, demokratik bir biçimde işleyen düşünce ve irade süreçleri ile yani iletişim ve katılım yoluyla almalıdır ki buna müzakere sistemi adını verir¹¹⁷. Bu çerçevede Habermas, liberal kuramın piyasa mantığına iletişim mantığını ekleyerek karşılıklılık çerçevesinde eşitliği sağlayıp, kamusal alanı vatandaşların müzakere sürecine eşit şartlar altında katılabileceği politik bir alan olarak kurgulamıştır¹¹⁸.

Müzakereci demokrasi kuramsal çerçevede, vatandaşların gönüllü olarak karşılıklı görüş alış verişinde bulunduğu ve bu sayede siyasal bağ kurup, siyasal hayatı şekillendirdiği, iletişim pratikleri çerçevesinde ortak paydanın üretildiği ve bu paydada buluşulduğu, eşitlikçi, ihtilafların çatışma yerine, iletişime dayalı uzlaşma

¹¹⁴ Şaban Sitembölükbaşı, "Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi", **Akdeniz İİBF Dergisi**, Sayı: 10, 2005, s.147.

¹¹⁵ Sitembölükbaşı, ss.140-144.

¹¹⁶ Sitembölükbaşı, s.147,148.

¹¹⁷ Ece Göztepe, "Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve Göçmen Forumu Örnekleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 4, 2003, s.237.

¹¹⁸ Jürgen Habermas, **Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü**, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.38.

pratikleri ile çözülmeye çalışıldığı, sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesi için bireylerin doğru bir şekilde bilgilendirildiği, karşılıklılık ilkelerine bağlı olunması çerçevesinde derin görüş ayrılıklarını bertaraf eden, uzlaşa kültürü üzerinde temellenen demokrasi anlayışıdır¹¹⁹.

İletişimi bu denli öne çıkaran müzakereci demokrasi kuramı, bu iletişimi oluşturup, oluşturamayacağı konusunda eleştirilmiştir. Nitekim toplumdaki sınıfsal yapı düşünüldüğünde bu iletişim sorgulanabilir bir hal alır. Bir örnek verecek olursak; işçi sınıfı ve sermayedarlar arasında bir iletişim sonucu uzlaşma, bir sınıf ödün vermediği sürece -ki bu da başlı başına sorunsaldır, çünkü bu ödün verilse bile, güç ilişkileri dikkate alındığında, ödünü veren sermaye sınıfı olmayacaktır- nasıl mümkün olabilir? Yine Foucault'un görüşlerinden yola çıkılarak, iletişimde kullanılacak dil ve bilgi, iktidar teknikleri arasındadır; diğer bir ifadeyle iktidar kendisini bu kavramlar üzerinden yeniden üretir ve iktidar ilişkileri çerçevesinde bu ilişkinin yöneldiği nesne konumunda olan topluluğu oluşturan özneler biçimlendirilebilir. İktidar teknikleri ve siyasal programlar, gerçekliği yönetilebilir hale getirebilir ve bilgi oluşturma süreçleri bağlamında sorunsallaştırılabilir. Bu çerçevede toplumsal birliği sağlayacak ideal bir müzakere ortamı nasıl gerçekleşebilir? Görüldüğü üzere Foucault'çu perspektiften yola çıkılarak, Habermas'ın idealleştirdiği müzakereci demokrasi kuramı, sorunsallaştırılabilir.

1.2.1.11. Agonistik Demokrasi Kuramı

Post-Marxism'in temel dayanakları olan her türlü evrenselciliğin, nesnel çıkarın ve zorunluluğun yadsınarak, yerine tikel ve olumsal olanın kabulü, ekonomik belirlenim yerine, söylemin kurucu özelliğinin ve siyasetinin kabulü, işçi sınıfı öncülüğünde bir devrim yerine, homojen olmayan özneler aracılığıyla kurulan radikal bir demokrasi fikrinin kabulünden yola çıkılarak, ağırlıklı Laclau ve Mouffe'un görüşleri çerçevesinde kuramlaştırılan agonistik demokrasi kuramı, tikel kimliklerin, söylemler aracılığıyla siyasi alanda inşa edilmesinin ardından, bu kimliklerin demokrasi aracılığı ile kamusal alanda olumsallandığını ve bu sayede de toplumda kimliğin ve çeşitliliğin çatışmacı bir konsensus ortamında sağlanabildiğini vurgular¹²⁰.

Kamusal alanda öteki tanımının yapılmasıyla birlikte söylemin kurucu özelliğinden doğan kimlik kavramı önem kazanır ve çoğulcu bir yapının olmazsa

¹¹⁹ Sitembölükbaşı, ss.148-156.

¹²⁰ Mustafa Kemal Coşkun, **Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler**, 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2017, ss.76-82.

olmazı niteliğindeki bu kimlikler kamusal alanda dile getirilir. Demokrasi ise birbiri ile çatışan bu kimlik unsurlarının harekete geçirilerek çatışmacı bir konsensus ortamı yaratılmasıdır¹²¹.

Bu demokrasi anlayışı, demokrasinin temel insan hakları ve benimsenmiş temel hukuk kuralları gibi evrensel birtakım değerlere bağlı olması gerektiği öne sürülerek ve yanı sıra kuramın temel kabulleri çerçevesinde her şeyin söyleme indirgenmesi sebebiyle eleştirilir.

1.2.2. Demokrasi Modelleri

Demokrasinin üzerinde uzlaşılan tek bir anlamı olmaması ve farklı demokrasi anlayışlarının, demokratik rejimlerin uygulanmasında farklılıklara yol açmaları bağlamında farklı demokrasi modellerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Tarihsel bağlamda demokrasi modellerini incelediğimizde, kimi noktalardan birbirlerine bağlı olan; ancak kimi noktalardan birbirlerine tezat olan dört modelden bahsetmemiz mümkündür. Bunlardan ilki olan Klasik Demokrasi, yukarıda da bahsedildiği üzere, Atina şehir devletlerinde rastlanan ve halkın yönetime doğrudan katılımını idealleştiren bir demokrasi modelidir. Liberalizmin demokrasi anlayışını ifade eden Koruyucu Demokrasi, Klasik Demokrasi modelinin katılımı öne çıkaran yapısına karşılık, demokrasiyi, yurttaşların, kendilerini devletin müdahalelerinden korumalarına imkan veren bir araç olarak görmektedir ve bu modele göre katılımı sağlayan oy verme hakkı doğal hakların ve mülkiyet haklarının bir uzantısıdır. Rousseau'nun düşünceleri temelinde şekillenen Gelişimci Demokrasi, birey ve toplumun gelişimine vurgu yaparak, demokrasi aracılığı ile yurttaşların içinde yaşadıkları toplumun biçimlendirilmesine doğrudan ve sürekli katılımını ön plana çıkartır. Bu sayede oluşacak genel irade sonucunda tüm yurttaşların ve toplumun gelişmesi, özgürleşmesi, özerkleşmesi ve eşit şartlara sahip olması sağlanacaktır. Ortodoks Marxistlerce modelleştirilen Halk Demokrasisi ise liberal demokrasiyi bir burjuva demokrasisi olarak görerek, sosyal hakların eşitliği kadar, ekonomik ve siyasal eşitliği de öne çıkarır ve demokrasi aracılığıyla, yurttaşların, üretim araçlarına da eşit olarak sahip olması gerektiğini ortaya koyar.

Demokrasinin tarihsel gelişimi çerçevesinde oluşan bu modellerin yanı sıra farklı demokratik rejimlerin, farklı pratiklerinden kaynaklanan demokrasi modelleri de

¹²¹ Coşkun, s.81.

bulunmaktadır. Bu bölümde çalışmamızın daha iyi anlaşılması için bu modellere kısaca değinilecektir.

1.2.2.1. Westminster Modeli (Çoğunlukçu) Demokrasi

Arend Lijphart'ın *"Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları"* adlı çalışmasında ortaya koyduğu iki temel modelden biri olan Westminster modeli demokrasi, *"Yönetme işini kim yerine getirecektir?"* sorusuna *"halkın çoğunluğu"* ve *"Halk farklı görüşlere sahip olup, farklı tercihleri ifade ettiğinde yönetim kimin çıkarlarına hitap edecektir?"* sorusuna da *"halkın çoğunluğunun çıkarlarına"* şeklinde cevap veren modeldir¹²².

Lijphart'a göre Westminster modeli demokrasinin özellikleri şöyle sıralanabilir¹²³:

- Yürütme gücü tek partili ve dar çoğunluk hükümetlerinde toplanır ve bu çerçevede ezici üstünlükten yoksun bir çoğunluğu temsil edip, çıkarlarını gözeten hükümet, geniş miktarda politik gücü elinde bulundurur,
- Hükümetin parlamento karşısında üstünlüğü bulunmaktadır. Parlamantonun hükümeti düşürme yetkisi bulunmakla beraber hükümet, parlamentoya hakim bir nitelik taşıdığından parlamenter rejim yasama ve yürütme güçlerinin kaynaşması ile oluşur,
- Parlamentodaki sandalyelerin büyük çoğunluğu iki büyük parti tarafından işgal edilmekte olup, hükümetler de bu iki partiden biri tarafından oluşturulur. Bu çerçevede siyasal hayat iki partili sistem çerçevesinde yapılandırılmıştır,
- Çoğunlukçu ve gayri nispi seçim sistemi uygulanır. Bu metoda göre bir seçim çevresinde çoğunluk oyunu alan ya da bir çoğunluk olmaması durumunda en yüksek azınlık oyunu alan aday kazanır,
- Hükümet karşısında örgütlenemeyen ve birbirleri ile rekabet halinde bulunan çok sayıda baskı ve çıkar grubu bulunmaktadır,

¹²² Lijphart, s.13,14. Ayrıca şunu belirtmekte yarar vardır ki burada kastedilen çoğunluk kavramı ile yukarıda değinilen çoğunlukçu demokrasi kuramının çoğunluk anlayışı bir tutulmamalıdır. Lijphart'ın ortaya koyduğu Westminster modelinin özünü oluşturan çoğunluk kavramı, çoğunluğun yönetim hakkının temel hak ve hürriyetler ile sınırlı olması, azınlık haklarının güvence altında olması ve yargı bağımsızlığı bulunması bağlamında çoğunlukçu demokrasi kuramının kapsamına dahildir. Gözler, Cilt I, s.645.

¹²³ Lijphart., ss.21-31.

- Devlet anlayışı, üniter ve merkezi devlet anlayışıdır,
- Yasama gücü tek meclisli bir parlamentoda ya da asimetrik nitelikli iki meclisli parlamentoda toplanır,
- Anayasal esneklik açısından yazısız anayasa benimsenir,
- Anayasanın yazısız oluşunun bir sonucu olarak anayasa yargısı bulunmamaktadır,
- Merkez bankası yürütme denetimine tabi olmalıdır.

1.2.2.2. Oydaşmacı Demokrasi Modeli

Lijphart'ın, ortaya koyduğu ikinci model olan oydaşmacı demokrasi modeli, Westminster modeli demokrasinin karşıtıdır. Bu modele göre yönetme işi, mümkün olduğu kadar çok vatandaş tarafından yerine getirilirken; yönetim de, mümkün olduğunca çok kişinin çıkarına hizmet etme amacı taşımaktadır. Westminster modelindeki gibi dar çoğunlukların verdiği yönetim kararlarından tatmin olmak yerine, bu çoğunluğu katılım ve uzlaşma pratikleri ile maksimize etmeye çalışır ve bu çerçevede azınlıklar da yönetimden dışlanmaz; aksine karar alma süreçlerine, geliştirilen birtakım araçlarla dahil edilir¹²⁴. Kaybeden grupları karar alma sürecinden dışlamanın çok açık bir şekilde demokrasinin temel anlamı ile çeliştiğini vurgulayan oydaşmacı model bu çerçevede dahilinde iktidarı paylaştırmayı, dağıtmayı ve sınırlandırmayı dener¹²⁵. Bu bağlamda da oydaşmacı modelin yukarıda bahsedilen Müzakareci Demokrasi Kuramı'nın bir uzantısı olduğu ifade edilebilir.

Lijphart'a göre oydaşmacı modelin özellikleri şöyle sıralanabilir¹²⁶:

- Tek partili ve dar çoğunluklu hükümetler elinde toplanan yürütme gücü yerine, geniş koalisyon hükümetleri tarafından paylaşılan bir yürütme gücü olmalıdır,
- Yasama ve yürütme erkleri arasında güç dengesi vardır,
- Çok partili bir sistem hakimdir,
- Çok parti sistemini teşvik eden nispi temsil sistemi uygulanır,

¹²⁴ Lijphart, s.14.

¹²⁵ Lijphart, s.41.

¹²⁶ Lijphart, ss.44-50

- Çıkar gruplarının korporatizmi söz konusudur ve bu durum büyük ve güçlü işçi ve işveren sendikaları ile meslek örgütlerinin hükümetler üzerinde etkili olmasını sağlar,
- Federal ve adem-i merkeziyetçi yönetim benimsenir,
- Eşit yetkili iki meclisli sistem bulunur,
- Yazılı ve katı bir anayasa bulunmakta olup, azınlıkların anayasa değişikliklerini veto edebilecekleri bir sistem bulunmaktadır¹²⁷,
- Kanunların anayasaya uygunluğu, yargısal denetime tabidir,
- Merkez bankası bağımsız yapıdadır.

Lijphart'a göre demokrasi bu iki model temelinde uygulama alanı bulur. Devletlerin demokrasi uygulamaları bu iki model üzerinden tanımlanır. Salt Westminster demokrasisinin ya da oydaşmacı demokrasinin özelliklerini taşıyabilecekleri gibi kimi bakımlardan bu iki modelin birbirine yaklaştığı durumlar da olabilir. Bu ise yarı-çoğulcu toplumlar olarak nitelenen ABD, Almanya ve Fransa gibi devletlerde görülür¹²⁸.

1.2.2.3. Vesayetçi Demokrasi Modeli

Lijphart'ın, ortaya koyduğu demokrasi modelleri, birçok devletin demokrasi uygulamasını açıklar niteliktedir. Bununla birlikte bazı devletlerdeki demokrasi anlayışı bu iki model çerçevesinde anlaşılamaz.

Özellikle yeni kurulan ya da yeniden yapılanan devletler (Bismarck Almanyası, Hindistan, Filipinler ve Türkiye gibi) söz konusu olduğunda, bu kuruluş ya da yeniden yapılanma sürecinde, süreci yönetenlerin -ki bunlara siyasal elitler de diyebiliriz- halkın henüz yetkinleşmediğini ve bu sebeple doğru kararlar veremeyeceğini öne sürerek, kendi demokrasi anlayışları çerçevesinde oluşturdukları demokratik kurumları ve işleyişi içeren bir model söz konusudur. Bu modele vesayetçi demokrasi adını veren Shils, böyle bir süreçte kendilerini demokrat olarak gören ve demokratik değerlere bağlılık taşıyan siyasal elitlerin, iyi veya kötü anlamda, halkın, ortaya çıkan demokratik kurumları etkin bir şekilde

¹²⁷ Örneğin İsviçre'de anayasa değişikliği yapabilmek için, bu değişikliğin referandumda kabul edilmesi gerekir. Ancak bu referandumun kabul edilmesi için ülke çapında çoğunluk sağlanması yetmez, kantonların çoğunluğunda da çoğunluk sağlanması şartı aranır. Bu çerçevede küçük ve yarı-kantonların bir anayasa değişikliğini veto hakları bulunmaktadır. Lijphart, s.49.

¹²⁸ Lijphart, s.64,65.

işletemeyeceğini düşündüklerinden yola çıkarak, siyasal elitler için vesayetçi demokrasinin doğal nitelik taşıdığını ifade eder¹²⁹.

Shils'in kavramlaştırdığı vesayetçi demokrasinin özellikleri şunlardır¹³⁰:

- Devletin modernizasyonunda siyasal elitlerin etkili olduğu otoriter bir yürütme gücü,
- İktidardaki partinin devlet kimliği ile bütünleşmesi,
- Bireyler ve birey grupları üzerinde parti ve devlet tarafından kurulmuş olan disiplinin devamı,
- Yürütme tarafından ya da yürütmeyi de gerçekleştiren baskın parti tarafından etki alanı daraltılmış parlamento,
- Parlamentoda ya da parlamentoda olmasa dahi basın ve üniversiteler bağlamında zayıf bir muhalefetin varlığı,
- Haklar düzeninden çok kanunlar düzeninin benimsenmesi.

1.3. DEMOKRASİ VE ANAYASACILIK ÜZERİNE

Demokrasi ile anayasacılık arasında teorik açıdan bir gerilim bulunmaktadır. Bu gerilim, halk tarafından yönetimi ve yönetimin halka karşı sorumluluğunu öne çıkaran bir kavram olan demokrasinin, siyasi iktidarların sınırlandırılmasını öne çıkaran anayasacılık kavramı ile çelişir nitelik taşımasından kaynaklanmaktadır. Daha basit olarak ifade etmek gerekirse demokrasi iktidarın kaynağıyla ilgilenip, yönetime katılımın artmasını hedeflerken, anayasacılık ise devlet iktidarının sınırlandırılmasını amaçlar ve anayasacılık ile demokrasinin gerekleri arasındaki bu farklılaşma sonucu bu iki kavram arasında gerilim doğar¹³¹.

Bununla beraber, demokratik rejimlerde dahi, demokratik çoğunlukların baskıcı bir hale bürünmesi, birtakım sınırların aşarak otoriterleşme tehlikeleri vb. bulunduğundan, temel hak ve özgürlüklerin korunması açısından devlet ve iktidarın sınırlandırılmasının gerekliliği yönünde de düşünceler bulunmaktadır. Özellikle doğal hukuk görüşünü benimseyen Hayek, Dahl, Diamond ve birçok liberal teorisyene göre halk iradesinin doğru bir şekilde yansımaları için, siyasi hakların ve temel hak ve hürriyetlerin yazılı bir güvence altında olması gerekir ve bu bağlamda siyasi

¹²⁹ Edward Shils, *Political Development in the New States*, 2nd Edition, Mouton & Co., The Hague, 1965, p.61,62.

¹³⁰ Shils, p.62.

¹³¹ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.38.

iktidarların da insan hakları ve hukukun üstünlüğü açısından sınırlandırılması gerekir¹³².

Bu çerçevede anayasacılık ile demokrasinin birbirleri ile çelişen yönleri bulunmasına rağmen aslında birbirlerini tamamlayan iki kavram oldukları söylenebilir. Özellikle günümüzde demokrasi denilince akla gelen liberal temsili demokrasidir ve bu çerçevede temsilcilerin, kişisel hırsları doğrultusunda siyasi manevralar yapmasına, temel hak ve hürriyetleri çiğnemesine anayasalar ile önlem alınabilir. Yeterli anayasal güvencelerden yoksun bir devlette, demokrasi rejimi bir hafifletilmiş dikta rejimine dönüşebilir. Hatta ve hatta iktidar sahipleri devlet araçlarını kullanarak anayasayı dahi kendi çıkarlarına hizmet eder hale getirebilirler. Bunun olmasını engelleme noktasında halkın bilinç düzeyi, demokrasiden ne anladığı ve bu tarz otoriter eylemlere tepki verme kabiliyeti büyük önem taşır. Bu bağlamda demokratik bir rejimde başa gelen iktidarın anayasacılık hareketleri ile otoriterleşmesinin önü de anlaşıldığı üzere bizzat demokrasi ile kesilebilir. Yeter ki demokrasi anlayışı, seçimler düzeyinde kalsın...

Görüldüğü gibi anayasacılıktan yoksun bir demokrasi de, demokrasiden yoksun bir anayasacılık da olumsuz uygulamaların ve rejimlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Nitekim çağdaş demokrasiler anayasacılık ve demokrasinin birbirini tamamlayıcı niteliklerinin ürünüdür.

1.4. TOPLUMSAL-KATILIMCI DEMOKRASİ MODELİ

Kavramsal çerçeveyi tamamlamadan önce, bir mikro ölçekli demokrasi modeli ortaya koymamız, Türkiye'de cumhuriyet dönemi anayasalarında değişen demokrasi anlayışını ele alırken aksayan yönleri sunacağımız çözüm önerileri açısından önem arz etmektedir.

Öncelikle toplumsal-katılımcı demokrasi adını vereceğimiz bu model, egemenliğin kullanılması açısından, çağın gereklilikleri ve toplum yapısı ile pratik anlamda uygulanmasının önünde engeller olması dolayısıyla ne yazık ki doğrudan demokrasi olamayacaktır. Ancak liberal demokrasilerin öne çıkardığı ve demokrasiden çok, liberal dünya görüşüne katkı sağlayan salt temsili demokrasinin de demokrasinin özüne zarar verdiğini düşündüğümüzden dolayı, modelimiz, egemenliğin kullanılması açısından yarı doğrudan demokrasiyi temel alacaktır.

¹³² Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s.38, Özbudun, Anayasacılık, s.23,24.

Temel hak ve hürriyetlerin güvenliği ile seçilmişlerin yozlaşmasının önüne geçilmesi için seçilmişleri sınırlayan, toplumun seçilmişler üzerinde etki alanını genişleten ve toplumu özgürleştiren, birleştiren, bütünlükçü ve her şeyden önce akılcı, çağın gereklerine uygun olan bir anayasal sistem bu modelin gerekliliklerinden birisidir.

Halkın da bizzat katılımı ile halk için ve halkçı bir perspektifte uygulanacak bir yönetim anlayışı modelimizin ana unsurudur. Halkçı bir perspektif ile kastettiğimiz, ayırım gözetmeksizin ülke toprakları üzerinde yaşayan tüm yurttaşların kendilerini temsil edebilmesi ve siyasi kararlara katılabilmesidir. Bu çerçevede sesi duyulmayan ve/veya bastırılan azınlıkların demokrasi ile bağdaşır şekilde siyasi hayata katılımı sağlanabilir. Geliştirilecek çeşitli katılım uygulamaları modelimiz için olmazsa olmaz niteliktedir. Bu sayede yurttaşların katılımı seçimden seçime olmak yerine, sürekli olacaktır. Referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü ve temsilcilerin azli gibi katılım araçlarının yanı sıra günümüzde internet ve sosyal medya etkin olarak kullanılmakta olup, bunlar birer katılım aracı olarak kullanılabilir ve bu araçlar siyasi kararların alınmasında maliyeti düşürürken, hızlı olunmasını da sağlar. Örneğin, yurttaşların rahatsız oldukları bir konu 50.000-100.000 imzalı online bildirgeler sayesinde parlamentoya taşınabilir ve yapılacak anayasal düzenlemeler ile parlamentonun bunları görüşmesi ve bu konularda yasalar yapması sağlanabilir. Eğer dikkat çekilen husus yerel düzeyde ise ve sadece yerelin öz nitelikleri çerçevesinde ele alınmışsa bu konu parlamentonun da yetkilendirmesi ile yerel meclislerde de çözülebilir ve böylece hem üniter hem de üniter olduğu kadar da adem-i merkeziyetçi bir yapı hayata geçirilebilir. Sadece online bildirgeler değil, online oylamalar aracılığıyla da halkın siyasi kararlara geniş çapta katılımı sağlanabilir ve güvenli şifreleme altyapıları ile gizli oy ilkesinin zedelenmesinin önüne de geçilebilir.

Çok partili ve partilerin benzeşmek yerine, farklılaştığı bir sistem, yurttaşların tamamının temsilini sağlamada çok daha başarılı olacağından, çok partili siyasi yapı modelimizin gereklerine cevap vermekle beraber bu yapı modelimizin işlemesi için olmazsa olmaz nitelikte de değildir. Çünkü kanımızca demokrasi partilere indirgenemez. Modelimizde, partiler, toplumun böyle bir talebi olması doğrultusunda, farklı toplumsal talepleri, kurumsal olarak dile getirmek amacıyla oluşacak yapılar olacaktır. Bu yapılar arasından seçilmiş iktidar ise tekli bir yapıda olmak yerine her kesimin sesini dinleyecek koalisyonlardan oluşmalıdır.

Sivil toplum kuruluşları, sendikal örgütler, özgür basın/yayın, yüksek öğretim kurumları, hükümet elinde bir kukla olmak yerine hükümeti eleştirebilmeli, toplumun aksayan yönlerine dikkat çekebilmeli, kamuoyu oluşturabilmeli ve yasama ve yürütmeyi bu aksaklıkları çözmeye yöneltecek çalışmalar yapabilmelidir.

Elbette ki yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirlerinden ayrı olmalıdır. Hatta yasama ve yürütme erkleri, halka ve yine halkın iradesinin koruyuculuğunu yapan bağımsız yargı organlarına karşı sorumlu olup hesap vermek zorundadırlar.

Demokrasi bir rejim olduğu kadar bir kültürdür. Bu kültürde iktidar ve dolayısıyla devlet, son tahlilde, yurttaşlar aracılığı ile var olur. Çünkü toplumlar devletler var olduğu için değil, aksine devletler toplumlar var olduğu için vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ANAYASALARININ DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Çalışmamızın bu bölümünde, "Kavramsal Çerçeve" bölümündeki öncüller de dikkate alınarak, cumhuriyet dönemi anayasalarının demokrasi anlayışlarına değinilecek olup, söz konusu anayasaların demokrasi ile ilişkilendirilebilen özelliklerinin ve hükümlerinin yanı sıra demokrasi ile çelişen özellikleri ve hükümleri de ortaya konmaya çalışılacaktır.

Sırası ile 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası'nın demokrasi anlayışları ele alınacak ve söz konusu anayasalar, demokrasi anlayışı açısından kendi aralarında karşılaştırılarak Türk demokrasi tarihinin ne yöne evrildiği açıklanacak ve bu çerçevede de çalışmanın ana hedefi olan Türkiye'nin demokrasi künyesi ortaya çıkartılacaktır.

2.1. 1921 ANAYASASI (TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU)

1921 Anayasası Türk demokrasi tarihinde bir dönüm noktası oluşturur. Her ne kadar 19. yüzyılda Osmanlı Devleti zamanında Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları, 1876 Kanun-i Esasi, Meşrutiyet Dönemleri demokrasi anlamında atılan adımlar olarak değerlendirilebilirse de bu adımların son derece zayıf ve gerçek bir demokrasi pratiği açısından da yetersiz olduğu ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin de ilk anayasası olma özelliğini taşıyan 1921 Anayasası ile birlikte Türk demokrasi tarihinde ilk kez egemenlik, halka dayandırılmış ve hatta bu durum resmileştirilmiştir.

Yerel ve bölgesel kongrelerden başlayan ulusal kurtuluş hareketi, 23 Nisan 1920'de, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Büyük Millet Meclisi (BMM)'nin oluşumunu hazırlamıştır. BMM'nin kuruluşunun ardından, hazırlık çalışmalarının tamamlanması ile birlikte, 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı kanunla kabul edilen ve 23 madde ve bir ek maddeden oluşan 1921 Anayasası, milli mücadele dönemi anayasası niteliği taşımakta olup, ayrıca ulusal kurtuluş hareketinin hukukilik eğilimini de ortaya koymaktadır¹³³.

¹³³ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 20. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.247. (Anayasal Gelişmeler)

2.1.1. 1921 Anayasası'nın Hazırlanışı

23 Nisan 1920'de, Ankara'da, Büyük Millet Meclisi kurulmuş ve bu çerçevede devlet rejiminde bir dönüşüm başlamıştır. BMM'nin kuruluşu ile birlikte kurtuluş mücadelesini yürüten ve halk egemenliğine dayanan Ankara Hükümeti de doğmuş ve sarayı temsil eden İstanbul Hükümeti'nden her bakımdan farklılaşmıştır.

Devlet yapısında böyle bir dönüşüm yaşanmaktayken geride kalmış bir siyasal dünyanın ürünü olan ve Sevr Barış Antlaşması adı altında işgalci devletlere koşulsuz teslimiyeti kabul eden antlaşmayı imzalayan İstanbul Hükümeti'nin dayandığı Kanun-i Esasi, anlaşılacağı üzere, ulusal kurtuluşun ve ulusun gereklerine cevap verememekte olup, Kurtuluş Savaşı koşullarında oluşan yeni devlet ve iktidar düzenine ilişkin kuralları gösterecek bir anayasa ihtiyacı doğmuştur¹³⁴.

Bu ihtiyaç doğrultusunda İcra Vekilleri Heyeti yaptığı ön hazırlık çalışmalarının ardından, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası'nı (anayasa tasarısını) 18 Eylül 1920'de BMM Genel Kurulu'na sunmuştur. Daha sonra bu metin Encümen-i Mahsus adlı özel ve geçici komisyona gönderilmiş olup, söz konusu komisyonun raporunu hazırlamasının ve 18 Kasım 1920'de meclise sunmasının ardından, 1921 Anayasası'nın kabulüne kadar iki ay sürecek olan görüşmeler başlamıştır¹³⁵.

İki ay süren görüşmeler oldukça hararetli geçmiştir. Çok farklı görüşteki üyelerden oluşan ve çoğulcu ve temsili bir karakter taşıyan mecliste siyasi parti grupları bulunmamasına rağmen, meclisin açılışından kısa süre sonra Birinci ve İkinci Gruplar adı ile anılan iki siyasi kümelenme ortaya çıkmıştır. Aralarında kesin bir çizgi olmayan bu gruplar, vatanın düşman işgalinden kurtarılması aşamasında görüş birliğinde olmakla birlikte, daha sonra izlenecek siyaset konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır¹³⁶. Bu bağlamda Birinci Grup Atatürk'ü ve yenilik hareketlerini destekleyenlerden, İkinci Grup ise gelenekçilerden oluşmuştur¹³⁷. Bu iki aylık görüşmelerde yenilikçiler ve gelenekçiler olarak adlandırabileceğimiz bu

¹³⁴ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.247.

¹³⁵ Gözler, Anayasa Hukuku, s.46,47, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.247,248.

¹³⁶ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.29.

¹³⁷ Birinci Grubun, 1 Nisan 1923 tarihli seçimleri yenileme kararının ve "Dokuz Umde"nin ilanının ardından, siyasal istikrarı sağlamak için Mustafa Kemal Atatürk'ün, 6 Aralık 1922 tarihinde kuracağını ifade ettiği "Halk Fırkası"na dönüşeceği yine Atatürk tarafından ifade edilmiş ve 9 Eylül 1923 tarihinde de daha sonra "Cumhuriyet Halk Partisi" adını alacak olan "Halk Fırkası" bu dönüşüm tamamlanarak resmen kurulmuştur. Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 9. Baskı, Hukuk Yayınları, Ankara, 2016, s.80. (Anayasa ve Siyaset) ve Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.281,282.

siyasal kümelenmeler, temel sorunlarda uzlaşmışlar ve çözülemeyen ikincil nitelikteki sorunları daha sonraya ertelemişlerdir¹³⁸.

Görüşmeler sırasında tartışılan ancak kabul görmeyen hususlar da vardır. Örneğin, BMM üyelerinin doğrudan, ancak "meslekler erbabı temsil edilmek üzere" mesleki temsil sistemi baz alınarak seçilmesi önerilmiş olup, bu öneri uygulanma gücünün bulunmaması, siyasi bakımdan yetersiz yerel nüfuz sahiplerine mecliste etkinlik imkanı sağlayacağıının düşünülmesi gibi sebeplerle reddedilmiş, bunun yerine genel-siyasal temsil sistemi kabul edilmiştir¹³⁹. Buna ek olarak halkın doğrudan doğruya seçme hakkını kullanacağı tek dereceli seçim sistemi de reddedilmiş ve iki dereceli seçim sistemi benimsenmiş olup, halkoylaması ve halkın kanun teklif etme hakkı da teklif edilmesine rağmen kabul görmemiştir¹⁴⁰. Bunun, demokratik anlamda olumsuz yönde değerlendirilebilecek bir uygulama olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte bu dönemdeki demokrasi anlayışının, bir savaş demokrasisi niteliği taşımasından, diğer bir ifadeyle kurtuluş mücadelesinin antiemperyalist niteliği ile mücadelenin demokratik yapılanışı arasında doğrudan bir bağ olmasından dolayı, demokrasi, milli güçlerin katılımına dayalı bir rejim olarak yorumlanmış ve demokrasinin temellerinin sağlam bir şekilde atılması için, iç (saray, şeyhülislam fetvaları, idam kararları, hilafet ordusu vb.) ve dış (emperyalist güçler) saldırılara karşı mücadele verilen bu olağanüstü dönemde, olağanüstü tedbir ve uygulamalar gerekli hale gelmiştir¹⁴¹. Bu noktada şunu dile getirebiliriz ki, kurtuluş mücadelesi çerçevesinde iç ve dış güçlere karşı verilen savaş, demokratik bir yapıya zemin hazırlamış, Türk demokrasi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur; ancak savaşın kendine has niteliklerinden dolayı demokrasinin tam anlamı ile uygulanamaması (referandumun, halkın kanun teklifinin reddedilişi, iki dereceli seçimler vb.) sebebiyle de demokrasinin kısıtlandığı ifade edilebilir.

2.1.2. 1921 Anayasası'nın Esasları

23 madde ve bir de Madde-i Münferide'den oluşan 1921 Anayasası çerçeve anayasa niteliğindedir. 1921 Anayasası'nda kendisinin diğer kanunlardan üstün olduğuna ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca 1921 Anayasası, değiştirilişi için

¹³⁸ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.250.

¹³⁹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.250,251.

¹⁴⁰ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.251.

¹⁴¹ Bülant Tanör, **Kurtuluş Kurulu**, 8. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007, s.124,125. (Kurtuluş)

de özel hüküm getirmemiş olmasından, diğer bir ifade ile diğer kanunlar gibi değiştirilebilmesinden dolayı, bu anayasa, Türk anayasacılık tarihinde, "yumuşak anayasa" olarak değerlendirilir. Bununla birlikte, hiyerarşik olarak diğer kanunların üzerinde olmaması ve değiştiriliş bakımından da diğer kanunlar gibi değiştirilebileceği öne sürülerek, doktrinde, biçimsel anayasa anlayışına göre anayasal nitelik taşımadığı da ileri sürülmüştür¹⁴².

Yapıldığı dönemde Osmanlı Devleti'nin varlığı fiilen devam etmekte olduğundan ve verilen kurtuluş mücadelesinin olağanüstü şartları da dikkate alındığında, 1921 Anayasası, devletin işleyiş şeklini gösteren; ancak kişi hak ve özgürlükleri ile yargılama gibi temel anayasa konularını düzenlemeyen bir anayasadır. Yargı organı ve temel hak ve hürriyetler konusunda 1876 Kanun-i Esasi'sinin, 1921 Anayasası ile çalışmayan hükümleri geçerlidir. Buradan da şunu açıkça anlayabiliriz ki 1921 Anayasası, bir geçiş döneminin temel ihtiyaçlarını karşılamak ve bu geçiş döneminde ortaya bir iktidar boşluğu çıkmasını önlemek için hazırlanan bir anayasadır.

1921 Anayasası "*hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu*" belirten ilk maddesinde¹⁴³, çok açık bir şekilde millet egemenliğini benimsemiş ve üstün kılmıştır. Demokrasinin önemli bir dayanağı olan ve ulusal egemenlik olarak adlandırabileceğimiz bu ilke, 1921 Anayasası ile Türk anayasa ve demokrasi tarihine girmiş ve daha sonra hazırlanan tüm anayasalarda kalıcı olmuştur. Şunu da ifade etmek gerekir ki millet egemenliğini, anayasanın kabulü ile adı BMM'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) dönüşen meclis temsil etmekte olduğundan, 1921 Anayasası, egemenliğin kullanılması açısından, doğrudan ya da yarı doğrudan demokrasiyi değil, temsili demokrasiyi benimsemiştir.

Ulusal egemenlik ilkesinin 1921 Anayasası'na giriş süreci özetlenecek olursa; 1918-1920 döneminde yerel ve bölgesel kongre hareketlerinin irade-i milliye adı altında ortaya çıkan millet iradesi fikri, en saf anlamıyla, milletin ya da bölgenin siyasal kaderini belirleme hakkını ortaya koymuştur¹⁴⁴. Bu fikir, Atatürk önderliğinde ulusal egemenlik idesine dönüşmüş ve hazırlanan anayasaya da yansarak egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilan edilmiştir. Bu ilan ayrıca monarşik egemenliğin, monarşinin ya da diğer bir ifade ile Osmanlıları soyuna bağlı olan saltanat hakkının da reddi anlamına gelmekte olup, devlet rejimi konusundaki

¹⁴² Gözler, Anayasa Hukuku, s.48.

¹⁴³ 1921 Anayasası, 1. Madde: "Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir."

¹⁴⁴ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.256.

devrimci değişimi de dile getirmektedir¹⁴⁵. Saltanat anayasanın ilanı ile açık bir şekilde kaldırılmamış olmasına rağmen, saltanatın kaldırılmasına zemin hazırlanmıştır. Nitekim ulusal kurtuluş m¼cadelesinin başarı ile sonuğlanmasının ardından 1 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı "T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi'nin, hukuku h¼kimiyet ve h¼k¼mraninin m¼messili hakikisi olduğuna dair" kanunla saltanat kaldırılmış, egemenliğin doğrudan olmasa dahi dolaylı olarak ortağı konumunda olan padişah anayasal sistemin dışına ęıkarılarak devlet sisteminin monarşiden cumhuriyete geğişinin ilk adımı atılmış olup, bu adımı, seçimler sonucunda oluşan ikinci meclisin 29 Ekim 1923'te "Cumhuriyetin İlanı" takip etmiş ve cumhuriyet "h¼k¼met şekli" olarak benimsenmiřtir¹⁴⁶.

1921 Anayasası, y¼r¼tme kudreti ve yasama yetkisinin, milletin tek ve geręek temsilcisi olan BMM'ye ait olduğunu ortaya koyduğu ikinci maddesi ve T¼rkiye Devleti'nin BMM tarafından idare olunduğunu ortaya koyan ¼ç¼nc¼ maddesi uyarınca¹⁴⁷, h¼k¼met sistemi olarak meclis h¼k¼meti sistemini ve kuvvetler birliği ilkesini benimsemiştir. Diğer bir ifade ile yasama ve y¼r¼tme kuvvetleri yasama organında toplanmış ve meclis h¼k¼meti doğmuştur. Demokrasi açısından ele alacak olursak kuvvetler birliği modelini temel alan meclis h¼k¼meti sistemi, demokrasi ile ęeliřen nitelikler taşıyan bir yapıdadır; ę¼nk¼ demokratik devletlerde g¼ęler ayrılığı prensibinin devlet rejimine yansımısı olmazsa olmaz niteliktedir. Bununla beraber d¼nemin kendisine özg¼ olaęan¼st¼ koşulları dikkate alındığında, diğer bir ifade ile kurtuluş ve bağımsızlık için hem iğte hem dışta m¼cadele verilmesi bağlamında meclis h¼k¼meti ve kuvvetler birliğinin kabul¼n¼n daha etkili olacağı d¼ř¼n¼lm¼řt¼r. Bu ęeręeve de başta da belirttiğimiz ¼zere demokratik yapıya zemin hazırlanırken aynı zamanda d¼nemin olaęan¼st¼ şartları sebebiyle demokrasi sınırlandırmıştır. şunu da belirtmek gerekir ki, meclis h¼k¼meti ve kuvvetler birliği anlayışına zaman içerisinde yapılan kanunlarla parlamenter unsurlar da katılmıştır. 8 Temmuz 1922 tarihli İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun ile adı konmamış bir "başbakanlık" kurumu yaratılmış, 14 Nisan 1923'te alınan bir meclis kararıyla bu potansiyel başbakanın icra vekilleri iğindeki konumu g¼ęlendirilirken, bakanlar kurulu diyebileceğimiz kuruma da ortak sorumluluk kuralı getirilmış ve nihayet 29 Ekim 1923'te "Cumhuriyetin İlanı" ile cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuş ve icra

¹⁴⁵Tan¼r, Anayasal Gelişmeler, s.255.

¹⁴⁶ Mustafa Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.80.

¹⁴⁷ 1921 Anayasası, 2. Madde: "İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yeg¼ne ve hakiki m¼messili olan B¼y¼k Millet Meclisinde tecelli ve temerk¼z eder.", 3. Madde: "T¼rkiye Devleti, B¼y¼k Milleti Meclisi tarafından idare olunur ve h¼k¼meti "B¼y¼k Millet Meclisi H¼k¼meti" unvanını taşır."

vekilleri heyetinin başkanı, başvekil olarak adlandırılarak, bakanların başvekil tarafından aday gösterilmesi ve meclisin onayına sunulması yöntemi getirilmiştir¹⁴⁸.

Toplamda 24 maddeden oluşan 1921 Anayasası'nın 14 maddesi yerinden yönetim ya da yerel yönetim ilkelerine ayrılmıştır ki yerel yönetimler demokrasinin ve demokratik yönetim anlayışının etkin işlemesi için başat önem arz eder. Çünkü katılım ve siyasal bilinç yerel düzeyde başlayarak bir bütün halinde ulusal düzeye erişir. Diğer bir ifadeyle ulusalın temeli yereldedir. 1921 Anayasası'nın da, demokratik rejimlerin temeli sayılabilecek yerel katılımı, bilinçlenmeyi ya da yerel demokrasiyi önemsendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır¹⁴⁹. Nitekim 1921 Anayasası'nda iller özerkliğe sahiptir ve vilayet şuralarının eğitim, sağlık, bayındırlık, iktisat ve ziraat konularında kanunlar çerçevesinde geniş yetkileri bulunmaktadır¹⁵⁰. Uygulamada eksiklikler olsa dahi, bunlar daha önce de belirttiğimiz üzere olağanüstü koşullardan doğmakta olup, bu eksiklikler, söz konusu anayasada yerel demokrasi ilkelerinin benimsendiğini/önemsendiğini değiştirmemektedir.

Daha önce de değindiğimiz üzere 1921 Anayasası'nda yargı erki ve temel hak ve hürriyetler konusunda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bunun nedenini büyük ölçüde milli mücadelenin olağanüstü koşulları oluşturmaktadır; diğer bir ifade ile amaç iç ve dış tehditlerden kurtulmak olup, anayasa da bu çerçevede oluşturulmuştur. Yargı erki konusunda anayasada herhangi bir hüküm bulunmasa dahi, 1921 Anayasası dönemi uygulamalarına bakıldığında aslen yasama ve yürütme erklerini kendisinde toplayan meclis hükümetinin, ("meclis hükümeti teorisine" dahil olmamasına rağmen) yargı erkini de elinde bulundurduğu söylenebilir¹⁵¹. Temel hak ve hürriyetler açısından ise; 1921 Anayasası, herhangi bir hüküm bulundurmamakla birlikte, temel hak ve hürriyetlerin dayanaklarını ortaya konmuştur. Söz konusu anayasada egemenliğin padişaha değil de millete ait olduğu kabul edilerek vatandaşların "sadece bir tebaa"dan daha fazlası olduğu anlam bulurken, 3 Mart 1924 tarihinde de hilafetin kaldırılması ile egemenliğin dini temelleri de ortadan kaldırılarak, egemenlik kavramı, tam anlamı ile dünyevileştirilmiştir ki bu dünyevileşme, insan haklarının ve çağdaş demokratik değerlerin ortaya çıkmasını sağlayan önemli bir faktördür.

¹⁴⁸ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.81.

¹⁴⁹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.262.

¹⁵⁰ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.77.

¹⁵¹ Örneğin, meclis tarafından ve meclis üyelerinden kurulan "İstiklal Mahkemeleri"nin oluşum tarzı hakimlerin bağımsızlığı ve kanuni hakim güvencesi prensiplerine aykırıdır. Gözler, Anayasa Hukuku, s.52.

2.1.3. 1921 Anayasası'nın Demokratik Yapısının Genel Değerlendirilmesi

Ulusal bağımsızlık mücadelesinin özel koşullarından doğan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası niteliğinde olan 1921 Anayasası, hazırlanış ve kabul açısından Türk anayasacılığının en demokratik örneği olarak kabul edilmektedir. Siyasal ve anayasal kurumlar, ulusal kurtuluş mücadelesi için kurulan yerel kongre iktidarlarının, ulusal kongre iktidarlarına ve bu kongre iktidarlarının da nihayet halkın doğrudan seçtiği temsilcilerinin yer aldığı ulusal meclise dönüşmesiyle oluşmuştur. 1921 Anayasası da bu dönüşümün bir ürünüdür ve bu çerçevede 1921 Anayasası'nda yerel yönetimler ve dolayısıyla yerel demokrasi ilkeleri ön plandadır. Anayasanın yürürlüğe konulması ile birlikte meclis hükümeti oluşturulmuş ve ulusal kurtuluş mücadelesinin başarı ile tamamlanmasının ardından yapılan düzenlemelerle hükümet, meclisten bağımsızlaştırılmaya başlanmış, diğer bir ifadeyle sistem parlamenterleştirilmeye çalışılmıştır.

Demokrasi ve özgürlükler açısından eksiklikleri bulunan 1921 Anayasası'nın, en önemli demokratik niteliği, egemenliği belirli bir zümreden, soydan, daha doğrusu saraydan alarak kayıtsız şartsız millete devretmesidir. Ulusal egemenlik fikrinin resmen benimsenmiş olması, devlet yapısındaki değişimin ve yeni kurulacak devletin habercisi niteliğindedir. Bu devrimci değişimin temel ilkesi ulusal egemenlik ve ana kurumu da TBMM'dir¹⁵². 1921 Anayasası ile egemenliğin Türk anayasacılık tarihinde ilk kez millete dayandırılması, bunun bir ilke olarak kabul edilmesi ve 1921 Anayasası sonrasında yapılacak tüm anayasaları etkileyerek Türk anayasacılığının temel karakteri haline gelmesi nedeniyle, 1921 Anayasası'nın, Türk demokrasi tarihi için bir sıfır noktası niteliği taşıdığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

1921 Anayasası'nda, yargı erki ile güçlendirilmiş bir meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Meclis hükümeti sisteminde birleşen yasama ve yürütme yetkilerine, yasama ve yürütmeyi denetleyecek yargı yetkilerinin de eklenmesi bir anlamda mutlak güçler birliği oluşturmakta olup, bu durum demokrasiye açıkça aykırı bir nitelik taşır; çünkü demokrasilerde güçler ayrılığı ilkesi değişmez bir ilkedir. Bununla birlikte söz konusu anayasa düzenlenirken, içinde bulunan olağanüstü koşullar düşünüldüğünde, 1921 Anayasası'nın, dünyadaki iktidarı sınırlamak için yapılan anayasacılık hareketlerinden farklı olarak, ulusal birlik ve kurtuluş amacıyla yapıldığı

¹⁵² Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.288.

ortadadır¹⁵³. Söz konusu güçler birliği ilkesi de bu uğurda ortaya çıkabilecek olağanüstü olgulara karşı, olağanüstü bir önlem olarak benimsenmiştir. Ulusal kurtuluş mücadelesinin kazanılmasının ardından 1921 Anayasası amacına ulaşmış ve çeşitli düzenlemelerle sistem parlamenterleştirilmeye başlanmış, 1924 yılında da yeni bir anayasa hazırlanmıştır.

Yine 1921 Anayasası'nın önemli demokratik eksikliklerinden biri, temel hak ve özgürlüklere, söz konusu anayasada değinilmemiş olmasıdır. Hatta İstiklal Mahkemeleri, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nca hükme bağlanan kimi maddeler vb. düzenlemeler temel hak ve hürriyetler açısından oldukça olumsuz yorumlanabilecek uygulamalardır. Bununla birlikte 1921 Anayasası'nda vurgulanan ulusal egemenliğin ve kurtuluşun, özgürlükle doğrudan ilgili olduğu ve kurtuluşun ve kuruluşun beraberinde getirdiği olağanüstü durumlar da unutulmamalıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere cumhuriyeti ikinci meclis ilan etmiş olup, ikinci meclisin oluşma koşullarına baktığımızda da kimi demokratik olmayan uygulamalar karşımıza çıkar. BMM'nin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda alınan seçimlerin yenilenmesi kararı incelendiğinde söz konusu kararın madde-i münferide gereği amacın gerçekleşmesi halinde ve meclis tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile alınabileceği ifade edilmesine rağmen, bu karar basit çoğunluk ile alınmıştır ve aynı meclis 15 Nisan 1923 tarihili son oturumunda Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na yaptığı bir ekleme ile saltanatın kaldırılmasına ilişkin 1-2 Kasım 1922 tarihli karara sözle ya da yazıyla muhalefeti de vatana ihanet suçları kapsamına dahil etmiştir¹⁵⁴. Birinci meclis döneminde, siyasi partiler olmasa da, ağırlıklı hükümetle ilişkili asker ve bürokratların oluşturduğu yenilikçilerin Birinci Grup adı altında; taşralı liderler ve kısmen toprak ağalarından oluşan gelenekçilerin İkinci Grup adı altında siyasi parti benzeri gruplar oluşturduğunu ifade etmiştik. 15 Nisan 1923 tarihli meclis kararı, ikinci grup olarak adlandırılan gelenekçilerin faaliyetlerini kısıtlamış ve bir anlamda yeni kurulacak meclise girememelerine sebep olmuştur¹⁵⁵. Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Grup adına milletvekili adaylarını bizzat belirlemiş olup, 1923 yılının Haziran-Temmuz aylarında yapılan iki dereceli seçimlerde, birkaç istisna dışında bu adaylar seçilmiş ve bu çerçevede oluşan ikinci BMM 11 Ağustos 1923 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır¹⁵⁶. Demokrasi ile çelişen bu tarz uygulamalara gidilmesinin ana sebebi ise, tarih sahnesini tamamlayan bir devletin külleri üzerine, yeni bir devletin

¹⁵³ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.288,289.

¹⁵⁴ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.282.

¹⁵⁵ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.86.

¹⁵⁶ Gözler, Anayasa Hukuku, s.54,55.

kurulması sürecinde ortaya çıkabilecek sorunların önüne geçilmesinin ve/veya en aza indirgenmesinin ana hedef olmasıdır. Şu da unutulmamalıdır ki önce kurtuluş ve onu takip eden kuruluş sürecinde, bu uygulamalara kişisel çıkarlar amacıyla değil, ulusal çıkarlar amacıyla başvurulmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere, ikinci meclisin kurulması ile birlikte dönemin demokrasi modeli, vesayetçi demokrasi modeline benzer bir nitelik taşımaktadır. Demokrasi kültürünün de jakoben bir biçimde, yani yukarıdan aşağıya; siyasi seçkinlerden, siyasi seçkinlerin belirlediği ölçüde, halka doğru geliştiği ifade edilebilir.

Sonuç olarak, 1921 Anayasası, içinde bulunulan olağanüstü koşullar nedeniyle tam anlamıyla demokratik nitelik taşımasa dahi halk tarafından doğrudan seçilen temsilciler aracılığı ile yapılması, ulusal egemenlik ilkesinin benimsenmesi, bağımsızlığı vurgulayan özgürlükçü bir yanının olması, kurtuluş mücadelesine hukuki nitelik kazandırması ve kendisinden sonra yapılan tüm Türk anayasalarını ilişkisel bağlamda etkilemesi bakımlarından Türk demokrasi tarihinin resmen başlangıcını ifade eder niteliktedir.

2.2. 1924 ANAYASASI

Ulusal kurtuluş mücadelesinin hukukilik eğilimini ortaya koyması dolayısıyla olağanüstü koşulların ürünü olan 1921 Anayasası, yukarıda bir çok kez ifade ettiğimiz üzere, kimi yönlerden eksik ve yetersiz bir anayasa metniydi ve bir geçiş dönemi anayasası niteliği taşımaktaydı. Bu niteliğinden dolayı da yeni kurulan bir devletin ihtiyaçlarını tam anlamı ile karşılayabilecek düzeyde değildi.

Kurtuluş mücadelesinin başarı ile tamamlanmasının ardından, 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen cumhuriyet ve cumhuriyetin ilanını takiben yapılan 3 Mart 1924 tarihli düzenlemeler¹⁵⁷ tüm toplumu ve devletin temel yapısını ilgilendiren ve bu bağlamda da anayasal nitelikli düzenlemelerdi. Tüm bunlara ek olarak 1876 tarihli Kanun-i Esasi resmen ilga edilmemiş olup, iki anayasalı fiili duruma da son verilmesi gerekiyordu¹⁵⁸. Bu nedenle, yeni devletin kuruluşunu/dönüşümünü, temel yapılanışını, toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin konumunu ve haklarını belirleyecek, kamusal ihtiyaçlara cevap verebilecek ve devlet aygıtına işlerlik kazandıracak uzun, ayrıntılı, kapsamlı bir anayasa metnine ihtiyaç vardı ve ikinci

¹⁵⁷ Söz konusu düzenlemeler şunlardır: 1) Halifeliğin kaldırılması, 2) Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, 3) Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kurulması, 4) Genelkurmay Başkanlığı'nın kurulması.

¹⁵⁸ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.31.

meclis, bu ihtiyacı karşılamak üzere yeni bir anayasa yapma göreviyle karşı karşıya kalmış ve ikinci meclis tarafından, yeni devlet için hazırlanan yeni anayasa, 20 Nisan 1924'te kabul edilerek, 23 Nisan 1924 tarihinde yayınlanmıştır.

Yürürlükte olduğu süre içerisinde 1924 Anayasası'nın yaşamında 1945 öncesi ve 1945 sonrası olmak üzere iki dönem bulunmaktadır¹⁵⁹. Dönemler arası ayrışma ise çok partili döneme geçiş ile başlar.

2.2.1. 1924 Anayasası'nın Hazırlanışı

1921 Anayasası üzerinde yapılan 29 Ekim 1923 ve 3 Mart 1924 değişiklikleri ile elde edilen kazanımların takipçisi olacak ve yeni kurulan devletin temel şemasını ortaya koyacak yeni anayasa çalışmalarına başlayan ikinci meclis, oluşum şekliyle de anlaşılacağı üzere, anayasa yapmak için özel olarak seçilmiş kurucu meclis niteliği taşımamakla beraber, BMM'nin, 1920'den itibaren ulusun tek temsilcisi olduğu inancının yaygınlaşması dolayısıyla, var olan meclisin yeni bir anayasa yapabileceği düşünülmüştür¹⁶⁰. Bu çerçevede meclis tarafından oluşturulan Kanun-i Esasi Encümeni, anayasa tasarısı hazırlanması konusunda bir öneri olmadan, kendiliğinden bir tasarı hazırlayarak, 9 Mart 1924 tarihinde meclis genel kuruluna sunmuştur.

Kanun-i Esasi Encümeni, söz konusu tasarıyı oluştururken, Fransız Devrimi'nden ve öncülü 1921 Anayasası'nda da izleri görülen Rousseau'nun fikirlerinden etkilenmiş, 1920 ile 1924 yılları arasındaki hızlı değişimler ve bu değişimlerle gelen kazanımları esas almış ve içerik olarak da 1875 Fransız Anayasası ve 1921 Polonya Anayasası'ndan yararlanmıştır¹⁶¹.

Sunulan tasarının görüşme ve kabul yeter sayıları hususunda usul kuralı belli olmadığından ilk olarak 11 Mart 1924 tarih ve 83 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Ekseriyet-i Mutlakanın Sülûsan Ekseriyetiyle Kabul Edilmesine Dair Heyet-i Umumiye Kararı" alınmış ve bu kararda belirtilen usul uyarınca, anayasa tasarısında yer alan her bir maddenin görüşülmesi ve kabulü için, meclisin görüşmelere salt çoğunluk ile başlayacağı ve kabul için de "mevcudun" üçte ikisinin oyu gerektiği belirtilmiş, üye tam sayısının üçte ikisinin oyuyla kabul yönündeki öneri ise bu oranı tutturmanın güç olacağı öne sürülerek reddedilmiştir¹⁶².

¹⁵⁹ Tanilli, s.137.

¹⁶⁰ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.290.

¹⁶¹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.292.

¹⁶² Gözler, Anayasa Hukuku, s.57, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.291.

Güçlü bir devlet düzeni yaratma amacıyla hazırlanan anayasa tasarısının görüşmelerinde, ihtilal ilkelerini yeni anayasaya aktarma konusunda oldukça kararlı bir tutum sergileyen ve bu ihtilal ilkelerinin temeli olan milli egemenlik kavramını her fırsatta vurgulayan meclis, cumhurbaşkanının fesih ve geciktirici veto gibi uygulamalarla yetkilerinin artırılmasına ve dışarıdan seçilebilmesi, görev süresinin meclisten daha uzun olması, hükümetin görüşünü aldıktan sonra bir gerekçeye dayanarak meclis seçimlerini yenileyebilmesi gibi cumhurbaşkanının, meclis karşısında güçlendirilmesine yönelik önerileri, ihtilal ilkeleri olan milli egemenlik ve meclis üstünlüğü prensiplerini öne sürerek reddetmiştir¹⁶³.

2.2.2. 1924 Anayasası'nın Esasları

"Genel Hükümler", "Yasama", "Yürütme", "Yargı", "Temel Hak ve Hürriyetler" ve "Değişik Konular" olmak üzere toplam 6 bölüm ve 105 maddeden oluşan, 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1924 Anayasası), maddi ve şekli anlamda anayasa anlayışına uygun olarak yapılmıştır. Nitekim 1924 Anayasası'nın 103. maddesi, anayasanın diğer kanunların hiyerarşik olarak üstünde olduğunu ve diğer kanunların anayasaya aykırı olamayacağını ortaya koyan anayasanın üstünlüğü ilkesine vurgu yapmaktayken, 104. maddesi de 1921 Anayasası ile 1876 Kanun-u Esasisini açıkça yürürlükten kaldırmakta ve ikili anayasal düzene son vermekte olup, ayrıca 102. madde uyarınca anayasanın değiştirilmesi de diğer kanunlardan farklı özel kurallara ve hükümlere bağlanmış, devlet şeklinin cumhuriyet olduğunu ortaya koyan birinci maddenin ise değişikliğe konu olamayacağını ortaya koymuştur¹⁶⁴. Ayrıca söz konusu 102. madde, anayasa değişikliği teklifinin, meclis üye tamsayısının üçte biri tarafından imzalanmasını ve değişikliğin üye tamsayısının üçte ikisinin kabulü ile gerçekleştirebileceğini belirtmekte olup, bu çerçevede 1924 Anayasası'nın katı anayasa niteliğini de ortaya koymaktadır.

1924 Anayasası'nın anayasanın üstünlüğünü kabul etmesine karşın doktrinde kimi yazarlar, ilgili dönemde anayasa yargısı olmadığı öne sürülerek, bu

¹⁶³ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.292,293.

¹⁶⁴ 1924 Anayasası, 102. Madde: "...Tadil teklifi Meclis azayı mürettebesinin laakal bir sülüsü tarafından imza olunmak şarttır.Tadilat ancak aded-i mürettebin sülûsan-ı ekseriyet-i ârâsı ile kabul olunabilir. İşbu kanunun şekl-i devletin Cumhuriyet olduğuna dair olan birinci maddesinin tadil ve taşıyırı hiçbir suretle teklif dahi edilemez.", 103. Madde: "Teşkilat-ı Esasiye Kanununun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiçbir kanun, Teşkilatı Esasiye Kanununa münafi olamaz.", 104. Madde: "1293 tarihli Kanun-u Esasi ile mevadd-ı muaddelesi ve 20 Kanun-u- Sani 1337 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve müzeyyelatı ve tadilatı mülğadır."

anayasal üstünlük ilkesinin işlemediğini savunurlar. Örneğin Özbudun yaptığı çalışmada anayasanın üstünlüğü prensibinin pratik anlamda işleyebilmesi için, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek yargı mekanizmasının varlığının gerekliliğini ortaya koyar ve bu bağlamda 1924 Anayasası'nın gerçek anlamda anayasanın üstünlüğüne sahip olmadığını ifade eder¹⁶⁵. Buna karşılık Gözler ise ilk anayasa mahkemesinin 1920'de Avusturya'da, ikincisinin 1948'de İtalya'da ve üçüncüsünün de 1949'da Almanya'da kurulduğuna dikkat çekerek, anayasa mahkemelerinin kurulmasının yeni bir olgu olduğunu ve bu bağlamda da 1924 Anayasası'nın bir Anayasa Mahkemesi kurmasının beklenmediğini ortaya koymuş ve hukukun genel teorisinden yola çıkarak, kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesinin mümkün olmadığı bir sistemde kanunların anayasaya uygunluğundan veya aykırılığından hukuken bahsedilemeyeceğini, bu sebeple de anayasanın üstünlüğü ilkesinin sadece yasama organına hitap ettiğini belirterek, 1924 Anayasası sisteminde söz konusu ilkenin, anayasayı da kabul eden yasama organı tarafından hayata geçirildiğini ifade etmektedir¹⁶⁶.

1924 Anayasası doğrudan devletle ve devletin rejimi ile ilgili ilk maddesinde Türkiye Devleti'nin bir cumhuriyet olduğunu ortaya koyar. Cumhuriyet, 1921 Anayasası'nda yapılan 1923 değişikliği sonrası anayasaya girmiş olsa da 1921 Anayasası'nda cumhuriyet bir devlet şekli olarak değil, bir hükümet şekli olarak öngörülmüş olup, buradaki hükümet ifadesinden de bakanlar kurulu değil genel hatları ile idare/yönetim kastedildiği anlaşılmaktadır¹⁶⁷. Oysa burada kastedilen halk egemenliğine dayalı yönetim sisteminin devletin temel karakteristiği olmasıdır. Yukarıda da değinildiği üzere devletin temel ilkesi olan bu sistem, 102. madde ile değiştirilemez hale gelmiştir.

1924 Anayasası'nın, devletle doğrudan ilgili bir diğer hükmü, devletin dininin islam, resmi dilinin Türkçe ve başkentinin Ankara olduğunu ortaya koyan ikinci maddesi ile hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirten üçüncü madde ve bu egemenliğin millet tarafından doğrudan değil de milletin temsilcisi olan TBMM aracılığı ile kullanılacağını ifade eden dördüncü maddesi 1921 Anayasası hükümlerinin devamı niteliğindedir.

İlk dört madde uyarınca, devlet sisteminin dayandığı esaslar; cumhuriyet, ulusal egemenlik ve devletin dini kimliğidir. Bu üç temel dayanaktan devletin dini kimliği, değişim döneminde saltanat ve hilafetin kaldırılması bağlamında, anayasada

¹⁶⁵ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.32.

¹⁶⁶ Gözler, Anayasa Hukuku, ss.59-61.

¹⁶⁷ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.294.

söylemsel olarak yer almaktadır¹⁶⁸. Nitekim yapılan iki anayasa değişikliği ile ilgili maddeden, 10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı kanun ile önce devletin dininin islam olduğu ibaresi çıkarılmış olup, 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı kanun ile de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin altı umdesi çerçevesinde söz konusu maddeye Türkiye'nin laik bir devlet olduğu ibaresi eklenmiştir.

1924 Anayasası, meclis hükümeti ile parlamenter sistem arasında karma sistem diyebileceğimiz bir sistem kurmuş, kuvvetler birliğine dayanan görevler ayrılığı sistemini benimsemiştir¹⁶⁹. Anayasanın ilgili maddeleri uyarınca bu sistemde yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplandığı görülmekle beraber, TBMM'nin, milli iradenin temsilcisi olarak yasama yetkisini doğrudan kullanabildiği ve yine milli iradenin temsilcisi olarak hükümeti her zaman denetleyebildiği ve düşürebildiği görülmekte iken, yürütme yetkisini ise ancak cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu aracılığı ile kullanabildiği, yürütmenin organlarından biri olan hükümetin, parlamenter modele uygun olarak kurulduğu ve hükümetin kolektif sorumluluğu ilkesinin benimsendiği açıkça anlaşılmaktadır¹⁷⁰. Yargı yetkisi ise millet adına karar veren ve TBMM'den ayrı ve bağımsız nitelikteki mahkemeler tarafından kullanılmaktadır.

Yasama, yürütme ve yargı erklerinin dayanakları ile bu erklerin nasıl kullanılacakları, anayasanın sırası ile iki, üç ve dördüncü bölümlerinde detaylandırılmış olup, bunlar arasında yasama ve yargı erklerinin düzenlendiği bölümlerde demokrasinin işlerliği açısından olumsuz yorumlanabilecek noktalar bulunmaktadır.

Yasama erkinin düzenlendiği ikinci bölümde seçme ve seçilme hakkının düzenlendiği 10 ve 11. maddeler uyarınca seçme ve seçilme hakkı ilk anda yalnızca erkeklere verilmiş olup, bu husus 5 Aralık 1934 tarih ve 2599 sayılı yasa ile ilgili maddede yapılan değişikliğe kadar devam etmiştir. Yasanın ilk halinde ulusal egemenlik konusunda oldukça duyarlı olan meclisin, toplumun yarısını oluşturan kadınlara siyasal haklar tanıma konusunda çelişkili davrandığı görülmektedir¹⁷¹. Bu durum ise ataerkil bir toplum yapısının ve global düzeyde erkek egemen dünya görüşünün ürünü olarak değerlendirilebilir. Çünkü aynı tarihte söz konusu durum diğer birçok dünya devletin siyasal yapılanmasında da dikkat çeken bir husustur.

Meclisin kesinleşmiş idam cezalarını yerine getirmesi hususunun düzenlendiği 1924 Anayasası'nın 26. maddesi de demokrasi ile çelişen bir

¹⁶⁸ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.295.

¹⁶⁹ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Yakınçağ Tarihi Cilt 1: 1908-1980**, (Hzl. Sina Akşin), 5. Baskı, Milliyet Kitablığı, İstanbul, s.138, (Siyasal Tarih), Özbudun, Anayasa Hukuku, s.31.

¹⁷⁰ Gözler, Anayasa Hukuku, s.65,66.

¹⁷¹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.299.

uygulamadır. Ancak günümüzde dahi idamı ceza olarak uygulayan ya da uygulamak isteyen devletler olduğunu düşünürsek o zamanın şartlarına göre bu ibarenin anayasada yer alması anlaşılabilir.

Yargı erkinin düzenlendiği dördüncü bölümde mahkemelerin görev ve yetkilerinin yasa ile düzenleneceği (53. madde), yargıçların ve yargı organının yasama ve yürütme organlarından bağımsızlığı (54. madde), yargıçların yasanın öngördüğü koşullar haricinde azlolanmayacağı ve özlük hakları ile özel ya da kamusal başka kurum ve kuruluşlarda görev alamayacağı (55., 56. ve 57. maddeler), yargılamaların kamuya açık yapılacağı (58. madde), herkesin, yasaların öngördüğü ölçüde, hakkını savunmaya hakkının olduğu ve mahkemelerin görevleri ve yetkileri dahilindeki davaya bakmaktan kaçınmayacağı (59 ve 60. maddeler) hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte söz konusu hükümlerin yasama organının tasarrufları karşısında güvenceli olduğunu söylemek güçtür. Nitekim mahkemelerin görev ve yetkileri, hakimlerin özlük hakları yasama organının çıkaracağı kanunla belirlenmekte olup, vatandaşların da mahkeme önünde haklarını savunma özgürlüğü yasa koyucunun belirlediği sınırlara bağlıdır¹⁷². Ayrıca tarafsız ve adil bir yargıda doğal hakim ilkesi kabul edilmeli ve bu ilke uyarınca olağanüstü mahkemelerin kurulmasına da izin verilmemelidir ki 1924 Anayasası, yargı erkini düzenlediği dördüncü bölümde bu ilkeye değinmemiştir¹⁷³. İdarenin eylem ve işlemlerine karşı açılacak davalara bakacak olan Şura-ı Devlet de 51. madde uyarınca yargı bölümünde değil, yürütme bölümünde düzenlenmiştir. Yukarıda daha önce de belirttiğimiz üzere kanunların yorumlanması yetkisi de anayasa mahkemesi gibi bir kurum aracılığı ile yargı erkine değil, bizzat kanunu yapan yasama erkine yani meclise verilmiştir ki tüm bunlar demokrasi ile çelişen düzenlemelerdir.

1924 Anayasası'nın, Türk demokrasi tarihi açısından en önemli kazanımı klasik anlamdaki temel hak ve özgürlüklerin, diğer bir ifade ile başlıca sivil ve siyasi hakların, genel ve soyut nitelikte olsa da anayasa metnine dahil edilmesidir. Söz konusu anayasanın temel haklar anlayışı Fransız Devrimi dönemi doğal hukuk anlayışına dayanmakta olup, temel hak ve özgürlüklerin hükme bağlandığı beşinci bölümün ilk maddesi olan 68. madde, 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 4. maddesinin Türkiye için yorumlanmasıyla oluşturulmuştur¹⁷⁴.

¹⁷² Gözler, Anayasa Hukuku, s.67.

¹⁷³ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.306.

¹⁷⁴ 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, 4. Madde: "Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmeyi kapsar. Böylece her kişinin doğal haklarının kullanımı, toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlar dışında hiçbir sınıra sahip değildir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir.", 1924 Anayasası, 68. Madde: "Her Türk, hür doğar, hür

Buradan da anlaşılacağı üzere 1924 Anayasası'nın özgürlük anlayışı, bir yandan klasik haklar ve özgürlüklerin de dayandığı doğal hukuk, liberalizm ve bireycilik temellerine dayanırken¹⁷⁵, bir diğer yandan da devlet ve ulus temeline dayanır. Şöyle ki 68. maddede her Türk'ün hür doğup, hür yaşadığı ve 69. maddede Türklerin kanun karşısında eşit olduğu ibareleri yer almakta olup, ulus ve devletle bağdaştırılan bu özgürlük anlayışı, özgürlüğün siyasal niteliğine işaret eder, yani özgürlüğün evrensel olmaktan çok ulusun ve devletin temel belirlenimlerine bağlı olduğunu ortaya koyar¹⁷⁶. Bunun bu şekilde olmasında ise, yeni kurulan ve gelişmekte olan bir toplumun birleşme/kaynaşma noktası olarak, ulusun ve ulusal kimliğin seçilmesinin payı bulunmaktadır ki 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde de "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur*" şeklinde belirtildiği üzere Türklük, dinsel ve ırksal bir anlam taşımamakta olup, yeni devleti kuran ve ona siyaseten bağlı olan tüm halkın birleştirilmeye çalışıldığı ortak bir değerdir.

Anayasada temel hak ve hürriyetlere yer verilse de bu hak ve hürriyetler ayrıntılı şekilde düzenlenmemiştir. Negatif statü hakları niteliğinde olan sivil hak ve özgürlükler ayrı maddeler halinde belirtilmiştir¹⁷⁷. Kişi özgürlüğü (68. madde), kanun önünde eşitlik (69. madde), kişi, can, mal, ırz ve konut dokunulmazlığı (70 ve 71. maddeler), yasanın belirttiği durumlar dışında yakalanmama ve tutuklanmama (72. madde), işkence, eziyet, müsadere ve angarya yasağı (73. madde), yasal istisnalar dışında el koyma ve kamulaştırma yasağı (74. madde), felsefi görüş ve dinsel inancından dolayı kınanmama ve yasalar çerçevesinde dinsel ayinler yapabilme hakkı (75. madde), yasal usuller dışında konuta girememe ve burada arama yapamama kuralı (76. madde), basın serbestliği ve sansür yasağı (77. madde), seferberlik, sıkıyönetim ya da salgın hastalık dışında seyahat özgürlüğüne engel olunmaması (78. madde), sözleşme, çalışma, mülk edinme, toplanma, dernek ve ortaklıklar kurabilme haklarının ancak kanunla sınırlanabilmesi (79. madde), eğitim özgürlüğü (80. madde), haberleşmenin gizliliği ilkesi (81. madde), idari başvuru

yaşar. Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır. Hukuku tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hududu hürriyettir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir."

¹⁷⁵ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.308.

¹⁷⁶ İlker Kılıç, "Türkiye'de Kapitalist Gelişme ve Yurttaşlık", **Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2010, s.63,64.

¹⁷⁷ *Negatif Statü Hakları*: Birinci kuşak haklar olarak da bilinen ve sivil ve siyasal hakları temel alan bu haklar kişinin devlet tarafından aşılamayacak ve dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen hak ve hürriyetler grubunu oluşturur. Detaylı bilgi için bkz. Münci Kapanı, **Kamu Hürriyetleri**, 6. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s.6 ve devamı.

hakkı (83. madde) bu haklar ve özgürlükler arasındadır¹⁷⁸. Buradan da anlaşılacağı üzere devlete sosyal alanda ödevler yükleyen pozitif statü haklarına ya da sosyal haklara, parasız ilköğretim hakkı ve zorunluluğu istisnası dışında hiç değinilmemiş, liberalizm anayasanın temel felsefesi olmuş ve devlet de işlevsel olarak bir anlamda liberalizmin minimalist devletine ya da jandarma devleti tanımına yaklaşmıştır.

Anayasada sivil hak ve hürriyetlerin yanı sıra, seçme ve seçilme hakkı (10 ve 11. maddeler), vatandaşlık hakkı (88. madde), kamu hizmetlerine girme hakkı (92. madde), TBMM'ye başvurma hakkı (82. madde) gibi siyasal haklar da tanınmış olup, buna ek olarak, açıkça tanınmış olmamakla birlikte dernek kurma hakkının kapsamında demokratik açıdan önem arz eden siyasi parti kurma hakkının da tanındığı dönem uygulamalarından da anlaşılmaktadır¹⁷⁹. Zaten çok partili siyasi hayata da bu sayede geçilecektir.

Tüm bu haklar ve özgürlükler daha önce de belirttiğimiz üzere geniş ve ayrıntılı şekilde düzenlenmemiştir. Sivil ve siyasi haklar anayasada yer almasına rağmen, bunlar güvence altına alınmamış, diğer bir ifade ile bu haklar ve özgürlükler bağlamında aksi yönde ortaya çıkabilecek uygulamalara karşı anayasal güvenceler getirilmemiştir. Bu getirilmediği gibi birçok temel hak ve özgürlük, yasa koyucunun çıkaracağı kanunlar çerçevesinde tanındığından, bizzat yasa koyucunun iradesine bağlı kalmıştır¹⁸⁰. Örneğin basının kanun çerçevesinde serbest olduğu ve dernek ve toplanma haklarının sınırının kanunlarla çizileceği öngörülmüş olup, bu kanunların uymaları gereken ilkeler konusunda hüküm bulunmadığından bir anlamda yasama organının temel hakları sınırlama ve düzenleme yetkisini keyfi ve özgürlükleri kısıtlayıcı şekilde kullanması mümkün gözükmemektedir. Kanunların anayasaya uygunluğunun denetimini kontrol edecek bir mekanizma da bulunmadığından, meclis, çoğunluğun oyuyla, azınlığın haklarını ölçsüz bir şekilde sınırlandırabilir konumdadır ki bu durum da demokrasi ile bağdaşmamaktadır¹⁸¹.

1924 Anayasası'nda sıkıyönetim halinde kısıtlanabilecek hak ve özgürlüklerin (86. maddede sıkıyönetim halinde kişi ve konut dokunulmazlıklarının, basın, haberleşme, dernek ve şirket hürriyetlerinin geçici olarak sınırlandırılabilirliği belirtilmiştir) anayasada gösterilmesi ilerici bir uygulama olarak değerlendirilebilir ki kendisinden sonraki anayasalarda böyle bir kısıta gidilmediği görülecektir¹⁸².

¹⁷⁸ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.92.

¹⁷⁹ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.92.

¹⁸⁰ Gözler, Anayasa Hukuku, s.69.

¹⁸¹ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.93.

¹⁸² Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.312.

Sonuç olarak, 1924 Anayasası karma sistemi benimseyen bir yapıya sahip olsa da meclis üstünlüğünü kabul eden yapısı ve anayasa yargısının bulunmaması sebepleri ile özü itibarıyla liberal demokrasi kuramının demokrasi anlayışını benimsemektedir. Bununla birlikte, benimsenen bu demokrasi anlayışını işletecek kurumsal ve teknik düzenlemelerden yoksun olunması sebebiyle, 1924 Anayasası, aşağıda anayasanın yürürlükte olduğu dönemde yapılan uygulamalarda da görüleceği üzere anti-demokratik eksene kaymıştır. Temel hak ve hürriyetler anayasada yer alsa da, bunlar anayasal güvence altında olmayıp, aksine meclisin yaptığı kanunlar ölçüsünde kullanılabilir niteliktedir. Kanunların anayasaya aykırı olmayacağı benimsenmiş olup, anayasal denetim yapacak bir kurumun olmadığı da düşünüldüğünde kanunların anayasaya aykırı olduğu durumlarda ne olacağı belirtilmemiştir.

2.2.3. 1924 Anayasası'nın Uygulanması

1924 Anayasası'nın yürürlükte kaldığı 36 yıllık dönem, siyasal hayat ve uygulamalar açısından 1945 öncesi ve 1945 sonrası şeklinde olmak üzere iki dönem halinde incelenebilir¹⁸³. 1924-1945 yılları arasını kapsayan 1945 öncesi dönem, iki başarısız çok partili siyasal hayat denemesi göz ardı edilirse "tek parti rejimi" olarak adlandırılırken, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar sürecek olan 1945 sonrası dönem ise, 1 Aralık 1945 tarihinde kurulan ve dönemin yasal mevzuatı uyarınca 7 Ocak 1946 tarihinde kuruluş iznini alan Demokrat Parti'nin siyasi hayata atılması ile birlikte "çok partili rejim" olarak adlandırılmıştır¹⁸⁴.

Tek partili dönemin siyasi anlayışına uygun 1924 Anayasası, esasen liberal demokratik ilkeleri benimsemekle beraber, devlet yapısında ve toplumda, demokrasi kültürünün yeterince gelişmemesi/yerleşmemesi nedeniyle çok partili siyasal hayatın işlemesine yapısı gereği elvermemekte olup bu durum özellikle 1954-1960 dönemi uygulamalarında açıkça ortaya çıkmıştır. Ayrıca 1924 Anayasası, felsefi temellerini Rousseau'nun düşüncelerinden alan, milli irade olarak adlandırılan çoğunluğun iradesinin yanılmayacağı yönündeki çoğunlukçu demokrasi tezini benimsemiş olup, çok partili hayata geçişin ardından, mecliste çoğunluğu ele geçiren Demokrat Parti, demokrasi adı altında anti-demokratik kanunlar çıkarabilmiştir ki bunlara "Çok Partili Rejim" alt başlığında değinilecektir.

¹⁸³ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.33.

¹⁸⁴ Tanilli, s.137.

1924 Anayasası'nın uygulandığı iki dönemde de milli iradeye dayanarak tüm toplumu temsil etmesi gereken ve bu yönde kanun yapmakla yükümlü olan meclis, diğer bir ifade ile çoğunluğu elinde bulunduran parti, kanun yaparken, azınlıkta kalanların taleplerini dikkate almadan davranabilir hale gelmiş ve "çoğunluk yanılmaz" fikrine dayanarak, çoğunluğun mutlak ve sınırsız yönetimini gerçekleştirmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere temel hak ve hürriyetlerin kullanımının ve sınırlamasının yasama organının yapacağı kanunlarla belirlenebilmesi, bu hak ve özgürlüklerin yargısal denetim ve yaptırımlar açısından güvencesiz olması ve kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir üst mahkeme bulunmaması sebepleriyle, 1924 Anayasası'nın uygulandığı 36 yıllık dönemin tamamında, çoğunluk yönetimi ilkesi daha da pekişmiş ve azınlık hakları ile azınlıkların talepleri güvencesiz hale gelmiştir¹⁸⁵.

Gerek 1945 öncesi ve gerek 1945 sonrasındaki uygulamaların, Türk demokrasi tarihinin anlaşılması açısından biraz daha detaylı incelenmesi yerinde olacaktır.

2.2.3.1. Tek Parti Rejimi

Anayasa'nın kabulünün ardından çeşitli nedenler sebebiyle aşamalı bir biçimde uygulamaya konulan tek parti rejimi, özellikle 1925 yılından sonra halkın oylarıyla oluşan ve bu sebeple halk egemenliğini temsil eden meclisin, serbest ve alternatifli bir şekilde oluşmasının önünde engel olmuştur.

İkinci meclis, birkaç istisna dışında, daha sonra önce Halk Fırkası alacak olan Birinci Grup üyeleri arasından bizzat Mustafa Kemal tarafından belirlenen isimlerden oluşsa da, Halk Fırkası içerisinde, Mustafa Kemal'in meclis ve parti içerisinde bir tek adama dönüşebilme tehlikesinden duydukları çekince ve rahatsızlık nedeniyle muhalefet unsurları olduğu görülmektedir¹⁸⁶. Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar başta olmak üzere bu muhalif vekiller partiden ayrılarak, 17 Kasım 1924 tarihinde programında liberal ekonomiyi, devletin küçültülmesini, dini inançlara saygıyı, hürriyetperverliği ve halkın hakimiyetini öne çıkaran Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurmuşlar ve 10 Kasım 1924 tarihinde isim değiştirerek Cumhuriyet Halk Fırkası adını alan iktidar partisinin

¹⁸⁵ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.34.

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Koçak, Siyasal Tarih, ss.138-140, Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, ss.82,89.

karşısında muhalefet partisi olarak yer almışlardır¹⁸⁷. Özellikle programında yer verdiği dini inançlara saygılı olma ibaresi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dini inançlara saygısız olduğu yönünde algı oluşturmuştur. Kuruluşunun ardından hem halktan hem de ikinci meclis kurulurken meclis dışında kalan İkinci Grupta yer alan gelenekçilerden destek gören TCF'nin, devrimlerin kendiliğinden gelişmesini savunması ve hilafetin kaldırılmasına eleştirel yaklaşması sebebiyle, cumhuriyete ve cumhuriyetle gelen kazanımlara karşı tavrı içerisinde olduğu düşünülmüştür.

İlk başlarda, meclisteki bu iki partili yapıda, tartışmalar olmasına rağmen, ciddi nitelikli sorunlar yaşanmamıştır. Güneydoğu'da devam eden Musul sorununa, İngilizlerin ajitasyonu sonucunda 13 Şubat 1925'te patlak veren Şeyh Said İsyanı da eklenmiştir. Halifeliğin kaldırılmasına ve Kürtçe'nin kullanılması üzerindeki sınırlamalara bir tepki olarak dinci ve ayrılıkçı nedenlerle başlayan bu isyan TCF'nin de kapatılma sürecini başlatmıştır¹⁸⁸.

İsyanın ardından bölgede sıkıyönetim ilan edilmiş olmakla beraber, Cumhuriyet Halk Fırkası grubu içerisinde bunun yeterli olmadığını düşünen bir çoğunluk bulunmaktaydı. Bunun üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası grubu 3 Mart 1925 tarihinde Başbakan Ali Fethi Okyar'ı görevden düşürmüştür. İsmet Paşa yeni Başbakan olarak atanmış ve 4 Mart 1925 tarihinde İsmet Paşa hükümetinin önerisi doğrultusunda iki yıl süreyle hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılarak, Ankara İstiklal Mahkemesi ve Şark İstiklal Mahkemesi olmak üzere iki tane de özel yetkili mahkeme kurulmuştur¹⁸⁹.

Önce iki yıl için çıkarılan ve daha sonra 2 yıl daha uzatılarak 4 Mart 1929 tarihine kadar yürürlükte kalan Takrir-i Sükun Kanunu ile basın ve siyasal muhalefet tümüyle susturulmuş, çıkarılan "İnkılâp Kanunları"nın uygulanmasında şiddete başvurulmuş, "olağanüstü mahkeme" niteliğinde olan ve adil yargılanma hakkını askıya alan İstiklâl Mahkemeleri bu kanunlara aykırı hareket edenleri bir şiddet politikasına başvurarak terörle sindirmiştir¹⁹⁰. Yine bu kanuna dayanılarak, "Tevhid-i Efkar", "Son Telgraf", "İstiklal", "Aydınlık", "Orak-Çekiç", "Tanin", "Sebilürreşad", "Kahkaha" vb. muhalif nitelikli dergi ve gazeteler kapatılmıştır¹⁹¹.

¹⁸⁷ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.314, Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.97,98.

¹⁸⁸ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.98.

¹⁸⁹ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.99.

¹⁹⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan 17. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 76, (Modern Türkiye'nin Oluşumu) Gözler, Anayasa Hukuku, s.70, Koçak, Siyasal Tarih, s.143.

¹⁹¹ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.100.

İsyanın çıktığı bölgede çalışmalar yürüten Şark İstiklal Mahkemesi, Bakanlar Kurulu'na TCF'nin kapatılmasını tavsiye etmiş ve bunun ardından, TCF, 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır. Kanımızca bu tavsiye kararından, TCF'nin cumhuriyet karşıtı, hilafet yanlısı söylemlerinin ve tutumunun, Şeyh Sait İsyanı'nın çıkmasında bölgedeki toplulukları ajite edici nedenlerden biri olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim hükümetin kapatma kararında belirtilen kapatma gerekçesi de, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na aykırı olarak TCF'nin dini siyasete alet etmesidir¹⁹². TCF'nin Takrir-i Sükun ve Hıyanet-i Vataniye kanunları uyarınca kapatılmasıyla birlikte, cumhuriyet döneminin ilk çok partili rejim denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1930 yılına kadar muhalefetsiz geçen dönemin ardından Mustafa Kemal, muhalefeti olmayan tek partili cumhuriyet modelinden duyduğu rahatsızlık sebebiyle Fethi Bey'i (Ali Fethi Okyar) cumhuriyet rejimine ve cumhuriyetin getirdiği yeniliklere karşı olmamak şartı ile yeni bir muhalefet partisi kurması için görevlendirmiş ve bu çerçevede 12 Ağustos 1930 tarihinde, CHF'nin devletçi ekonomi politikası karşısında liberal ekonomiyi savunan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuş ve parti yönetimine bizzat Mustafa Kemal, kendi tanıdığı ve güvendiği isimleri getirmiştir¹⁹³. Kontrollü muhalefet içi oluşturulan bu parti, beklenmedik bir şekilde halktan büyük ilgi görmüş ve 1930'da yapılan belediye seçimlerinde 500 civarındaki belediyeden Samsun belediyesinin de aralarında olduğu 30'a yakını kazanmış olup, partinin başındaki Fethi Bey, meclise, diğer yerlerde belediye seçimlerinde yolsuzluk yapılmasından dolayı SCF'nin başarılı olamadığına ilişkin önerge dahi vermiştir¹⁹⁴. Bu sebeple de başta İsmet Paşa olmak üzere mevcut hükümet ve CHF'liler, Fethi Bey'i ve kuruluş amacından saparak kendisini iktidar ortağı olarak gördüğünü düşündükleri SCF'yi rejim düşmanlığı ile suçlamışlar, gelen baskılara daha fazla dayanamayan Fethi Bey ve arkadaşları ise 17 Kasım 1930 tarihinde partiyi feshetmişlerdir¹⁹⁵.

Tek parti yönetimi de bu tarihten itibaren yerleşiklik kazanmış ve 15 yıl boyunca kesintisiz devam etmiştir. Her ne kadar halkın siyasi/demokratik eğitiminin gerçekleştirilmesi, demokrasi kültürünün oluşup oturması ve çağdaş değerlerin benimsenmesi gibi sebepler dolayısıyla "Halkevleri" ve "Kadro" dergisi gibi ideolojik

¹⁹² Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s.377.

¹⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt III (1922-1938)**, 26. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.366,367.

¹⁹⁴ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.105.

¹⁹⁵ Aydemir, s.377,378.

dönüşüme yönelik yapılanmaların yanı sıra halk içinde sınıflaşmayı önleme amacı güden ve tarımsal ekonomi ile ilgili eğitim yaparak tarımda sömürü düzenini kaldırmayı hedefleyen, yapıldığı zamanın çok ötesine bir uygulama olan "Köy Enstitüleri" kurulmuşsa da bunlar yeterli olmamış, toplumda demokratik altyapının ve kültürün henüz gelişmemesi sebebiyle zaman zaman patlak veren ve destek bulan gerici hareketlerin acil bir şekilde önlenmesi için hızlı karar alınmasının gerekliliği, devrimi kalıcı hale getirebilmek için yapılacak reformların bulunması ve toplumun büyük bir kesiminin sosyolojik olarak eğitilmesine gereksinim duyulması sebepleriyle çoğunluk ilkesine dayalı, tek şefli ve tek partili otoriter devlet yönetimi gerekli görülmüştür. 1930'lu yıllardan itibaren de bu durum parti ile devletin kaynaşmasına/bütünleşmesine ortam hazırlamış, 1935 yılında parti genel sekreterliği görevinin İçişleri Bakanı tarafından ve parti il başkanlığı görevinin de valiler tarafından yerine getirileceğinin karara bağlanmasıyla parti-devlet yapısı tam anlamıyla kaynaşmıştır¹⁹⁶. 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla da CHP'nin¹⁹⁷ "altı ok"u olarak bilinen ilkeler, devletin temel ilkeleri olarak anayasa metnine dahil olmuşlardır. Dönemin siyasal anlayışına göre devlet, milleti; parti, devleti; şef de hepsini simgeler bir hale gelmiştir¹⁹⁸.

Bu anlayışa yakından bakıldığında, özellikle şeflik sistemi açısından, 1924 Anayasası'nın ön gördüğü cumhurbaşkanlığı sistemi ile, fiilen uygulanan şeflik sistemi arasında, siyasal anlamdaki roller bakımından büyük farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. 1924 Anayasası sembolik bir cumhurbaşkanlığı ön görürken, şeflik sisteminde, cumhurbaşkanına daha belirleyici ve aktif roller verilmiştir. Nitekim görünürde meclis tarafından seçilen cumhurbaşkanı, gerçekte meclis üyelerini seçmekte ve seçimi gerçekleştirirken parti başkanı sıfatını kullanmaktadır ve buna ek olarak parti ile ilgili tüm kararlar parti başkanı sıfatı ile cumhurbaşkanı tarafından belirlenmekte olup, bu kararlara parti üyelerinin itaati zorunludur¹⁹⁹. Yani devleti simgeleyen parti ve dolayısıyla milleti simgeleyen devlet rejiminin asıl karar merkezi 1930-1938 yılları arasında Ebedi Şef Atatürk iken; 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatının ardından, 26 Aralık 1938 tarihli CHP I. Olağanüstü Kurultayı'nda parti tüzüğünde yapılan değişiklikle, devlet rejiminin asıl karar merkezi, Milli Şef unvanıyla

¹⁹⁶ Ergun Özbudun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.98, (Otoriter Rejimler).

¹⁹⁷ 9 Mayıs 1935 tarihli CHF kurultayında, Arapça olan "fırka" kelimesi, bire bir Fransızca karşılığı olan "parti" kelimesi ile değiştirilerek, CHF, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adını almıştır.

¹⁹⁸ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.316.

¹⁹⁹ Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef / Milli Şef", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt II: Kemalizm**, (Ed. Ahmet İnsel), 6. Baskı, İstanbul, 2009, s.121.

İsmet İnönü olmuş ve çok partili döneme kadar böyle devam etmiştir²⁰⁰. Rejimin niteliğini ortaya koyan bu şeflik sistemi ise anayasanın değil CHP tüzüğünün öngördüğü şekilde işlemekte olduğundan tek parti rejiminde, rejimin genel çerçevesini CHP'nin tüzük ve programlarının oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır²⁰¹.

Tek parti rejimi, demokratik hak ve özgürlükler açısından ele alındığında, bu dönemde demokrasiye hazırlık amacıyla pek çok anti-demokratik uygulamaya gidildiği göze çarpmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Takrir-i Sükun Kanunu ile basın özgürlüğü ve muhalefet baskı altına alınmış, sıkıyönetim uygulamaları, İstiklal Mahkemeleri tarafından verilen bazı tutuklama ve mahkumiyet kararları ile kişi özgürlükleri sınırlanmıştır. 25 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile basın özgürlüğü bir kez daha yara almış ve memleketin genel siyaseti ile ilgili yayın yapan gazete ve dergilerin Bakanlar Kurulu tarafından geçici olarak kapatılması mümkün hale gelmesinin yanı sıra 14 Haziran 1934 ve 25 Aralık 1935 tarihli zorunlu yerleştirme yasaları uyarınca köylü üzerindeki baskı ve angaryaların artması, kolektif hak ve özgürlükler üzerindeki baskı ve sınırlamalar, TCK ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile gelen "düşünceyi açıklamaya getirilen kısıtlamalar" da bireysel hak ve özgürlüklere zarar vermiştir²⁰².

Demokratik hayatın işlevselliği için büyük önem arz eden dernekler ve partiler ise 1938'e kadar hukuken serbestçe kurulabilir nitelikliken, fiilen izne bağlanmıştır. 28 Haziran 1938'de çıkartılan Cemiyetler Kanunu ile birlikte ise derneklere faaliyete başlayabilmek için idareden tescil belgesi alması zorunluluğu getirilmiş ve bunun yanı sıra idareye dernek faaliyetlerini durdurma yetkisi de verilmiş olduğundan dernek ve parti kurmada deyim yerindeyse "tam izin" sistemine geçilmiştir²⁰³.

İnönü'nün Milli Şeflik döneminde tek parti rejimi otoriter bir hale bürünmüş, II. Dünya Savaşı'nda izlenen tarafsızlık politikası nedeniyle yaşanan iktisadi bunalımdan dolayı daha baskıcı bir hal almıştır. Bu dönemde çıkarılan Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Yol Vergisi temel hak ve özgürlükleri baskılayıp, sınırlandırırken, demokrasinin temel anlamını da yaralayan

²⁰⁰ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.115, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.316.

²⁰¹ Koçak, s.120.

²⁰² Özbudun, Otoriter Rejimler, s.99, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.318.

²⁰³ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.319.

uygulamalar olmuşlar ve hatta CHP ile toprak sahibi sınıf arasındaki bağı kopararak, Türk siyasal hayatına da yön vermişlerdir²⁰⁴.

Ayrıca tek parti rejimi boyunca, milletvekili adaylarının önce Mustafa Kemal Atatürk ve ardından İsmet İnönü tarafından belirlenmesi ve seçimlerin de iki dereceli ve açık oy, gizli sayım esasına göre yapılması da demokrasinin işlevselliğini olumsuz anlamda etkileyen uygulamalar olmuştur²⁰⁵.

Tüm bu uygulamalardan anlaşılmaktadır ki tek parti rejiminde Türkiye'nin kendine özgü şartları ve bu şartların siyasal elitlerce yorumlanması çerçevesinde getirilmeye çalışılan bir demokrasi anlayışı bulunmakta olup, bu demokrasi anlayışının işlerliği ise problem teşkil etmekte ve anti-demokratik uygulamaların da beraberinde gelmesine sebep olmaktadır.

2.2.3.2. Çok Partili Rejim

1924 Anayasası'nın öngördüğü bir durum olmak yerine siyasal koşulların ve dinamiklerin bir çıktısı niteliğinde olan tek parti rejimi gibi çok partili rejim de belirli siyasal koşullar ve birtakım iç ve dış dinamiklerin bir sonucu olarak meydana gelmiştir.

Tek parti rejiminde dahi CHP, demokrasiyi ilke olarak reddetmemiş, bu tek parti rejimini, yeniden yapılanma sürecinde olan bir devlette, şartların zorunlu kıldığı geçici bir dönem olarak görmüş ve bu bağlamda şartlar olgunlaşana, diğer bir ifade ile gerçek demokrasi hedefine ulaşana kadar "vesayetçi demokrasi" ilkeleri çerçevesinde yorumlamıştır²⁰⁶. Bu bağlamda iç siyasette çok partili hayatın bir ideal olarak benimsenmiş olması nedeniyle, çok partili hayata geçişte İnönü'nün tutumu önem arz eder. Bununla birlikte ideal olanın her zaman gerçekliğe tam anlamı ile yansımadağı da göz önünde bulundurulduğunda İnönü'nün hayata geçirmek istediğı sistemin, ilk haliyle, aslında iktidardaki CHP ile CHP'nin içinden çıkan ve güvenilir kişiler tarafından kurulacak bir muhalefet partisi niteliğinde olduğı ve bir anlamda daha önceki SCF deneyiminden çok da farklı olmadığı açıktır²⁰⁷. Bu çerçevede İnönü'nün tasarladığı çok partili rejimde kontrollü muhalefetin hedeflendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu anlayış çerçevesinde 1939 yılında yapılan CHP 5. Kurultayı'nda oluşturulan ve 1939-1945 yılları arasında faaliyet gösteren Müstakil

²⁰⁴ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.117,118.

²⁰⁵ Gözler, Anayasa Hukuku, s.70.

²⁰⁶ Özbudun, Otoriter Rejimler, s.121.

²⁰⁷ Ahmet Demirel, "İsmet İnönü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm**, (Ed. Ahmet İnel), 6. Baskı, İstanbul, 2009, s.131.

Grup muhalefet ve parti içi denetim yapmak için kurulmuş olsa dahi faal kaldığı süre boyunca herhangi bir muhalefet yapmamış, şeflik sistemi dolayısıyla parti içi denetim işlevini de yerine getirememiştir²⁰⁸.

II. Dünya Savaşı nedeniyle tüm dünyada baş gösteren bunalım, tarafsızlık politikası izleyerek savaş dışında kalan Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında da önemli değişimlere yol açmıştır. Bu yıllarda iktisadi bunalım ve tarafsızlığın getirdiği savaş tedbirleri nedeniyle daha otoriter hale gelen tek parti rejiminin politik, ekonomik, sosyal ve kültürel uygulamaları, temel hak ve özgürlükler üzerindeki kısıtlamaları artırarak halk üzerinde daha çok baskı yaratmış, sınıflar arası farklılıkları daha da açmış ve bu durum da geniş halk kitlelerinin iktidara karşı tepkisini ortaya çıkartmıştır. Dönemde yüksek enflasyona ek olarak, halka daha fazla yük getiren Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu iktidara karşı tepkiyi büyük ölçüde artırarak iktidara karşı cephe alınmasında ve geniş kitlelerin yeni bir siyasal temsil arayışı içerisine girmesine sebep olmuştur²⁰⁹.

Çok partili rejim sürecine giderken iç sosyal dinamikler çerçevesinde toplumsal sınıfların durumu kısaca özetlenecek olursa; köylüler ve sayıları 1945 yılına doğru 250.000'i bulan yeni işçi sınıfı ile orta sınıfa dahil olan memurlar ve aydınlar, piyasanın enflasyonist etkisinin yansıdığı fiyatlar ve konan yeni vergiler karşısında en çok yıpranan kesim olup, ücretlerde düzenleme ve vergilemede adalet ararken; küçük burjuva olarak adlandırılacak toprak ağaları, tüccarlar ve sanayicilerden oluşan mülk sahibi orta sınıf ise mülkiyete daha saygılı bir yönetim arayışı içerisine girmiş; cumhuriyetin başından bu yana jakoben tarzda uygulanan çağdaşlaşma programından, özellikle laiklik bağlamında en büyük hoşnutsuzluğu duyan gelenekçi ve dinci olarak adlandırılacak bir kesim ise geçmişe özlem duyarak, çağdaş bir yönetim anlayışı yerine daha din odaklı bir yönetim arayışı içerisinde olmuştur²¹⁰.

İçteki bu dinamiklerin yanı sıra dışarıda da II. Dünya Savaşı'nın Batılı devletler tarafından kazanılmış olması dünya siyasi dinamiklerini etkileyen, değiştiren ve dönüştüren bir olgu olmuş ve bir anlamda liberal demokrasi, galip devletler tarafından tüm dünyaya ihraç edilen bir sistem haline gelmiştir. Aynı dönemde SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tehditleri, Türkiye'yi Batı'ya yaklaştırmış ve

²⁰⁸ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.339.

²⁰⁹ Koçak, Siyasal Tarih, s.170.

²¹⁰ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Toprak), Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s.114, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.336,337.

Batı dünyası içerisinde kendine yer aramasına sebep olmuştur. Bu bağlamda İsmet İnönü, siyasi bir manevra ile 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da toplanacak olan BM konferansına Türkiye'nin kurucu üye olarak katılabilmesi için Müttefik devletler tarafında yer almanın hukuki gereklilik taşıması nedeniyle 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir²¹¹. BM'ye katılabilmek için demokratik bir rejime sahip olunması gerekliliği ve bu kapsamda BM antlaşmasına konan imza, bir anlamda çok partili hayat için verilen güvence niteliğini taşımaktadır. Bir anlamda savaşın demokrasi yanlısı Müttefik devletler tarafından kazanılması ve Türkiye'nin uluslararası güvenlik sorunlarının yanı sıra ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan da Batı dünyası içerisinde yer almak istemesi gibi gelişmeler çok partili rejime ortam hazırlamıştır²¹².

İşte bu ortam içerisinde CHP içerisindeki muhalifler daha bir güvenle seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Örneğin Adnan Menderes ve Emin Sazak mülkiyetlerinde çok fazla arazi bulunmaları sebebiyle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu eleştirerek bu kanuna karşı çıkmışlar, 29 Mayıs 1945 tarihli bütçe oylamasında da Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte bütçeye "ret" oyu vermişlerdir. Bunun ardından ise 7 Haziran 1945 tarihinde Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü tarafından CHP meclis grubuna "Dörtlü Takrir" olarak adlandırılan ve kısaca parti içi demokrasinin kurulmasını ve anayasaya uygun olarak çoğulcu bir sisteme geçilmesini talep eden önergeyi vermişlerdir²¹³. Söz konusu önergenin reddedilmesinin ardından Menderes, Köprülü ve Koraltan partiden çıkarılmış bu çıkrama kararını protesto eden Bayar ise önce milletvekilliğinden sonra da CHP'den istifa etmiş ve uzaklaştırılan diğer isimleri de birleştirerek 7 Ocak 1946 itibarıyla kuruluş iznini de alarak Demokrat Parti'yi resmen kurmuştur²¹⁴. Bununla birlikte Demokrat Parti ilk kurulan muhalif parti olmadığı gibi sonuncusu da değildir. İlk muhalif parti siyasal anlamda halktan ciddi bir ilgi görmese de kuruluşu 22 Eylül 1945 tarihi itibarıyla tamamlanan Milli Kalkınma Partisi olup, bunu takip eden Demokrat Parti ile birlikte çok partili hayatın kabul gördüğünün anlaşılmasıyla birçok parti kurulmuştur²¹⁵. Demokrat Parti'nin bu diğerlerinden farkı ise halkın büyük

²¹¹ Baskın Oran (Ed.), "1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik - 2", **Türk Dış Politikası Cilt: I (1919-1980)**, 16. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.472.

²¹² Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.337.

²¹³ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.126, Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.121.

²¹⁴ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s. 340.

²¹⁵ 9 Mart 1946'da Türk Sosyal Demokrat Partisi, 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi, 19 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile 20 Temmuz 1948'de Demokrat Parti'nin iktidar ile dânişıklı dğğüş içerisinde kurulduğunu ileri sürenler tarafından CHP'nin din ve laiklik

çoğunluğunda ilgi uyandırması ve geniş kitleleri temsil etme iddiasıyla ortaya çıkmasıdır. Bu çerçevede çok partili rejim için gerçek anlamda ilk adımın Demokrat Parti'nin kurulmasıyla atıldığı ifade edilebilir.

1924 Anayasası'nın çok partili siyasal hayat konusunda muğlak kalması, yani çok partili hayata yönelik hüküm içermemesi ve demokrasi kültürünün tam anlamıyla yerleşmemiş olması sebepleriyle, çok partili rejimde de demokratik nitelikli düzenlemelerin yapılmasının yanı sıra birtakım anti-demokratik nitelikli uygulamalar da yaşanacaktır. Bu çerçevede Seçim Kanunu'nda yapılan 5 Haziran 1946 tarihli değişiklikle tek dereceli seçim sisteminin benimsenmiş olması ve 1946 yılı içerisinde diğer kanunlarda yapılan düzenlemelerle basının kısmen de olsa özgürleştirilmesi, üniversitelere iç işlerinde özerklik verilmesi, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin kaldırılması demokratik nitelikli düzenlemeler olarak değerlendirilebilirse de bu düzenlemelerin yanında Seçim Kanunu'nda gizli oy, açık sayım ilkesinin benimsenmemesi, seçim sonuçlarına yapılacak itirazlarla ilgili olarak tarafsız denetimi sağlayacak kurumların oluşturulmaması, seçim çevrelerinde ilgili kanun hükümleri uyarınca saf çoğunluk sisteminin uygulanacak olması ile CHP çoğunluklu meclisin, yeni kurulan muhalefeti gafil avlamak için, hem yerel seçimleri 25 Mayıs 1946'ya çekmesi ve 1947'de yapılacak genel seçimleri de 21 Temmuz 1946'ya çekerek bir anlamda "baskın seçim" kararı alması ise anti-demokratik nitelik taşımaktadır.

Demokrat Parti yerel seçimleri boykot ederek seçimlere katılmamış, hatta adil şartların olmadığı gerekçesiyle genel seçimlere de katılmama kararı almışken 17 Haziran 1946 tarihinde seçimlere katılacağını açıklamıştır. DP yaptığı seçim çalışmalarında liberal değerleri ve girişimciliği ön plana çıkarmış, demokratik ilkeler doğrultusunda yapılacak bir seçim için de yargı denetimi çerçevesinde gizli oy, açık sayım kuralının şart olduğunu savunmuştur²¹⁶.

Böylece çok partili hayatın ve tek dereceli sistemin ilk seçimleri 21 Temmuz 1946 tarihinde çok da aydınlık olmayan bir şekilde gerçekleşmiştir. Soru işaretleri altındaki bu seçimlerin sonuçlarına göre CHP 397, DP 61, 4'ü DP listelerinden aday olan bağımsızlar toplamda 7 vekil çıkartmıştır²¹⁷. Seçimin ardından başbakan olarak atanan Recep Peker'in sert ve otoriter tutumu sonucunda, DP halka ve miting

anlayışına şiddetle karşı çıkarak liberal iktisadi değerleri savunan Millet Partisi bu partiler arasında yer almaktadır. Erdoğan, Anayasa ve Siyaset s.122.

²¹⁶ Erdoğan Günel, **Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009, s.110,111.

²¹⁷ "21 Temmuz 1946 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları, Seçim Sistemi: Çoğunluk Sistemi", https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonucdari/secim3_tr.pdf, (17.07.2018).

meydanlarına yönelmiş, 7 Ocak 1947 tarihli 1. DP Kongresi'nde ilan edilen Hürriyet Misakı ile anayasaya aykırı ve anti-demokratik nitelikli kanunların kaldırılmasını, yeni ve adil bir seçim yasası çıkarılmasını ve cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığı görevlerinin ayrılmasını talep ederek, bu taleplerin karşılanmaması halinde "milletin sinesine dönmek" tehdidinde bulunmuş, bunun üzerine Peker hükümeti daha otoriter bir tavır takınmış ve Peker hükümeti ile muhalefet arasındaki gerilim gitgide artmıştır²¹⁸.

Tırmanan bu gerilim, Cumhurbaşkanı İnönü'nün uzlaştırmacı tutumunun hükümet ile muhalefet arasında diyalog yolu açmasıyla aşılmış olup, bunda İnönü'nün tarafsızlığını ilan ettiği 12 Temmuz 1947 Beyannamesi'nin önemi büyük olmuştur²¹⁹. Bu beyannameye göre İnönü, iktidara da, muhalefete de eşit uzaklıkta olduğunu vurgulayarak tarafsızlığını belirtmiş, İnönü'nün bu tutumu ise muhalefete güven vermiş, yeni rejime de güvence oluşturmuştur. Bu beyannameden sonra Recep Peker istifa etmiş ve daha ılımlı ve liberal olduğu bilinen birinci ve ikinci Hasan Saka hükümetleri ile Şemsettin Günaltay hükümeti kurulmuştur. Devletçilik, inkılapçılık ve laiklik anlayışları yeniden yorumlanmış ve yönetimde liberalleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Çiftçi Topraklandırma Kanunu konusunda geri adım atılarak özel mülkiyete bakış değişmiş, devletçilik ılımlılaştırılmış, inkılapçılık radikal devrimci perspektif yerine evrimci perspektiften yorumlanmaya başlanmış, laiklik konusunda ise militan uygulamalardan vazgeçilerek, seçmeli din dersleri ve ilahiyat fakültelerinin açılması gibi uygulamalarla dinde liberalleşme sağlanmış olup, 1947'de sıkıyönetimin ve 1949'da da İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılmasıyla, bir anlamda temel hak ve hürriyetlere en ağır darbeyi vuran yapılar da ortadan kaldırılmıştır²²⁰. Nihayet 16 Şubat 1950'de seçim kanunu da değişmiş ve açık oy, gizli sayım ve yargı güvencesi seçim kanununda hükme bağlanmıştır²²¹.

Şunu açıkça ifade edebiliriz ki çok partili rejimin gerekleri için herhangi bir anayasa değişikliği yapılmamış olup, gerek tek dereceli seçim sistemi, gerek açık oy, gizli sayım ve yargı denetimi ilkeleri seçim kanununda yapılan değişikliklerle siyasi hayata girmiştir.

Yeni seçim kanununda benimsenen ilkeler doğrultusunda yapılan 14 Mayıs 1950 seçimlerine geçerli oyların %53,35'ini alan DP, liste usulü çoğunluk sistemi sayesinde 408 milletvekili çıkartarak mecliste %83,57'lik temsil oranı elde ederken,

²¹⁸ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.342.

²¹⁹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.130.

²²⁰ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.125,126, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.342,343.

²²¹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.343.

%39,78'ini alan CHP 69 milletvekili çıkartarak mecliste %14,4'lük bir temsil oranına sahip olmuştur²²². Bu sonuçlardan temsil ilkesini zedeleyen çoğunluk sistemine dayalı seçim sisteminin demokrasinin işlevselliğini oldukça olumsuz etkilediği çıkarımı yapılabilir.

1950 seçimlerine katılım %89,3 seviyesinde gerçekleşmiş olup başlı başına siyasal değişimin ve canlılığın göstergesi niteliğindeki bu durum tek parti yönetiminden bunalan halkın tepki göstererek, serbest iradesi ile iktidarı değiştirdiğinin göstergesidir. Bu sayede iktidar ilk kez barışçı bir şekilde el değiştirmiş ve tek partili rejimden, çok partili rejime geçiş, silahlı kuvvetlerden bağımsız bir şekilde tamamen sivil karakterli olarak tamamlanmıştır.

Seçimlerin ardından Celal Bayar, DP Genel Başkanlığı'ndan istifa ederek 22 Mayıs 1950 tarihinde cumhurbaşkanı seçilmiş, parti başkanlığına getirilen Adnan Menderes ise başbakan olarak hükümeti kurmuş ve DP'nin 10 yıllık iktidar dönemi başlamıştır. Özgürlükçü ve liberal söylemlerle büyük bir çoğunluğun desteği ile başa gelen DP, zaman içerisinde çoğunlukçu demokrasi anlayışının açmazına düşmüş, diğer bir ifade ile kendi çoğunluğunun iradesini milli irade ile özdeşleştirerek, kendisine muhalif olan kesimi görmezden gelmeye başlamıştır²²³.

İktidara geldiği ilk yıllar itibarıyla başta dini ve ekonomik özgürlükler olmak üzere, basın özgürlüğü, dernek kurma, toplanma hakkı gibi temel hak ve özgürlükleri geliştirmek ve liberalleştirmek amacıyla birçok yasal düzenleme yapan ve tek parti yönetiminin otoriter izlerini silmeyi hedefleyen DP, kısa süre sonra özgürlükleri unutarak, özellikle muhalif gruplar üzerinde baskı rejimine yönelmiştir. Bu baskı döneminde DP hükümeti, CHP'nin kimi taşınmazlarına el koyarak bunları hazineye devretmiş, CHP'ye yakın olmaları gerekçesi ile Halkevleri'ni ve tarafımızca zamanının çok ilerisinde bir uygulama olduğunu düşündüğümüz Köy Enstitüleri'ni komünizm propagandası yapmaları sebebiyle kapatmış, askeri ve bürokratik kademelerde kimi keyfi değişiklikler yapmış, resmi ilanlar kararnamesi ile basını ödüllendirme ve cezalandırma yetkisini kendisinde toplamış, kamu düzenini bozan ya da devletin mali ve ya siyasi itibarını zedelediğini düşündüğü yanlış haber, bilgi veya belgenin yayınlanmasına karşı hükümetin belirleyeceği ağır cezaları öngörmüş, üniversiteler üzerinde denetimini artıran yasal düzenlemeler yapmış ve dini esasa dayanan bir parti olması gerekçesiyle Millet Partisi'nin kapatılması ile ilgili olarak Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı 5. Sulh Ceza Mahkemesi'ne suç

²²² Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.351.

²²³ Tanilli, s.138,139.

duyurusunda bulunarak söz konusunun partisinin kapatılma sürecini başlatmıştır²²⁴. Sosyal haklar ve özellikle çalışanların hakları ve düşünce suçları hususunda ise bir düzenleme yapılmaya gerek görülmemiştir.

Çok partili dönemin bu özellikleri gelecek dönem Türk siyasetinde yaygın olarak görülecek olan bir paradoksu da ortaya çıkarır niteliktedir. Şöyle ki yeni bir nefes, demokrasiye yeni bir yorum olarak ortaya çıkan ve arayış içerisindeki halktan büyük destek görerek iktidara gelen bir parti, iktidara geldikten kısa bir süre sonra halktan kopuk bir politika yürütebilir, devlet kaynaklarını iktidarda kalmak için kullanabilir, demokrasi kavramını siyasal partilere ve belirli dönemlerde yapılacak seçimlere indirgeyip, seçim dönemleri popülist söylemlerle oy seviyesini ve dolayısıyla iktidarını koruyabilir bir yapıya dönüşebilmektedir. Bunu yaparken de çoğunluk prensibi üzerinde temellenen Türk demokrasi anlayışı dolayısıyla, oy aldığı çoğunluğunun iradesini milli irade ile özdeşleştirerek, oy almadığı kesimi göz ardı edebilmektedir.

2 Mayıs 1954 tarihli seçimlerden de DP galip çıkmıştır. %88,6 gibi bir katılım oranının yakalandığı seçimlerde DP, oyların %57,61'ini alarak 503 milletvekili çıkartmış ve %58,04'lük bir oy oranı ile mecliste %92,98 temsil oranını yakalamışken, CHP ise %35,36 oy alarak 31 milletvekili çıkartmış, mecliste de %5,52'lik bir temsil oranını yakalayabilmiştir²²⁵.

DP'nin oylarını yükseltmesinin nedeni ise kırsal kesimle bütünleşmesine bağlı olarak kırsal kesim üzerinde yönetimde söz sahibi oldukları izlenimi bırakılmasıydı. Çünkü DP iktidarının ilk döneminde tarım modernize edilmiş, çiftçi desteklenmişti. Bunda DP'nin Batı ile bütünleşen bir politika izlemesi ve emperyalizm ile mücadele etmek yerine Batı'dan gelecek tekliflere kendisini açmasının payı da büyüktür. Nitekim bu sayede DP hükümeti, yükselen komünizmin gelişmekte olan devletleri etkilemesine önlem olarak ABD'nin çıkarları doğrultusunda hazırlanan ve uygulanan Marshall Planı kapsamında ABD'den büyük yardım almış ve bu yardımları tarım sektörüne kanallize etmiştir²²⁶. Bu da kırsal kesimden destek görmesine sebep olmuştur.

²²⁴ Mete Tunçay, **Siyasal Tarih (1959-1960)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s.179,180, Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.129, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.352.

²²⁵ "1954 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları", **Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954, (12.11.2018).

²²⁶ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.94,169.

1954 seçim sonuçlarından sonra anti-demokratik uygulamalara devam edilmiştir. Seçimin ardından CHP'nin seçimi kazandığı illerden biri olan Malatya'ya bağlı olan ve DP'ye oy veren Adıyaman, Malatya'dan ayrılarak il yapılmış, Kırşehir de DP'ye oy vermediği için il statüsünden ilçe statüsüne düşürülmüş ve Nevşehir'e bağlanmıştır ve seçim çevresi değiştirilmiştir²²⁷.

Bu dönemde DP'nin muhalefette iken iktidarın propaganda aracı olduğunu öne sürdüğü devlet radyosu, tam anlamı ile DP denetimi altına alınmış ve partizanlaştırılmış, basın yasaları daha kısıtlayıcı bir hal almış, seçim kampanyaları dışındaki siyasal toplantılar yasaklanmış, memurların ve öğretim üyelerinin iş güvenliğini zayıflatan ve hatta kaldıran kanunlar kabul edilmiş, üniversiteler Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve bu sayede özerklikleri önüne set çekilerek hükümetin denetimi altına alınmıştır²²⁸. Bu dönemde muhalefetin demokratik nitelikli nispi temsil sistemine geçilmesi ve çok partili sistemin aksamasını önlemek için yapılmasını gerekli gördüğü anayasa değişiklikleri konusunda yaptığı önermelere de kulak tıkanmıştır. Ayrıca parti içerisinde Menderes'in yönetim tarzından duydukları rahatsızlık sebebiyle partiden ayrılanlar 1955 yılında, Fevzi Karaosmanoğlu önderliğinde Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır²²⁹. Partinin kurucularından olan Fuat Köprülü de 1957 yılında partinin uygulamalarından rahatsızlık duyarak partiden ayrılmıştır.

1957 yılında yapılan seçimlerle DP oyu düşmesine rağmen bir kez daha iktidar olmuştur. %47,7'lik oy alarak meclise 424 vekil göndermiş ve mecliste %69,5'luk temsil oranı yakalamıştır²³⁰. Daha önce de belirttiğimiz üzere, çoğunluk sistemi ile yapılan seçimler sonucunda bu kez DP oyların yarısından azını almasına rağmen mecliste %70'lik bir temsil gücüne ulaşmıştır ki bunun demokrasi ile örtüşen bir durum olmadığı açıktır.

İktidarının bu son döneminde DP, CHP'yi ve CHP'lileri "öteki" ilan ederek, paranoyak bir şekilde kendisine düşman olarak konumlandırmış ve düşman olarak nitelediği bu "öteki"ye karşı mücadele vermek amacıyla Vatan Cephesi'ni kurmuştur.

Nisan 1960'da ise İnönü'nün Kayseri'de yapmak istediği toplantı hükümet tarafından görevlendirilen silahlı kuvvetler tarafından engellenmiştir. Bununla da yetinmeyen hükümet 18 Nisan 1960 tarihinde, meclisteki çoğunluğuna dayanarak CHP'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerini araştırmakla yükümlü olan

²²⁷ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.352.

²²⁸ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, ss.129-132

²²⁹ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik, Modernlik 1789-2007**, Timaş, İstanbul, 2011, s.308'den aktaran Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.131.

²³⁰ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.351.

Tahkikat Encümeni'ni kurmuştur. Bunun üzerine İnönü 18 Nisan 1960'ta yaptığı meclis konuşmasında "Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır." diyerek hükümeti uyarmışsa da DP çoğunluk diktatörlüğü kurmaktan geri adım atmamış hatta 27 Nisan 1960 tarihli Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun ile Tahkikat Encümeni, olağanüstü yetkilerle donatılıyor, bir anlamda yasama, yürütme ve yargılama yapabilen ve yaptığı işlemlere karşı da yargı yolu kapatılmış olan bir organa dönüştürülmüştür²³¹. 28 Nisan'da söz konusu yasaya tepki olarak başlayan öğrenci hareketleri sonucunda ilan edilen sıkıyönetim ve yapılan protesto gösterilerinde bir öğrencinin öldürülmesi siyasi ve toplumsal gerilimin tırmanmasına sebebiyet vermiştir.

Muhalefete tahammülsüzlük, anti-demokratik uygulamalar, protesto hareketlerinin can kaybına yol açacak kadar büyük bir şiddetle bastırılmasıyla anlaşılmaktadır ki demokrasi adına çıkılan bu yol anti-demokratik uygulamalara sapmış ve 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe ile son bulmuştur. Bu ayrıca 1924 Anayasası'nın da sonu olmuştur.

2.2.4. 1924 Anayasası'nın Demokratik Yapısının Genel Değerlendirilmesi

Öncülü olan 1921 Anayasası ulusal kurtuluş mücadelesinin ürünüken, 1924 Anayasası da dayandığı temeller bakımından Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve onun iktidara taşıdığı güçlerin eseridir²³². Bu bağlamda kurtuluşun ardından gerçekleşen kuruluşun dayandığı hukuki temelleri, 1921 Anayasası'ndan daha kapsamlı şekilde ortaya koyan 1924 Anayasası'nı, savaş sonrasında kurulan yeni devleti modernize etmek ve çağa uydurmak isteyen devrimci bir iktidar tarafından yapılan ulusal karakterli devrim anayasası olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim ulusal devletin dayanaklarını ortaya koyan 1924 Anayasası'nın hazırlanış sürecinde Fransız Devrimi'nden etkilenilmiş olması da anayasanın bu devrimci niteliğini ortaya koyar niteliktedir.

1924 Anayasası'nın ana amaçlarından biri, Türkiye'nin modernize edilerek çağdaş uygarlıklar düzeyine yükselmesidir. Bu sebeple de Batı dünyasındaki gelişmeler, değişimler ve dönüşümler etüt edilmiş olup, gerek anayasa hazırlanırken

²³¹ Cem Eroğul, **Demokrat Parti**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1970, s.173.

²³² Tanör, **Anayasal Gelişmeler**, s.328.

gerek de kanunlar çıkarılırken bu modernleşme amacına uygun hareket edilmeye çalışılmıştır. Demokratik açıdan oldukça büyük önem taşıyan temel hak ve hürriyetlerin, 1924 Anayasası ile Türk anayasa tarihinde anayasal metne ilk kez dahil olmasında bu çalışmaların ve modernleşme hareketlerinin önemi ve payı büyüktür. Temel hak ve hürriyetlerin anayasal metne dahil olması 1924 Anayasası'nın demokrasi açısından en önemli kazanımı olmakla birlikte, daha önce de belirttiğimiz gibi, anayasal metne dahil olan temel hak ve hürriyetler, klasik anlamdaki negatif statü hak ve hürriyetlerinden ibaret olmuş, devlete sosyal alanda ödevler yükleyen pozitif statü haklarına ise değinilmemiş bir anlamda saf liberal bir anlayış benimsenmiştir. Ancak klasik anlamdaki temel hak ve hürriyetler de geniş ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmemiş olup, bazı hak ve hürriyetlerin kullanımının sınırları ise kanunlarla belirlendiğinden, bunların kullanımı doğrudan yasa koyucunun iradesine bağlanmıştır. Temel hak ve hürriyetlere aykırı uygulamalar konusunda ise anayasal güvence getirilmemiştir. İşte bu gibi durumlardan ötürü temel hak ve hürriyetlerin anayasa metnine dahil olması önemli bir kazanım olsa da, bunların eksik kalmış olması demokrasinin işlevselliği açısından sorun teşkil eder niteliktedir. Nitekim gerek tek parti döneminde gerek çok parti dönemindeki uygulamalar dikkate alındığında, anayasal metinde yer alan temel hak ve hürriyetlerin, uygulamada nasıl zedelendiği ve nasıl sıkıntılar doğduğu yukarıda ifade edilmiştir.

Demokratik anlamda bir diğer olumlu gelişme ise kadınlara gecikmeli de milletvekili seçme ve seçilme hakkının 5 Aralık 1934 tarihinde verilmiş olmasıdır.

Daha önce de ifade ettiğimiz şekilde 1924 Anayasası da tıpkı öncülü 1921 Anayasası gibi, felsefi temellerini Rousseau'nun düşüncelerinden alan, milli irade olarak adlandırılan çoğunluğun iradesinin yanılmayacağı yönündeki çoğunlukçu demokrasi tezini benimsemiştir. Çoğunluğun çıkarları ile tolumun genel çıkarlarının çatışmayacağı noktasından hareket eden çoğunlukçu demokrasi, çoğunluğun idaresinin yanılmaz nitelikte olduğu varsayımında bir anlamda sınırlandırılmamış çoğunluk yönetimine dönüşecek ve bu çerçevede azınlık haklarını koruyacak kurumlara da gerek kalmayacaktır ki bu demokrasi ile örtüşen değil, çelişen bir durumdur²³³.

²³³ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.34.

Çoğunlukçu demokrasi, 1924 Anayasası'nın 3. ve 4. maddelerinde anlam bulur²³⁴: Buna göre tanımı gereği mutlak ve sınırsız bir buyurma gücü anlamına gelen ve sadece TBMM aracılığıyla kullanılan milli egemenlik ilkesi uyarınca meclis yetkileri sınırsız olduğundan ve meclis iradesi de uygulamada çoğunluk usulüne göre belirlendiğinden, mecliste elinde çoğunluğu bulunduran parti ya da grup, anayasal olarak dilediğini yapmakta serbesttir. Kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen bir üst yargı kurumu/kuruluşu da bulunmadığı düşünülürse, temel hak ve hürriyetler de dahil olmak üzere bir çok konunun çerçevesi meclis çoğunluğunun iradesine göre belirlenebilir haldedir ve bu anlayış demokrasiyi zedeler niteliktedir.

1924 Anayasası'nda çoğunluk ilkesi prensibinin benimsenmesine doktrinde üç sebep gösterilir: Bunlardan ilki Türk kamu hukukunun ve siyasal düşüncesinin geniş ölçüde Fransız anlayışından etkilenmesi doğrultusunda Fransa'da ilgili dönemde çoğunlukçu sistemin uygulanması olup, ikincisi milletin haklarının ancak milli irade ürünü olmayan organlar, özellikle de padişah tarafından zedelenebileceği görüşünün benimsenmesiyle, milletin, kendi temsilcilerinin çoğunluğuna karşı korunmasının düşünülmediğidir²³⁵; bir diğer sebep köklü reformlarla, devletin ve toplumun dönüştürülerek çağdaşlaştırılması amacıyla uygulanacak olan devrim programının gerçekleşmesi için çoğunlukçu demokrasi anlayışının daha elverişli koşullar sağlamasıdır²³⁶. Bu bağlamda 1924 Anayasası'nın demokrasi anlayışı çoğunlukçu olduğu kadar da vesayetçi bir nitelik taşımaktadır²³⁷. Dönem uygulamalarına bakıldığında bu açıkça görülmektedir. Şöyle de ifade edilebilir ki 1924 Anayasası'nın ana demokratik kimliği, çoğunlukçu-vesayetçi yapıdadır ve bu yapı ister istemez demokratik uygulamaların yanında anti-demokratik uygulamaları da beraberinde getirir ve getirmiştir de.

1925 ile 1945 yılları arasındaki iki başarısız deneme bir yana bırakılırsa gerek tek parti rejiminde, gerekse de 1945 sonrası çok parti rejiminin bir sonucu olan 1950-1960 yılları arasındaki DP iktidarı döneminde, aslında demokratik bir ruha sahip olan 1924 Anayasası, yapılan uygulamalar çerçevesinde demokratik hak ve özgürlüklerin korunması yönünden eksik kalmış, anti-demokratik uygulamaların yapılmasına engel olamamıştır. Hem tek parti rejiminde, hem de çok partili rejimde otoriter eğilimleri engelleyememiştir. Hatta çok partili döneme geçilmesi ile birlikte,

²³⁴ 1924 Anayasası, 3. Madde: "Hâkimiyet bilâ kaydü şart Milletindir.", 1924 Anayasası, 4. Madde: "Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup Millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder."

²³⁵ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.35.

²³⁶ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.329.

²³⁷ Bkz. s.38.

anayasada, çok partili rejimin gerektirdiği değişikliklerin yapılmaması sebebiyle dönemdeki birçok sorun çözülememiş, çözülemeyen bu sorunlar ise iktidar ile muhalefeti daha da kutuplaştırmıştır.

İktidarın hukuk dışı tutum ve davranışları ile demokrasi ile bağdaşmayan uygulamalara yöneldiği, bu uygulamaları günden güne artırdığı ve bu bağlamda da meşruiyetini yitirdiği bu dönem, böyle bir iktidara karşı yapılmış olsa dahi yine de demokrasi ile bağdaştırılamayacak bir yöntemle, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile son bulmuştur.

2.3. 1961 ANAYASASI

1961 Anayasası her şeyden önce 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin oluşmasını sağlayan ön koşullar sonucunda doğan, diğer bir ifadeyle 1924 Anayasası'na ve bu anayasanın çözümleyemediği, ön göremediği siyasi, toplumsal ve hukuksal açmazlara tepki olarak yapılan bir anayasadır.

Bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere DP iktidarı, demokrasiyi çoğunlukçu demokrasi anlayışı perspektifinden yorumlamış olup zaman içerisinde demokrasinin özünden uzaklaşarak anti-demokratik uygulamalara yönelmiş ve bu uygulamaları giderek daha şiddetli boyutlarda uygulamaya başlamıştır. Bu duruma Türk demokrasi tarihi içerisinde, toplumda henüz demokratik bilincin ve kültürün gelişmemesi dolayısıyla demokrasi kültürünün, vesayetçi bir anlayışla oluşturulmaya çalışılması²³⁸ da eklenmiş ve sonuç olarak, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı subaylar tarafından, emir komuta zinciri dışında yapılan 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonucunda, Milli Birlik Komitesi (MBK) yönetime el koymuş ve seçimle başa gelen DP iktidarı, cumhuriyet tarihindeki ilk askeri darbe ile düşürülerek son bulmuştur. Ordu içerisinde DP iktidarına karşı böyle bir tutumun oluşmasında, DP iktidarının anti-demokratik uygulamalarının yanı sıra DP döneminde alınan kararlar ve siyasi uygulamalar sebebiyle ordunun ve dolayısı ile subayların prestijinin sarsılmasının, DP hükümetinin din ve vicdan hürriyeti alanındaki uygulamalarının Kemalist mirasa ihanet gibi görülmesinin de etkisi olmuştur²³⁹.

²³⁸ Demokrasinin vesayetçi bir anlayış çerçevesinde gelişmesi hususunda, orduya, 10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun 34. Maddesi uyarınca bu hususta görev yüklendiği açıktır: "Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve teşkilâtı esasiye kanun ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lâzım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.", https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanun_tbmnc01502771.pdf, (23.07.2018).

²³⁹ Özbudun, Otoriter Rejimler, s.131,132.

27 Mayıs darbesi ile birlikte Cumhurbaşkanı Celal Bayar, başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere tüm bakanlar ve demokrat partili vekiller MBK tarafından tutuklanmış; ayrıca Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığındaki 38 subaydan oluşan komite tarafından kabul edilen 12 Haziran 1960 tarih ve 1 sayılı kanunla da 1924 Anayasası'nın birçok hükmü yürürlükten kaldırılmış/değiştirilmiş, bir anlamda yeni ancak geçici bir anayasal düzen kurulmuştur. Bu geçici anayasal düzende MBK, TBMM'nin yetkileri ile donatılmış olup, yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini ise kendi seçeceği bakanlar tarafından dolaylı olarak kullanan ve bu bakanları denetleme ve görevden alma yetkilerine de sahip olan bir üst organa dönüşmüştür²⁴⁰. Bakanları ise cumhurbaşkanı, başbakan, başkomutan ve MBK başkanı yetkilerini elinde bulunduran bir üst yürütme organı niteliğindeki Devlet Başkanı belirlemektedir ki Devlet Başkanı, MBK başkanlığını yetkilerini de elinde bulundurduğundan en yüksek karar mercii statüsündedir. Geçici anayasanın yarattığı bu düzende MBK hukuki olarak devletteki tek yönetici konumunda olup, bu geçici düzen Kurucu Meclis'in açılış tarihi olan 6 Ocak 1961'e kadar devam etmiştir.

Her ne kadar bazı açılardan demokrasi ilkesini zedeleyen ve vesayetçi unsurlara yer veren düzenlemeler içerse de birçok bakımdan Türk anayasacılığının en demokratik ve özgürlükçü anayasası olarak nitelenen ve Türkiye'de deyim yerindeyse demokrasiyi kurumlaştıran 1961 Anayasası, bu geçici rejim sürecinde yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır²⁴¹.

2.3.1. Geçiş Rejimi ve 1961 Anayasası'nın Hazırlanışı

27 Mayıs askeri müdahalesinin yapıldığı ilk günden itibaren hem askeri müdahale hem de takip eden süreçte oluşacak geçici rejim meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. İlgili dönemde bir yandan bu meşrulaştırmaya yönelik düzenlemeler yapılırken diğer yandan geçiş rejimini hukukileştirici işlemler yapılmıştır. Bu çerçevede yapılan ilk uygulama kapsamında, askeri müdahalenin yapıldığı ilk gün İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Sarıca, Naci Şensoy, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli içinde bulunulan durumun hukuki uzmanlık gerektirmesi sebebiyle Ankara'ya davet edilmelerini takiben Ankara'ya giden bu öğretim üyeleri İlim Heyeti olarak görevlendirilmişler ve 24 saat içerisinde "Anayasa

²⁴⁰ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.35.

²⁴¹ Ergun Özbudun, **Türkiye'de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.82,83. (Demokratikleşme Süreci)

Ön Projesi Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar" başlıklı raporu hazırlayarak MBK'ya sunmuşlardır²⁴². Sunulan raporda, iktidarın meşruluğunun yalnız seçimle başa gelmesinden kaynaklanmadığı, iktidar olduğu süre içerisinde hukuk ve anayasa ilkeleri içerisinde kalması gerektiği vurgulanarak, DP'nin bu duruma ters politikaları ve uygulamaları sonucunda meşruluğunu kaybettiği ve askeri müdahalenin bu çerçevede yerinde ve gerekli olduğu ortaya konmuş, bir anlamda askeri müdahale meşrulaştırılmaya çalışılmıştır²⁴³. Buna ek olarak geçiş rejimini hukukileştirmek amacıyla geçici anayasa yapılacağı, gözaltına alınanların yargılanmaları için yüksek yargı organı kurulacağı, hazırlanacak yeni anayasa ve seçim yasası ile en kısa zamanda seçime gidileceği ve seçimler sonucunda demokratik bir şekilde yönetimin seçilmiş iktidara devredileceği de söz konusu raporda yer almıştır²⁴⁴.

İlim Heyeti, MBK tarafından 12 Haziran 1960 tarihinde kabul edilen ve 1924 Anayasası'nın hükümlerini kaldıran/değiştiren 1 sayılı kanunu da hazırlamış ve geçici anayasa hükümlerini ortaya koymuştur. MBK'ya ve Devlet Başkanı'na yukarıda saydığımız yetkileri veren bu geçici anayasa, bu hükümlerin yanı sıra DP'lileri yargılamak üzere kararları kesin olan Yüksek Adalet Divanı ve sanıkların durumlarını araştırıp bu divana iletecek Yüksek Soruşturma Kurulu gibi yargı erkini kullanan organları da kurmuştur. Ayrıca geçici anayasada yer alan idam kararlarının infazının MBK'nin onayını gerektirdiği şeklindeki hükmün gösterdiği üzere söz konusu geçici anayasa ihtilal yasası hükümlerini de içermektedir²⁴⁵. Bu çerçevede geçici anayasa ile kurulmuş olan Yüksek Adalet Divanı, kanuni hakim ilkesine aykırı olarak olağanüstü nitelikli bir mahkeme niteliği taşıırken, Yüksek Soruşturma Kurulu da özel yetkili bir kuruluş niteliği taşımakta, MBK ise yargı erki ile güçlendirilmektedir. Demokratik açıdan geçiş döneminin kurduğu bu iki özel yetkili yapı demokrasi ilkeleri ile çelişmektedir.

Geçici anayasanın kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesinin ardından Kurucu Meclis'in oluşmasına kadarki süreçte devleti yönetimini bilfiil üstlenen MBK bu geçici anayasadan aldığı yetkilerle ilk olarak toplumun daha fazla kutuplaşmasını önlemek amacıyla 23 Haziran 1960'ta bütün siyasal toplantıları, 7 Temmuz 1960'ta ise tüm siyasal faaliyetleri yasaklamıştır. Bunu daha sonra bazı tasfiyeler izlemiştir. Bu tasfiyeler kapsamında ilk olarak 3 Ağustos 1960'ta darbeye sessiz kalan ama sıcak bakmayan 235 general ve amiral ile ve 5000 kadar subay emekli edilmiş, bunu 27

²⁴² Seçil Karal Akgün, "Ellinci Yılında 27 Mayıs Hareketi ve 1961 Anayasasının Türkiye'de Anayasal Kültürün Oluşumundaki Rolü", **Mülkiye**, Cilt: 34, Sayı, 267, 2010, s.158.

²⁴³ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.366.

²⁴⁴ Akgün, s.158.

²⁴⁵ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.368.

Ekim 1960'ta 147 öğretim üyesinin akademik açıdan yetersiz ve reform karşıtı oldukları gerekçesiyle üniversiteden tasfiyesi izlemiştir²⁴⁶. Bu tasfiyelere ek olarak 14 Ekim 1960 tarihinde Yüksek Adalet Divanı, Yassıada'da aralarında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan'ın da bulunduğu DP'lilerin ve DP döneminin bürokratlarının, iş adamlarının ve kimi ordu mensuplarının 11 ay sürecek olan yargılamasına başlamıştır. Daha önce belirttiğimiz üzere Yüksek Adalet Divanı'nın özel yetkili mahkeme niteliğinde olmasından dolayı bu yargılamalarda kanuni hakim prensibi ile temel hak ve özgürlüklerin zarar gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Geçiş rejimi sürecinde, MBK içinde, görüş ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. Bu görüş ayrılıkları, MBK'nın başkanı sıfatıyla Devlet Başkanı olan Cemal Gürsel ile Devlet Başkan Yardımcılığı görevini üstlenmiş olan Alparslan Türkeş'in dönemde yapılması gerekenlere ilişkin tutumlarından kaynaklanmış ve MBK içerisinde Gürsel'i destekleyenler ve Türkeş'i destekleyenlerden oluşan hizipler doğmuştur. Gürsel ve Gürsel'i destekleyenler, 27 Mayıs sürecinin çabuk ve kansız bir şekilde sonuçlandırılması, yeni bir anayasa yapılması, Atatürk devrimlerine dönülmesi, silahlı kuvvetlerin yeniden yapılandırılması, çok partili siyasal hayata dönülmesi ve yapılacak seçimler sonucunda iktidarın sivilere devredilmesiyle birlikte ordunun siyasetten çekilmesi yönünde daha özgürlükçü ve demokratik söylemlerde bulunmuşlar, bunun aksine Türkeş ve Türkeş'i destekleyenler ise ülkenin ihtiyaç duyduğu kalkınma hamlelerinin ve reformların sivil siyasetçiler aracılığıyla hayata geçirilemeyeceğini savunarak, 27 Mayıs'ı yapan mevcut kadroların, demokrasiye işlerlik kazandıracak sağlık, toprak, sosyal yardımlaşma, eğitim ve din reformu gibi sosyal reformların yapılınca değin görevde kalması gerektiğini ve bu bağlamda bir süre daha ordunun güçlendirilerek partisiz rejime devam edilmesini savunmuşlardır²⁴⁷. Bunlar haricinde MBK içerisinde küçük bir grup da, İsmet İnönü'nün milli mücadele dönemindeki tecrübelerine duydukları güvene dayanarak iktidarın herhangi bir seçime gerek olmaksızın CHP'ye devredilerek sivilleştirilmesi yönünde fikir beyan etmişlerdir²⁴⁸.

İktidarın sivilleştirilmesi gerektiğini savunan Devlet Başkanı Gürsel ve destekçileri, otoriter askeri yönetimden yana olan Türkeş ve Türkeş'i destekleyen 13 subay olmak üzere toplam 14 üyeyi 13 Kasım 1960 tarihinde MBK'dan tasfiye

²⁴⁶ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, ss.307-311, Akgün, s.160.

²⁴⁷ Özdağ, ss.281-283.

²⁴⁸ Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Yılmaz Yayınları, Ankara, 1991, s.37.

etmişlerdir. "14'ler" olarak anılacak bu grup, tasfiye edilmelerinin ardından tutuklanmış; ancak hapiste tehlikeli olacakları ve iktidarın sivilleştirilmesi yönündeki çalışmaları olumsuz etkileyebilecekleri düşünülerek, yurt dışındaki çeşitli konsolosluk ve büyükelçiliklere askeri ateşe olarak görevlendirilmişlerdir²⁴⁹.

14'lerin MBK'dan tasfiyesinin ardından iktidarın sivilleştirilmesi ve bunu sağlayacak yeni anayasanın, kamuoyunu daha iyi temsil eden bir organ tarafından hazırlanması amacıyla, MBK, 13 Aralık 1960 tarihinde 157 ve 158 sayılı kanunları kabul etmiştir. 157 sayılı kanun uyarınca, yeni bir anayasa yapılması için MBK ve Temsilciler Meclisi'nin birleşiminden oluşan bir Kurucu Meclis kurulması kararlaştırılmış olup, 158 sayılı kanunla ise iktidarı sivilleştirmeye yönelik bir adım olan Temsilciler Meclisi'nin nasıl belirleneceği ortaya konmuştur.

Kurucu Meclis, 14'lerin tasfiyesi ve bir istifa sonucunda kalan 23 MBK üyesinin tamamı ve 158 sayılı Temsilciler Meclisi Seçimi Kanununun ilgili maddeleri uyarınca, belirli kurum ve örgütler tarafından gönderilecek sivil temsilcilerden oluşturulmuştur: Devlet Başkanı 10, MBK 28, İller 75, CHP 49, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 25, barolar 6, basın 12, Eski Muharipler Birliği 2, esnaf kuruluşları 6, gençlik 1, işçi sendikaları 6, odalar 10, öğretmen kuruluşları 6, tarım kuruluşları 6, üniversiteler 12, yargı organları 12 ve bunlara ek olarak mevcut bakanlar da Temsilciler Meclisi'nin üyesi sayılmıştır²⁵⁰. Kanunun 18. maddesi uyarınca ise *"faaliyetleri, yayınları ve davranışlarıyla 27 Mayıs Devrimine kadar Anayasaya ve insan haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemeye devam etmiş olanlar"*ın, Temsilciler Meclisi'ne üye göndermesi yasaklanmıştır²⁵¹. Buradan da anlaşılacağı üzere Temsilciler Meclisi genel oya dayalı bir şekilde oluşmuş bir meclis değildir. Kısmen seçilen, kısmen de atanan üyelerden oluşan Kurucu Meclis'in bu sivil kanadının, seçilen üyelerin de genel oya dayalı olarak doğrudan, yani tek dereceli seçimle belirlenmemesi sebebiyle elitist bir yapıda oluştuğu ve bu bağlamda da demokrasi ile çelişen nitelikler taşıdığı ifade edilebilir.

6 Ocak 1961 itibarıyla toplanan ve yeni bir anayasa yapmak için hızla çalışmalara başlayan Kurucu Meclis, 9 Ocak 1960 tarihinde Temsilciler Meclisi içerisinde 20 kişilik "Anayasa Komisyonu" seçmiştir. Bu Anayasa Komisyonu çalışmalarını "İstanbul Tasarısı" ve "Ankara Tasarısı" olarak bilinen iki ön tasarı üzerinden yürütmüştür.

²⁴⁹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.155.

²⁵⁰ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.369,370.

²⁵¹ Gözler, Anayasa Hukuku, s.82.

Yukarıda da değinildiği üzere müdahalenin yapıldığı ilk gün İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden oluşan İlim Heyeti, Ankara'ya davet edilmiş ve 24 saat içerisinde hazırladıkları "Anayasa Ön Projesi Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar" adlı raporu MBK'ya sunmuşlar, ardından ise kendilerine verilen yeni anayasayı hazırlama görevine yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir. Komisyona daha sonra öğretim üyesi olan İlhan Arsel, Bahri Savcı, Muammer Aksoy ve Vakur Versan da katılmıştır. Komisyon, yaklaşık dört buçuk aylık bir çalışma sonucunda tamamladığı ve literatüre İstanbul Tasarısı olarak girecek olan ön tasarımı 18 Ekim 1960 tarihinde MBK'ya sunmuştur. Başlangıç bölümü, 191 madde ve 9 geçici madde olmak üzere toplam 200 maddeden oluşan bu ayrıntılı tasarı, klasik ve sosyal haklara geniş yer vererek bunlara 1924 Anayasa'sında olmayan güvenceyi de getirmiş, yargı bağımsızlığını ve anayasa yargısını öngörmüş, cumhurbaşkanı yetkilerini artırmış, yürütmeyi yasama ve yargı erkleri ile sınırlayarak yürütme erkini kullanan iktidarın keyfi uygulamalarını sınırlandırmıştır²⁵². Söz konusu tasarının, siyasi partilere ve genel oy sistemine karşı duyduğu güvensizliğe ilişkin hükümlerinin yanı sıra, korporatif temsil prensibine dayanan ikinci bir meclis kurması, yürütme erkinin ve iktidarın, Devlet Şurası, Millî Savunma Şurası, Millî İktisat Şurası, Türkiye Millî Bankası, üniversiteler, TRT, müzeler, millî kütüphane, devlet konservatuvarı, opera ve tiyatrolar gibi birçok özerk ve/veya devlet yönetimine yardımcı kurum arasında bölüştürülerek sınırlandırılması hususundaki hükümleri ise kamuoyunda ciddi şüpheler uyandırmış ve gerçekçi olmaktan çok teorik bulunmuştur²⁵³.

İstanbul Tasarısı'nın kamuoyundan aldığı tepkiler sonrasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü öğretim üyelerinden Tahsin Bekir Balta'nın öncülüğünde hazırlanan "*Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüş*" başlıklı ön tasarı ise Ankara Tasarısı olarak anılacaktır. 109 maddelik bu tasarıda klasik ve sosyal haklar, devlet iktidarının hem iki meclisli bir sistemle, hem de idari yargı ve anayasa yargısı ile denetlenmesi, yargı bağımsızlığı gibi demokratik hukuk devletinin gerektirdiği düzenlemeler ve bu düzenlemelere yönelik güvenceler yer almakta olup, söz konusu tasarının İstanbul Tasarısı'ndan farklı olan kısmı ise yürütmenin zayıflatılmamasına özen gösterilmesi, genel oy ve siyasi partilere demokratik düzenin gereksinimleri olarak bakılmasıdır²⁵⁴.

²⁵² Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.373.

²⁵³ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s.139,140.

²⁵⁴ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.372.

Ayrıca Ankara Tasarısı, İstanbul Tasarısı'nın saf hukuki yaklaşımından farklı bir şekilde, siyasal bilimci perspektiften yola çıkarak, anayasa yapımının bilimsel bir iş olmasının yanı sıra aynı zamanda siyaset işi olduğunu ortaya koymuş ve bu bağlamda demokratik bir hukuk devleti yaratılması için, anayasanın, halk tarafından genel oyla belirlenecek geniş tabanlı bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanıp kabul edilmesini öngörmüştür²⁵⁵. Ancak kurulan Kurucu Meclis'in bu tasarıda öngörüldüğü usulde kurulmadığı açıktır.

Yöntemsel farklılıkları bulunmasına rağmen gerek İstanbul Tasarısı gerekse de Ankara Tasarısı geçmiş dönemdeki siyasi hataların önüne geçilmesi için sayısal üstünlüğe dayanan çoğunluk egemenliğine karşı, çoğulcu, demokratik ve anayasal bir demokrasi anlayışını savunmuşlardır.

Çok değerli bu iki tasarı bazı anlaşmazlıklar sebebiyle saf hali ile yürürlüğe girmedikten, yeni anayasa, Kurucu Meclis tarafından oluşturulan Anayasa Komisyonu tarafından işte bu iki ön tasarımı kullanılarak hazırlanmıştır. Bu çerçevede, komisyon tarafından hazırlanacak anayasa için İstanbul Tasarısı etüt metni, Ankara Tasarısı ise yardımcı metin olarak kullanılmış olup, bu iki tasarinin yanı sıra sosyal ve ekonomik haklar, planlı kalkınma, çift meclisli sistem, anayasa mahkemesinin oluşturulması, mesleki kuruluş ve sendikalar ile üniversitelere özerklik sağlanması gibi hususlarda 1948 İtalya, 1949 Almanya ve Hindistan anayasaları ile 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerinden de yararlanılmıştır²⁵⁶. Tüm bunlara ek olarak Temsilciler Meclisi içerisinde doğrudan parti tarafından seçilen 49 CHP üyesinin dışında, il temsilcisi olarak seçilen üyelerin de büyük çoğunluğunun CHP eğilimli olmasından dolayı, 12 Ocak 1959 tarihli 14. CHP Kurultayı'nda kabul edilen ve sosyal devlet, basın özgürlüğü, grev ve sendika kurma hakkı, iki meclisli sistem, anayasa mahkemesi, üniversite özerkliği, devlet yayın araçlarının yansızlığı gibi esasların yer aldığı "İlk Hedefler Beyannamesi" de hazırlanacak yeni anayasaya bir anlamda açık olmasa da gizli kaynaklık edecek bir diğer belge olmuştur²⁵⁷.

6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlayan Kurucu Meclis, yeni anayasayı hazırlayacak Anayasa Komisyonu'nu seçmesinin ardından da siyasi partilerin faaliyetlerini serbest bırakmıştır. Bununla birlikte siyasi partilerin faaliyete geçişleri

²⁵⁵ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.372.

²⁵⁶ İsmet Giritli, "1961 Anayasası ve 'Kemalist' Niteliği", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 1980, s.23.

²⁵⁷ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.124., Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.373.

ve yeni kurulan partilerin Ekim 1961'de yapılacak seçimlere katılıp katılmayacağını belirleme yetkisi ise MBK'ya verilmiş ve MBK yeni partilerin kurulup Ekim 1961'de yapılacak genel seçimlere katılabilmeleri için 13 Şubat 1961 tarihini son gün olarak ilan etmiştir²⁵⁸. DP'nin devamı niteliği taşıyacak olan Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), AP ve YTP gibi sağ odaklı partilerin yanı sıra sol odaklı Türkiye İşçi Partisi (TİP) bu dönemde kurulan partiler arasındadır. Yeni kurulan ve faaliyetlerine devam edecek olan partiler üzerindeki MBK denetimi, söz konusu dönemde partilere şüphe ile yaklaşıldığının göstergesi niteliğinde olup, geçiş döneminin gerektirdiği koşullar nedeniyle yapılan bu vesayetçi uygulamanın da demokrasi ile çeliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Anayasa Komisyonu çalışmalarını 3 ay gibi bir sürede tamamlayarak hazırladığı anayasa tasarısını 9 Mart 1961 tarihinde Temsilciler Meclisi Başkanlığı'na sunmuş ve görüşmeler başlamıştır²⁵⁹.

Ortaya çıkan tasarıda, sosyal devlet ve sosyal adalet anlayışıyla birlikte temel hak ve hürriyetler ve bunlara getirilen güvenceler öne çıkarılmış, devletin ve tüm anayasal kurumların görev ve yetkileri açıkça belirlenmiş, rejimin temeli olarak belirlenen Atatürk ilkelerinin her birine ayrı ayrı vurgu yapılmıştır²⁶⁰. Anayasa Mahkemesi, Senato gibi yeni kurumlar oluşturulmuş ve bunların çalışma usulleri anayasal olarak hükme bağlanmıştır bunun yanı sıra siyasi partiler ilk kez anayasada yer almıştır.

Maddeler görüşülürken, en çok üzerinde durulan noktalar yeni getirilen kurumlar ve bunların yetkileri ile toprak reformu, kamulaştırma ve devletleştirme hususları olmuştur. Kimi temsilciler yeni kurumların ulusal egemenlik ilkesini zedelediği yönünde görüş bildirmiş; ancak komisyon temsilcileri aksine bu kurumların demokrasinin ve ulusal egemenliğin bekçileri olduklarını dile getirmişlerdir. Senatonun yetkileri, MBK üyelerinin tabii senatör olmaları, çiftçilerin topraklandırılması, kimi özel girişimlerin ise devletleştirilmesi konularında oldukça büyük tartışmalar çıkmış özellikle tarım ve sermaye kesiminden gelen üyeler bu gibi düzenlemelere yönelik tepkilerini ortaya koymuşlardır. Toplumsal sınıflaşmanın derinleştiğinin göstergesi niteliğindeki bu tepkiler, 60'lı yılların devamında Türk siyasal hayatında baş gösterecek olan sağ-sol ya da reformist-tutucu ayrışmasının da ilk nüvesi olarak değerlendirilebilir. Bu ayrışmada partisiz aydınlar politikacılara,

²⁵⁸ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.29.

²⁵⁹ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s.374.

²⁶⁰ Akgün, s.161.

Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu ise genel kurula oranla daha reformist çizgide yer almaktadır²⁶¹.

Temsilciler Meclisi görüşmeleri tamamlamasının ardından tasarımı MBK'ya yollamış, tasarı MBK'da görüşülmesinin ardından bazı uyuşmazlıkların da çözülmesiyle 27 Mayıs 1961 tarihinde Kurucu Meclis 260 kabul ve 2 çekimser oyla son metni kabul etmiş ve 1961 Anayasası'nı oluşturmuştur²⁶².

Anayasa'nın oluşturulmasını ardından kabulü için 157 sayılı kanunun 35. maddesi uyarınca, anayasa metninin bir de halkoylamasına sunulmuş olması kararlaştırılmıştır²⁶³. Böylece Türk siyasi tarihinde ilk defa halkoylamasına gidilmiştir.

Halkoylamasının yapılacağı tarihe kadar partilere de propaganda hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte, yeni anayasa karşıt propaganda yapmak içinde bulunulan geçiş rejiminin şartlarının el vermemesi dolayısıyla mümkün değildir. Yani partilere tanınan propaganda hakkı, açık bir şekilde anayasaya karşı propaganda yapılamayacağı gerçeğinden yola çıkıldığında, bir anlamda göstermeliktir. Bu süreçte zamanla DP'nin siyasi takipçisi olacak olan AP "oyların hayırlı olması" gibi imalarda bulunacak, CHP ve CKMP ise anayasanın kabulü için propaganda yapacaktır²⁶⁴.

En nihayetinde 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halkoylamasında, oy kullanma hakkına sahip tüm seçmenlerin %81'i oy kullanmış ve bunların %61,7'si "evet", %38,3'ü ise "hayır" oyu kullanmış ve söz konusu anayasa, seçim sonuçlarının kesinleşmesi ve 20 Temmuz 1961 tarih ve 10859 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmasının ardından yürürlüğe girmiştir²⁶⁵.

Geçiş rejimi genel seçimlerle oluşacak TBMM'ye kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde Yassıada Mahkemesi 15 Eylül 1961'de açıklayacağı kararla, Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ı idama mahkum ederken aralarında Celal Bayar'ın da dahil olduğu 430 kişiyi de ağır cezalara çarptırmıştır²⁶⁶. Bu mahkeme kararlarının, demokrasi tarihi açısından olumsuz anlamda

²⁶¹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.375.

²⁶² Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", **Yakınçağ Türkiye Tarihi Cilt 1: 1908-1980**, (Hzl. Sina Akşin), 5. Baskı, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, s.238,239.

²⁶³ 157 Sayılı Kanun, 35. Madde: "Halkoyu sonucunda Anayasa reddedilirse, her 100.000 nüfus için bir üye hesabıyla ve yeni Seçim Kanunu hükümlerine göre yeni bir Temsilciler Meclisi seçilir. Seçim tarihi halkoyunu takip eden ilk haftanın Cuma günü Kurucu Meclis birleşik toplantısında tespit ve ilân olunur. Bu Meclis, seçimin yapıldığı tarihin ertesi gününden başlayarak 5. gün saat 15'te Ankara'da çağırısız toplanır. Bu Meclisin görevine başlaması ile eski Temsilciler Meclisinin hukuki varlığı sona erer ve bu kanunla Temsilciler Meclisine verilmiş olan görev ve yetkiler kendiliğinden yeni Temsilciler Meclisine geçer."

²⁶⁴ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.376.

²⁶⁵ Giritli, s.29, Gözler, Anayasa Hukuku, s.84.

²⁶⁶ Erdoğan, Anayasa ve Siyaset, s.143.

yorumlanabileceği açıktır. Demokrasiyi zedeleyen bu idam kararları MBK'nın halkın gözündeki prestijini düşürmüş, hatta ve hatta toplum içerisinde hala dahi izleri görülen ayrışmaların, kutuplaşmaların kilometre taşı olmuştur.

Yine bu dönemde, seçkinlerin ve ordunun vesayetçi tutumlarının bir sonucu olarak, parti liderleri 27 Mayıs'ın meşruluğunu tanıyacıklarına, DP zihniyetinin izini sürmeyeceklerine, Yüksek Adalet Divanı kararlarına uyacaklarına, Atatürk devrimlerini koruyacaklarına, partizanlığa yol açacak bölücü akımlara karşı koyacaklarına, dış politikada zararlı tartışma açmayacaklarına dair 4 Eylül 1961 tarihli Ortak Bildiri'yi imzalamak zorunda bırakılmışlardır²⁶⁷. Genel seçimlerin ardından, meclis daha toplanmadan, DP mirasçısı konumundaki partilerin, meclisteki gücü orduyu tedirgin etmiş ve bu bağlamda ortaya çıkan ordunun yönetime el koyma eğiliminin önlenmesi için Cemal Gürsel parti liderlerini Çankaya'ya davet ederek Çankaya Protokolü'nü imzalamaya mecbur bırakmıştır²⁶⁸. Bu protokole göre, Yassıada'da mahkum edilenlere af getirilmeyecek, AP cumhurbaşkanlığı için aday göstermeyecek böylece Gürsel Cumhurbaşkanı seçilecek ve İnönü de Başbakan olacaktı²⁶⁹. Yapılan bu protokolden anlaşılmaktadır ki ordu, vesayetçi bir anlayışla, siyasetin ne şekilde gelişeceğini belirlemekte ve siyaseti ve siyasi partileri güdülemektedir ki bu durum da sivil karakterli bir anayasal sistemle de demokrasinin özü ile de bağdaşmaz niteliktedir.

15 Ekim 1961 tarihli genel seçimlerin ardından oluşan yeni TBMM'nin toplandığı 25 Ekim 1961 tarihi ile birlikte "Geçiş Rejimi" son bulmuş, 1961 Anayasası'nın uygulanacağı yeni rejim resmen başlamıştır.

2.3.2. 1961 Anayasası'nın Esasları

9 Temmuz 1961 tarihinde kabul edilen ve 334 sayılı 1961 Anayasası, bir "Başlangıç" bölümü ve ardından devletin çerçevesini oluşturan "Genel Esaslar", kişi haklarının ve ödevlerinin yanı sıra sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler ile siyasi haklar ve ödevlerin ayrıntılı bir şekilde yer aldığı "Temel Haklar ve Ödevler",

²⁶⁷ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.376,377.

²⁶⁸ 15 Ekim 1961 seçimleri, yeni Seçim Kanunu uyarınca gizli oy, açık sayım ve nisbi temsil sistemine göre yapılmış olup, seçimlerde CHP %36,7, AP %34,8, CKMP %14, YTP %13,7 oy almıştır. Bu çerçevede hükümet kurma görevi CHP'ye verilerek İsmet İnönü başbakanlığında CHP-AP koalisyonu kurulmuştur. "1961 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları", **Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1961, (26.07.2018).

²⁶⁹ Abdulvahap Akıncı, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2014, s.64.

yasama, yürütme ve yargı erklerinin nasıl ve hangi kurumlar aracılığıyla kullanılacağını detaylandıran "Cumhuriyetin Temel Kuruluşu", devrim kanunlarının korunması ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içerisindeki görevlerini düzenleyen "Çeşitli Hükümler", geçici maddelerin yer aldığı "Geçici Hükümler" ve "Son Hükümler" olmak üzere toplam 6 kısım, 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşmakta olup, son derece yalın ve anlaşılabilir bir dille kaleme alınmıştır. 1961 Anayasası'nın bu denli kapsamlı, ayrıntılı ve anlaşılabilir olarak oluşturulmasının başlıca sebebi, anayasayı hazırlayan komisyonun, 27 Mayıs müdahalesi öncesinde ortaya çıkan ve demokrasi adı altında bir anlamda çoğunluk istibdatına dönüşen iktidar uygulamalarının yarattığı özgürlük ve demokrasi darboğazlarının, somut düzenlemelerle aşılabileceğine ve sağlam bir demokratik düzenin de ancak bu şekilde kurulabileceğine olan inancıdır²⁷⁰. Bu yüzden de özgürlük ve demokrasi açısından var olan açmazları çözmek amacıyla hazırlanan ve 1924 Anayasası'nın benimsediği çoğunlukçu demokrasi anlayışı uyarınca özgürlükleri de çoğunlukçu yorumlayan yapısına karşı "tepki anayasası" olarak da değerlendirilebilecek 1961 Anayasası'nda "Temel Haklar ve Ödevler" kısmı, anayasanın en uzun kısmını oluşturur²⁷¹.

2.3.2.1. Demokratik İlkeler Dayanan Direniş Hakkı

Anayasanın "Başlangıç" bölümü, biçimsel olarak Türk anayasacılık tarihinde bir ilk niteliği taşımakta olup, bu bölümde "Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti..." ifadesiyle ortaya konulan direniş hakkı felsefi köklerini John Locke'un sözleşme kuramından alır. Bu kurama göre ise iktidar yaptığı uygulamalarda ya da güttüğü politikalarda halkının iyiliğini ve kamu yararını göze alarak keyfi uygulamalardan kaçınmadığı takdirde, halkın, temel ve değiştirilemez hakları ihlal ederek, halkı kölece bir duruma götürmeye çalışan iktidara karşı direnme hakkı bulunmaktadır²⁷². Başlangıç bölümünde yer alan bu hak, 1961 Anayasası'nın, cumhuriyetin niteliklerinin belirtildiği 2. maddesine

²⁷⁰ Giritli, s.24, Tanör Anayasal Gelişmeler, s.377.

²⁷¹ Tanilli, s.171.

²⁷² John Locke, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, çev. Fahri Bakırcı, 2. Baskı, Ebabil Yayınları, Ankara, 2012, ss.88-99.

istinaden anayasanın temel dayanaklarından biri olup, 156/1. maddesine istinaden de anayasa metnine dahildir²⁷³.

2.3.2.2. Anayasal Organların Demokratik İlkelere Göre Reformizasyonu

Anayasanın "Genel Esaslar" kısmında devletin şekli, cumhuriyetin ve devletin nitelikleri ile dayanakları, devletin bütünlüğü, resmî dili, başkenti, egemenliğin dayanağı, yasama, yürütme ve yargı yetkisinin hangi organlar tarafından kullanılacağı, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ile devlet şekli olan cumhuriyetin değiştirilemeyeceği hükme bağlanmıştır. 1961 Anayasası'nın 2. maddesi ile Türk anayasacılık tarihinde ilk defa, insan hakları, devletin dayanağı haline gelmiş olup, devlet ise laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olarak nitelendirilmiştir. Bu çerçevede de 1961 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetleri korumayı ve geliştirmeyi ve bu hak ve hürriyetlerin sahibi olan birey ve insanı ön plana çıkaran yapısı, bireylerden oluşan toplumun, anayasa ile de güçlendirilmiş şekilde daha yüksek bir refah düzeyine ulaşması amacını ve felsefesini gösterir niteliktedir. Nitekim 1961 Anayasası'nın 10/2. maddesi uyarınca devlet bu amacın gerçekleşmesi için kendisine sorumluluk da yüklemektedir²⁷⁴. Kendisine yüklediği bu sorumluluktan yola çıkarak da daha özgürlükçü bir anayasal yapı ve daha demokratik bir sistem için, bir hukuk devleti için, söz konusu temel hak ve özgürlüklerin kanunlar tarafından keyfi olarak sınırlandırılmasını engellemek ve bu hak ve hürriyetlere anayasal güvence getirmek amacıyla Anayasa Mahkemesi'ni kurmuş, yargı bağımsızlığının ve hakim güvencesinin sağlanması için Yüksek Hakimler Kurumu'nu kurmuş, Danıştay'ın konumunu güçlendirmiş ve yüksek mahkemelerin hepsini anayasada tek tek düzenlemiştir²⁷⁵.

1961 Anayasası'nın 4. maddesi uyarınca kendisinden önceki anayasalarda olduğu gibi egemenliğin kaynağını kayıtsız şartsız Türk milletine dayandırmış, bununla beraber diğer anayasalardan farklı bir şekilde milletin bu egemenliği, anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanabileceği hükme bağlanmıştır. Devlet iktidarının bölüşülmesi, paylaşılması ve sınırlandırılması

²⁷³ 1961 Anayasası, 2. Madde: "Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.", 1961 Anayasası, 156/1. Madde: "Bu Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten Başlangıç Kısmı, Anayasa metnine dâhildir."

²⁷⁴ 1961 Anayasası, 10/2. Madde: "Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar."

²⁷⁵ Özbudun, Otoriter Rejimler, s.133, Gözler, Anayasa Hukuku, s.88,89.

açısından yapılan bu düzenleme sonucunda daha önce egemenliğin kullanılması konusunda tek yetkili organ olan TBMM, artık tek yetkili organ olmaktan çıkmış ve bu egemenliği anayasada belirtilen diğer anayasal organlarla paylaşmıştır²⁷⁶. Hatta yasama yetkisini kullanan TBMM, çift meclisli sistemi benimseyen 1961 Anayasası ile iki kanatlı bir yapı haline gelmiştir. Demokratik gelişmelere rağmen çift meclisli sistemler parlamentoda itidal ve sukünü sağlamaları, meclis saltanatına engel olmaları, kanunların olgunluğunu ve yerindeliğini sağlamaları ve parlamento ile hükümet arasındaki uzlaşmazlıkları gidermeleri sebepleri ile liberal demokrasilerin bir gereği olarak savunulmuşsa da uygulamada uzlaşmazlık kaynağı oldukları, kanunların yapılmasını geciktirdikleri, görece geri kalmış ve süratle kalkınma zorunluluğu bulunan toplumlarda aşılması daha da güç çeşitli siyasal ve toplumsal sorunları beraberinde getirdikleri de önemle üzerinde durulması gereken olgulardır. Liberal anlayış ile hazırlanan 1961 Anayasası, meclis saltanatına ve dolayısı ile demokratik özgürlüklerin keyfi kısıtlanmasına engel olmak için bir elitler meclisi olarak iki meclisli bir yapıyı benimsemiştir; ancak Anayasa Mahkemesi gibi anayasal kurumların meclisin aşırılıklarına fren olarak yapılandırıldığı bir sistemde, bir diğer fren mekanizması olan ikinci meclisin varlığı düşündürücüdür²⁷⁷. Anayasanın 67. ve 70. maddelerine istinaden, 450 vekilden oluşan Millet Meclisi, TBMM'nin bir kanadını oluştururken, 1961 Anayasası'nın kurduğu ve 150 seçilmiş üye, cumhurbaşkanı tarafından atanmış 15 üye ve "tabii üyeler" olarak adlandırılan 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı kanunun altında adları bulunan MBK üyeleri ile eski cumhurbaşkanlarından oluşan Cumhuriyet Senatosu, TBMM'nin diğer kanadını oluşturur. Türk siyasi tarihinde 1961 Anayasası ile ortaya çıkan Cumhuriyet Senatosu'nun, temsili demokrasiye dayanmayan bu atanmış ve tabii üyeleri ile anayasanın 72. maddesi uyarınca senatoya kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kişilerin aday olabilmesinin hükme bağlanması, Cumhuriyet Senatosu'nun, devlet ideolojisini korumak ve kollamak amacıyla oluşturulan bir tür elitler meclisi olarak tasarlandığını gösterir niteliktedir²⁷⁸.

Yasama yetkisini bölüştüren çift kanatlı parlamenter sistemin benimsendiği bu yapıda Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu'na göre daha güçlü kılınmıştır. Nitekim anayasanın 89., 94., 103. ve 104. maddeleri uyarınca hükümet Millet Meclisi'ne karşı sorumludur, güvenoyu ve gensoru mekanizmaları Millet Meclisi'ne verilmiştir, bütçe kanunun kabulünde son söz Millet Meclisi'ne aittir. Cumhuriyet

²⁷⁶ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.41.

²⁷⁷ Tanilli, s.256,257.

²⁷⁸ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.146.

Senatosu'nun kanun tasarı ve tekliflerinin görüşülmesinde önemli yetkileri bulunmakta olup anayasanın 92. maddesi uyarınca senato, meclisin kabul ettiği bir kanun metnini salt çoğunlukla ya da üçte iki çoğunlukla reddederse metnin meclisi tarafından kabul edilebilmesi için aynı şekilde salt çoğunluk veya üçte iki çoğunluk gerekir²⁷⁹. Bir diğer ifade ile Millet Meclisi'nde kabul edilen metin senato tarafından değiştirilmeden kabul edilirse kanunlaşabilir. Buradan da anlaşılacağı üzere senatonun metinde değişiklik yapma yetkisi de bulunmaktadır ve ilgili madde hükümleri çerçevesinde Millet Meclisi, senatonun değişiklik yaptığı metni kabul etmezse her iki meclisten oluşacak bir karma komisyonun hazırlayacağı metin Millet Meclisine sunulur ve Millet Meclisi ya komisyonun kendisine sunduğu ya da daha önce Cumhuriyet Senatosu'nun değiştirilmek üzere karara bağlanmış metni kabul etmek zorundadır²⁸⁰. Bu çerçevede senatonun kanun yapılmasında üzeri kapalı veto ve geciktirici veto yetkilerinin bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. En nihayetinde Millet Meclisi'nde yeterli çoğunluğu olmayan hükümet tasarıları, bir anlamda Cumhuriyet Senatosu tarafından veto edilebilir niteliktedir²⁸¹.

Yürütme yetkisinin, 1961 Anayasası'nın 97. maddesinde belirtildiği üzere sorumsuz cumhurbaşkanı ile sorumlu başbakan ve bakanlar kurulu arasında bölüştürülmesi de devlet iktidarının bölüşülmesi ve paylaşılması ile doğrudan ilişkilidir²⁸². İlgili anayasa hükümleri uyarınca, 40 yaş ve üzerindeki parlamento üyeleri arasından ve parlamento tarafından yedi yıllık bir süre için seçilen ve partiler üstü bir konumda olan cumhurbaşkanı, yürütme açısından sembolik yetkilere sahip olup, cumhurbaşkanının sorumluğu vatana ihanet ile sınırlıdır. Bununla birlikte senatoya atadığı 15 üye, Anayasa Mahkemesi'ne atadığı 2 üye ve Askeri Yargıtay'ı ataması sembolik yetkilerinin ötesinde olarak yorumlanabilir. Başbakan başkanlığındaki bakanlar kurulu uygulanan hükümet politikalarından Millet Meclisi'ne karşı kolektif sorumlu oldukları gibi her bakan da kendi yetkisi dahilindeki işlerin yürütülmesinden Millet Meclisi'ne karşı tek başına sorumludur. Ayrıca üniversiteler ile radyo ve televizyon idaresinin de özerk statüye sahip kamu kuruluşları olarak anayasal hükümlere bağlanması da yürütme ve idarenin bölüşülmesi ve paylaşılması konusundaki bir başka uygulamadır²⁸³. Bu çerçevede üniversitelere

²⁷⁹ Gözler, Anayasa Hukuku, s.87.

²⁸⁰ Tanilli, ss.283-289.

²⁸¹ Gözler, Anayasa Hukuku, s.87.

²⁸² 1961 Anayasası, 97. Madde: " Cumhurbaşkanı, göreviyle ilgili işlemlerinden sorumlu değildir. Cumhurbaşkanının bütün kararları, Başbakan ve ilgili Bakanlarca imzalanır. Bu kararlardan Başbakan ile ilgili Bakan sorumludur."

²⁸³ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.41.

ve TRT'ye tanınan özerklikle bu kurumlar, demokratik hayatın bir gerekliliği olarak siyasi iktidarın, daha spesifik olarak da yürütmenin etki alanı dışına çıkarılmıştır.

2.3.2.3. İşlevsel Bir Demokratik Rejimin Aşındırıcısı: Vesayetçi İzler

Görüldüğü üzere bir yandan temel haklar ve hürriyetlerin gelişimine ve korunmasına vurgu yapan ve demokratik bir hukuk devletini ortaya koymaya çalışan 1961 Anayasası, bir yandan da yapılan uygulamalar ve düzenlemeler çerçevesinde vesayet mekanizmalarını da beraberinde getirmekte ve bir anlamda vesayet düzenini kodifike etmektedir. İlk anda MBK'nın ve askeri müdahalenin lideri konumunda olan Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı olması hususunda siyasi parti liderlerine imzalatılan Çankaya Protokolü, siyasetçilere yeni bir darbe tehdidi ile kabul ettirilmiştir. Partiler üstü ve tarafsız bir nitelik taşıyan cumhurbaşkanının siyaset dışı ve asker kökenli olması ve bu durumun 1961 Anayasası yürürlükte iken görev yapan üç cumhurbaşkanı için de (Cemal Gürsel, Cevdet Sunay, Fahri Korutürk) geçeli olması, MBK üyelerinin Cumhuriyet Senatosu'nda tabii üyeler olarak ömür boyu yer alması, cumhurbaşkanı tarafından senatoya "atanan" 15 üye, anayasal bir organ olarak Milli Güvenlik Kurulu'nun kurulması ve Milli Savunma Bakanı'na karşı sorumlu olan Genelkurmay Başkanı'nın Başbakan'a karşı sorumlu hale getirilmesi ile statüsünün güçlendirilmesi, 1961 Anayasası'nın geçici 4. maddesinde MBK ve devrim hükümetlerinin karar ve işlemlerinden dolayı cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemeyeceğinin ve bu dönemde çıkarılan kanunlar hakkında iptal veya itiraz yoluyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamayacağının belirtilmesi sivil siyaset içerisindeki vesayetçi yapıyı güçlendiren ve güçlendirdiği ölçüde de demokrasi ile çelişen uygulamalardır²⁸⁴.

2.3.2.4. Özgürlükçü Anayasa'nın Temel Haklar Rejimi

Özgürlükçü bir yapıya sahip olan 1961 Anayasası'nın Türk anayasa ve demokrasi tarihine en önemli katkılarından biri olarak değerlendirilecek husus şüphesiz ki getirdiği temel haklar ve hürriyetler rejimidir. Öncülü 1924 Anayasası'nda sadece adlarının geçmesi ile yetinilen ve sınırları yasama organı tarafından yapılan kanunlarla çizilen temel hak ve hürriyetler, insan haklarının temel dayanak noktalarından biri olarak kabul edildiği 1961 Anayasası'nda, "Genel Hükümler",

²⁸⁴ Özbudun, Otoriter Rejimler, s.132,133.

"Kişinin Hak ve Ödevleri", "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" ve "Siyasi Haklar ve Ödevler" olmak üzere dört başlık altında çok daha detaylı bir şekilde ele alınmış olup, bu temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması hususunda ise 1924 Anayasa'sının yasama organına vermiş olduğu geniş takdir yetkisinin aksine, yasama organının neleri yapamayacağı belirtilmiştir. 1961 Anayasası'nın 11. maddesinin ilk hali uyarınca temel hak ve özgürlüklere yönelik bir sınırlama, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak sadece ve sadece kanunla ve söz konusu hak ve hürriyetin kullanılmasını imkansız kılmamak, aşırı derecede güçleştirmemek şartıyla, yani hakkın özüne dokunmadan yapılabilir²⁸⁵. Kanunla yapılacak sınırlamada dahi, kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz. Ancak bu demokratik prensibi benimseyen anayasa maddesi hükmü, 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla değiştirilecek ve temel hak ve hürriyetler, geniş yoruma açık olan devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması gibi özel sebepler gösterilerek kanunla sınırlanabilir hale gelecektir.

1961 Anayasası'nın getirdiği temel hak ve özgürlükler rejimine dönecek olursak, bu rejim, çağdaş Batılı özgürlük ve güvenceli özgürlük olmak üzere iki temel üzerinde yükselmektedir. Anayasanın 10. maddesi, bireyi, doğal hukuku ve bireyci liberal felsefeyi öne çıkararak, kişileri klasik hakların yanı sıra sosyal ve iktisadi haklarla donatan ve devleti yoksulluğu ortadan kaldıracak önlemleri alarak herkese insanca yaşama koşulları sağlamakla ve bir anlamda da özgürleştirmekle görevlendiren, sosyal devlet anlayışıyla güçlendirilmiş çağdaş Batılı özgürlük rejiminin benimsendiğini gösterir niteliktedir²⁸⁶. Bu rejime negatif statü haklarının, siyasal katılma haklarının yanı sıra pozitif statü hakları da denilen, bireylerin iktisadi ve sosyal hak ve özgürlüklerini kullanırken devletten olan talep ve beklentileri çerçevesinde devlete görevler yükleyen isteme hakları da dahildir. Ayrıca 1961 Anayasası, yine 1924 Anayasası'nın ulusun ve devletin temel belirlenimlerine bağlı olan özgürlük anlayışının aksine evrensel bir özgürlük anlayışını benimser. Nitekim 1924 Anayasası 69. maddesinde Türklerin kanun karşısında eşit olduğunu hükme bağlarken 1961 Anayasası'nın "Eşitlik" kenar başlıklı 12. maddesi "Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir" hükmünü içerir.

²⁸⁵ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.44.

²⁸⁶ Tanilli, s.171,172.

18. ve 19. yüzyıllarda burjuva devrimleri ile doğmuş birinci kuşak haklar ya da negatif statü hakları da diyebileceğimiz ve demokratik bir hukuk devleti için olmazsa olmaz nitelik taşıdığı kabul edilen haklar, demokratik devlet ve hukuk devleti ilkelerini benimseyen 1961 Anayasası'nın "Kişinin Hakları ve Ödevleri" alt bölümünde düzenlenmiştir²⁸⁷. Kişi dokunulmazlığı (14. madde), özel hayatın gizliliği (15. madde), konut dokunulmazlığı (16. madde), haberleşme özgürlüğü (17. madde), seyahat ve yerleşme özgürlüğü (18. madde), din ve vicdan özgürlüğü (19. madde), düşünce özgürlüğü (20. madde), bilim ve sanat özgürlüğü (21. madde), basın ve yayın özgürlüğü (22. madde), gazete ve dergi çıkarma hakkı (23. madde), kitap ve broşür çıkartma hakkı (24. madde), basın dışı haberleşme araçlarından yararlanma hakkı (26. madde), düzeltme ve yanıt hakkı (27. madde), toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (28. madde), dernek kurma hakkı (29. madde), kişi güvenliği (30. madde), hak arama hakkı (31. madde), tabii yargı yolu (32. madde), cezaların kanuniliği ve şahsiliği ile zorlama yasağı (33. madde), ispat hakkı (34. madde) bu bölümde düzenlenen haklar ve özgürlükler olup, devletin bu hak ve özgürlüklere dokunmaması, karışmaması ve bunları ihlal etmemesi esastır²⁸⁸. Ancak bu sivil özgürlükler konusunda oldukça çağdaş olan Anayasanın, din ve vicdan özgürlüğünün düzenlendiği 19. maddesi, dini pratiklerin meşruluğunun kamu düzenine ve genel ahlaka uygunluk şartına bağlanması ve devletin sosyal, iktisadi, siyasi ve hukuki temel düzeninin kişiler tarafından dini amaçlarla kullanılmasının cezaya bağlanması sebepleriyle, kimi liberal yazarlar tarafından eleştirilmiştir²⁸⁹. Kamu düzeni ve genel ahlaka aykırılık kavramları, içleri iktidar tarafından doldurulabilecek muallak kavramlar olduklarından dolayı bu eleştiriler kısmen yerindeyse de unutulmamalıdır ki çağdaş bir demokrasi düzeninde bulunan kişiler, edindikleri demokratik kültür gereği, zaten haklar ve özgürlükler sistemini, hukuk sistemini, dini istismar ederek kişisel çıkar sağlamak ya da devlet iktidarını ele geçirmek için manipüle etmez, etmemelidir. Cumhuriyet sonrası Türkiye tarihine bakıldığında ise dini söylemlerin iktidar üzerinde baskı yarattığı ya da çok partili hayata geçişin ardından iktidarı ele geçirme aşamasında belirleyici rol oynadığı da açıktır. 1961 Anayasası'nda "vicdan ve din hürriyeti" kenar başlıklı 19. madde, dinin iktidar tarafından denetim altına alınmasına yönelik olarak da kullanılabileceğinden vesayet gölgesi altındadır, bu tartışılmaz; ancak din temelli bir demokrasi de

²⁸⁷ Temel hak ver hürriyetler Jellinek'in klasikleşen ayırımına göre "Negatif Statü Hakları", "Pozitif Statü Hakları" ve "Aktif Statü Hakları" olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Jellinek'in sınıflandırmasına ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Gözler, Anayasa Hukuku, ss.210-212.

²⁸⁸ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.380.

²⁸⁹ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.145,146.

(özellikle de İslamlık etkisindeki devletler açısından) mümkün değildir. Genel olarak dinler ve özel olarak Türk tarihi perspektifinden bakacak olursak İslamlık, din ile devlet işlerini kaynaştırır; ki İslamlığın devlet yönetim rejimi, bilindiği üzere şeriattır. Buna göre dogmatik karakterli din, devlet işlerinin belirlenmesinde kullanıldığı zaman, değişime kapalı bir şekilde tanrısal kuralların tek belirleyici olduğu bir düzen ortaya çıkar ve tüm uygulamalar bu yönde gelişir. Bu devlet içerisinde yaşayan, fakat dine inanmayan, başka inanç ve felsefi görüşleri benimseyen kişilere ise, egemenlik kaynağını dine dayandıran devletin, yine din temelli kuralları dayatılmış olur. Bu da demokrasinin ortadan kalkmasıyla sonuçlanır. Yani işlevsel bir demokratik düzen laikliğe gereksinim duyar. Tüm bu sebeplerle vesayetçi demokrasi pratikleri çerçevesinde, dini siyasetlerinin temeli yapabilecek odakların iktidara gelmesi ihtimaline karşı yapılan söz konusu düzenleme için, aslında olmaması gereken; ancak halkta demokrasi kültürünün ve bilincinin henüz oluşmaması sebebiyle anayasaya dahil olan bir düzenleme yorumu yapılabilir. Bu çerçevede söz konusu madde, anayasaya konuluş amacı açısından bir noktaya kadar olumlu iken; kamu yararı ve genel ahlak gibi geniş yoruma açık sınırlandırma sebepleri dolayısıyla, uygulama çerçevesinde demokrasi ile bağdaşmayacak nitelikler de taşıdığından olumsuzdur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasa'nın 154. maddesi uyarınca genel idare içerisinde alması da benzer şekilde yorumlanabilir bir nitelik taşımaktadır.

Bununla beraber 12 Mart 1971 muhtırasının ardından 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanun ile yapılacak değişikliklerle, 15., 22., 26., 29. ve 41. maddelere geniş yoruma açık olan devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının ve genel ahlakın korunması sebepleriyle, ilgili maddelerde düzenlenen temel hak ve özgürlükler üzerinde kısıtlamalar yapılabileceği hükmü eklenmiş ve vesayet alanı genişletilmiştir ki bu da demokrasiyi zedeler nitelikte bir ters dalga olarak yorumlanabilir.

Devlete iktisadi ve sosyal alanda, kapitalist düzende hızla artan eşitsizlikleri azaltma ve iktisadi ve sosyal yönden zayıf olan sınıfları -özellikle de emekçi sınıfı- koruma gibi ödevler yükleyen ve devletin "sosyal devlet" niteliğini ortaya koyan pozitif statü hakları olarak da bilinen isteme hakları ya da ikinci kuşak haklar ise anayasanın "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" bölümünde düzenlenmiş olup bu gruba giren hakların bir bölümü tıpkı klasik haklarda olduğu gibi devlete karışmama, müdahale etmeme görevi yüklerken, bir bölümü ise devlete aktif olarak görev

yükler²⁹⁰. Ailenin korunması (35. madde), mülkiyet ve miras hakkı (36, 37, 38 ve 39. maddeler), çalışma ve sözleşme özgürlüğü (40. madde), iş hakkı (42. madde), uygun ve sağlıklı koşullarda çalışma hakkı (43. madde), dinlenme hakkı (44. madde), adil ücret hakkı (45. madde), sendika, grev ve toplu sözleşme hak ve özgürlükleri (46 ve 47. maddeler), sosyal güvenlik hakkı (48. madde), sağlık hakkı (49. madde), temel eğitim ve öğrenim hakkı (50. madde), kooperatifçiliği geliştirme (51. madde), tarımın ve çiftçinin korunması (52. madde) bu bölümde düzenlenen hükümlerdir. Ayrıca anayasanın 41. maddesi uyarınca planlı kalkınmayı sağlama yükümlülüğü de devlete verilmiş olup, 127. madde uyarınca devletin bu kalkınma planlarını yönlendireceği bir kurum olan Devlet Planlama Teşkilatı da kurulmuştur. Bu çerçevede anayasanın benimsediği sosyal devlet anlayışının planlamacı, düzenleyici ve yeniden dağıtıcı bir anlayışı yansıttığı ifade edilebilirse de bu görev teoriden öteye gidememiş, pratikte devleti kontrol eden güç odaklarının, sosyal adalet yolundaki ilerlemeyi engellemelerine bir anlamda kapı açmıştır²⁹¹. Nitekim ilgili anayasa hükmü incelendiğinde, devlet tarafından yorumlanacak olan kamu yararı kriteri çerçevesinde belirlenen önceliklere göre düzenlenen planın, iktisadi ve sosyal hakların kullanımına doğrudan etki ettiği sonucu çıkmaktadır.

Anayasanın 53. maddesi uyarınca ise bu "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" bölümünde belirtilen ve devlete ödevler yükleyen hükümler, devletin mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirilebilir niteliktedir; diğer bir ifade ile bu hakların sınırı devletin mali gücü ile çizilmiştir²⁹². Ancak bu bölümde yer alan mülkiyet ve miras hakkı, sendika grev ve toplu sözleşme hak ve özgürlükleri, ücretli tatil ve yıllık izin hakkı gibi hakların sağlanması devletin mali imkanları ile alakalı değildir. Bu haklar yukarıda da bahsettiğimiz üzere bu bölümde bulunan ve devlete müdahale etmeme görevi yükleyen haklardan olup, 53. maddenin etki alanı dışındadırlar²⁹³. Bu bölümde yer alan ve devlete aktif görevler yükleyen diğer düzenlemeler ise 53. maddenin kapsamına dahil olmakla beraber, söz konusu madde, sosyal ödevlerini yerine getirmemesi durumunda, devlete, bir can simidi oluşturmakta ve bu sebepten doğacak davalar ve anayasaya aykırılık iddiaları ile devletin bunalmasını önlemektedir. Tanör'ün de belirttiği üzere;

²⁹⁰ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.381.

²⁹¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, Hil Yayınları, Ankara, 2015, s.193. (Demokrasi)

²⁹² Tanilli, s.175,176, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.381.

²⁹³ Tanilli, s.176.

"Nitekim Anayasa Mahkemesi bu alanla ilgili kararlarının çoğunda söz konusu hükmün yasamaya adeta sınırsız bir takdir yetkisi tanıdığını kabullenmiş, devletin anayasadan doğan sosyal ödevlerini yerine getirmeyişini denetlemeye pek istekli görünmemiştir.²⁹⁴"

1961 Anayasası ile Türk anayasacılık tarihinde ilk kez anayasa metnine dahil olan sosyal haklar ve bu haklar çerçevesinde devlete yüklenen ödevler, görüldüğü üzere, söz konusu madde çerçevesinde yerine getirilebilir olduğundan tam bir güvenceye sahip değildir. Dahası iktidarın her zaman için yerine getiremediği ödevlere gerekçe gösterebileceği bir açık kapının bulunması, yönetimde keyfiyet ortaya çıkarılabileceğinden sosyal ve demokratik devlet ilkesini zedeleyici bir nitelik olarak yorumlanabilir.

1961 Anayasası'nın "Temel Haklar ve Ödevler" kısmında son olarak, vatandaşlara yönetimde söz sahibi olma ve yönetime katılma yetkisini veren katılma hakları ya da aktif statü hakları denilen siyasi haklar ve özgürlüklere yer verilmiştir. "Siyasi Haklar ve Ödevler" başlıklı bu hakların kullanılabilmesi için ise klasik ve sosyal haklardan farklı olarak devlete yurttaşlık bağıyla bağlı olunması yani vatandaş olunması gerekmektedir. Vatandaşlık (54. madde), seçme ve seçilme hakkı (55. madde), siyasi parti kurma hakkı ve siyasi partilerin uyacakları esaslar (56 ve 57. maddeler), kamu hizmetine girme hakkı (58. madde), vatan hizmeti (60. madde), vergi ödevi (61. madde) ve dilekçe hakkı (62. madde) bu bölümde hükmüne bağlanan siyasi hak ve ödevlerdir²⁹⁵. 1961 Anayasası ile Türk anayasacılık ve demokrasi tarihinde siyasi partiler ilk kez anayasa metnine dahil olmuş ve anayasal olarak anlam kazanmıştır.

Temel hak ve özgürlükler açısından Türk demokrasi tarihinin en özgürlükçü anayasası olarak nitelendirilebilecek 1961 Anayasası'nda değinilen katılma hakları, saf temsili demokrasilerde görülen meclis seçimleri ile sınırlı kalmış, halk egemenliğine dayanan anayasada halkoylaması, halkın kanun teklifi, halk vetosu, temsilcilerin azli gibi halkın, yöneticileri her an denetleyebileceği demokratik usullere yer verilmemiştir. Bu da, bugün dahi seçimler ve siyasi partilere indirgenen Türk demokrasi anlayışının, o dönemde, dönemin vesayetçi niteliğinin de etkisiyle kökleşmeye başlamasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile Türk demokrasi anlayışı, demokrasiyi kurumsallaştırmaya çalışan vesayet odaklarının benimsediği

²⁹⁴ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.384.

²⁹⁵ Tanilli, s.177, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.382.

anlayışa paralel gelişmiştir. Bu anlayış temsili demokrasi temelli olduğundan yarı doğrudan demokrasi pratikleri tam anlamı ile içselleştirilememiş, bu pratiklerin önemleri toplumda yeterince anlaşılamamıştır.

2.3.2.5. 1961 Anayasası'nda Kuvvetler Ayrılığı

Çoğunlukçu demokrasi anlayışının yaratabileceği tehlikeleri önlemek amacıyla, temelinde, devlet iktidarının bölüşülmesi, paylaşılması ve sınırlandırması ilkeleri bulunan 1961 Anayasası, "Cumhuriyetin Temel Kuruluşu" başlıklı üçüncü kısmında yasama, yürütme ve yargı erklerini ayrı bölümler halinde ele almış ve söz konusu erklerin nasıl ve hangi devlet organları tarafından kullanılacağını hükme bağlamıştır. Yasama, yürütme ve yargı erklerinin millet adına farklı devlet organları tarafından kullanıldığını ve hiç bir organın tek başına millet iradesini temsil edemeyeceğini anayasal hükümlere bağlayan 1961 Anayasası, bu çerçevede Türk anayasacılık tarihinde başka bir ilk olan kuvvetler ayrılığı prensibini de tam anlamı ile işler hale getirmiştir. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu'nda belirtilen "kuvvetlerin yumuşak ağırlığı" da bunu gösterir niteliktedir. Bu sayede 1924 Anayasası'nda yargının, yasama ve yürütme üzerinde denetiminin olmadığı ve yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplandığı devlet yapısından daha farklı, daha demokratik, kuvvetler ayrılığına dayanan "frenler ve dengeler sistemi"ni benimseyen bir devlet yapısı oluşturulmuştur²⁹⁶.

1961 Anayasası'nın oluşturduğu bu devlet sisteminde, yasama ve yürütme yetkisinin nasıl ve hangi organlar tarafından kullanıldığına yukarıda değinilmiştir. Yargı yetkisi ise anayasada benimsenen hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır. Hakim teminatı olmadan yargı bağımsızlığından söz edilemeyeceği için 1961 Anayasası, hakimlerin özlük işleri hakkında karar vermeye yetkili Yüksek Hakimler Kurulu'nu da kurmuştur.

Anayasaya göre devletin eylem ve işlemleri idari yargı, seçim yargısı ve anayasa yargısı denetimine tabii olup, yargı erki, bu çerçevede hem yasamayı hem de yürütmeyi denetleme yetkisi ile donatılmıştır²⁹⁷.

Anayasanın 114. maddesinin ilk haline göre idarenin tüm eylem ve işlemleri yargı denetimine tabii olup bu yetki anayasanın 140. maddesi uyarınca Danıştay tarafından kullanılmaktadır. 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla 114.

²⁹⁶ Özbudun, Otoriter Rejimler, s.134.

²⁹⁷ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.404.

maddede yapılan değişiklik sonucunda ise yargı yetkisinin, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak "yerine getirilmesini sınırlandıracak tarzda kullanılamayacağı" madde metnine eklenmiş ve yargının yürütme üzerindeki denetim yetkisi deyim yerindeyse kısmen törpülenmiştir.

Seçim yargısı ise yine 1961 Anayasası ile Türk anayasacılık tarihine kazandırılmış ve 1950'de kurulan Yüksek Seçim Kurulu anayasal bir organ haline getirilmiştir. Anayasa'nın 75. maddesinde belirtildiği üzere seçimler yargı organlarının genel yönetim ve denetimi altında yapılır ve seçimlerle ilgili tüm uyuşmazlıklar, üyeleri yargıçlardan oluşan Yüksek Seçim Kurulu tarafından karara bağlanır.

2.3.2.6. Anayasa Yargısı: Demokratik Rejimin Güvencesi mi, Vesayetçi Yapının Denetleyicisi mi?

1961 Anayasası'nın yargı alanına getirdiği en önemli yenilik ise hiç şüphesiz ki anayasa yargısına yer vermesi ve Anayasa Mahkemesi'ni kurmasıdır. Temel görevi kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek olan ve bir anlamda yasama erki üzerinde, meclisteki çoğunluğun keyfi, anayasaya aykırı ve anti-demokratik nitelikteki eğilimlerini önlemek amacıyla yargısal denetim gerçekleştirmekle yetkilendirilmiş bir anayasal organ olan Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıyla, 1924 Anayasası'nda teorik kalan anayasanın üstünlüğü prensibi de güvenceye kavuşmuştur²⁹⁸. Anayasa Mahkemesi'nin kurulması temel hak ve hürriyetler açısından da bir güvence niteliğinde olduğundan demokratik ve özgürlükçü bir rejim için önemli bir adım olmuştur. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasında da ideolojik devlet anlayışına yönelik vesayetçi izler görmek mümkündür. Askeri müdahale sonrası hazırlanan bir anayasa ile kurulan Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşunda, demokratik özlemlerin yanı sıra dönemin devlet elitlerinin dünya görüşü ve siyasi tercihleri ile karşıt sayılabilecek siyasi parti iktidarlarının ortaya çıkması durumunda, bu iktidarların, bu anayasal organ yoluyla denetim altına alınmak istenmesi de etkili olmuştur²⁹⁹.

Anayasa Mahkemesi, temel görevinin yanı sıra cumhurbaşkanını, başbakan ve bakanları Yüce Divan sıfatıyla yargılama ve TBMM'nin her iki kanadından da gelebilecek olan iptal davalarını karara bağlama, meclis içtüzük değişikliklerini

²⁹⁸ C. H. Dodd, **Politics and Government in Turkey**, Manchester University Press, Manchester, 1969, p.122.

²⁹⁹ Erdoğan, *Anayasalar ve Siyaset*, s.147.

denetleme ve siyasi partilerin kapatılmasını Yüksek Mahkeme olarak karara bağlama görevleriyle de yetkilendirilmiştir³⁰⁰.

Anayasada idari yargı, seçim yargısı ve anayasa yargısı dışında bir de askeri yargılama hükme bağlanmıştır. Anayasanın 141. maddesi uyarınca asker kişilerin askeri olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalar için askeri yargının uygulanacağı askeri mahkemeler görevlendirilmiş olup, bu mahkemelerce verilen karar ve hükümlerin son inceleme mercii Askeri Yargıtay olarak belirlenmiştir. Yine anayasanın 140. maddesi uyarınca asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetiminin Askeri Yüksek İdare Mahkemesince yapılacağı hükme bağlanmış olup, tüm bu askeri olduğu ölçüde özel nitelikli mahkemelerin kuruluşları ile işleyişlerinin askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Kanımızca hukuk düzenini sarsan bu düzenleme hiç şüphesiz ki askeri vesayetin kurumsallaşmasına yargı erkini de ortak eden bir düzenlemedir.

Sonuç olarak, 1961 Anayasası, benimsediği ilkeler ve kurduğu anayasal organlarla, bir yandan temel hak ve hürriyetleri geliştirip, genişletip, çoğunlukçu demokrasi anlayışının ortaya çıkarabileceği tehlikelere karşı "frenler ve dengeler sistemi" benimseyip çoğulcu bir sistem yaratmaya çalışırken; diğer yandan da askeri ve bürokratik vesayetin temellerini ortaya atarak bunları kodifike etmiştir³⁰¹.

2.3.3. 1961 Anayasası'nın Uygulanması

9 Temmuz 1961 tarihinde kabul edilen ve 19 yıl yürürlükte kalan 1961 Anayasası, siyasi hayat ve uygulamalar açısından, tıpkı öncülü 1924 Anayasası gibi iki dönemde incelenebilir. 1961 Anayasası için bu dönemler, 12 Mart 1971 muhtırası milat kabul edilerek, 1971 öncesi ve sonrası dönem olarak adlandırılabilir.

1971 öncesi dönem demokrasiye ve demokratik değerlere duyulan özlemin anayasal olarak ifadesi ve oluşturulan yeni kurumlar ve yapılar aracılığıyla demokrasinin temeli sayılabilecek özgürlüklerin anayasal güvenceye bağlandığı bir dönem olmuşsa da bu dönemin genel karakteristiği devlet elitleri tarafından belirlenmiş olduğundan dönemin demokrasi anlayışı bu çerçevede vesayetçi bir yapı taşımaktadır. Anayasal olarak yeni oluşturulan kurumlar ise demokrasiye güvence

³⁰⁰ Dodd, p.122.

³⁰¹ Özbudun, Otoriter Rejimler, s.134.

olmanın yanı sıra vesayetçi düzeni de kurumsallaştırmaktadır. Şu açıkça ifade edilebilir ki; 1961 Anayasası'nın uygulandığı 1971 öncesi ilk dönemde devlet elitlerinin -ki bu elitlerin ağırlığı ordu ve CHP kadrosundan oluşmaktadır- belirlediği devlet ideolojisi sınırları dahilinde bir demokrasi anlayışı hakimdir.

1960'lı yıllarda Demokrat Parti'nin siyasal mirasçısı niteliğindeki Adalet Partisi, seçmen çoğunluğunu temsil eden parti niteliğinde olup, bu niteliğinden dolayı 1961 Anayasası ile parlamentonun üstünlüğüne getirilen sınırlamalardan ve iktidarın paylaştırılıp, bölüştürülmesinden ve bunun yanı sıra 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlük ortamı içerisinde solun ve sol düşüncenin gelişmesinden rahatsız olmuştur. Çoğulcu bir anlayış yerine 1960 öncesi dönemin saf çoğunluk hakimiyetini arzulayan DP, 1961 Anayasası ile devletin yönetilemeyeceğini vurgulayarak sık sık anayasa değişikliği talebinde bulunmuş ve seçmen çoğunluğunun eğilimini temsil eden bu siyasi gücün, 1961 Anayasası'na yönelik olumsuz yargıları, devlet yönetiminde istikrarı sarsarken, siyasi ve toplumsal kutuplaşmayı da artırmıştır³⁰².

Dönem içerisinde askeri müdahale girişimlerinin sivil karakterli demokrasiye olumsuz etkileri sonucu siyasal iktidarın bir türlü tam olarak sivilleşememesinin yanı sıra 1960'ların sonlarına doğru artış gösteren toplumsal, ekonomik ve siyasi bunalımlar, Amerikancılık ve anti-Amerikancılık ile dine sahip çıkan gelenekçiler ve dini değerleri umursamayan, dinsiz yenilikçiler gibi perspektiflerden oldukça yanlış yorumlanan sağ/sol ideolojiler kaynaklı toplumsal ayrışma ve tüm dünya ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan siyasi karakterli öğrenci hareketleri baş göstermiş olup, tüm bunlar toplumdaki kutuplaşmayı derinleştirecek yeni bir boyut oluşturarak siyasal şiddet olaylarının önünü açmıştır. AP tüm bunlar için kendi siyasal sorumluluğunu görmezden gelerek, 1961 Anayasası'nı suçlamıştır³⁰³.

Devlet düzeninde bu denli bir aşınmanın önüne geçmek, artış gösteren sosyal ve ekonomik bunalımları sona erdirmek ve anayasal reformları devam ettirmek amacıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Mart 1971 tarihli muhtıra ile Demirel hükümetini istifaya zorlayarak, ordu güdümünde partiler üstü geçici hükümet kurmuş ve anayasanın belli maddelerini değiştirmiştir ki bu da Türk demokrasi tarihi açısından, demokratikleşme sürecinde ortaya çıkan bir diğer ters dalgadır³⁰⁴.

1971 muhtırası sonrasında anayasada yapılan 1971 ve 1973 anayasa değişiklikleri ile yeni bir döneme girilmiş olup, söz konusu bu dönem 1961

³⁰² Özbudun, Anayasa Hukuku, s.46.

³⁰³ Öymen, ss.396-406.

³⁰⁴ Ahmad, Demokrasi, s.285,286.

Anayasası'nın özgürlükçü ruha sahip ilk halinden oldukça farklıdır. Hatta deyim yerindeyse, anayasanın ilk halindeki özünden sapma niteliği taşımaktadır.

1961 Anayasası'nın uygulandığı bu dönemleri kısaca incelemek, Türk demokrasi tarihinin anlaşılması ve anlamlandırılması açısından önem arz etmektedir.

2.3.3.1. 1971 Öncesi Dönem

Bu dönemin başlangıç noktası olarak 9 Temmuz 1961 tarihli halkoylamasını alacak olursak, daha anayasanın yürürlüğe girdiği ilk andan itibaren, 1961 Anayasası'na karşı güçlü bir muhalefetin olduğu göze çarpmaktadır. DP taraftarlarının, partilerinin iktidarına karşı haksız bir müdahale olarak gördükleri 27 Mayıs müdahalesi, 1961 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde uygulanan geçiş rejiminde DP'li partililerin tutuklanması ve 3 ismin anti-demokratik bir şekilde oluşturulan bir mahkemenin kararı ile idam edilmesi, yeni anayasa hazırlık sürecine CHP ve CMKP dışında DP ve DP ile aynı çizgide başka herhangi bir siyasi partinin dahil edilmemesi oluşan bu muhalefetin dayanakları olmuş ve bu anlamda 1961 Anayasası daha ilk anda toplumun büyük çoğunluğunun üzerinde uzlaştığı, oydaşma sağladığı bir toplum sözleşmesi olamamıştır³⁰⁵. Anayasanın kabul edildiği referandumda %38,3 gibi demokratik rejimler açısından yüksek kabul edilebilecek bir ret oyu çıkması bunu gösterir niteliktedir. Bu durum da 1961 Anayasası'nın ilk dönemi olarak adlandırabileceğimiz ve 12 Mart 1971 tarihli askeri muhtıraya kadar sürecek olan 1971 öncesi dönemde, ortaya çıkacak siyasi ve toplumsal ayrışma ve istikrarsızlıklarda önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.3.1.1. Vesayet Gölgesinde Siyasi Sivilleşme: Seçim Sistemi ve Seçimlerin Düzenlenmesi

Referandumla birlikte anayasanın kabul edilmesinin ardından, yönetimin sivil iktidara devredilmesi için 15 Ekim 1961 tarihinde milletvekili seçimleri yapılmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere 27 Mayıs askeri müdahalesi ile askıya alınan siyasi faaliyetler, MBK'nın belirlediği sınırlar çerçevesinde 12 Ocak 1961 tarihinde serbest bırakılmıştır. Siyasi faaliyetlerin MBK'nın öngördüğü sınırlar dahilinde serbest bırakılmasının yanı sıra yeni kurulan partilerin genel seçimlere

³⁰⁵ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.46.

katılıp/katılamayacağını da MBK'nın vereceği karara bağlı olması askeri vesayeti ve vesayetçi yapıyı güçlendirirken, sivil demokrasi anlayışıyla ise çelişmektedir.

MBK'nın genel seçimlere girebilecek yeni partilerin kuruluşu için belirlediği son gün 13 Şubat 1961 olup, bu süre içerisinde 11 yeni parti kurulmuşsa, bunlardan sadece iki tanesi 1961 genel seçimlerinde iktidar mücadelesi vermeye kararlı olmuştur ki bu partiler de Demokrat Parti çizgisinin takipçileri olan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'dir³⁰⁶.

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından yapılacak seçimlere yönelik olarak seçim kanununda yapılan bir düzenleme ile seçim sistemi de değiştirilmiştir. 1961-1965 yılları arasında, millet meclisi seçimleri için, daha önceki deneyimler göz önüne alındığında orantısız temsil sonucu doğabilecek çoğunluk istibdatını önleyebilmek ve temsilde adaleti sağlamak amacıyla, d'Hondt sisteminin temel alındığı seçim çevresi barajlı nispi temsil sistemi benimsenmiş olmakla beraber Cumhuriyet Senatosu için ise liste usulü çoğunluk sistemi kabul edilmiştir³⁰⁷. Millet meclisi seçim sistemindeki bu değişiklik, çoğulculuğa yönelik ilerici bir adım olarak yorumlanabilir; ancak daha önce de belirtildiği üzere bir çeşit seçkinler meclisi statüsünde olan Cumhuriyet Senatosu'nun seçim sisteminin liste usulü çoğunluk sistemi olarak belirlenmesi demokratik açıdan çelişki doğurur niteliktedir.

Bir başka çelişkili nokta da, yine daha önce belirtildiği üzere, yaklaşan seçimlerden önce MBK'nın 4 Eylül 1961 tarihinde, seçime girecek partilere, 27 Mayıs müdahalesinin ve DP'lilerin yargılanmalarının seçim propagandasına konu olmayacağına yönelik protokol imzalatmış olmasıdır. Buna rağmen DP çizgisini benimseyen partiler 15 Eylül 1961'de açıklanan Yassıada Mahkemesi kararlarına yönelik eleştiri üzerinden propaganda yapmışlar ve genel af talepleri çerçevesinde açıkça olmasa dahi DP'li tutukluların serbest bırakılmasına yönelik taleplerini dile getirebilmişlerdir³⁰⁸.

Bu düzenlemelerle, dürüstlük ve serbestlik ilkelerine dönemin koşulları çerçevesinde görece uygun olarak yapılan 15 Ekim 1961 seçimleri sonucunda CHP %36,7 oy oranı ile 173 milletvekili ve 36 senatörlük, AP %34,8 oy oranı ile 158 milletvekili ve 70 senatörlük, YTP %13,9 oy oranı ile 65 milletvekili ve 28 senatörlük ve CKMP ise %13,4 oy oranı ile 54 milletvekili ve 16 senatörlük elde

³⁰⁶ Dodd, p.128.

³⁰⁷ Ergun Özbudun, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.93. (Seçim Sistemi)

³⁰⁸ Ahmad, Demokrasi, s.185

etmiştir³⁰⁹. DP çizgisini benimseyen AP ve YTP'nin aldığı oy oranları ve üstüne üstlük seçim sonuçlarına göre kurulacak olan koalisyon hükümetine AP'nin koalisyon ortağı olarak girecek olması, ordu içerisinde Talat Aydemir ve arkadaşlarından oluşan ve "Silahlı Kuvvetler Birliği" adlı bir yapılanmayı tedirgin etmiş, bu cuntacı oluşum seçim sonuçlarının milli iradeyi tam anlamı ile yansıtmadığını öne sürerek yönetime askeri olarak el koyma kararı almıştır. Bu tarihi gerçeklik, 27 Mayıs müdahalesinin ardından uygulanan geçiş rejiminde kurumsallaşan vesayetçi yapının bir tür sivilleşememe durumunu da beraberinde getirdiğini ya da sivilleşmenin ve dolayısıyla da demokratikleşmenin önünde bir engel olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Hatta daha sonra da değineceğimiz üzere Türk demokrasi tarihi açısından bu durum, günümüzde dahi belki bir anlamda kabuk değiştirmiş olsa da varlığını sürdürmektedir.

Ortaya çıkan bu söz konusu askeri müdahale tehdidi, 24 Ekim 1961 tarihinde parti liderlerine imzalatılan Çankaya Protokolü ile bertaraf edilmiş olup, protokol uyarınca İnönü'nün başbakan olacağı bir CHP-AP koalisyon hükümetinin kurulması, AP'nin cumhurbaşkanlığı için aday olarak belirleyeceği, Menderes ve Bayar'a yakınlığı ile bilinen ve sağ ideolojiyi benimseyen senatör Ali Fuat Başgil'in cumhurbaşkanı adaylığından çekilmesi (hatta senato üyeliğinden de istifası) ve Cemal Gürsel'in alternatif aday olmadan cumhurbaşkanı olması kararlaştırılarak, tüm bunlar bir anlamda siyasal partilere dayatılmış ve protokolde belirtilen bu olgular gerçekliğe aktarılmıştır³¹⁰. Bu çerçevede 27 Ekim 1961 tarihinde tek aday olan Cemal Gürsel, meclis tarafından cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından hükümeti kurma görevini İsmet İnönü'ye vermiş olup, İnönü başbakanlığında CHP-AP koalisyon hükümeti de 10 Kasım 1961 tarihi itibarıyla kurulmuştur.

2.3.3.1.2. Demokratik Hayatın ve Sivil Siyasetin Önündeki Engeller: Darbe Girişimleri

CHP ve AP arasında genel af ve iktisadi hayat konusunda aşılması güç ihtilafların bulunması seçimlerin ardından kurulan koalisyon hükümetinin uzun soluklu olmayacağını önceden haber verir niteliktedir. Dahası AP'nin genel af sorununu sürekli gündeme getirerek bunu siyasi istismar malzemesi olarak kullanması, zaten mevcut gidişattan rahatsız olan ve daha önce seçim sonuçlarının

³⁰⁹ Dodd, p.55, Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.161.

³¹⁰ Dodd, p.55,56.

milli iradeyi temsil etmediğini öne sürerek darbe hazırlığında bulunan, ordu içerisindeki müdahaleci hizip olarak değerlendirebileceğimiz Silahlı Kuvvetler Birliği, Talat Aydemir öncülüğünde 22 Şubat 1962 tarihinde darbe girişiminde bulunmuşsa da girişim ordu içerisinde üst kademelerden destek görmemiş ve bastırılabilmiştir³¹¹. Darbe girişiminin başındaki isim Talat Aydemir ise yargılanmamış, girişime destek veren arkadaşları ile birlikte görevinden emekli edilmiştir.

Başarısız bu darbe girişimi sonucunda ise siyasetin sivil kanadının güçlendiği düşünülebilirse de asıl güçlenen yine askeri vesayetçi yapı olmuştur. Bu girişimin ardından Mart 1962'de, yeni bir yasayla, anayasanın 111. maddesi uyarınca ilgili bakanlardan, genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarından oluşan MGK'nın görevlerine karar tartışmalarına düzenli danışmanlık yapmak ve parlamento oturumlarına katılmak eklenmiş ve böylece MGK kabine çalışmalarına müdahale edebilecek bir organ haline getirilerek, MGK'nın ve dolayısı ile ordunun sivil iktidar üzerindeki yetki ve nüfuzu da bir anlamda artırılmış olup, ordu, kurulmasına yardımcı olduğu yeni düzenin bekçisi ve iktidar ortağı olarak kabul edilen özerk bir kurum haline gelmiştir³¹².

Başarısız darbe girişimini yapanlara yönelik af çıkarılmasının gündeme gelmesi koalisyon hükümetinde zaten genel af konusunda var olan ihtilafı körüklemiş ve koalisyonun devamı sorunsal haline gelmiştir. AP'liler, DP'li tutukluları da kapsayacak şekilde bir genel af olmadığı sürece darbe girişimcilerine yönelik affa karşı çıkmışlarsa da vesayetçi yapının ürettiği söylemlerin ardından af kanununa oy vermişlerdir³¹³. Bununla birlikte 27 Mayıs'ın resmi ideoloji ve resmi tarih oluşturmak amacıyla "Hürriyet ve Anayasa Bayramı" olarak milli bayram olarak kabul edilmesine ise karşı oy vermişlerdir.

Koalisyon hükümetinin devam ettiği süreçte, ordu politika ile gittikçe daha çok iç içe girmiştir. 14'ler olarak bilinen ve otoriter bir yönetimin devam etmesini savunduğu için yurt dışına gönderilen subayların geri dönmesi ve Alparslan Türkeş'in de bunlar arasında olması, ordu içerisinde devlet yönetimine el koyma yönünde iradeleri olan hiziplere bir anlamda cesaret vermiştir³¹⁴.

³¹¹ Nitekim Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bu girişimi desteklemeyi açık bir şekilde reddetmiştir. Ahmad, Demokrasi, s.186.

³¹² Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.157.

³¹³ Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bu konu ile ilgili olarak "Ordu affını diğeri ile karıştırmak çirkin bir harekettir. Bu iyi niyetli insanların yaptığı bir şey değildir. İyi niyetli olmayanlar millet ile orduyu karşı karşıya getirmek istiyorlar" beyanında bulunarak bir anlamda AP'lilere gözdağı vermiştir. Ahmad, Demokrasi, s.188.

³¹⁴ Ahmad, Demokrasi, s.189.

Koalisyon içerisinde genel af konusundaki görüş ayrılıklarının yanı sıra iktisat politikaları konusundaki keskin görüş ayrılıkları da bulunmakta olup, bu durum ekonomiyi de sarsmış ve ekonomik yapıda ortaya çıkan istikrarsızlık, toplumsal yapının da bunalıma girmesine neden olmuştur.

Tüm bu sorunların kaynağı olarak sivil siyaseti gören ordu içerisindeki müdahale yanlısı cunta, yine Talat Aydemir öncülüğünde birleşerek bir kez daha darbe girişimine kalkışmıştır. 21 Mayıs 1963 tarihli bu girişim de başarısız olmuş ancak bu sefer Talat Aydemir yakalanarak idama mahkum edilmiş, Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir ay olarak kararlaştırılan ama 21 Temmuz 1964'e kadar sürecek olan sıkıyönetim ilan edilmiştir³¹⁵. Burada ilginç olan bir husus şudur ki; Aydemir'in ikinci darbe girişimine kadar Türkiye'de gerçekleştirilen darbeler ve darbe girişimlerinde bulunanlar aslında cezalandırılmamış olup darbeciler ya görevlerinde emekli olana kadar çalışmışlar ya da erken emekliye ayrılmışlardır. Aydemir'in cezalandırılmasının nedeni ise üst kademedeki destek görememesi nedeniyle, darbeyi emir komuta zincirinden ayrılarak daha alt kademe subaylar ve askeriyede öğrenim gören öğrencilerle yapmaya kalkışması olup, bu bağlamda Aydemir'in darbe yüzünden değil de içerisinde bulunduğu kurumun hiyerarşisini çiğnediği için cezalandırılmış olduğu ifade edilebilir³¹⁶.

2.3.3.1.3. Yapay Kutuplaşmalarla Aşınan Demokratik ve Toplumsal Düzen

İktisat politikalarındaki ayrışma ve genel af konusunda bir türlü uzlaşılabilmesi sonucu AP hükümetten çekilmiş ve ilk koalisyon hükümeti son bulmuştur. Bunun ardından CHP meclisteki diğer iki parti ile (YTP ve CMKP) yeni bir koalisyon hükümeti kurduysa da bu koalisyon hükümeti de Kasım 1963 yerel seçimlerinde AP'nin kesin bir zafer kazanmasını ardından son bulmuştur. 25 Aralık 1963 tarihinde CHP bağımsızlarla birlikte üçüncü koalisyon hükümetini kurmuştur. Bu hükümet, iş başında olduğu süre içerisinde, yapılması gereken ekonomik reformlar, cumhuriyetin laik düzenine her zaman karşı çıkmış olan Nurettin Toprak gibi radikal dinci grupların tekrar canlanması gibi iç sorunların yanı sıra en çok da Türkiye'nin Batı ittifakı içerisindeki yerini ilgilendiren Kıbrıs sorunu ile uğraştığından,

³¹⁵ Ahmad, Demokrasi, s.192.

³¹⁶ Akıncı, s.65.

ilk iki koalisyon hükümetine göre daha uzun sürmüştür³¹⁷. Bu dönemde AP muhalefet cephesinde olup, AP'nin, Kıbrıs sorunu konusunda Türkiye aleyhinde tutum, söylem ve hatta Johnson Mektubu aracılığıyla olası bir Sovyet saldırısında Türkiye'nin savunulmayacağını dile getiren Amerika'yı desteklemesi çarpıcı olmuştur³¹⁸. Hükümet ise bu noktadan sonra Sovyetler Birliği ile ilişkileri onarma yoluna gitmiştir. Hatta AP'nin bu ABD yanlısı tutumu ile hükümetin Sovyetlerle ilişkileri düzeltmeye yönelik adımları takip eden yıllarda sağ/sol kutuplaşmasının bir başka boyutunu, diğer bir ifadeyle Amerikancı "sağ" ile anti-Amerikancı "sol" boyutunu oluşturacaktır. Ne var ki sığ çerçevede yorumlansa dahi ne sağ Amerikancılık, ne de sol Sovyetçilik anlamı taşır. Ayrıca Türkiye'de ilgili dönemde, sağ/solun din temelli yorumlanması da toplumsal kutuplaşmayı derinleştirecek olmakla beraber sağ ve solun tarihsel bağlamlarına bakıldığında, iki düşünce arasındaki farklılaşmanın ana nedeninin din olmadığı da açık bir şekilde görülebilir.

27 Kasım 1964 tarihli kongrede AP'nin başına geçen Süleyman Demirel, dönemin dış politikasında yaşanan bu siyasi durumlara ekonomik ve mali sıkıntıların da artarak eklenmesini fırsat bilerek muhalefeti artırmış, yaklaşan bütçe oylamasına kadar diğer parti liderleri ile görüşerek meclis çoğunluğunun kendisi ile hemfikir olduğuna emin olmuş ve bütçe oylamasında hükümet bütçesinin reddini sağlayarak koalisyon hükümetinin 13 Şubat 1965 tarihinde çekilmesini sağlamıştır³¹⁹. Bunun ardından ise Ekim ayında yapılacak seçimlere kadar bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında ve Demirel'in başbakan yardımcısı ve devlet bakanı olarak görev yapacağı AP, YTP, CKMP ve CKMP'den ayrılarak kurulan Millet Partisi'nden (MP) oluşan sağ odaklı koalisyon hükümeti kurulmuştur³²⁰. İşte bu koalisyon hükümeti döneminde kutuplaştırıcı söylemlerle sağ/sol üzerinden siyaset güdülmesi, solcuların ülke çapında huzursuzluk ve karışıklık yaratan, Sovyet etkisindeki bir "kızıl tehlike" olarak görülmesi ve sola karşı kampanya başlatılarak solun öteki olarak ilan edilmesi, gelecek dönemde yaşanacak sorunların tohumu olmuş ve bir anlamda sağ/sol ideolojilerin yanlış ve bir o kadar da bölücü bir şekilde yorumlanarak siyasi söylemlere katılması ve özellikle AP'nin bu söylemler doğrultusunda siyasa üretmesi sonucunda demokratik hayat sekteye uğramıştır. Nitekim bu ötekileştirme sonucunda bir aydınlar grubu tarafından temsil edilen ve devletin ekonomik ve toplumsal geleceği ile ilgili temel konuları gündeme

³¹⁷ Dodd, p.86, Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.164.

³¹⁸ Ahmad, Demokrasi, s.226.

³¹⁹ Ahmad, Demokrasi, s.226,227.

³²⁰ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.164.

getirerek, anti-Amerikancı bir tutum içerisinde bulunan sol ideoloji odaklı TİP'in Bursa'da yaptığı toplantı "Komünistlere ölüm!" diye bağırarak bir kalabalık tarafından saldırıya uğramış ve toplantıya katılan altı kişinin ciddi bir şekilde yaralanmasına sebep olmuştur³²¹. Anlaşılacağı üzere sağ/sol üzerinden yaratılan yapay kutuplaşma, bir grubun diğerini yok etmek istemesi boyutlarına kadar ulaşmaya başlamıştır.

2.3.3.1.4. Demokratik İlkeler Açısından Önemli Bir Kazanım: Milli Bakiye Sistemi ve Bu Sisteme Göre Yapılan Seçimler

10 Ekim 1965 seçimlerine giderken, demokrasi açısından en olumlu gelişme, seçim sisteminde yapılan değişiklikle her iki meclis için de nispi temsil sisteminin en saf hali olarak değerlendirilebilecek milli bakiye sisteminin kabul edilmiş olmasıdır³²². Milli bakiye sistemi, partilerin aldığı oy oranı ile mecliste elde ettiği temsil oranı arasında yakınlık sağlayarak temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini ortaya koyan bir sistem olmasının yanı sıra bireysel tercihlerin kolektif tercihlere de yansımaları sağladığı için, temsili demokrasi ilkeleri açısından son derece yerinde bir sistemdir.

10 Ekim 1965 seçim sonuçları, seçmenlerin istikrarsız koalisyon hükümetlerinden bıktığını ve eski düzene en yakın olanı tercih ettiğini gösterir nitelikte olmuştur. AP %52,7 oy alarak mecliste 240 sandalye elde etmiş ve koalisyona gerek duymadan tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğa ulaşmışken, ana muhalefet partisi statüsünde olan CHP ise %28,75'lik bir oy oranı ile mecliste 134 sandalye elde etmiştir³²³. Geri kalan partiler arasında ise özellikle dikkate değer olanı TİP'in milli bakiye sistemi sayesinde %3'lük bir oy oranı ile mecliste 15 sandalye elde etmiş ve grup oluşturabilmiş olmasıdır³²⁴. Seçimin ardından Demirel, başbakan olarak 27 Ekim 1965 tarihinde hükümeti kurmuştur.

³²¹ Ahmad, Demokrasi, s.230.

³²² Özbudun, Seçim Sistemi, s.93.

³²³ Dodd, p.194, Ahmad, Demokrasi, s.231.

³²⁴ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.165,166.

2.3.3.1.5. AP'nin Çoğunlukçu Demokrasi Özlemleri ve Özgürlüklere Karşı Otoriter Tutumu

Mecliste mutlak çoğunluk kazanan AP, 1961 Anayasası hükümleri doğrultusunda iktidarının sınırlanmasından şikayetçi olup, bu uğurda DP dönemine duyduğu özlemle tek başına iktidar konumuna geldiği andan itibaren anayasaya yönelik eleştirilerini de artırmış, devletin içerisinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal karışıklıkların temel sorumlusu olarak sürekli mevcut anayasal düzeni göstermiştir. Hatta bu ilk AP iktidarı döneminde Demirel daha da ileri giderek mevcut sorunların 1961 Anayasası'nın, halka -özellikle de sol düşüncüyü benimseyen kesime- gereğinden fazla özgürlük tanınması sebebiyle ortaya çıktığını ve bu kargaşa durumunun, iktidarın yetkilerini artırıcı anayasa değişiklikleri ile aşılabileceğini dahi dile getirmiştir. Bu durum ise demokrasi açısından elde edinilen kazanımların sekteye uğrayacağını habercisi niteliğinde olup, Türk demokrasisinin askeri vesayetin yanı sıra devlet çıkarları ile Amerikan çıkarlarını örtüştürerek küresel kapital pazara eklemlenme amacı taşıyan ve bu bağlamda yanlış yorumlanan/çözömlenen sağ ideoloji çerçevesinde gelişen yeni bir vesayetçi yapılanmanın etkisi altına girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır ki zaten küreselleşme akımları ile bu vesayetçi yapının 1980 sonrasında ağırlık kazandığı da açıktır.

Başa geldikten sonra AP hükümeti yukarıda belirtilen anlayış çerçevesinde baskıcı politikalara yönelmiş ve bir anlamda anayasanın özünde yer alan çoğulcu demokrasi yapısını sarsarak, çoğunlukçu yapıya kaymıştır. Uygulanan baskıcı politikalar öğrencilerin ve sendikaların tepkisine yol açmış ve bu tepkiler süreç içerisinde Fikir Kulüpleri Federasyonu, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Milli Demokratik Devrim gibi geniş çapta örgütlenmelerle kitlelere yayılarak meclis dışında bir muhalefetin doğuşunu sağlamıştır³²⁵. Mayıs 1968'de Paris'te başlayan öğrenci hareketleri, Türk öğrenci hareketlerinin gelişimine bir anlamda rol model olmuştur. Bu çerçevede öğrenciler, çağdışı eğitim sistemi ve adaletsiz ve verimsiz olan toprak mülkiyeti sisteminin ıslah edilmesi ile ölkelerinin hareket özgürlüğünü sınırladığına inandıkları Batı ile yapılan ittifaka son verilmesi taleplerini dile getirerek, üniversite işgalleri ve boykotları gerçekleştirmiş, hükümet ise bu talepleri görmezden gelerek bu öğrencilerin

³²⁵ Dodd, p.171,176, Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.170.

karşısında "gerici", "dinci", "gelenekçi-liberal" ve CMKP'ye girerek partiyi ele geçiren ve militan ve aşırı ulusalcı bir anlayışla Şubat 1969'da bu partinin adını Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştiren Alparslan Türkeş'in Ülkü Ocakları bünyesinde oluşturduğu gençlik örgütünün mensupları "ülkücü" grupları desteklemiştir³²⁶. Amerika'ya yakın olmak isteyen hükümetin, öğrenci hareketlerine karşı gösterdiği bu tutumda, öğrencilerin, Amerikan 6. Filosu'nun İstanbul'a gelişini protesto etmelerinin, ODTÜ'yü ziyaret eden ABD Büyükelçisi Robert Komer'e karşı gösteri yapıp, arabasını yakmalarının payı büyüktür³²⁷. Ancak hükümetin takındığı bu tutum sonucu, yakın dönem Türk siyasi tarihinde Kanlı Pazar olarak bilinen olay yaşanacak ve Taksim'de 6. Filo'nun İstanbul'a demirlemesini emperyalizme ve sömürüye karşı bir mitingle protesto eden sol görüşlü öğrencilere, sağ görüşlü öğrencilerin "Müslüman Türkiye!" sloganlarıyla saldırması sonucu 16 Şubat 1969'da çıkan arbedede 2 ölü ve 100 yaralı kayıtlara geçecektir.

Yine bu dönemde özellikle işçi sınıfının taleplerini dile getiren DİSK gibi örgütlerin, sınıfsal taleplerin siyasal eylemle kazanılabileceği yönündeki söylemleri ve TİP'i desteklemeleri hükümette endişe yaratmıştır. Bu sebeple hükümet seçimler yaklaşırken, demokratik açıdan büyük bir kazanım olan milli bakiye sistemi esaslı seçim sistemini, TİP'i siyaset sahnesinden uzaklaştırmak ve seçimde kendisine avantaj sağlamak amacıyla çevre barajlı d'Hondt sistemiyle değiştirmek istemişse bile, AP'ye seçimde avantaj sağlayacak çevre barajına ilişkin hükümler Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilerek barajsız d'Hondt sistemine geçilmiştir³²⁸.

Böyle bir siyasi ortamda yapılan ve katılım oranının (%64,3) da oldukça düşük olduğu 12 Ekim 1969 seçimlerinde yeni seçim sisteminin de kendisine sağladığı avantajla AP, %46,6 oyla mecliste 256 sandalye elde ederek yine tek başına iktidara gelmiş, %27,6 oy alan CHP ise 143 milletvekili çıkararak yine muhalefetin baş partisi olmuştur³²⁹. Oy oranı bir önceki seçimle hemen hemen aynı olan TİP ise değişen seçim sistemi sebebiyle mecliste yalnızca iki sandalye kazanabilmiş ve grup kuramamıştır.

1969 seçimlerinin ardından AP tek başına iktidarı ele geçirmiş dahi olsa uygulanan kimi politikalardan dolayı parti içerisindeki muhalefet artmış olup, siyasi,

³²⁶ Ahmad, Demokrasi, s.206, Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.170, Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 38. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s.167, (21. Yüzyılda Türkiye).

³²⁷ Ahmad, Demokrasi, s.206,207.

³²⁸ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.170,171, Özbudun, Seçim Sistemi, s.93,94.

³²⁹ **1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri**, <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, (11.08.2018).

toplumsal sıkıntıların yanı sıra hızla artan ekonomik sıkıntılar sonrasında sermaye kesiminin de AP'ye olan desteği azalmıştır. Yine bu dönemde Necmettin Erbakan, Türkiye'yi Avrupa ve Amerika'nın açık pazarı haline getiren hükümetin uygulamalarına tepki göstererek sermaye kesimini temsil etmek amacıyla iki bağımsız adayla 26 Ocak 1970'te Milli Nizam Partisi'ni kurmuş ve İslami hareket adı altında din üzerinde şekillenen muhafazakar siyasete başlamıştır. AP'nin siyasi alanda bu bocalamasının ardından, Türk siyasi tarihi açısından zamanla bir kambur ve tehdit oluşturacak olan cemaatler de yine bu dönemde yaygın bir örgütlenme olanağı bulmuşlardır³³⁰.

11 Şubat 1970'te ise AP içerisindeki muhalifler bütçe oylamasında karşı oy kullanıp, hükümetin düşmesini sağlamışlarsa da cumhurbaşkanı Cevdet Sunay hükümet kurması için tekrar Demirel'i atamıştır.

1970 yılı bir anlamda siyasi gerilimin, toplumsal çatışmanın ve ekonomik darboğazın sürekli artış gösterdiği bir kriz yılı olmuştur. Hükümet de yaptığı uygulamalar ile bunları yatıştırmak bir yana daha da tırmandırmıştır. Nitekim siyasal sendikacılığı bitirmek için Türk-İş lehine bir yasa çıkaran hükümet, bu yasa ile bir iş yerinde çalışanların en az üçte birini temsil etmeyen sendikaların faaliyetini yasaklayarak anayasal güvence altında bulunan sendika kurma hakkını kısıtlamıştır. Bu ise 15-16 Haziran 1970 işçi hareketlerine neden olmuş ve bu hareketler askeri güç kullanarak ve seyahat ve ulaşım özgürlüğü kısıtlanarak bastırmıştır³³¹. Tüm bunlara ek olarak Demirel, hala bu olayların 1961 Anayasası'nın bu özgürlükçü yapısından kaynaklandığını öne sürerek, mevcut anayasanın yürütme erki güçlendirilerek değiştirilmesi gerektiği yönündeki iradesini dile getirmiştir.

Ocak 1971'e gelindiğinde ülke içerisinde tam bir kargaşa durumu bulunmaktadır: Üniversiteler işlevlerini kaybetmiş, öğrenciler militanlaşmış, hükümeti eleştiren aydınların evi neofaşist yapılanmalar tarafından bombalanmış, İslami hareket saldırganlaşmış, fabrikalarda üretim durmuştur³³².

Tarihler Mart 1971'i gösterdiğinde durum denetlenemez bir hale gelmiş olup, hükümet bu durum karşısında çaresiz kalmış ve AP dahi kendi hükümetine olan güveni yitirmiştir. Tarihler 12 Mart 1971'i gösterdiğinde ise Genekurmay Başkanı ve Kuvvetler Komutanı, anayasada öngörülen reformları gerçekleştirecek güçlü ve itibarlı bir hükümetin kurulmasını talebi ile Demirel'e verdiği muhtırada hükümetin istifa etmemesi halinde iktidara el konacağını belirtmiş, bunun üzerine Demirel istifa

³³⁰ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.172.

³³¹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.174,175.

³³² Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.175.

etmiştir. Türk demokrasi tarihinde ikinci ters dalga olarak nitelenebilecek bu muhtıra sonrasında ise bir kez daha otoriter yönetime geçilmiştir³³³.

2.3.3.2. 1971 Sonrası Dönem

TSK'nın, toplumdaki kutuplaşma nedeniyle ortaya çıkan ve giderek artan kargaşa durumunun ve ekonomik ve toplumsal bunalımların kaynağı olarak mevcut hükümeti görmesi sebebiyle, anayasal reformları yerine getirecek ve tüm bu sıkıntıları ortadan kaldıracak yeni bir hükümetin kurulması talebini dayattığı ve sivil hükümetin çekildiği 12 Mart 1971 muhtırasının ardından başlayan bu dönem, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü rejimi kesintiye uğratmıştır.

12 Mart 1971 muhtırasında ya da yarı askeri darbesinde 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin aksine meclis dağıtılmamışsa da sivil yönetim askeri otorite tarafından istifaya zorlandığı için halkı temsil eden meclisin temsil saygınlığına ve kabiliyetine hasar verildiği açıktır³³⁴. Komutanlar tarafından tasarlanan anayasal reformları yapmak üzere yeni kurulacak ve teknokratlar hükümeti olarak anılacak Nihat Erim hükümetinin partiler üstü bir nitelikte olması ve ordu tarafından desteklenmesi askeri otoritenin siyaset ve meclis üzerinde doğrudan belirleyici olduğunu gösterir niteliktedir. Kaldı ki sadece Nihat Erim hükümeti değil, 12 Mart 1971 ile başlayan ve 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar sürecek olan bu ara rejimde Ferit Melen ve Naim Talu hükümetlerinin oluşumunda da ordunun desteği ile meclis üzerindeki baskıcı ve yönlendirici tutumu etkili olmuştur. Bu süreçte, meclis, yarı-askeri müdahale sonrasında kapatılmamış olsa da itibarını kaybederek deyim yerindeyse ordu tarafından uygun bulunan/desteklenen hükümeti onaylayan bir kuruma dönüşmüş ve meclisin yürütme üzerindeki denetim yetkisi de teoride kalmıştır³³⁵.

Erim hükümetinin başa geçmesinin ardından kendilerine Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) diyen ve bağımsız ve demokratik bir Türkiye için sosyalist perspektiften mücadele yürüten ilk silahlı siyasi örgüt faaliyete geçmiştir. 16 Kasım 1971'de yakalanarak yargı süreci başlatılan ve 6 Mayıs 1972'de aleyhlerinde verilen idam hükmü yerine getirilecek olan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnönü da THKO'nun kurucuları arasındadır. THKO'nun adam kaçırmaya eylemleri ve banka

³³³ Akıncı, s.66.

³³⁴ Mehmet Orhan Kaya, "Vesayet Demokrasisi ve Türkiye Örneği", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, s.506.

³³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Özdemir, ss.265-267.

soygunları artması sonucu tüm siyasi ve ekonomik yaşam durma noktasına gelmiş, Erim hükümeti de bu noktada anayasal reformlardan önce kanun ve düzenin sağlanmasına öncelik vererek daha da otoriterleşmiş ve bu çerçevede Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Diyarbakır, Hatay ve Siirt olmak üzere 27 Nisan 1971 tarihinde 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir³³⁶. 17 Mayıs 1971 tarihinde ise İsrail Konsolosu Efraim Elrom'un sol ideolojiyi benimseyen THKP-C mensuplarınca kaçırılması üzerine sıkıyönetim kapsamı ve yetkileri daha da artmıştır³³⁷.

Sıkıyönetimin ilk günlerinde siyasi gençlik örgütleri kapatılmış, meslek grupları ile sendikaların siyasi toplantıları yasaklanmış, belli başlı kitaplar yasaklı yayınlar listesine alınarak yayınevleri bunların basılması halinde cezalandırılacakları konusunda uyarılmış, Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri 28 Nisan'dan itibaren 10 günlük süre ile kapatılmış, sol düşüncüyü benimseyen ya da sol düşünceye yakın olan dergiler toplatılmış, grev ve lokavt ne sebeple olursa olsun yasaklanmış olup, devam eden süreçte ise sendikalar, dernekler, TRT, üniversiteler, Anayasa Mahkemesi, meclis, senato, Danıştay, Yargıtay vb. tüm kurum ve kuruluşların yetkileri ve sınırları yeniden belirlenmiş, sosyalist TİP aşırı sol siyaset yapmak ve toplumda azınlıklar yaratmak gerekçesiyle, İslami muhafazakar MNP laikliğe aykırı yapılması ve söylemleri sebebiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, TİP'liler kurulan sıkıyönetim mahkemesince ağır hapis cezalarına çarptırılmış, gazeteci, yazar ve öğretim üyelerinin de aralarında bulunduğu yaklaşık beş bin kişi tutuklanmış, Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı Heybeliada Ruhban Okulu kapatılmış, Erim hükümeti ve ordu tarafından Türk halkı için bir lüks olarak değerlendirilen 1961 Anayasası'nın haklar ve özgürlükler rejimi "devletin bütünlüğünü ve ulusu, cumhuriyeti, ulusal güvenliği ve kamu düzenini sağlayabilmek için" sınırlandırılmış, engellenmiştir³³⁸. Bununla birlikte sağ ideoloji çerçevesinde yapılan yayınlar ile sağ eylemler yapan MHP'ye ve onun koruması altında silahlı eylemlerde de bulunan sağcı eylemcilere ise dokunulmamıştır³³⁹. Tüm bu sıkıyönetim uygulamalarından açıkça anlaşıldığı üzere, sıkıyönetimin esas amacı, siyasetin vesayet organlarınca belirlenen çevrelerde, vesayet organlarının belirlediği siyasal uzlamda yapılmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, sıkıyönetimle, topluma meclis dışında siyaset yapılmaması dikte edilmiş olup mecliste de sol fikirlerin yerinin olmadığı vurgulanmıştır.

³³⁶ Ahmad, Demokrasi, s.291.

³³⁷ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.175.

³³⁸ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.181, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.412,413.

³³⁹ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.176.

Görüldüğü üzere 1961 Anayasası ile bir ölçüde sağlanmış olan demokratik kazanımlar sıkıyönetimin sürdüğü bu iki buçuk yıllık dönemde törpülenmiş ve yine bu sıkıyönetimin döneminde yapılan 1971 ve 1973 anayasa değişiklikleriyle de vesayetçi yapı daha ön plana çıkarılarak demokrasi anlayışı aşındırılmıştır.

2.3.3.2.1. Demokratik Rejimin Baskı Altına Alınması: 1971 Anayasa Değişiklikleri

20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanun ve 15 Mart 1973 tarih ve 1699 sayılı kanunlarla anayasa değiştirilerek devlet iktidarının işleyiş biçimi ile temel haklar rejimi yeniden düzenlenmiş, askeri otoriteye tanınan yetki ve ayrıcalıklar artırılmıştır.

Söz konusu değişiklikler kapsamında olan Bakanlar Kurulu'na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi tanınması (64. madde), vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile oran ve sınırlarında değişiklik yapmak üzere Bakanlar Kurulu'nun yetkilendirilmesi (61. madde), üniversite özerkliğinin zayıflatılması (120. madde), TRT özerkliğinin kaldırılması (121. madde), meclisin gensoru yetkisinin ve bu yetkinin kullanılış biçiminin sınırlandırılması (89. madde) yürütmenin güçlendirilmesine yönelik değişiklikler olmuştur³⁴⁰.

İlgili değişikliklerle yargı denetimine getirilen sınırlamalar da yürütmeyi güçlendirici nitelikte olmuştur. Küçük siyasal partilerin Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açma olanağının ellerinden alınması (149. madde), üyelerinin atanmasında Bakanlar Kurulu'nun aday gösterdiği özel yetkili Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması (136. madde), Anayasa Mahkemesi'nin anayasa değişikliklerini denetleme yetkisinin şekil denetimi ile sınırlandırılması (147. madde) ile üzerindeki yargı denetiminin sınırlandığı güçlü bir yürütme erki amaçlandığı açıktır³⁴¹.

Temel hak ve hürriyetler rejimine yönelik yapılan değişiklikler ise bu hak ve özgürlüklerin kullanımını sınırlamaları ve yargısal güvencelerini aşındırmaları bakımından oldukça otoriter olup, demokrasinin dayandığı temellerle yapılan düzenlemeler arasında deyim yerindeyse duvarlar bulunmaktadır. Anayasanın "Temel hakların özü" kenar başlıklı 11. maddesi "Temel hak ve hürriyetlerin özü, sınırlanması ve kötüye kullanılamaması" kenar başlığı ile yeniden düzenlenmiş olup, ilgili maddede yapılan değişiklikte tüm hak ve özgürlükler için genel sınırlama kuralı getirilmiş, hak ve özgürlüklerin sınırlandırma sebepleri devletin ülkesi ve milletiyle

³⁴⁰ Gözler, Anayasa Hukuku, s.90, Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.415,416.

³⁴¹ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.47.

bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması gibi iktidar odaklarınca geniş ve keyfi yoruma açık, muğlak kavramlarla çoğaltılmış; hatta bu ifadenin daha önce de belirttiğimiz üzere 15., 22., 26., 29. ve 41. maddelere de eklemesiyle söz konusu hak ve hürriyetlere yapılacak sınırlamalara anayasal dayanak sağlanmış, bu hak ve hürriyetler yıpratılmıştır. Ayrıca tutukluluk sürelerinin artırılması ile kişi güvenliği kısıtlanmış (30. madde), tabii yargı yolu yerine kanuni yargı yolu benimsenmiş (32. madde), kişilerin ödev ve yükümlülükleri genişletilmiş (60. madde), sıkıyönetim ilan koşulları yumuşatılarak olağanüstü rejimlere geçiş kolaylaştırılmış (124. madde), memurların sendika hakkı ortadan kaldırılmış (119. madde), öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olmaları yasaklanmıştır (120. madde), küçük siyasal partilerin hazine yardımı sonlandırılmış (56. madde) olup 1961 Anayasası'nın özünde yer alan özgürlükçü haklar rejiminden oldukça uzaklaşmıştır³⁴².

Yapılan bu değişikliklerle askeri otoriteye tanınan yetki ve ayrıcalıklar da artırılmış ve bir anlamda siyasi iktidar üzerinde askeri vesayetçi yapı anayasal hükümlerle kurumsallaştırılmıştır. MGK içerisindeki askeri iradenin rolü güçlendirilmiş ve anayasanın ilk halinde bulunan "görüş bildirir" ibaresinin "tavsiye eder" ibaresi ile değiştirilmesi ile ise MGK kararları daha etkili hale getirilmiş ve bir anlamda istisari nitelikli olan MGK karar organı yetkileri ile donatılmış (111. madde), TSK, Sayıştay denetimi dışında bırakılmış (127. madde), asker kişilerle ilgili eylem ve işlemlerin denetimi Danıştay'dan alınarak yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne verilmiş (140. madde), askeri yargının genişletilmesi ile sivillerin askeri nitelikte olmayan suçlarından dolayı yargılanmaları da mümkün kılınmış (138. madde), sürekli nitelik taşıyan Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ne askeri hakim ve savcılar arasında da atama yapılacak olması askeri otoritenin yargı düzeni içerisinde süreklilik kazanması sağlanmış (136. madde), askeri nitelikli sıkıyönetim mahkemelerinin görmekte oldukları davalara sıkıyönetimin kalkması halinde dahi aynı görev ve yetkilerle sonuçlandırmasına olanak sağlanmış (Geçici 21. madde) olup, askeri vesayeti sağlamlaştırmış ve bir sonraki askeri müdahalenin ürünü olacak ve bu yetki ve ayrıcalıkları daha da güçlendirecek olan 1982 Anayasası'na bir anlamda temel oluşturmuştur³⁴³. 1973 Nisan'ından yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinde ordunun adayı olan Faruk Güler yerine, 6 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanı olan Bülent Ecevit ile AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in anlaşarak,

³⁴² Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.417.

³⁴³ Serap Yazıcı, **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss.87-92.

yapılan meclis oylamasında ordunun gösterdiği isim yerine Fahri Korutürk'ü seçtirmeleri meclisin askeri vesayetçi yapıya dönem içerisindeki tek başkaldırısı niteliği taşımaktadır. Ancak ironiktir ki Fahri Korutürk de yine asker kökenlidir.

Ara rejimde bu anayasal değişikliklerin yapılmasının ve özünde 1961 Anayasası'nın ortaya koyduğu devlet yapısından ve haklar rejiminden bambaşka bir yapı ortaya çıkarılmasının ardından 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlerle bu ara rejim süreci sonlanmıştır.

2.3.3.2.2. Koalisyonlar Dönemi Gerilimlerinin Demokratik ve Toplumsal Yapıya Etkileri

Katılım oranının %66,8 olarak gerçekleştiği 14 Ekim 1973 seçimlerinde Ecevit liderliğindeki CHP %33,3 oy oranı ile mecliste 185 sandalye kazanarak birinci parti olurken, AP %29,8 oy ile 149 vekil, AP'den ayrılanların kurduğu Demokratik Parti %11,9 oy ile 45 vekil, MNP kapatılmasının ardından 11 Ekim 1972'de Erbakan tarafından kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) %11,8 oyla 48 vekil, Turhan Feyzioğlu öncülüğünde CHP içerisinde ayrılanların kurduğu Cumhuriyetçi Güven Partisi %5,3 oy ile 13 vekil ve MHP ise %3,4 oyla 3 vekil çıkartmıştır³⁴⁴. Sosyal demokrasiyi savunan ve sınıf çatışmasının ve dolayısıyla toplumsal çatışmaların sosyal demokrasi ilkeleri ile önüne geçilebileceğini savunan Ecevit'in "ortanın solu" üzerinden yaptığı siyasi söylemler ve propagandalar CHP'yi tekrar halkla birleştirmiş ve seçimde CHP'nin birinci parti olarak çıkmasını sağlamıştır³⁴⁵. Bu seçim sonuçlarıyla birlikte ara rejim son bulsa da hükümetin kurulması aşamasında ise partiler arasındaki felsefi, iktisadi ve toplumsal yaklaşım farklılıkları sebebi ile birtakım siyasi açmazlar ortaya çıkmış ve Ecevit başkanlığındaki CHP-MSP koalisyon hükümeti ancak 25 Ocak 1974 tarihinde kurulabilmiştir. CHP ve MSP arasındaki ideolojik farklılıklar göz önüne alındığında söz konusu hükümetin uyum içerisinde çalışacağı düşünülemese de yaşanan bu sürtüşmelere rağmen koalisyon hükümeti Ecevit'in erken seçim ümidiyle istifa edeceği 18 Eylül 1974 tarihine kadar devam etmiştir.

Bu koalisyon hükümetinin hazırladıkları ortak protokolde, mevcut durumun demokrasi açısından yetersiz olduğuna dikkat çekilerek demokratik özgürlüklerin restore edilmesine yönelik görüş birliği bulunması koalisyon partileri arasında

³⁴⁴ 1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri, <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, (11.08.2018).

³⁴⁵ Ahmad, Demokrasi, s.323.

işbirliğini beraberinde getirmiştir. Dahası 12 Mart rejimi ile ABD'yi sevindirmek adına yaklaşık yarım milyon üreticiyi işsiz bırakan haşhaş ekim yasağını yine bu koalisyon hükümeti kaldırmıştır³⁴⁶. Bunun yanı sıra genel af ve Kıbrıs sorunu bu hükümetin uğraş edindiği iki önemli konu olmuşsa da koalisyon ortaklarının dünya görüşlerindeki farklılık sebebiyle bu iki konu üzerinde dahi tam anlamıyla uzlaş sağlayamaması, koalisyonun son bulmasında rol oynayacaktır.

Cumhuriyetin yaklaşan 50. yılı kutlamalarına yönelik olarak kalabalık bir meydana dikilen "Güzel İstanbul" heykelini pornografi içermesi sebebiyle geleneksel ve dini değerler üzerinden sorunsallaştırarak küçük burjuvazinin geleneksel ve dinsel değerlerini ajite ederek siyasi rant sağlamak isteyen Erbakan, buna yayınlardaki ve sinemadaki pornografiyi de eklememiş ve koalisyona bir uzlaşmazlık noktası daha ilave etmiştir. Her ne kadar önemsiz gibi gözükse de cumhuriyetin 50. yıl dönümü nedeniyle gerçekleştirilmesi planlanan genel af yasası görüşmelerinde bu sürtüşmeler, partiler arasındaki uç kesimleri kışkırtmış ve 20 MSP'linin TCK'nın 141 ve 142. maddeleri uyarınca komünizm propagandası yapmak ve sınıf çatışmasını teşvik etmekten suçlu bulunanların affedilmesine karşı oy kullanmaları sonucu koalisyon çökme noktasına gelmiştir³⁴⁷. Ecevit ve Erbakan bu krizi uzlaşmacı bir tutumla çözmüş olsalar da iki parti arasındaki yaklaşım farkı Kıbrıs hareketinde tekrar ortaya çıkacaktır.

15 Temmuz'da Kıbrıs Ulusal Muhafız Teşkilatı'nın, cumhurbaşkanı Makarios'u devirmesini ve Rum nüfus içerisindeki aşırıların adadaki Türk nüfusa karşı ağır şiddet eylemlerine girişmesini Yunanistan'ın adayı ilhak edeceğine yönelik somut kanıt olarak gören Türk hükümeti, adanın diğer garantörü Birleşik Krallığın pasif tutum sergilemesi üzerine, garantörlük sıfatını kullanarak 20 Temmuz 1974 tarihinde adaya asker çıkartmış ve adanın kuzeyinde denetimi sağlamıştır. Kısa bir süre sonra ateşkes ilan edilmişse de tarafların anlaşamaması ve şiddet olaylarının tekrar alevlenmesi üzerine 14 Ağustos 1974'te Kıbrıs'a bir çıkartma daha yapılmış ve adanın %40'lık bölümünde denetim sağlanmıştır³⁴⁸.

Türklere yönelik saldırıları önlemek ve Türkiye'nin güney kıyılarında güvenliği sağlamak için başlatılan askeri operasyon başarılı olmuşsa da hükümet ortaklarından MSP, dini kaynak olarak fetihçi bir anlayışla adanın tamamının ele geçirilmesini istemiş ve koalisyon, iç siyasetteki uzlaşmazlıklara dış siyasetteki bu

³⁴⁶ M. Ayhan Kara, **Türkiye'nin Koalisyonlar Tarihi-3 İkinci Koalisyonlar Dönemi (1974-1979)**, 23.06.2015, <https://odatv.com/ecevit-nurculari-solcu-yapma-hayalinde-2306151200.html>, (14.08.2018).

³⁴⁷ Ahmad, Demokrasi, s.335,336.

³⁴⁸ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.195.

sürtüşmenin de eklemlenmesiyle tam anlamıyla sarsılmıştır. Kıbrıs zaferinin ardından Ecevit'in, İskandinav ülkelerini ziyareti sırasında, başbakanlık görevini Erbakan'a değil de Devlet Bakanı Orhan Eyüboğlu'na devretmesi koalisyon partileri arasındaki ipleri koparacak ve Ecevit Erken seçim beklentisiyle 18 Eylül 1974'te istifa edecektir. Demirel ise diğer sağ partilerle birleşerek erken seçimin önüne geçecektir.

Ecevit'in istifasının ardından hükümet krizi doğmuş ve bu kriz bir anlamda 1961 Anayasası'nın yürürlükte kalacağı geri kalan süre içerisinde devam etmiştir. Ecevit'in istifasının ardından kurulan Sadi İrmak başbakanlığındaki partiler üstü nitelikteki geçici hükümet meclisten güvenoyu alamamasına rağmen, Demirel'in işbirliği yapmadıkları takdirde erken seçim önerisini desteklemekle tehdit ettiği sağ partilerle yeni bir koalisyon hükümeti kuracağı 31 Mart 1975 tarihine kadar görevini sürdürmüştür. Bu hükümetin gerek oluşum şekli gerek halk iradesine gidişten kaçınması yeni hükümetin demokrasi/sizlik anlayışını ortaya koyar niteliktedir.

AP, MSP, CGP ve MHP koalisyonundan oluşan hükümet, Türk siyasal hayatında "Milliyetçi Cephe", "Sola Karşı Sağcı Cephe" olarak anılmış ve devlet dairelerinde nepotizm ve klientalizm bu dönemde yaygınlık kazanmıştır. Diğer bir ifade ile devlet daireleri, liyakatten uzaklaşarak, anti-demokratik bir şekilde parti üyeleri ve taraftarları ile doldurulmuş, neofaşistler, İslamcı belli başlı cemaatler bu sayede güçlenmeye başlamış ve bir anlamda sonradan ortaya çıkacak sorunların tohumları yine bu dönemde atılmıştır³⁴⁹. Tüm bunlar toplumsal uzlaşuya dayanan demokratik pratiklerden, demokrasinin özünü oluşturan çoğulculuk, eşitlik, hukuk devleti ilkelerinden adım adım uzaklaşılmasına sebep olmuştur.

"Sola Karşı Sağcı Cephe" adı ile demokrasiden ve demokrasinin niteliklerinden son derece uzak olduğu anlaşılan bu hükümet yetkiyi elinde bulundurduğu süre içerisinde, Anadolu Ajansı'nı ve TRT'yi denetim altına almış, Eğitim Bakanlığı'nın eğitim/öğretim faaliyetleri ile ilgili olan temel yapısı hükümet politikaları çerçevesinde okullar ve üniversitelerde sağın denetimini yapan bir yapıya dönüştürülmüş, Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın denetim altına alınması ile "Bozkurtlar" ya da "Ülkücüler" olarak adlandırılan, her türlü sol hareketi ve fikri bastırmaya yönelik paramiliter nitelikli faşizan gruplara silah sağlanmış, halk dini ve etnik kimlik üzerinden ayrıştırılarak Kürtçe ve Arapça konuşanlarla Alevilere karşı politika güdülmüş ve sığ ve yanlış söylemler üzerinden yorumlanarak partizanlığa

³⁴⁹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.196.

yol açan sağ/sol siyaseti güdülmüş, hükümetin ideolojik perspektifi dışında olanlar öteki ilan edilmiştir³⁵⁰.

Tüm bu uygulamalar toplumsal alandaki kutuplaşmayı gitgide artırmıştır. Sol cephede de Devrimci Sol ve Devrimci Yol gibi grupların şiddet eylemlerine katılması ile birlikte hükümet sert tutumunu daha da artırmış ve hatta Türkeş, kendisine bağlı olan Ülkü Ocakları'nı sokağı ve okulları denetlemek için sistematik bir şekilde kullanmaya başlamıştır³⁵¹.

Milliyetçi Cephe hükümeti değerlendirilecek olursa bu hükümet iş başına geldiği günden itibaren bir anlamda sadece sol ile uğraşmış, ekonomideki ve ekonomik politikalardaki başarısızlıkların sebebini de sol hareketlere bağlayarak kötü gidişata yönelik siyasi sorumluluğunu azaltmıştır. Bu bağlamda şu çözümleme yapılabilir: Hükümet kötü gidişata neden olarak gördüğü sol fikirler ve eylemler üzerinden hem kendisine mağduriyet yaratmış, hem de bu sol eylemler ve fikirleri öteki ilan ederek meşruiyetini güçlendirmeye çalışmıştır. Yaptığı her uygulama ile demokrasiden adım adım uzaklaşmış, ürettiği siyasalar ve siyasi söylemlerle de toplumdaki kutuplaşmanın baş aktörü olmuştur. Bu kutuplaşma ki faili meçhulle birlikte hala faili meçhul olan ve 36 kişinin hayatını kaybettiği 1 Mayıs 1977 tarihli "Kanlı Bir Mayıs"ı doğuracaktır.

2.3.3.2.3. İzlenen Siyasetin ve Dış Etkilerin Demokratik Yapıyı Aşındırıcı Etkileri: 1980 Askeri Müdahalesine Doğru Türk Demokrasisi'nin Açmazları

5 Haziran 1977 seçimlerine işte bu kara bulutlar altında artan toplumsal kutuplaşma ve siyasi açmazlarla gidilmiştir. CHP her ne kadar seçimden %41,4 oy alıp 213 vekil çıkararak birinci parti olarak çıkmış olsa da Ecevit'in kuracağı azınlık hükümeti güvenoyu alamamıştır. Bunun ardından Demirel başbakanlığında AP, MSP ve MHP koalisyonu ile 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuşsa da bu da kısa süreli olmuştur. 12 Eylül 1980'e kadar kurulan hükümetler kırılgan, istikrarsız ve siyasal tıkanıklık yaratan hükümetler olmuş, özellikle sağ hükümetler bu yapılarına ötekileştiricili ve kutuplaştırıcı siyaseti de eklemiştir. Toplumda siyasal ajitasyonlarla ortaya çıkan bu yapay bölünme toplum içerisindeki insanların birbirine tahammül edememesi nedeniyle artan kargaşa durumunu beraberinde getirmiştir. Yine bu dönemde baş gösteren siyasi olaylarda sivil ölümleri artmış, suikastler artmış, Abdi

³⁵⁰ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.197.

³⁵¹ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.180,181.

İpekçi gibi değerler siyasal cinayetlere kurban gitmiş, Alevilere ciddi boyutlara varan ve büyük can kayıpları ile sonuçlanan saldırılar yapılmış, terör sorunu baş göstermiş, ülkenin belli yerlerinde geniş yetkilerle sıkıyönetim ilan edilmiş, kısacası ülke içerisindeki kargaşa durumu gittikçe yukarı tırmanmıştır³⁵². Yaşanan ekonomik bunalım sonucunda işsizliğin ve enflasyonun sürekli artması da bu kargaşayı daha da tetikleyici bir etken olmuştur. Partiler arası uzlaşmazlık sebebi ile 6 Nisan 1980 tarihinde görevi dolan Fahri Korutürk'ün yerine cumhurbaşkanı dahi seçilememesi siyasal tıkanıklığın ne boyutlarda olduğunu gösterir niteliktedir.

Türk demokrasi ve siyasi tarihi boyunca kendi çıkarlarını gözetip bu çıkarları proaktif bir şekilde geliştirip koruyamayan, bunun yerine paternalist devlet anlayışındaki "devlet baba" figürünün kendisi için iyi ve uygun olanı belirleyip, yürürlüğe koymasını yeğleyen toplumun büyük kesimi, içinde bulunulan bu toplumsal kargaşa, ekonomik buhran, siyasal istikrarsızlık durumunun aşılmasına yönelik bir askeri müdahale beklentisi içine girmiştir. Zaten hazırlık içerisinde olan Yüksek Komuta Kademesi 6 Eylül 1980 tarihli "Kudüs Mitingi"nde laik devlet ilkelerine açıkça hakaret edilmesinin ardından 12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı ve MGK Başkanı Kenan Evren'in de dahil olduğu emir-komuta zinciri içerisinde yönetime el koymuş ve 1961 Anayasası tüm bu istikrarsızlıkların ve kargaşa durumunun faili ilan edilerek tepeden inmece bir anlayışla hükümsüz ilan edilmiştir³⁵³.

1980 askeri müdahalesine, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren ağırlık kazanan neo-liberal politikaların ve bu politikaların ihracatçısı olan ABD'nin Türkiye için öngördüğü model açısından da bakılması gerekir³⁵⁴. Türk siyasi tarihinde köklü değişikliklerin nasıl ortaya çıktığı çerçevesinde konu değerlendirilirse şu hususlar göze çarpar: Küresel ölçekte gelişmekte olan bir ülke statüsünde bulunan ve bu bağlamda gelişmiş ülkelere pazar niteliği taşıyan Türkiye'nin, emperyalizmin dayattığı yeni küresel sürece eklemlenmesi ancak ve ancak jakoben karakterli, baskıcı ve otoriter bir rejim aracılığıyla sancısız bir şekilde mümkün olabilecektir. 1971 muhtırası ile ABD'nin talepleri doğrultusunda haşhaş üretiminin yasaklanması ve küresel sermayeyi temsil eden çokuluslu firmaların yeni pazar arayışları çerçevesinde Türkiye'ye girişlerinin hızlanmasının ardından başlayan bu süreç,

³⁵² Ahmad, Demokrasi, ss.346-363.

³⁵³ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.213.

³⁵⁴ Küresel gelişmelerin Türk demokrasi tarihi üzerindeki etkileri üzerine detaylı bilgi için bkz. Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, ss.258-261., Öymen, s.406, Kongar, Demokrasi, s.232,233, Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, ss.337-339.

1973 sonrasında gerek haşhaş üretim yasağını kaldırılması gerekse de Kıbrıs sorunda emperyal bir güç olan ABD ile karşı karşıya gelinmesiyle birlikte sekteye uğramış ve bununla birlikte küresel kapital pazara eklemlenme için küresel sermayenin talep ettiği yasal düzenlemeler, kırılan nitelikli hükümetler sebebiyle yapılamamış ve tüm bunlar toplumdaki gerilimi artırmıştır. En sonunda toplumsal düzeni yeniden tesis etme ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırma maskesi altında yeni bir ekonomik ve siyasi düzen oluşturmak amacıyla 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi yapılmış ve bir anlamda 1980 müdahalesi ve müdahalenin ardından gelen süreçte, daha fazla dışa bağımlı hale gelen Türkiye, küresel sermaye için karlı bir pazar haline de getirilmiştir. Askeri müdahale öncesinde Turgut Özal'ın büyük rolünün olduğu "24 Ocak Kararları" ile piyasa serbestisi kapsamında ithalatın serbestleştirilmesi, sermayeye kar getiren faiz oranlarının artırılması ve yapısal uyum reformları kapsamında TL'nin USD karşısında değerinin düşürülmesi, kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının artırılması çerçevesinde ekonomide kamu kesiminin payının azaltılması gibi yeni kapitalist düzeni yerleştirmeye ve dışa bağımlılığı artırmaya yönelik adımlar atılmışsa da istikrarsız hükümetler dolayısı ile bu neo-liberal dönüşümün ihtiyaç duyduğu regülasyonlar tam anlamıyla tamamlanamamış olup; bu çerçevede de Türk siyasi tarihinin karakteristik niteliği gereği söz konusu dönüşümlerin yapılabilmesi için jakoben karakterli, tepeden inme bir hareket olan askeri müdahale gerekli görülmüştür³⁵⁵. Bir sonraki bölümde 1980 askeri müdahalesi ve bu müdahale sonucu ortaya çıkan ve 6 Kasım 1983'e kadar devam eden Milli Güvenlik Konseyi rejimi değerlendirilirken bu çözümlemeye tekrar dönülecektir.

2.3.4. 1961 Anayasası'nın Demokratik Yapısının Genel Değerlendirilmesi

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından yaşanan geçiş rejimi sürecinde yapılan ve yapılış sürecinde belirli bir siyasi çevrenin tamamen dışlanması nedeniyle demokrasinin ihtiyaç duyduğu çok seslilik ile çelişen, 1961 Anayasası, ironiktir ki Türk demokrasi tarihinin bireyi öne çıkaran en özgürlükçü anayasası olmuştur. Ancak şu da unutulmamalıdır ki anayasada yer alan bu özgürlükçü yapı

³⁵⁵ Çavdar, s.258.

ne yazık ki sivil hareketler tarafından oluşturulamamış, vesayet odaklarının belirlenen devlet ideolojisi doğrultusunda halka verilmiştir.

Bilindiği gibi 1961 Anayasası metni hazırlandıktan sonra referanduma sunulmuş ve referandum sonuçlarının ardından halkın anayasayı kabul etmesi ile yürürlüğe girmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere yapılışında belirli bir siyasal çevrenin dışarıda bırakılmış olması, daha ilk anda, belirli kesimlerin anayasa metnine karşı tutum içerisine girmesine neden olmuş ve anayasa metni üzerinde toplumda oydaşma sağlanamamıştır³⁵⁶. Bu durum söz konusu anayasanın yürürlükte kaldığı 19 yıllık süreçte, kendi özünden uzaklaşmasına hatta 12 Mart 1971 yarı darbesinin ardından, silahlı kuvvetlerin güçlü etkisi altında yapılan 1971 ve 1973 değişiklikleriyle bambaşka bir hale gelmesine neden olmuştur.

Daha önceki dönemlerde yaşanan toplumsal olaylar ve siyasi tikanıklıklardan yola çıkılarak, bunların tekrar yaşanmaması için gerekli tedbirler alınan anayasada demokrasinin olmazsa olmaz niteliği olan yasama, yürütme ve yargı erkleri halk adına bu erkleri kullanacak organlar arasında paylaştırılmış, bu sayede de devlet iktidarı bölüştürülmüş, sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda yumuşak kuvvetler ayrılığı adı verilen sistem benimsenerek bir frenler ve dengeler sistemi oluşturulmuş; ancak bu sistemin vesayet odaklarının oluşturmak istediği ideolojik devlet anlayışı içerisinde temellendirilmesinden dolayı Türk demokrasi tarihinde demokrasi üzerinde yıpratıcı etki yaratacak askeri ve bürokratik vesayetin tohumları da yine bu dönemde atılmıştır³⁵⁷. Bir anlamda 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu süreçte vesayet kurumsallaşmıştır. Cumhuriyet Senatosu'nun elit karakterli yapısı, tabii üyeleri, anayasanın yürürlükte olduğu süreçte MBK'nın yetkilerinin artması, 1971 ve 1973 değişiklikleri sonrası askeri yargının, sivil yargı aleyhine genişletilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Hatta demokratik açıdan anayasanın üstünlüğünü ve bağlayıcılığını ortaya koyması ve temel hakların, iktidar tarafından keyfi bir şekilde sınırlandırılmasının önünde engel olması nedeniyle büyük bir kazanım olarak değerlendirebileceğimiz Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşunda, demokratik özelemlerin yanı sıra vesayet odaklarının belirlediği devlet ideolojisine karşıt ideolojideki siyasal parti iktidarlarının ortaya çıkması durumunda, bu iktidarların etkili

³⁵⁶ Toplumsal sözleşme niteliği taşıyan bir metin %61,7 "evet" oyu ile kabul edilmiştir. Referandum sırasında MBK rejimi devam etmekte olup, iktidardan uzaklaştırılan DP seçmenleri ve taraftarlarını ara rejimin koşulları nedeniyle yeterince örgütlenememelerine rağmen anayasa metnine karşı %38,3 "hayır" oyu çıkması toplumsal oydaşma sağlanmadığını gösterir niteliktedir. Özbudun, Anayasa Hukuku, s.46.

³⁵⁷ Özbudun, Otoriter Rejimler, s.134.

bir şekilde denetim altına alınmak istenmesinin rolünün de bulunması, kurumsallaşan vesayetçi yapı açısından bir diğer etkili örneği oluşturur.

Az önce de değindiğimiz gibi Anayasa Mahkemesi ve yanı sıra yargıda yapılan düzenlemeler bu anayasanın Türk demokrasi tarihi açısından kazanımlarıdır. Bunlara ek olarak, anayasal metin dikkate alındığında çoğunlukçu toplum yapısı yerine çoğulcu toplum yapısının temel alındığı göze çarpmakta olup, bu durum demokrasinin işlerliği açısından son derece olumludur. Modern demokrasiler, katılımın yüksek olduğu ve her kesimin kendisini özgürce ifade edebildiği demokrasilerse, 1961 Anayasası benimsediği bu çoğulcu demokrasi anlayışı ile modern demokrasiler yönünde adımlar atmıştır. Bu uğurda ortaya çıkan milli bakiye sistemi ile mecliste bir çok kesim siyasi temsil imkanı bulmuştur. Bununla beraber anayasanın gerek askeri gerek bürokratik vesayetçi yapıdan aranamaması hatta bu vesayetçi yapılanmanın 1971 sonrasında daha da kurumsallaşması sebebi ile bu adımlar 19 yıllık süreç içerisinde gittikçe soyutlaşmıştır. Bunda tabii ki anayasanın yürürlükte kaldığı süre içerisinde, anayasayı, tam anlamı ile benimsemeyen iktidarların uygulamasının da payı büyük olmuş, hatta bu iktidarlar siyasal başarısızlıkları için 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ve yürütmeyi görece güçsüz kılan, yürütme üzerinde denetim kuran yapısını suçlamışlar, kendi siyasi çıkarları uğruna milli bakiye sistemini de değiştirmişlerdir³⁵⁸.

Anayasanın Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir diğer kazanımı hiç şüphesiz ki oldukça geniş bir perspektif üzerinden "Genel Hükümler", "Kişinin Hak ve Ödevleri", "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" ve "Siyasi Haklar ve Ödevler" olmak üzere 4 başlık altında detaylı bir şekilde düzenlenen temel haklar ve hürriyetlerdir. Böylece kendisinden önceki dönemde teorik olarak anayasa metninde bulunan ama çerçeveleri meclisin belirleyeceği sınırlarla çizilen temel haklar ve hürriyetler, sosyal hakların da eklemlenmesiyle detaylı bir şekilde ele alınmış, dahası güvenceye kavuşturulmuştur.

1961 Anayasası'nın haklar rejimini değerlendirecek olursak, temel hak ve hürriyetler açısından iki ayrı durum söz konusudur: Anayasanın ilk halinde, "Vicdan ve Din Hürriyeti" kenar başlıklı 19. madde dışarıda bırakılırsa, bir hakkın kullanılması açısından "serbestlik" ilkesinin esas, "sınırlama" ilkesinin ise istisna oluşturduğunu söyleyebiliriz. 12 Mart 1971 muhtırasının ardından yapılan değişiklikler ile bu durum tersine dönecek, anayasada sayılan ve demokratik hayatın temel dayanaklarından olan tüm hak ve özgürlükler için "sınırlılık" esas olacak ve bu

³⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. Öymen, ss.396-406.

hak ve özgürlükler, iktidar odakları tarafından çizilen sınırlar dahilinde kullanılabilecektir.

Türk anayasacılık tarihinde anayasa metnine ilk kez dahil olan iktisadi ve sosyal haklar, demokrasi açısından olumlu bir gelişme olmakla birlikte, bu hakların devlete ödevler yükleyen hükümlerinin, anayasanın 41. ve 53. maddeleri çerçevesinde iktidar odaklı olması ve iktidar tarafından savuşturulabilmesi söz konusudur.

Halk egemenliğinin benimsendiği bir anayasal düzende ise katılma haklarının sadece milletvekili seçimleri düzeyinde kalması yetersiz görünmektedir. Tüm bunlara rağmen 1961 Anayasası benimsediği haklar rejimi açısından Türk anayasacılık tarihinin en özgürlükçü anayasası olarak nitelendirilebilir. Ancak bir kez daha ifade edilebilir ki 1961 Anayasası, bireyi öne çıkararak, temel haklar ve özgürlükler alanını genişletirken, bu alana sınırlar belirleyecek vesayetçi yapıyı da kurumsallaştırmış hatta kendinden sonraki döneme de bu yapıyı devretmiştir.

Görüldüğü üzere anayasanın yürürlükte kaldığı 19 yıllık süre içerisinde, anayasanın özünde demokratikleşme yönünde izler olsa da siyasi hayatın sivilleşememesi ikircikli bir durum yaratmıştır. Bu sivilleşememede anayasanın ne kadar özgürlükçü olsa da bir darbenin ardından gerçekleşen ara dönemde hazırlanmasının ve bir kurum olarak ordunun siyasi hayat üzerinde denetimi bırakmak istememesinin (1962-1963 başarısız darbe girişimleri, asker kökenli cumhurbaşkanları, Cumhuriyet Senatosu'nun atanmış ve tabii üyeleri, 12 Mart 1971 muhtırası, ordu güdümünde yapılan 1971-1973 anayasa değişiklikleri, MBK'nın ve askeri yargının yetkilerinin artması) payı büyüktür.

Bu çelişkiye siyasi istikrarsızlıklar sonucu artan ekonomik bunalım da eklenmiş olup, siyasi partilerin bunalımı ve istikrarsızlıkları çözmek yerine birbirlerini ötekileştirerek mevcut durumu derinleştiren tutumları, toplumda yapay bir kutuplaşma doğurmuştur³⁵⁹. Yine siyasi partiler aracılığı ile yanlış ve sığ yorumlanan sağ/sol görüşler sonucunda toplumdaki bu kutuplaşma derinleşmiş, toplumsal kargaşayı da beraberinde getirmiştir. Demokrasinin temel dayanaklarından biri olan toplumsal ve hatta siyasi diyalog/uzlaşma ise ortadan kalkmıştır.

Paternalist devlet anlayışındaki "devlet baba" figürünün kendisi için iyi ve uygun olanı belirleyip, yürürlüğe koymasını yeğleyen toplumun büyük kesimi, içinde bulunulan bu toplumsal kargaşa, ekonomik buhran, siyasal istikrarsızlık durumunun aşılmasına yönelik bir askeri müdahale beklentisi içine girmiş ve sonunda beklenen

³⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. Çavdar, ss.242-258, Ahmad, Demokrasi, ss.352-353, Özdemir, ss.269-278.

olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile bir kez daha demokrasi ve demokrasi yönünde atılan adımların tümü askıya alınmış, 1961 Anayasası'nın yürürlüğü de son bulmuştur.

2.4. 1982 ANAYASASI'NIN HAZIRLIK SÜRECİ

Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere, siyasi gerilimler ve istikrarsızlık 1970'li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren artış göstermiş ve toplumsal gerilimi de artırmıştır. Siyasal söylemler açısından demokrasi dinamiklerinden uzaklaşmış bu da toplumsal kutuplaşmayı artırmış, bu da dönemde şiddet içeren toplumsal olayların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İçerideki bu ekonomik, siyasi ve toplumsal dinamiklerin yanı sıra dışarıdaki gelişmeler de siyasi sistemin tıkanmasında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim 1970'li yıllarda başlayan neo-liberal akım, dünya ekonomik konjonktürünü de etkilemiş ve bu çerçevede dünya iktisadi anlamda hızla küreselleşmeye başlamıştır. Küreselleşmeye yön veren emperyalist devletler ise kendilerine yeni pazar arayışı içerisine girmişler ve akışkan olan sermayenin bulunan yeni pazarlara rahatça girmesini sağlamak amacıyla pazar niteliği taşıyan devletlerin, küresel kapital pazara finansal entegrasyonunu talep etmişler ve bu uğurda, devletlere, bir anlamda entegrasyonun gerektirdiği yasal düzenlemeleri yapmalarını dayatmışlardır. Bunu ise söz konusu devletlere demokrasi kılıfı ile sunmuşlardır ki Türkiye de bundan payını almıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Türk siyasi tarihinde köklü değişiklikler jakoben bir anlayışla yapıldığından dolayı, küreselleşmenin ihtiyaç duyduğu bu yeni sistem de yine böyle bir şekilde, yani ABD'nin de açıkça desteklediği 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ve bu müdahalenin bir ürünü olan 1982 Anayasası ile tesis edilmiştir³⁶⁰.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden farklı olarak, emir komuta zinciri içerisinde yapılmış olup, bu çerçevede 12 Eylül 1980 müdahalesinde ordu, genelkurmay başkanının ve kuvvet komutanlarının yönetiminde, kendi hiyerarşisi içerisinde bir bütün olarak, devlet yönetimine el koymuştur. Yönetime el koyanlar, ara rejim süresince Türkiye'yi bilfiil yönetecek olan "Milli Güvenlik Konseyi" adlı cuntacı oluşum aracılığıyla tüm yetkileri ellerinde toplamışlar, 14 Eylül 1980 itibarıyla da Genelkurmay Başkanı ve aynı zamanda Milli Güvenlik Konseyi'nin de başkanı olan Kenan Evren'i, devlet başkanı ilan etmişlerdir.

³⁶⁰ Çavdar, s.263, Kongar, Demokrasi, s.232, Öymen, s.408.

Söz konusu konseyin 12 Eylül 1980 tarihinde devlet yönetimine el koymasının hemen ardından bütün siyasi faaliyetler yasaklanmış ve bütün siyasi parti liderleri tutuklanmış, ülke çapında sıkıyönetim ilan edilmiş, parlamento feshedilmiş, bütün belediye başkanları ile belediye meclis üyeleri görevden alınmış, Türk Hava Kurumu, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu haricindeki tüm derneklerin faaliyetleri durdurulmuş, birçok kişi tutuklanmış, tutukluların yargılamaları askeri ve özel yetkili mahkemelerde yapılmış olup, tutukluların sorgulamasında ise sistematik bir yöntem olarak işkenceye başvurulmuştur³⁶¹.

Demokrasiden ve demokrasinin dayandığı ve anlamını bulduğu temel ilkelerden olabildiğince uzak olan bir ara rejim sürecinde hazırlanan 1982 Anayasası'nın, tüm Türk anayasacılık tarihinin en vesayetçi anayasası olduğunu ifade etmek, bu noktada yanlış olmayacaktır³⁶². Öyle ki 1982 Anayasası vesayetçi ve otoriter olduğu düzeyde, Türkiye'de demokrasinin önüne engel oluşturmuş, yapıldığı döneme kadar olan mevcut kazanımları da törpülemiştir. Çünkü bu anayasa devletin üstünlüğüne öncelik tanırken, bireylerin haklarını olabildiğince kısıtlayan ve devleti birey karşısında korumaya özen gösteren bir anlayışın; devletin bireyler için değil de bireylerin devlet için var olduğu anlayışının somut ürünüdür ve ne yazık ki geçirdiği bazı değişikliklere rağmen demokrasi ile çelişen bu anayasa halen yürürlüktedir.

Bu bölümde diğer bölümlerden farklı olarak 1982 Anayasası'nın hazırlanış süreci ve esasları üzerinde durulacak, anayasanın uygulanması ve demokratik açıdan değerlendirilmesi, tezimizin dördüncü kısmında yapılacaktır.

2.4.1. Yasakçı ve Otoriter Nitelikli Milli Güvenlik Konseyi Rejimi

Türk demokrasi tarihinde kapanmaz yaralar açmış olan 12 Eylül 1980 askeri darbesi, sabaha karşı saat 4:00 sularında, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren tarafından imzalanmış olan 1 numaralı Milli Güvenlik Konseyi bildirisinin TRT'den anons edilmesi ile hayata geçmiş ve bu bildiri sonrası Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşan Milli

³⁶¹ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.187,188.

³⁶² Yazıcı, s.117, Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.220, Özbudun, Anayasa Hukuku, s.69.

Güvenlik Konseyi güdümündeki ordu emir komuta zinciri içerisinde devlet yönetimine el koymuştur³⁶³.

Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildirisinde askeri müdahale, bildiriye yayınlayanlarca meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede devlet organının işleyemez hale gelmesi, siyasi partiler arasındaki çekişmelerin ülke bütünlüğüne zarar vermesi, vatandaşların can ve mal güvenliğinin tehlikeye girmesi, Atatürkçülük haricindeki diğer tüm ideolojik fikirlerin ve bu ideolojik fikirlerin yayıldığı yüksek öğretim kurumlarının toplumu iç savaşın eşiğine getirmesi ve devletin günden güne yıpranması askeri müdahalenin gerekliliğine ve yerindeliliğine yönelik Milli Güvenlik Konseyi'nin öne sürdüğü sebepler olarak söz konusu bildiride yer almış ve ülke bütünlüğünün korunması, milli birlik ve beraberliğin sağlanması, muhtemel bir iç savaşın ve kardeş kavgasının önlenmesi, devlet otoritesinin ve varlığının yeniden tesis edilmesi ile demokratik düzenin işlemesine mani olan sebeplerin ortadan kaldırılması askeri müdahalenin amacı olarak belirtilmiştir³⁶⁴. Bununla birlikte, söz konusu bildiride parlamento ve hükümetin feshedilmesi ile parlamento üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması, tüm yurt genelinde sıkıyönetim ilan edilmesi, yurt dışına çıkışların yasaklanması ve ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağının getirilmesi gibi ibareler, askeri müdahalenin amaçlarından biri olarak sayılan demokratik düzenin işlemesine mani olan sebeplerin ortadan kaldırılmasıyla açıkça çelişmekte, hatta bu amacın aksine demokrasinin ve demokrasinin dayanağı olan sivil ve siyasal özgürlükleri aşındırarak demokrasiyi daha da yıpratmaktadır. Ayrıca şu da söylenebilir ki bu uygulamalar Milli Güvenlik Konseyi rejiminin ve bu rejim sürecinde yapılacak olan 1982 Anayasası'nın dayandığı temelleri de ortaya koyar niteliktedir: yasaçılık, otoriterizm ve vesayetçilik. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile 1982 Anayasası'nın dayandığı vesayetçi karakter, Türk anayasacılık tarihinde vesayetçi anlayışın doruk noktasını temsil etmektedir. Çünkü 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası'nın yarı sivil, yarı askeri vesayetçi yapısından farklı olarak 12 Eylül 1980 müdahalesi sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası, tamamen askeri iradenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır³⁶⁵.

³⁶³ **Bir Gecede Değişimin Adı: 12 Eylül Darbesi,** 15.07.2014, <https://www.cnnturk.com/2011/yasam/diger/09/12/bir.gecede.degisimin.adi.12.eylul.darbesi/588447.0/index.html>, (05.06..2019).

³⁶⁴ "Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı Bildirisi", **Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildiri ve Kararları**, 19.09.1980, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/b001/mgk_010010010004.pdf, (11.09.2018).

³⁶⁵ Özbudun, Otoriter Rejimler, s.48.

Hatırlanacağı üzere 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin yapıldığı aynı gün yeni anayasa çalışmalarının başlamasının aksine 12 Eylül 1980 müdahalesi sonrası buna öncelik verilmediği görülmektedir. Buradan da emir komuta zinciri altında yapılan 12 Eylül askeri müdahalesinin, müdahaleye meşruiyet sağlamak üzere yayınlanan 1 numaralı bildiride belirtilenin aksine öncelikli olarak demokratik düzeni tesis etmek gibi bir amacının olmadığı anlaşılmaktadır. 1 numaralı bildiri bu açıdan, tüm otoriter rejimlerin demokrasi karşıtı eylemlerini demokrasi kılıfına sokmak için kullandıkları çeşitli araçlar gibi, 12 Eylül rejiminin demokrasi ile bağdaşmayan eylemlerini demokrasi kılıfına sokmaya yönelik bir uygulamadan ötesi değildir³⁶⁶. Nitekim Milli Güvenlik Konseyi'nin ve aynı zamanda devletin başkanı sıfatlarını kendisinde toplayan Kenan Evren'in, 16 Eylül 1980 tarihli basın konferansında, "makul bir süre içerisinde" demokrasi düzenine döneleceği yönündeki ifadesinde geçen makul sürenin, bizzat kendisi ve yine kendisinin başında bulunduğu Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenecek olması da, söz konusu Milli Güvenlik Konseyi rejiminin ve dolayısıyla ordunun, yönetimde uzun süre kalacağına ve belirtildiğinin aksine demokrasinin temel öncelik olmadığına dayanak oluşturmaktadır³⁶⁷. Ayrıca ilgili basın konferansında sadece demokrasiye inananların demokratik özgürlükleri hak edeceği ifadesiyle, özü itibarıyla tüm herkesi kapsamaması gereken demokrasi anlayışı sınırlandırılmış, sol siyaset ve ideoloji ile din temeline dayanan aşırı sağ ideolojinin demokrasiden yararlanamayacağı ortaya konmuş olup; okul ve üniversitelerde geleceğin kuşaklarına Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmiş ve bir anlamda gerçek demokrasiden uzaklaştırılarak sınırlandırılmış olan demokrasi değerlerinin nasıl savunulacağının öğretileceği yönündeki ifadeyle ise, gelecek nesillere benimsetilecek olan demokrasi anlayışının sınırlarının, bizzat askeri müdahaleyi yapan ve bu sebeple aslında demokrasi ile doğrudan çelişen bir yapı olan Milli Güvenlik Konseyi'nce çizileceği açıkça, Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenecek olan resmi ideolojiye bağlı olmayan eğitimcilerin, eğitim kurumlarından temizleneceği ise söz konusu ifadenin alt metninde belirtilmiştir³⁶⁸. Bu konferansta, bizzat Kenan Evren tarafından, siyaset, eğitim, toplumsal yaşam vb. hemen her konuda neler yapılacağı dile getirilirken, dış politika ve 24 Ocak 1980'de ortaya konulan ve "24 Ocak Kararları" adı da verilen neo-liberal iktisat kuramına

³⁶⁶ Öymen, s.408.

³⁶⁷ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.216.

³⁶⁸ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.216.

dayanan ekonomik programın, hiç değiştirilmeden kabul edilerek benimsenmesi ise ilginçtir³⁶⁹.

12 Eylül askeri müdahalesi sonrası öncelik verilen olgu, neo-liberal politikaları yerleştirmek adına, faşizan nitelikli bir baskı rejimi kurulması için tüm yetkilerin askeri vesayet odaklarının elinde toplanması olmuştur. Egemenlik de bu çerçevede millettten alınmış, 5 generalden oluşan Milli Güvenlik Konseyi'nin ve bu generallerin istekleri doğrultusunda günlük işleri yürüten, devletin fiili yönetimini sağlayan yüksek rütbeli subayların eline geçmiştir. İlgili dönemde oldukça geniş yetkilerle donatılan ve konseyin belirlediği politikalar çerçevesinde, demokrasi ilkelerini göz ardı ederek, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan ve bu bağlamda yurttaşlar üzerinde keyfi denilebilecek düzeye varacak baskılar uygulayan sıkıyönetim komutanları da bu yüksek rütbeli subaylar arasındadır.

12 Eylül askeri müdahalesi ile başlayan Milli Güvenlik Konseyi rejiminde, Bakanlar Kurulu görevleri ise emekli amiral Bülent Ulusu başbakanlığında 21 Eylül 1980 tarihinde kurulan ve Milli Güvenlik Konseyi'nce uygun görülen sivillerin bakan olarak atandığı hükümet tarafından, Milli Güvenlik Kurulu güdümünde yürütülmüştür³⁷⁰. Milli Güvenlik Konseyi tarafından uygun görülen ve atanan siviller ise bürokratlardan, profesörlerden ve emekli subaylardan oluşmakta olup, elitist bir yapıdadır. Bu siviller atamalar arasında en çok dikkat çeken atamalar ise 24 Ocak Kararları'nın mimarlarından olan ve IMF ve Dünya Bankası gibi Batılı mali çevreler tarafından yakından tanınan Turgut Özal'ın ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına, Özal'ın yakın arkadaşı ve Merkez Bankası eski başkanı Kaya Erdem'in ise Maliye Bakanlığı'na getirilmesidir³⁷¹. Bu da 12 Eylül askeri müdahalesinin Türkiye'nin küresel kapitalizm için yeni bir pazar haline getirilmesini hedefleyen 24 Ocak Kararları'nın bir türevi ya da bunun sağlayıcısı olduğunu gösterir niteliktedir³⁷². Nitekim Özal, Milli Güvenlik Kurulu tarafından ekonomik programın hazırlanması ve uygulanması konularında tam yetki ile donatılmış ve hemen ardından 24 Ocak Kararları'nda değinilen reformları (serbest piyasa ekonomisine geçişi, yüksek faiz uygulaması, devlet borçlarının ödenmesi için dış finansman arayışı vb.) baskı yönetiminin muhalefete ve çok sesliliğe izin vermeyen yapısından yararlanarak uygulamaya koymuştur.

³⁶⁹ Çavdar, s.264.

³⁷⁰ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.52.

³⁷¹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.217.

³⁷² Çavdar, s.264.

Milli Güvenlik Konseyi, bir yandan ABD tarafından Türkiye için öngörülen ve neo-liberal iktisat kuramına dayanan ekonomik politikanın, muhalif sesler olmadan sorunsuz yürütülmesini sağlamaya çalışırken diğer yandan ise devleti, siyasal ve kurumsal olarak yeniden yapılandırmaya/dönüştürmeye, toplumu da bizzat kendisi tarafından ideal olarak kabul edilen, uygun görülen fikirler çerçevesinde biçimlendirmeye çalışmış bu uğurda baskı uygulamaktan da çekinmemiştir. Diğer bir ifade ile iktisat ve dış politika konularında ABD güdümünde olan Milli Güvenlik Konseyi rejiminin ana hedefi, toplumda yapılan hukuksuz, eşitsiz, adaletsiz uygulamalara karşı çatlak sesler çıkmaması amacıyla devlet sisteminin askeri mantıkla yeniden düzenlenmesi ve sivil toplum unsurlarının bastırılması olmuştur³⁷³.

Sol düşünceye karşı açılan savaş, yapılan haksız tutuklamalar, hukukla bağdaşmayan yargılamalar ve cezalar, dönemin devlet başkanı sıfatını taşıyan Kenan Evren'in "Asmayalım da besleyelim mi?" demeci doğrultusunda gerçekleştirilen idamlar, işkenceler, rejim güçlerince yapılan tüm idari eylem ve işlemlere karşı yargı yolunun kapatılması, asker ve polisin sivillere yönelik orantısız şiddet kullanması, derneklerin kapatılması, üniversitelerin denetim altına alınarak özgür düşünceye zincir vurulması, eski siyasetçilere getirilen konuşma yasağı vb. tüm hukukla ve demokrasi ile bağdaşmayan uygulamalar, faşizan nitelikteki baskı uygulamaları olarak değerlendirilebilecek Milli Güvenlik Konseyi rejimi uygulamalarıdır. Artan toplumsal kargaşanın önlenmesi ve bozulan demokratik düzenin yeniden tesis edilmesi için yapıldığı öne sürülen askeri müdahale, uyguladığı baskılar ve anti-demokratik yöntemler sebebiyle faşist bir yapıya bürünmüş ve bir anlamda devlet terörünü beraberinde getirmiştir.

Rejimin yasama, yürütme ve yargı erkleri açısından niteliğini ortaya koyan 27 Ekim 1980 tarih ve 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun'un 3, 4 ve 5. maddelerine istinaden yasama ve yürütme yetkilerini elinde toplayan Milli Güvenlik Konseyi'nin ve Milli Güvenlik Konseyi tarafından atanan hükümetin, yaptığı ve yapacağı tüm eylem ve işlemler ile bu dönemde çıkarılacak tüm kanunların ve kararnamelerin yürürlüğünün durdurulmasının, iptalinin ve anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği belirtilmiş olup, bu kapsamda Milli Güvenlik Konseyi'nin ve konseyin yetkilendirdiği kişilerin tüm eylem ve işlemleri yargı denetimi dışında bırakılmıştır³⁷⁴. Bu da bir anlamda Milli Güvenlik Konseyi güdümündeki devlet yönetiminin, mutlak güce sahip olduğu anlamına gelmektedir. Kaldı ki aynı Kanun'un

³⁷³ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.189.

³⁷⁴ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.52.

1. maddesinde 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğunun belirtilmesine rağmen, kurucu iktidar yetkileri tanınan Milli Güvenlik Konseyi'nin, mevcut anayasayı herhangi bir sınırlama olmaksızın değiştirme yetkisine sahip olması, yürürlükte aslında bir anayasa olmadığının ve rejimin anti-demokratik faşizan yapısının göstergesi niteliğindedir.

2.4.2. Yeni Anayasa Hazırlık Çalışmaları

Genel nitelikleri yukarıda belirtilen bu baskı rejiminde, 29 Haziran 1981 tarih ve 2845 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun'un çıkarılması, yine Milli Güvenlik Konseyi güdümünde yeni bir anayasanın hazırlanma sürecini başlatmıştır. Söz konusu kanunun 1. ve 2. maddeleri, yeni anayasa taslağının ve bunun halkoyuna sunulmuş kanunun, yeni seçim kanunu ile siyasi partiler kanununun hazırlanması ve Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenecek seçim tarihine kadar yasama faaliyetlerinin yerine getirilmesi amaçlarıyla Kurucu Meclis kurulmasını ön görmüştür. Oluşturulacak Kurucu Meclis iki kanatlı bir yapıya sahip olacak ve bunun bir kanadını Milli Güvenlik Konseyi, diğer kanadını ise Danışma Meclisi adı verilen bir yapı oluşturacaktır. Burada ilginç olan, Kanun'un 3. ve 4. maddelerine istinaden daha önce herhangi bir siyasi partiye katılmamış olma şartını sağlayan 160 üyeden oluşacak Danışma Meclisi'nin 40 üyesinin doğrudan doğruya, 120 üyesinin ise valiliklerin önerisi üzerine dolaylı olarak, Milli Güvenlik Konseyi tarafından atanmış üyelere meydana gelecek olmasıdır. Söz konusu dönemde valiliklerin de Milli Güvenlik Konseyi güdümünde olduğu düşünüldüğünde ortaya çıkacak anayasanın, seçim kanununun ve siyasal partiler kanununun tamamen Milli Güvenlik Konseyi'nin iradesini yansıtabileceği nitelikte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kanunun 25. ve 26. maddelerine istinaden Milli Güvenlik Konseyi'nin, Danışma Meclisi'nden gelen kanun tasarı ve teklifleri ile Danışma Meclisi içerisinde oluşturulan Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ve Genel Kurul tarafından kabul edilen anayasa metnini değiştirerek kabul etme yetkisi de bulunmakta olduğundan, Danışma Meclisi'nin Milli Güvenlik Konseyi için herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamakta, adının da belirttiği üzere bu meclisin görevi danışmanlık işlevinden öteye gidememektedir³⁷⁵. Tüm bu kanun maddelerinden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki; Milli Güvenlik Konseyi, yeni anayasa yapılmasına yönelik çıkardığı Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile kendisini mutlak kurucu iktidar yetkileri ile donatmıştır.

³⁷⁵ Özbudun, Otoriter Rejimler, s.135.

Kanunda öngörüldüğü şekilde oluşturulan Kurucu Meclis 23 Ekim 1981 tarihi itibarıyla faaliyete geçmiş ve kendi içerisinde bir Anayasa Komisyonu kurmak için hazırlıklara başlamıştır. 23 Kasım 1981'de devlete ve topluma bakışı Milli Güvenlik Konseyi'ndekilerden çok da farklı olmayan -ve belki de bu yüzden komisyon başkanlığına getirilen- Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında 15 kişiden oluşan Anayasa Komisyonu yeni anayasa için taslak metin oluşturmak üzere çalışmalarına başlamıştır³⁷⁶. Söz konusu komisyon, metin taslağı hazırlamadan önce, üniversiteler, sendikalar, meslek kuruluşları ve yüksek mahkemeler de dahil olmak üzere çok sayıda kurum ve kuruluştan görüş almış olmasına rağmen, komisyon tarafından hazırlanan anayasa taslağı için bu görüşler belirleyici değil, sadece yol gösterici bir nitelik taşımıştır³⁷⁷. Diğer bir ifade ile anayasa, tamamen bu görüşler doğrultusunda şekillenmemiştir. Zaten Milli Güvenlik Konseyi rejiminin genel yapısı dikkate alındığında, anayasa dahil, hazırlanacak olan herhangi bir kanun taslağının, Milli Güvenlik Konseyi'ni oluşturanların ideallerine aykırı bir şekilde hazırlanması da beklenemez. Ne var ki 1961 Anayasası'na ilk andan itibaren tepkili olan Demokrat Parti çizgisindeki merkez sağ ideoloji temsilcileri ile sermaye çevrelerinin, yürütmenin güçlendirilmesi ve temel hak ve özgürlükler üzerindeki denetim ve sınırlamaların artırılması, yargı faaliyetlerinin daraltılması vb. konulardaki görüşleri, Milli Güvenlik Konseyi'nin devlet otoritesine dayanan ideolojisi ile örtüştüğünden, anayasada kendisine yer edinecektir³⁷⁸. Bu sebeple şunu açıkça söyleyebiliriz ki 1982 Anayasası'nı hazırlayan komisyon, her ne kadar belirli kişi ve kurumlardan görüş almış olsa dahi bu görüşleri Milli Güvenlik Kurulu'nun ideolojisine paralel olarak değerlendirmiştir. Komisyonun, devlet otoritesi ile özgürlükler arasındaki ilişkide tercihlerini otoriteden yana kullananlardan oluşan yapısı sebebiyle, hazırlanan taslak metin de bu doğrultuda meydana gelmiştir³⁷⁹.

Yeni anayasa üzerinde çalışılması, kamuoyunda oluşacak metin konusunda tartışmaların doğmasına sebep olmuş ve toplum bu tartışmalar doğrultusunda politize olmaya başlamıştır. Yapılması gündemde olan anayasa taslağının içeriğine ilişkin kimi eleştiriler karşısında endişeye kapılan hükümet ve Milli Güvenlik Konseyi, bu eleştirileri bastırmak amacıyla, 12 Şubat 1981 tarih ve 65 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararını yayınlarak, feshedilen siyasi partilerin genel başkanları, genel başkan yardımcıları, genel sekreterleri, genel sekreter yardımcıları ve genel yönetim

³⁷⁶ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.190, Gözler, Anayasa Hukuku, s.96,97.

³⁷⁷ Bülent Tanör ve Necip Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2018, s.14

³⁷⁸ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.15.

³⁷⁹ Yazıcı, s.122.

kurulu üyeleri ile dernekler ve tüzel kişiler anayasa tartışmalarından dışlamış, siyasi partilerin sayılan görevler haricindeki üyelerinin görüşlerini açıklayabilmesi de Anayasa Komisyonu'nun talebine ya da Milli Güvenlik Konseyi denetimindeki yükseköğretim kurumlarının veya sıkıyönetim komutanlarının iznine bağlanmıştır³⁸⁰. Kamuoyunda bu düzenlemeye karşı oluşan tepkileri bastırmak ve devlet yönetiminin hala ordunun elinde olduğunu kamuoyuna hatırlatmak adına, Barış Derneği'nin 44 üyesini tutuklamış, eski başbakan Bülent Ecevit'i yapılmakta olan anayasayı eleştirmesi gerekçesiyle tutuklayıp, yargılanmış ve hapse atmıştır³⁸¹. Bunlar yaşanırken Kenan Evren'in, yapılan tüm bu anti-demokratik uygulamaların, demokrasiye geçiş için yapıldığına ve bunun Türkiye için kaçırılmaması gereken bir son fırsat niteliği taşıdığına yönelik beyanı³⁸², demokrasiden aslında ne kadar uzak olunduğuna yönelik bir gösterge mahiyeti taşımakta, yapılmakta olan yeni anayasanın da demokrasi açısından sorgulanabilir nitelikte olacağını göstermektedir.

İşte bu şartlar içerisinde ve bir anlamda kapalı kapılar ardında hazırlanan anayasa taslağı, devlet otoritesini tahkim etmeye dönük, siyasi istikrarı esas alan, devlet sistemi içerisinde yürütme yetkisini güçlendiren, özgürlükleri baskılayan, otoriter, yasakçı ve vesayetçi bir metin olarak 17 Temmuz 1982 itibarıyla komisyon tarafından tamamlanarak Danışma Meclisi'ne ve dolayısıyla Milli Güvenlik Konseyi'ne sunulmuş olmasına rağmen, Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisi'nin kısmi değişikliklerle kabul ettiği bu tasarımı kendi açısından yeterli görmeyecek ve tasarı metnini kendisi ile sermayenin çıkarları doğrultusunda değişikliğe uğratarak anayasaya daha otoriter ve vesayetçi bir nitelik kazandıracaktır³⁸³. Bu bağlamda şu çıkarımı yapmak yanlış olmayacaktır: Danışma Meclisi tarafından belirlenen Anayasa Komisyonu'nun taslak metin üzerinde çalışması ve hazırlanan metnin Danışma Komisyonu tarafından görüşülerek kabul edilmesi bir anlamda göstermelik bir nitelik taşımakta olup, anayasa metninin genel çerçevesi ve içeriği ile anayasal yapıların nasıl işleyeceği, bizzat Milli Güvenlik Konseyi'ni oluşturanlar tarafından önceden kararlaştırılmıştır.

Metin üzerinde görüşmelerin başlaması amacıyla, komisyon tarafından 17 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisi'ne gönderilen metnin ilk hali, bir başkanlık anayasası niteliği taşımakta olup, söz konusu taslak metin General Charles de

³⁸⁰ Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", **Yakınçağ Türkiye Tarihi Cilt 2: 1980-2003**, (Hzl. Sina Akşin), 5. Baskı, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, s.44. (Türkiye Tarihi)

³⁸¹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.220.

³⁸² Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.220.

³⁸³ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.190.

Gaulle Fransası'nda V. Cumhuriyetin ilanının ardından kabul edilen 1958 Anayasası ile büyük benzerlikler barındırmaktadır³⁸⁴. Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini artırarak düzenin devamlılığını temel alan anayasa metninde, cumhurbaşkanı tıkanması halinde parlamentoyu feshedebilmekte, genel seçimlere gidebilmekte, ulusal acil durumun olduğuna kanaat getirirse devleti kararnamelerle yönetebilmekte, yüksek yargıçları atayabilmekte olup, ayrıca doğru olmayan ve uygunsuz haberlerin yayılmasını önlemek gibi ibare bulunduran madde ile basın özgürlüğü askıya alınmakta, sendikacılık faaliyetleri de özel önem atfedilmesi gereken durumlar altına alınarak yasaklanmaktadır³⁸⁵.

Üç ay süren görüşmelerde, uluslararası hukukun egemenlik yetkisini sınırlandırabilmesi, hak kaybı ile ilgili hükümlerin ayıklanması ve din derslerinin zorunlu olması gibi konular anayasa taslak metninde değiştirilen ya da bu metne eklenen olgular olmuştur³⁸⁶. Daha sonra ayrıntılı olarak değinilecek olmakla birlikte, başlı başına "zorunlu din dersleri" olgusunun ve bu olguyla yasa koyucu tarafından ortaya konulan iradenin, anayasa metnine dahil olup genel bağlayıcı nitelik taşıması, otoriter ve anti-demokratik yaklaşımın bir çıktısı olduğunu burada da dile getirmekte yarar vardır.

23 Eylül 1982 tarihinde, Danışma Meclisi kabul ettiği tasarıyı, Milli Güvenlik Konseyi'ne göndermiş, 24 Eylül 1982 tarihinde ise 2707 sayılı Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun'u kabul etmiştir. Söz konusu kanunun 5 ila 12. maddeleri ise halkoylaması gibi en demokratik bir uygulamayı bile anti-demokratik hale getirmiştir. İlgili maddeler uyarınca anayasa tasarısının açıklanması ve savunulması serbest bırakılmışken, eleştirilmesi yasaklanmış ve dönemin baskıcı uygulamalarına karşı tepkisini oy kullanmayarak gösterecek olan yurttaşları engellemek amacıyla, oy kullanmayanların seçme ve seçilme hakları 5 yıl süre ile askıya alınmıştır ki demokratik düzenlerde bu kabul edilebilir bir olgu değildir.

Bu sırada Danışma Meclisi'nden gelen tasarıyı inceleyen ve kapalı kapılar ardında değiştiren, geçici maddeleri ekleyen (bunlardan birisi de anayasa taslağının kabulü ile Kenan Evren'in cumhurbaşkanı olarak kabulünün birleştirilmesidir) Milli Güvenlik Konseyi, 19 Ekim 1982 tarihi itibarıyla tasarıya son halini vererek kabul etmiş ve halkoylaması için kararlaştırılan 7 Kasım 1982 tarihinde halkın oylayacağı ancak tamamen halktan bağımsız olarak ortaya çıkan metin, halka açıklanmıştır.

³⁸⁴ Tanör, Türkiye Tarihi, s.49.

³⁸⁵ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.221.

³⁸⁶ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.18.

Ortaya çıkan metinde demokrasi ile çelişen birçok hükme ek olarak, anayasa metninin geçici 1. maddesi uyarınca cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacak halkoylaması ile birleştirilmesi ve yeni anayasaya "evet" denmesinin, aynı zamanda Milli Güvenlik Konseyi başkanı sıfatını taşıyan Kenan Evren'in cumhurbaşkanı olmasına da "evet" denmesi haline getirilmesi, yönetim sistemi olarak cumhuriyetin benimsendiği bir devlette, cumhurbaşkanının, cumhuriyetle bağdaşmayacak şekilde adaysız ve alternatifsiz bir şekilde seçilmesine yol açacaktır³⁸⁷. Topluma değil de kişiye yönelik bu düzenleme ile Kenan Evren'e 7 yıl süre ile cumhurbaşkanı yolu açılacak, yine kişi ve kişilere yönelik bir düzenleme olan geçici 2. madde uyarınca Milli Güvenlik Konseyi'nin diğer 4 üyesi de bu süre zarfında Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin üyeleri olacaktır³⁸⁸. Anayasa'nın halka tanıtım kampanyası başlamadan hemen Milli Güvenlik Konseyi tarafından çıkartılan 21 Ekim 1982 tarih ve 71 sayılı karar doğrultusunda anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanı sıfatını kullanan Kenan Evren'in anayasayı tanıtmak üzere yapacağı konuşmalar, eleştirilere kapatılmış, bunlara karşı yazılı ve sözlü beyanlar yasaklanmıştır³⁸⁹. Anlaşılabileceği üzere yapılan tüm bu düzenlemeler, demokratik rejim açısından da ileriye götürmeyen, aksine demokrasi ile bağdaşmadığı ölçüde demokratik kazanımları aşındıran bir düzenlemelerdir.

İşte bu şartlar altında 24 Ekim 1982 tarihinde Kenan Evren'in televizyon konuşması ile başlayan tek taraflı anayasa kampanyası 5 Kasım 1982 tarihine kadar devam etmiştir³⁹⁰. Bu muhalefetsiz kampanya döneminde gerek Kenan Evren'in gerek diğer Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin yoğun propagandaları kamuoyunda psikolojik bir baskı oluşturmuş olup, bu baskının yanı sıra anayasanın reddi halinde ne olacağı konusundaki belirsizlik de kamuoyunu ister istemez alternatifsiz ve alternatifsiz olduğu ölçüde de demokrasi ilkeleri ile çelişen bir referanduma sürüklemiştir.

7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halkoylamasına mevcut seçmenlerin %91,27'si katılmış olup, 1982 Anayasası'nın metni %91,37'lik "evet" oyuyla kabul edilmiş ve bunun doğal bir uzantısı olarak anayasanın geçici 1. maddesi uyarınca Kenan Evren de cumhurbaşkanı sıfatını kazanmıştır³⁹¹. Söz konusu

³⁸⁷ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.221., Tanör, Türkiye Tarihi, s.45.

³⁸⁸ Çavdar, s.269.

³⁸⁹ **Resmi Gazete**, Sayı: 17845, 21.10.1982, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17845.pdf>, (11.10.2018).

³⁹⁰ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.191.

³⁹¹ "Yüksek Seçim Kurulu Kararı" **Resmi Gazete**, Sayı: 17874, 20 Kasım 1982, s.11, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17874.pdf>, (11.10.2018).

halkoylamasında kabul oylarının yüksekliği, yeni anayasa üzerinde toplumsal bir uzlaşa olarak ortaya konulan güçlü ve bilinçli bir kolektif iradenin var olmasından değil; askeri otoriter rejimin özgür ve çoğulcu bir kamuoyu oluşmasının önüne set çekmesinden ve kamuoyunu alternatifsiz bırakmasından kaynaklanmaktadır.

1982 Anayasası 9 Kasım 1982 tarihli halkoylaması ile kabul edilmiş olsa da anayasanın geçici 2. maddesi uyarınca Milli Güvenlik Konseyi, kabul edilen anayasaya dayalı siyasi partiler ve seçim kanunu hazırlanıp, bunlara göre yapılacak seçimler sonucunda TBMM Başkanlık Divanı oluşuncaya kadar 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun'a göre üstlendiği tüm yetki ve görevlerini devam ettirecek olduğundan, kabul edilen anayasanın gerçek anlamda yürürlüğe giriş tarihi 6 Aralık 1983'tür diyebiliriz.

Halkoylaması sonuçlarını kesinleşmesi ile cumhurbaşkanlığı görevine başlayan Kenan Evren, 12 Kasım 1982 tarihli açıklamasında, beklenmedik bir gelişme olmaması halinde 1983 Ekim'inde yapılacak seçimler ile sivil siyasete ve demokrasiye döneleceğini ifade etmiştir³⁹². Burada dikkat edilmesi gereken şudur ki sivil siyasete geçilmesi için yerine gelmesi gereken şart, mevcut iktidar odaklarının siyasi ideallerine göre düzenlemeler yapılması ve bu düzenlemelere göre sivil siyasi kurumlar oluşturulması, diğer bir ifadeyle vesayetlin pekiştirilmesidir. Bu bağlamda, siyaseti sivilleştirileceği ve demokrasiyi sağlayacağı öne sürülen 1983 seçimlerine gidilirken mevcut iktidar odaklarının görüşleri çerçevesinde yapılan siyasi partiler kanunu ve seçim kanunu, vesayetçi yapının güçlenmesine araç olmuştur. Hatta ve hatta bu yapının güçlenmesi için doğrudan girişimler de bulunmaktadır. Örneğin Başbakan Bülent Ulusu'ya merkez sağ ideoloji odaklı bir devlet partisi kurması yönünde Milli Güvenlik Konseyi tarafından telkinlerde bulunulmuş, Ulusu ordu içerisindeki birtakım çelişkiler sebebiyle bunu reddetmiştir. Bununla beraber bu girişim Ulusu'nun reddiyle son bulmamış ve 12 Eylül sonrasında kurulan ilk parti (Milliyetçi Demokrasi Partisi), konseyin de isteği ve desteği ile Ulusu yerine Orgeneral Turgut Sunalp tarafından, Milli Güvenlik Konseyi'nin güdümünde hazırlanan 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'na göre 16 Mayıs 1983 tarihinde kurulmuştur³⁹³.

³⁹² Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.222.

³⁹³ Çavdar, s.271,272.

2.4.3. Vesayet Gölgesindeki Seçim Sisteminin Değerlendirilmesi

Sivil rejime dönüş için yapılması planlanan seçimlere yönelik hazırlanan 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, içeriği itibarıyla, demokratik rejim için atılmış bir adım olmaktan öte; demokrasiyi törpülerken, askeri vesayetçi rejimin kendisine has yapısını daha da sivrilterek, otoriter rejimin seçimlere müdahale edebileceği ve seçimleri yönlendirebileceği bir yasa olmuştur³⁹⁴. Ayrıca söz konusu yasanın hemen ardından yayınlanan 24 Nisan 1983 tarihli Milli Güvenlik Konseyi'nin 76 numaralı kararı da seçimlerin yönlendirilmesini pekiştirmiştir. Öyle ki Siyasi Partiler Kanunu'nun 8. maddesi siyasi partilerin en az 30 Türk vatandaşı tarafından kurulabileceğini belirtirken, aynı kanunun geçici 4. maddesi siyasi partilerin kuruluşuna zımni bir zorluk getirmektedir. İlgili maddeye istinaden Milli Güvenlik Konseyi'nin, kurulan partileri, kurucuları ve üyeleri üzerinde araştırma yaparak veto etme yetkisi bulunmaktadır. Bu da şu anlama gelmektedir ki yapılacak seçimlere katılacak parti ideolojileri, Milli Güvenlik Konseyi'nin ideolojisi ile örtüşmediği sürece, bu partiler seçimlere katılamayacak, Milli Güvenlik Konseyi tarafından daha ilk kuruldukları anda yok sayılacaklardır. Partinin kurulmuş sayılması için ise 30 kurucu üyenin Milli Güvenlik Konseyi tarafından uygun bulunması gerekmektedir. 76 sayılı karar uyarınca ise kapatılan partilerin üyelerine eski partilerini ya da kendi düşüncelerini savunma amaçlı beyanlarda bulunamayacakları, Milli Güvenlik Konseyi'ni, cumhurbaşkanını ve sıkıyönetim komutanlarını eleştiremeyecekleri yönünde hüküm getirilmiş olup, siyasetten yasaklı olanlara ise her ne sebeple olursa olsun devletin geleceğine yönelik konularda konuşmaları, yazmaları, fikir beyan etmeleri yasaklanmıştır³⁹⁵.

Demokratik düzene geçiş amacıyla yapılması planlanan seçimlere yönelik düzenlemeler ve çıkarılan kanunlarla, demokrasinin temeli sayılabilecek çok sesliliğin önüne geçilmesi, tek kelime ile ironiktir. Bu ironi Siyasi Partiler Kanunu'nun gerek siyasi partilerin kadın ve gençlik kolları kurmalarına yasak getiren 91. maddesinde, gerekse de 12 Eylül rejimine siyasal alanda tartışmaya kapatan 97. maddesinde karşımıza çıkar³⁹⁶. Burada kanuna dayalı zorlama diyebileceğimiz bir

³⁹⁴ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.23.

³⁹⁵ "Milli Güvenlik Konseyi'nin 76 Numaralı Kararı", **Resmi Gazete**, Sayı: 18027, 24.04.1983, s.28, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18027.pdf>, (14.10.2018).

³⁹⁶ 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 91. Madde: "Siyasi partiler, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremezler, dernek ve vakıf kuramazlar", 97. Madde: "Siyasi partiler, Anayasanın başlangıç kısmında yazılı sebeplerle Türk Silahlı Kuvvetlerinin, milletin çağı ısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 Harekâtına ve Milli Güvenlik Konseyinin karar ve icraatına karşı herhangi bir tutum, beyan ve davranış içinde bulunamazlar." Söz konusu

olgu vardır. Diğer bir ifade ile yasama ve yürütme yetkilerini elinde bulunduran ve 1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesi uyarınca yargı denetiminden muaf olan Kenan Evren ve Milli Güvenlik Konseyi'ni oluşturanlar, "ya bizim belirlediğimiz çerçevede sivil yönetime geçilecek ya da askeri rejim devam edecek" şeklindeki tehditkar anlayış ile kendi düşün dünyalarındaki sivil rejimi topluma dayatmışlardır. Bu çerçevede yeni kurulan partiler, gerek kurucuları gerekse de gösterdikleri milletvekili adayları üzerinden sürekli veto edilmiştir.

Seçimlere katılacak partilerin Milli Güvenlik Konseyi'nden icazet alması için belirlenen son tarih olan 24 Ağustos 1983 itibarıyla, konsey tarafından uygun bulunan üç parti seçimlere katılmaya hak kazanmıştır. Bu üç partiden ilki yukarıda da belirttiğimiz üzere Orgeneral Turgut Sunalp'in bizzat Milli Güvenlik Konseyi'nin telkinleri ile 15 Mayıs 1983 tarihinde kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'dir. Kurucuları arasında emekli askerler, sağ partilerin yasaklı olmayan eski politikacıları ve bürokratlar bulunmakta olan parti, seçime katılma hakkı elde eden ilk parti olmuş, Milli Güvenlik Konseyi tarafından da desteklenmiştir³⁹⁷.

1983 seçimleri için Milli Güvenlik Konseyi'nden onay alan diğer iki partiden ilki, İnönü'nün özel kalem müdürü Necdet Calp başkanlığında kurulan ve ortanın solu olarak lanse edilen, gerçekte ise vesayetçi rejimlerdeki, vesayet odaklarınca belirlenen sınırlar dahilinde kontrollü muhalefet yapan partilerin ötesinde olamayan Halkçı Parti (HP)'dir. Diğerisi ise uyguladığı ekonomik liberalizasyon politikaları sonrasında oluşan bankerler skandalı sonrasında başbakan yardımcılığı görevinden istifa eden Turgut Özal'ın önderliğinde kurulan, milliyetçi-muhafazakar çizgideki Anavatan Partisi'dir (ANAP)³⁹⁸. Her iki parti de 20 Mayıs 1983 tarihi itibarıyla kuruluş beyannamelerini İç İşleri Bakanlığı'na vermişlerdir. Milli Güvenlik Konseyi incelemesinin ardından seçimlere katılmalarına hak kazanmalarına rağmen incelemede her iki partinin de 7 üyesi veto edilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi ilk etapta seçim mücadelesini denetim altında tutmak amacıyla iki partili bir sistem düşünmüştü de ANAP'ın, veto edilmeyerek üçüncü parti olarak seçim yarışına girmesinde, Batılı finans çevrelerinin Özal'a destek vermesinin ve emekli General

maddeler yeni sivil siyasi yaşamın ideolojik çerçevesini çizer niteliktedir. Diğer bir ifade ile sivil siyaset, dönemin otoritesi tarafından belirlenmiş sınırlar içerisinde varlık bulabilir hale getirilmiştir.

³⁹⁷ Çavdar, s.272, Öymen, s.410.

³⁹⁸ **Bankerler Skandalı:** 12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında başbakan yardımcılığına getirilerek, özellikle ekonomi konusunda geniş yetkilerle donatılan Özal'ın uyguladığı ekonomik liberalizasyon politikası sonrasında ortaya çıkan ve yüksek faizlerle serbest faiz politikasını yönlendiren banker adındaki sermayedarların, orta gelir grubunda yer alan sınıfların ellerindeki tasarrufları, yüksek faiz vaadiyle topladıktan sonra iflas açıklayıp, devlet politikası ile toplumu dolandırması olayıdır. Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.223, Çavdar, s.264,265.

Alexander Haig'in, Kenan Evren ile yaptığı görüşmede Batı'nın Özal'a güven duyduğunu şahsen belirtmesinin rolü büyüktür³⁹⁹. Buradan yola çıkarak şunu ifade edebiliriz ki MDP ve HP askeri otorite güdümünde iktidar ve muhalefet partileri olarak kurulmasına izin verildiği ölçüde devlet partisi niteliği taşımakta olan partilerken, kuruluş izni almasında Batı'nın telkinleri olan ANAP diğer iki partiye kıyasla daha sivil karakterlidir.

Siyasi Partiler Kanunu'nun ardından kurulan, Sosyal Demokrasi Partisi, Büyük Türkiye Partisi, Doğru Yol Partisi, Refah Partisi, Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğuş Partisi, Bayrak Partisi, Bizim Parti, Cumhuriyetçi Muhafazakar Parti, Yüce Görev Partisi gibi partiler Milli Güvenlik Konseyi tarafından, gerek feshedilen partilerin devamı niteliğinde olmaları ya da yasaklı siyasetçilerin görüşlerine yakın isimler tarafından kurulmaları gerekçe gösterilerek gerekse de gösterdikleri adaylar üzerinden veto edilmişler, seçimden uzaklaştırılmışlardır. Hatta bu partilerden Büyük Türkiye Partisi, AP'nin devamı niteliğinde olması gerekçe gösterilerek Milli Güvenlik Konseyi'nin 31 Mayıs 1983 tarih ve 79 sayılı kararıyla kapatılmış ve parti kurucuları da tutuklanmış olup, Milli Güvenlik Konseyi tarafından yapılan inceleme sonucunda Huzur Partisi hakkında da laikliğe aykırı bir programı olması sebebiyle Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açılmıştır⁴⁰⁰.

Milli Güvenlik Konseyi seçimler üzerindeki denetimini artırmak amacıyla 10 Haziran 1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nu çıkararak, söz konusu kanunun geçici 3. maddesi uyarınca seçime girmeye hak kazanan partilerin gösterecekleri milletvekili adaylarını veto etme yetkisini de kendisine vermiştir. Ayrıca yine ilgili maddeye istinaden, konseyin herhangi bir adayın vekil listelerinde yer alıp almayacağına yönelik vereceği karar kesin nitelikte olup, bu karara herhangi bir yargı merciinde itiraz edilebilmesi söz konusu değildir. Konseyin milletvekillerine seçilmeleri için icazet vermesi anlamına da gelen bu uygulamaya dayanarak, yapılacak seçimler sonucunda oluşacak meclisin, iktidara hangi parti gelirse gelsin, her şeyden önce Milli Güvenlik Konseyi'nin iradesini yansıtmakta olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Milletvekili Seçim Kanunu'nun 33. maddesiyle ise hala Türk siyasi hayatında yer almakta olan %10'luk seçim barajı uygulaması getirilerek, temsili demokraside adalet ilkesine büyük bir darbe vurulmuştur. Her yönüyle vesayetçi bir anlayışın ürünü olan bu madde ile küçük nitelikli siyasi partilerin gelecekte dahi meclise

³⁹⁹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.223.

⁴⁰⁰ Tanör, Türkiye Tarihi, s.56,58.

temsilci sokmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca yine bu seçim barajından anlaşılmaktadır ki 12 Eylül askeri müdahalesini ve dolayısıyla 1982 Anayasası'nı yapanların demokrasi ideali, demokrasi ile çelişen nitelikler de taşıyan paternalist devlet anlayışına ve devletin üstünlüğüne dayalı olan, azınlıkların kendilerini ifade etmelerinin ve iktidara gelmelerinin önünde engel oluşturan, bu bağlamda da özgürlükleri sınırlarken, güçlü bir yürütme ile yönetimde istikrarı idealleştiren vesayetçi/çoğunlukçu demokrasi diyebileceğimiz bir demokrasi modelini temel alır. Askeri otoriter rejimin karakteristik özellikleri de düşünüldüğünde, bu modelin kuramsal çerçevesini ise, çalışmamızın ilk bölümünde detaylandırdığımız düşük yoğunluklu demokrasi kuramı ile seçkin demokrasi kuramı oluşturur.

2.4.4. Baskı Rejiminde Yapılan Seçimler

24 Ağustos 1983 itibarıyla seçime katılacak partilerin kesinleşmesinin ardından, sıra seçime katılacak partilerin gösterdiği milletvekili adaylarının incelenmesine gelmiştir. Milli Güvenlik Konseyi tarafından yapılacak olan bu keyfi uygulama, demokrasinin hiçbir ilkesi ile bağdaşmamakla birlikte, etik bir sorunu da beraberinde getirmiştir⁴⁰¹. Bu sorun aday listesinde olup da kişisel hırslarına ve menfaatlerine öncelik veren "sözüm ona" milletvekili adaylarının birbirlerini ihbar ederek milletvekili olma şanslarını artırmaları olayıdır.

İşte bu şartlar altında partiler tarafından belirlenen milletvekili aday listelerinde yer alan 1683 adaydan 672'si Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmiş, hatta ve hatta YSK'nın 4 Ekim 1983 tarihli Resmi Gazete'de yayınladığı, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılması kararlaştırılan milletvekili seçimleri için kesin aday listesine istinden seçime katılmasına onay verilen üç parti, konsey tarafından veto edilen adaylar dolayısıyla seçmenlerin karşısına eksik aday listeleri ile çıkmışlardır⁴⁰².

Aday listelerinin kesinleşmesinin ardından başlayan seçim kampanyalarında yukarıda da belirttiğimiz üzere devlet partisi niteliği taşıyan MDP ve HP seçim çevrelerinden büyük ilgi görmemişlerdir. "Önce devlet, sonra demokrasi ve daha sonra parti" diyen MDP lideri Sunalp, seçmenlerin büyük çoğunluğunun askeri otoriteden bunaldığının ve sivil yönetime özlem duyduğunun farkında olmaması, HP lideri Calp ise mevcut iktidar odakları ile yakın bir ilişki içerisinde olması dolayısıyla

⁴⁰¹ Tanör, Türkiye Tarihi, s.59.

⁴⁰² Tanör ve Yüzbaşı, s.28.

seçim kampanyalarında seçmenlerden büyük ilgi görememişlerdir⁴⁰³. Yine yukarıda da belirttiğimiz üzere diğer iki partiye oranla daha sivil karakterli olan ANAP ve en kısa sürede sivil yönetime geçilmesini vurgulayan Özal seçmenden daha büyük ilgi görmüştür. Bunun farkında olan Özal, seçim kampanyasında, partisi ANAP'ın hem liberal, hem milliyetçi, hem dinci hem de sosyal demokrat olmak üzere her kesime hitap ettiğini dile getirerek kitleleri etkilemeye ve seçmenin ilgisini partisinin üzerine çekmeye çalışmış ve gerek seçmenlerin sivil yönetime geçiş için başka alternatiflerinin olmaması gerekse de siyasal bilincin çok gelişmemiş olmasından dolayı başarılı olmuştur⁴⁰⁴.

Özal'ın kamuoyunda uyandırdığı bu ilgi başta Kenan Evren olmak üzere askeri rejimi rahatsız etmiştir. Hatta cumhurbaşkanı olan ve sırf bu sıfatı taşıdığından dolayı tarafsız olması gereken Evren, Özal ve ANAP'a açıkça cephe alarak, seçimden bir gün önce yaptığı konuşmasında, seçmenleri "bunlara" oy vermemeye davet etmiştir⁴⁰⁵.

6 Kasım 1983 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerine %92,27 oranında katılım gerçekleşmiş olup, ANAP kullanılan oyların %45,15'ini alarak seçimden birinci parti olarak çıkmış ve mecliste 221 koltuk elde etmiş, HP %30,46 oy alarak seçimden ikinci parti olarak çıkmış ve mecliste 117 koltuk elde etmiş, askeri rejim tarafından desteklenen MDP ise %23,27 oy alarak seçimden sonuncu parti olarak çıkmış ve mecliste 71 koltuk elde etmiştir⁴⁰⁶. Seçim sonuçları, her şeyin yanı sıra toplumun askeri otoriter rejimden ne kadar bunaldığının da göstergesi niteliğindedir.

Seçimlerin ardından 6 Aralık 1983'te TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşmasını takiben 1982 Anayasası tam anlamı ile yürürlüğe girmiş, Milli Güvenlik Konseyi ile konsey güdümündeki Danışma Meclisi'nin hukuki varlıkları son bulmuştur⁴⁰⁷.

2.4.5. Milli Güvenlik Konseyi Rejiminde Araçsallaşan Demokrasi

Burada son olarak şuna dikkat çekilmesi gerekmektedir ki anayasal rejimin dayanakları niteliğinde olan Yargıtay Kanunu, Hakimler ve Savcılar Kanunu, Siyasi

⁴⁰³ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.224.

⁴⁰⁴ Özal'ın seçim propagandasında bahsettiği dört eğilimin aynı siyasi çatı altında birleştirilmesini oksimoron olarak değerlendirmek mümkündür. Siyasal farkındalığı yüksek bir seçmen kitlesi bu dört eğilim içerisinde yer alan ideolojik kavramların kimi yönlerden birbirleriyle çeliştiklerinin, hatta ve hatta zıtlıklar taşıdıklarının ve bu bağlamda da ayrı siyasi partiler tarafından temsil edilmesi gerektiğinin farkındadır.

⁴⁰⁵ Tanör, Türkiye Tarihi, s.61.

⁴⁰⁶ "Yüksek Seçim Kurulu Kararı", **Resmi Gazete**, Sayı: 18221, 14.11.1983, s.13, http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18221_1.pdf, (15.10.2018).

⁴⁰⁷ Gözler, Anayasa Hukuku, s.97.

Partiler Kanunu, Sendikalar Kanunu, Milletvekili Seçim Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, Dernekler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu, Kamulaştırma Kanunu, TRT Kanunu, Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun vb. devlet rejimini doğrudan etkileyecek kanunlar ile Sıkıyönetim Kanunu ve çeşitli kanunlarda yapılan ve yine rejimi etkileme potansiyeli bulunan değişiklikler, 12 Eylül 1980 ile 6 Aralık 1983 tarihleri arasında Milli Güvenlik Konseyi ve onun güdümündeki Danışma Meclisi tarafından, katı vesayeti kurumsallaştırma ve kalıcılaştırma amacına yönelik yapılmışlardır⁴⁰⁸. Üstüne üstlük 1982 Anayasası'na yine Milli Güvenlik Konseyi tarafından eklenen geçici 15. madde ile Milli Güvenlik Konseyi ve Konsey güdümündeki Danışma Meclisi'ne yargı bağıışıklıkları getirilmiş, 1980-1983 dönemi arasında bu iki mercii tarafından yapılan kanunların, alınan kararların, çıkarılan KHK'ların anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği hükme bağlanmış, deyim yerindeyse hukuk da demokrasi de ayaklar altına alınmıştır. Vesayetçi rejimin kökleşmesini sağlayacak olan tüm bu düzenlemeler demokratik değerlerin sadece sözde önemsendiğini gösterir niteliktedir. Diğer bir ifadeyle demokrasi amacından saptırılarak araçsallaştırılmıştır.

2.5. 1982 ANAYASASI

1961 Anayasası'nın, görece özgürlükçü olan ve yasama/yürütme kuvvetleri arasındaki ilişkide yaşamayı güçlendiren rejimine bir tepki niteliğinde olan 1982 Anayasası, biçimsel anlamda kendisinden önceki 1961 Anayasası gibi kazuistik bir anayasadır⁴⁰⁹. 1982 Anayasası, olası durumları düzenlemek ve siyasal ve sosyal sorunları çözebilmek amacıyla 1961 Anayasası'ndan daha uzun ve daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. 1982 Anayasası, hükümet sistemine ve devletin örgütlenmesine getirdiği değişikliklere rağmen, ideolojik çerçevesi ve vesayetçi yaklaşımı bakımından tepki gösterdiği 1961 Anayasası'nın devamı niteliğindedir⁴¹⁰. Bu çerçevede, 1982 Anayasası, demokratik anlamda öncülünün ötesine geçememekte, hatta ve hatta yurttaşların özgürlüğü hazmedemedikleri görüşüne dayanarak iktidarın sınırlandırılması yerine özgürlüklerin sınırlandırılmasını ve

⁴⁰⁸ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.26.

⁴⁰⁹ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.59.

⁴¹⁰ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.191, Özbudun, Otoriter Rejimler, s.134,135.

yurttaşların devlet için var olduğu anlayışını katı bir şekilde benimsemesi bakımından öncülünden geri kalmaktadır⁴¹¹.

Türk anayasacılık tarihinin en kapsamlı ve en uzun anayasası olan 1982 Anayasası, bir "Başlangıç" bölümü ve ardından devlet işleyişinin genel çerçevesinin ortaya konduğu "Genel Esaslar", kişi hakları ile sosyal, ekonomik ve siyasi hakların düzenlendiği "Temel Haklar ve Ödevler", yasama, yürütme ve yargı erklerinin düzenlendiği "Cumhuriyetin Temel Organları", serbest piyasa koşullarına güvence niteliğinde olan "Mali ve Ekonomik Hükümler", devrim kanunlarının korunmasını hükme bağlayan "Çeşitli Hükümler", Milli Güvenlik Konseyi tarafından yazılan ve vesayeti pekiştiren "Geçici Hükümler" ile anayasa değişikliğinin usulünü ortaya koyan "Son Hükümler" olmak üzere toplam 7 kısım, 177 madde ve 16 geçici maddeden oluşmakta olup, yukarıda da belirttiğimiz üzere son derece ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır⁴¹².

Burada şunu belirtmekte yarar vardır ki genel ilkelerle yetinmeyerek ayrıntılara inen ve bu bağlamda da yoruma kapalı bir nitelik de taşıyan kazuistik anayasalar, değişen şartların gerisinde kalabilir, toplumda beliren yeni sosyal ihtiyaçlara cevap veremeyebilir ve nitelikleri gereği katı olan kazuistik anayasalar, kolayca değiştirilemeyeceği için çeşitli siyasal ve toplumsal çatışmaları, hatta ve hatta kutuplaşmaları beraberinde getirebilir⁴¹³. 1982 Anayasası'nı hem doğrudan, hem de güdümündeki Danışma Meclisi içerisinde çıkarılan Anayasa Komisyonu aracılığıyla dolaylı olarak hazırlayan Milli Güvenlik Konseyi'nin, uzun ömürlü bir çerçeve anayasa oluşturmak yerine, kazuistik metodu benimseyerek her şeyi uzun ve detaylı bir şekilde anayasa metnine dahil etmesi, tepki gösterilen ve 12 Eylül askeri müdahalesi öncesinde yaşanan toplumsal travmadan sorumlu tutulan 1961 Anayasası'ndan dahi ders çıkartılmadığının, dahası hedeflenenin de bu olmadığının, aksine serbest piyasa ekonomisinin rahat bir şekilde işlemesi için vesayet odaklarını değiştirmek ve güçlendirmek olduğunun göstergesidir. Nitekim aşağıda da göreceğimiz üzere 1961 Anayasası, birçok açıdan 1982 Anayasası'na göre daha demokratik ve demokratik olduğu ölçüde de daha özgürlükçüdür.

⁴¹¹ Murat Sevinç, "Anayasanın Başlangıç İlkeleri", **Demokratik Anayasa Görüşler ve Öneriler**, (Hzl. Ece Göztepe, Aykut Çelebi), Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s.75.

⁴¹² Anayasa metninin ilk halinde 16 geçici madde bulunmakta olup, 1982 Anayasası'nın yürürlükte olduğu süre içerisinde yapılan anayasa değişiklikleri ile bu 16 geçici maddenin 2'si mülga edilmiş ve yeni maddeler eklenmiştir. Çalışmamızın yapıldığı 2018 yılı itibarıyla anayasa metninde 2'si mülga edilmiş toplam 21 geçici madde bulunmaktadır.

⁴¹³ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.60.

2.5.1. Başlangıç Metni ve Başlangıç Metnindeki Vesayetçi İzler

Tıpkı öncülü 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, 1982 Anayasası da dayandığı temel görüş ve ilkeleri "Başlangıç" bölümünde dile getirmiştir. Başlangıç metninin ilk hali, 12 Eylül askeri müdahalesini "Kutsal Türk Devleti"nin (daha sonra "Yüce Türk Devleti" olarak değiştirilmiştir) saldırıya uğraması dolayısıyla milletin silahlı kuvvetlere yapmış olduğu bir çağrıya dayandırarak askeri müdahaleyi meşru kılma hedefi taşımaktadır. Bu çerçevede devlet kutsallaştırılmış ve bir anlamda güçsüz düşen devletini kurtarmak için orduyu göreve çağırarak halk ikincil plana itilerek, pasifize edilmiştir. Oluşmalarında halkın dolaylı olarak dahi rolünün bulunmamasına rağmen Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi, başlangıç metnine istinaden milletin meşru temsilcisi ilan edilmiştir. Hatırlanacağı üzere 1961 Anayasası'nın Başlangıç bölümünde, kökleri John Locke'un sözleşme kuramına dayanan, toplumların meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme ve devrim hakkından söz edilmekteydi. Buradan çıkan sonuç ise 1961 Anayasası'nın Başlangıç bölümünde söz edilen direnme hakkı, 1982 Anayasası'nın Başlangıç bölümünde yerini milletçe verilen vekaletle bırakmıřtır⁴¹⁴. Diğer bir ifade ile 1982 Anayasası'nı ortaya çıkararak vesayetçi irade, güçlü bir devlet için, vesayet odaklarınca sınırları çizilmiş iktidara karşı direnilmemesi ve devlet otoritesine boyun eğilmesi gerektiği alt metnini anayasanın Başlangıç kısmında bu şekilde vermektedir. Her ne kadar 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı kanunla başlangıç metnindeki 12 Eylül askeri müdahalesini meşrulaştıran ve halka ikincil bir statü yükleyen bu ibareler çıkarılmışsa da bu anlayış, genel olarak anayasanın ruhuna işlemiştir.

Başlangıç metninde yer alan ve anayasanın ruhuna işleyen bir diğer görüş ise devletin bölünmez bütünlüğünün, Atatürk milliyetçiliğinin ve Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin kişi özgürlüklerinin üzerinde sayılması ve en temel siyasi değer olarak kabul edilmesidir. Zaten 1961 Anayasası'nın başlangıç bölümünde evrensel insan hakları ile evrensel hukuk ilkeleri çerçevesinde daha geniş ve birey odaklı olarak yorumlanan özgürlüklerin; 1982 Anayasası'nın başlangıç bölümünde, sadece anayasada yer alan hak ve hürriyetler olarak kapsamının daraltılmış olması ve yurttaşların bu hak ve hürriyetlerden anayasanın izin verdiği ölçüde yararlanabileceği ifadesiyle hak ve hürriyetlerin kullanımının daha anayasanın başında sınırlandırılmış olması da kişi özgürlüklerinin geri plana itildiğini ve önemli olanın devlet otoritesi ve devlet otoritesini baz alan resmi ideoloji olduğunu ortaya

⁴¹⁴ Sevinç, s.78., Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.30.

koyar niteliktedir. En temel siyasi değerlerin içinde olan devletin bölünmezliği katı merkeziyetçiliği ve homojen toplum anlayışı çerçevesinde çoğunlukçu bir anlayışı beraberinde getirmekte, adem-i merkeziyetçiliği ve çoğulculuğu üstü kapalı dışlamaktadır. Birleştirici ideoloji olarak sunulan Atatürk milliyetçiliği ise Sağ-Kemalist perspektiften yorumlanan Atatürkçülüğün yurttaşlık esasına dayanan ve yurttaşın milli kültüre ve devlete sadakatle yükümlendirildiği bir milliyetçilik anlayışdır ve bu anlayış Mustafa Kemal Atatürk'ün kabul ettiği çağdaşlaşma yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde, tüm çağdaş milletlere paralel ve onlarla uyum içerisinde yürümekle beraber Türk toplumunun özel karakterini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumak anlamına gelen milliyetçilik anlayışından son derece farklıdır⁴¹⁵. 1982 Anayasası'nda belirtilen Atatürk milliyetçiliği anlayışında vurgu yine görüldüğü üzere devlet otoritesinedir. Anayasada bu açıkça dile getirilmek yerine Atatürk milliyetçiliği adı altında örtülü bir şekilde dile getirilmiştir. Böyle diyoruz; çünkü temel siyasi değer olarak kabul edilen ve ne oldukları vesayet odaklarınca belirlenen "Türklüğün tarihi ve manevi değerleri", bu Atatürk milliyetçiliğine eklenerek Atatürkçüleştirilmiştir⁴¹⁶. Belirli bir dini ve hatta daha ötesinde mezhebi Atatürk milliyetçiliğine eklemleyen bu görüş, bunun bir uzanımı olan ve vesayet odakları tarafından muhafazakar pencereden yorumlanarak devletçi bir modernleşme projesi olarak niteleyebileceğimiz Türk-İslam sentezi, anayasanın başlangıç metnine ve ruhuna girmiştir⁴¹⁷. Başlangıç metninin ilk haline istinaden "hiçbir düşünce ve mülahazanın" bu temel dayanaklar karşısında koruma göremeyeceği de açıkça vurgulanmıştır⁴¹⁸.

Kısaca 1982 Anayasası'nın Başlangıç metnine bakarak, anayasanın devletçi, otoriter, milliyetçi, homojen bir toplum arzuladığı ölçüde; katılımcılığı törpüleyen, vesayet odaklarınca kabul edilen resmi ideolojiyi kurumsallaştırmaya çalışan ve bu ölçüde bireyselliği, insan haklarını ve özgürlüğü kısıtlayan bir anlayışa dayandığını söyleyebiliriz.

⁴¹⁵ Tanıl Bora, **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.169, Mustafa Kemal Atatürk, **Medeni Bilgiler (Uygurlik Bilgileri)**, 10. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2018, s.29,30.

⁴¹⁶ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.194.

⁴¹⁷ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.32,33.

⁴¹⁸ 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla başlangıç metninin ilk halinde yer alan "Hiçbir düşünce ve mülahazanın" ibaresi, "Hiçbir faaliyetin" şeklinde değiştirilmiştir.

2.5.2. Anayasal Düzenin Dayandığı Genel Esaslar

Anayasanın "Genel Esaslar" başlıklı birinci kısmında devletin şekli, cumhuriyetin ve devletin nitelikleri ile dayanakları, devletin bütünlüğü, resmî dili, bayrağı, milli marşı, başkenti ile bu konudaki hükümlerin değiştirilemez hükümler statüsünde olduğu, devletin temel amaç ve görevleri, egemenliğin dayanağı, yasama, yürütme ve yargı yetkisinin hangi organlar tarafından kullanılacağı, kanun önünde eşitlik ilkesi ve anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü hükme bağlanmıştır.

1982 Anayasası'nın 1961 Anayasası ile birebir aynı olan "Devletin Şekli" kenar başlıklı ilk maddesiyle, 1961 Anayasası ile arasındaki temel görüş farklılıklarını ortaya koyan "Cumhuriyetin Nitelikleri" kenar başlıklı 2. maddesi, 1982 Anayasası'nda devlet şekli olarak cumhuriyetin benimsendiğini ve benimsenen bu cumhuriyetin belirli niteliklere sahip olduğunu ortaya koyar niteliktedir. 1982 Anayasası'nın 2. maddesi uyarınca, "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir". Hatırlanacağı üzere 1961 Anayasası'nın 2. maddesinde insan hakları devletin dayanağı olarak kabul edilmiş ve hükme bağlanmıştı. Diğer bir ifade ile insan hakları ve insan haklarının gözetilmesi devletin temel varoluş nedenlerinden birisi olarak görülmüştür. 1982 Anayasası'nın ilgili maddesi uyarınca ise 1961 Anayasası'nda devletin bir dayanağı olan "insan hakları", dayanak olmaktan, dolayısı ile devletin varlık nedeni olmaktan çıkmakta ve saygı duyulan bir olguya dönüştürülerek ikincil bir nitelik kazanmaktadır. Nitekim insan haklarına dayanan devlet, insanı ve evrensel insan haklarını temel değer kabul ederek, kendi varoluş nedenini bu hakların korunması ve gerçekleştirilmesi amacına dayandıran devlet anlamı taşıırken; insan haklarına saygı gösteren devlet ise varoluşunu başka amaçlara dayandıran, önceliği başka ideallere veren devlet anlamı taşır⁴¹⁹. 1982 Anayasa'sının başlangıç bölümünde devletin birey karşısında üstünlüğü, kutsallığı, bunu benimseten resmi ideoloji, katı merkezîyetçi sistem ile homojen toplum anlayışı temel siyasi değerler olarak kabul edilmekte olup, evrensel insan hakları olgusunun ve buradan türeyen kimi hak ve özgürlüklerin, anayasanın kendisi için kabul ettiği bu temel değerlerle çeliştiği yadsınamaz. 1982 Anayasası bu çelişme noktasında, insan haklarına toplum huzuru ile milli dayanışma ve adaleti sağlama çerçevesinde saygı

⁴¹⁹ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 11. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s.127.

duymaktadır⁴²⁰. Somutlaştıracak olursak; nasıl ki bizler belli başlı düşüncelerimizi geliştirirken, bazı düşünürlerin fikirlerini, eserlerini, söylemlerini temel alıp, kendi düşüncemizi ona dayandırarak geliştiriyor ve karşıt düşünceleri eleştirsek ve belki de kabul etmesek dahi o düşüncelere de saygı duyuyor, hatta kendi düşüncelerimizi geliştirmek için kullanıyorsak, 1982 Anayasası da otoriter bir devlet anlayışını benimseyen ve devleti kutsallaştıran bir irade tarafından hazırlanması sebebiyle, çok da hoşuna gitmeyen ancak bazen elini kolunu bağlayabilen "insan hakları" olgusunu yok saymamakta, belirli gereksinimler sebebiyle saygı duymaktadır. Aşağıda temel hak ve özgürlüklere yönelik yapılan düzenlemeler ele alınırken bu konuya tekrar değinilecektir.

2. maddenin devamında anayasanın temel dayanağı olduğu ifade edilen başlangıç ilkelerinin kapsamını ise 12 Eylül müdahalesinin meşruluğu, Atatürk inkılap ve ilkelerine bağlılık, Türklüğün tarihi ve manevi değerleri, Türk milli menfaatleri, Atatürk milliyetçiliği, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma azmi, Atatürk medeniyetçiliği, hürriyetçi demokrasi, millet egemenliği, anayasanın ve hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, devletin bölünmezliği ve laiklik oluşturur. Temel dayanak olduğu ileri sürülen bu ilkelerde demokrasi ve özgürlüklerin ayrı ayrı vurgulanması yerine hürriyetçi demokrasi şeklinde vurgulanması dikkat çekicidir. Burada hürriyetçi demokrasi ifadesi, demokrasi ve özgürlüklerin anayasada gösterilenle sınırlandırıldığını, evrensel ilkelerin ikincil plana itildiğini ortaya koyar niteliktedir. Nitekim başlangıç metninin ilk halinde 10. paragrafta yer alan "sözüne ve ruhuna bu yönde saygı ve mutlak sadakatle yorumlanıp uygulanmak üzere" ibaresi ve 6. paragrafta yer alan üstünlüğün evrensel ilkelerde ya da hukukta değil de anayasada ve bu anayasaya uygun çıkarılacak kanunlarda olduğunu belirten ibare demokrasi ve özgürlükler rejiminin anayasada öngörülenle sınırlı olacağına gösterge niteliğindedir⁴²¹.

Türklüğün tarihi ve manevi değerleri, Türk milli menfaatleri ve Atatürk medeniyetçiliği kavramları ise pozitif hukuk açısından muğlak kavramlar niteliğinde

⁴²⁰ Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961 ve 1982**, 3. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1994, s.131, (İki Anayasa), Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.197, Soysal, s.127. İnsan haklarına dayalı devlet ile insan haklarına saygılı devlet arasında anlatım farkı ötesinde temel bir anlam ve yaklaşım farkı olmadığını savunan görüşler için ayrıca bkz. Özbudun, Anayasa Hukuku, s.107-108, Gözler, Anayasa Hukuku, s.121.

1982 Anayasası'nın, 2. maddesinin devamında, devletin dayandığı temel, başlangıçta belirtilen temel ilkeler şeklinde özel olarak vurgulandığından ve insan hakları bu vurguya ("...insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan..." şeklinde) dahil edilebilecekken, edilmediğinden dolayı bu satırların yazarı, tıpkı Tanör, Soysal ve Erdoğan gibi, "insan haklarına saygılı devlet" ile "insan haklarına dayalı devlet" arasında ciddi bir yaklaşım farkının olduğunu kabul etmektedir.

⁴²¹ Tanör, İki Anayasa, s.132.

olup, bu kavramların iktidar odakları tarafından tutucu, otoriter ve keyfi yorumlamalara açık olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır⁴²².

2.5.2.1. Laik Devlet İlkesi

1982 Anayasası'nda devlet, laiklik ilkesini hem dayanak olarak görmüş hem de kendisini laik devlet olarak nitelemiştir. Hepimizin bildiği üzere laikliğin anlamı gereğince devlet, herhangi bir dini ve/veya mezhebi resmi hale getirip benimseyemez. Resmi dinin olmaması da yurttaşların inanç özgürlüğünün teminatı niteliğindedir. Çünkü bir dinin ya da mezhebin resmileştirilmesi, devletçe özümsemesi, yurttaşlar arasında eşitliği bozucu nitelik taşır. Diğer bir ifade ile resmi dinin olduğu ve resmi din sebebiyle toplumda meydana gelmesi muhtemel eşitsizlikleri giderici düzenlemelerin yapılmadığı bir devlette, kabul edilen resmi dini benimseyen yurttaşlar, resmi dini benimsemeyen diğer yurttaşlardan ayrıcalıklı olurlar. Bu durum ise hem demokrasi ile hem de insan hakları ile çelişir.

Laik devletin bir diğer özelliği inanç özgürlüğünü koşulsuz kabul etmesidir. İnanç özgürlüğü gereğince tüm yurttaşlar herhangi bir dine inanmak ya da inanmamak konusunda serbesttir ve kimseye inancından ötürü kamu otoriteleri tarafından baskı uygulanamaz. İnanç özgürlüğünün bir türevi olan ibadet özgürlüğü ve dini eğitim özgürlüğü uyarınca ise laik devlet, herhangi bir dine inanan yurttaşlarının, kamu otoritelerince bir ayrımcılığa ve baskıya maruz kalmadan, benimsedikleri inançlara yönelik ibadetlerini özgür bir şekilde yerine getirmelerine ve yurttaşların inançları ile ilgili eğitim ve öğretimlerini özgür bir biçimde gerçekleştirmelerine güvence oluşturur. Tüm bunlar yurttaşlar arasındaki eşitlik prensibinin zedelenmemesinin teminatı niteliğindedir.

1982 Anayasası'nda laikliğin anayasanın temel dayanak noktalarından biri olarak görülmesine ve devletin de laik devlet olarak nitelemesine rağmen, kimi yönlerden laik devletin gerekleri ile çelişen düzenlemeler bulunmaktadır⁴²³. Laikliğin klasik formülünü devletle, dinin organik anlamda ayrılığı oluşturmaya rağmen, tıpkı 1961 Anayasası'nda olduğu gibi 1982 Anayasası'nda da yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı da bu çelişki noktalarından birisidir. 1982 Anayasası'nın 136. maddesi çerçevesinde anayasal bir kurum olarak düzenlenen ve hangi inanıştan olduğu fark etmeksizin tüm yurttaşlardan alınan vergilerle oluşan devlet bütçesinden son yıllarda

⁴²² Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.92,93

⁴²³ Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan, ss.214-220.

hatırı sayılır miktarda pay alan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tüm ülke sınırları dahilindeki faaliyetleri Sünni İslam doktrini çerçevesinde gerçekleşmektedir⁴²⁴. Çünkü Sünni İslam yukarıda da değinildiği üzere "Türklüğün tarihi ve manevi değerleri" altında bu değerleri belirleyen vesayet odaklarınca Atatürkçüleştirilerek resmi ideolojiye eklemlenmiştir. Dahası 1982 Anayasası, resmi ideoloji içerisinde Türk-İslam sentezi olarak ortaya çıkan görüş çerçevesinde yeniden yorumladığı Sünniliği açıkça resmi din olarak kabul etmese de ulusal bütünleşmeye katkı yapan bir olgu olarak anayasada üstü kapalı bir şekilde tanımlamış ve Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığı ile devlet denetimi altına almıştır. Burada dikkat edilmesi gereken konu şudur ki Sünnilik dahi vesayet odakları tarafından yeniden yorumlanarak orijinal anlamından farklılaştırılmış bir şekilde vesayet odaklarının arzuladığı doğrultuda siyasi yapı içerisine çekilmiştir ki bu başlı başına laik devlet anlayışı ile çelişmektedir.

1982 Anayasası'nın "Din ve Vicdan Hürriyeti" kenar başlıklı 24. maddesinde ilk ve orta öğretim kurumlarında din eğitimi zorunlu hale getirilmiş ve bunun devletin denetim ve gözetiminde olduğu açıkça belirtilmiştir. Burada din ve vicdan hürriyeti açısından sorun teşkil eden husus okullardaki din eğitim/öğretim müfredatının devlet tarafından belirlenmesi ve eğitimsel içeriğin objektif, eleştirel ve çoğulcu olmamasıdır⁴²⁵. Hepimizin de bildiği üzere okullarda verilen din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde sadece İslam'ın Sünni yorumu, eleştirilere kapalı olarak anlatılmakta, diğer dinler ve inanışlar ile İslam'ın diğer mezhepleri dışlanmaktadır. Türkiye'de yaşayan ve Alevi inancına sahip olan azımsanmayacak sayıdaki yurttaşın dini inançlarına devlet eliyle sınır getirilmektedir. Herhangi bir dini inanca sahip olmayanlara ise İslam'ın Sünnilik yorumu dayatılmaktadır. Buradan da şu sonuç çıkmaktadır; 1982 Anayasası'nın laik devleti, bütün dini inanışlara eşit mesafede olması ve inanç özgürlüğüne teminat oluşturması gerekirken, bunun aksine belirli bir dinsel inancı paylaşmayan yurttaşlarını mağdur edebilmektedir. Kısaca 1982 Anayasası'nın 2. maddesinde devletin laik bir devlet olduğu vurgulanmasına rağmen, devlet denetimindeki zorunlu din dersleri ve bu derslerin belirli bir dinin, belirli bir mezhebine yönelik olmasına ve diğer inanç sistemlerini dışarıda bırakmasına paralel olarak kapsayıcı olmaması, anayasal bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Sünni doktrin çerçevesinde faaliyet göstermesi, belirli

⁴²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi: 2015 yılında 5,7 Milyar TL, 2016 yılında 6,5 Milyar TL, 2017 yılında 6,9 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir.(BUMKO'nun sitesinden alınmıştır), <http://www.bumko.gov.tr/TR,7227/odenek-a-gelir-b-ve-finansman-f-cetvelleri.html>, (30.10.2018).

⁴²⁵ Mustafa Erdoğan, **Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018 (Demokrasi), s.187. Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.110.

bir dinsel inancı paylaşmayan yurttaşların siyasi konjonktüre göre dönem dönem mağdur edilebilmesi laik devletle açıkça çelişen hükümlerdir⁴²⁶. Bu durum da demokratik düzenin temel dayanaklarından biri olan yurttaşlar arasındaki eşitlik ilkesinin ihmal edilmesine ve bu sebeple demokratik sistemin işlemesinde çeşitli sakıncalara yol açabilmektedir.

2.5.2.2. Demokratik Devlet İlkesi

1982 Anayasası'nın 2. maddesi devlet niteliklerini sayarken Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik bir devlet olduğunu vurgulamaktadır. Burada sorulması demokratik devlet ilkesi ile ne kastedildiği önem taşımaktadır. Demokratik devlet ilkesi ile kastedilen; iktidarın millet egemenliğine dayanması ve çok partili bir sistemde, serbest, periyodik, yargı denetimine bağlı seçimlerle başa gelmesi ve yine seçimlerle değiştirilmesidir. Yurttaşlara tanınan oy hakkı ile devlet güçleri olan yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin anayasaya uygun bir şekilde kullanılması da yine demokratik devlet ilkesine dahil edilmiştir. Bu anlamda anayasa, kendi belirlemiş olduğu çerçevede demokratiktir. Böyle diyoruz; çünkü demokratik devlet anlayışından demokrasi kültürünü dışlayarak, bir anlamda demokratik devlet olgusunu çok partili ve süreli seçimlere indirgemıştır. Hatta bu anlayış, 1982 Anayasası'nın temel dayanağı olarak kabul edilen başlangıç metninde yer alan "Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkılamayacağı" ibare ve -daha sonra temel hakların sınırlandırılması rejimine değinirken üzerinde ayrıca duracağımız- 13. maddedeki "demokratik toplum düzeni" olarak ifade edilen, ancak muğlak bırakılarak tam olarak ne kastedildiği anlaşılamayan ve buna aykırı olarak demokratik devletin temeli sayılması gereken temel hak ve özgürlükler üzerinde sınırlama yapılamayacağı yönündeki hükmüyle birleşince, demokratik devlet anlayışının sınırını da anayasanın ve dolayısıyla resmi ideolojinin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır⁴²⁷. Çünkü demokratik toplum düzeni gibi muğlak bir ifade, iktidar odakları tarafından manipüle edilmeye her daim açıktır⁴²⁸.

⁴²⁶ Örneğin 28 Şubat Sürecinde Sünni dindarlar mağdur edilmekteyken günümüzde ise Aleviler ve diğer bazı dini-kültürel topluluklarla, herhangi bir dine bağlı olmayanlar mağdur edilmektedir. Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.216.

⁴²⁷ Fatih Demirci, "1982 Anayasası'nda Demokratik Devlet İlkesi: Kavramsal ve Yapısal Bir Analiz Denemesi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2008, s.648, Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.94.

⁴²⁸ Bir örnek vermek gerekirse, demokrasi kültürünün yerleşmediği bir demokratik devlette, bugün kişinin ateist olduğunu söylemesi inanç ve düşünce özgürlüğü dahilinde kabul görür iken, aynı söylem

1982 Anayasası açıkça militan (mücadeleci) demokrasi anlayışını benimseyen ve bu bağlamda da düşünce özgürlüğü ile siyasi örgütlenmeler çerçevesinde örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayarak anti-demokratik bir eğilim göstermiştir⁴²⁹. Oysa ki İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 9., 11. ve 17. maddelerinin birlikte yorumlanmasından çıkacak sonuç çerçevesinde, özgürlüğü ve demokrasiyi yok etme amacı taşıyan haller hariç, düşünce özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü demokratik devlet niteliği taşıyan bir devletin güvencesi altında olmalıdır. Ancak çalışmamızın üçüncü kısmında detaylandıracağımız üzere 1982 Anayasası'na dayanan uygulamalarda düşünce ve örgütlenme özgürlüklerine aşırı sınırlar getirilmiş ve demokratik devlet ilkesinden bu bağlamda ödün verilmiştir⁴³⁰.

Demokratik devlet anlayışından ödün verilen bir diğer konu ise seçilmişlik-atanmışlık konusudur. 1982 Anayasası'nda sivil karakterli olmasına rağmen, yurttaşlar tarafından seçilmek yerine, cumhurbaşkanı tarafından atanarak devlet yetkisi ile donatılan organların, Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne dönüşen Milli Güvenlik Konseyi'nin ve dolayısıyla silahlı kuvvetlerin anayasal sistem içerisinde ağırlıkları artmıştır ki bu vesayetçi bir yapının varlığını da gösterir bir olgudur⁴³¹. Günümüzde Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin herhangi bir hükmü kalmasa da 16 Nisan 2017 tarihli anayasa değişikliğine ilişkin referandum ile kabul edilen partili cumhurbaşkanlığı sistemi, yürütmeyi aşırı güçlendirerek, yürütme fonksiyonu içerisindeki atanmış organlara (örneğin bakanlara) demokratik sistemle bağdaşmayacak ayrıcalıklar tanınmasına neden olmaktadır. Yurttaşların toplumsal konularda nihai karar alma yetkilerini devrettikleri temsilcilerin, atanmışlardan daha ayrıcalıksız konumda olması; demokratik devleti, belli başlı niteliklere sahip seçimlere indirgeyerek saf temsili demokrasiyi benimseyen bir yapılanmada dahi demokratiklik paradoksunu

yarın bir kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlama iktidar tarafından demokratik toplum düzeninin gereklerine eklenilebilir, diğer bir ifadeyle demokratik toplum düzeninin bir gereği haline getirilebilir. Oysa demokrasi kültürünün bir uzanımı olan demokratik toplum düzeni, özünde, özgürlük amacını yok etme amacı taşıyan belirli haller dışında, düşünce ve inanç özgürlüğüne getirilen sınırlamaların yapılamamasını gerektirir.

⁴²⁹ Militan Demokrasi: Demokrasiyi ve demokratik düzeni tehdit eden durumlara karşı hukuki ve cezai önlemlerin alındığı demokrasi. Buradan önemli olan demokratik düzenin işlemesine, sekteye uğramamasına yönelik yapılan düzenlemelerdir. Ancak demokratik düzen kavramı, içi iktidar odakları tarafından doldurulmaya müsait bir kavramdır. Demokratik sistemde vesayetçi izler taşıyan bir devlette, militan demokrasi anlayışı, gerçek demokratik düzeni tehdit eden durumlara karşı hukuki ve cezai önlemler almak yerine, vesayet odaklarının belirlediği ve resmi ideoloji ile kalıplaştırdığı demokratik düzeni tehdit eden durumlara karşı hukuki ve cezai önlemler almaya dönüşebilir. İşte bu noktada militan demokrasi, anti-demokratik birçok uygulamayı beraberinde getirir. Detaylı bilgi için bkz. Gözler, Cilt I, s.643,644.

⁴³⁰ İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi 9, 11 ve 17. maddeler için bkz. **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi**, s.11,12,14, <http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf>, (31.10.2018).

⁴³¹ Demirci, s.652.

beraberinde getirir. Çünkü kabul edilen basit demokrasi anlayışı ile mevcut uygulama arasında çelişkiler bulunur. Çalışmamızın bir sonraki bölümünde bu çelişkili durumlara ayrıca değinilecektir.

2.5.2.3. Sosyal Devlet İlkesi

Anayasa'nın 2. maddesi uyarınca sosyal devlet ilkesi, devlet niteliklerinden bir diğeri olarak benimsenmiştir. Hatta sosyal devlet ilkesi, anayasanın "devletin temel araç ve görevleri" kenar başlıklı 5. maddesi uyarınca devlet niteliği olmasının yanı sıra devletin asli görevlerinden birisi olarak da kabul edilmiştir; ne var ki yine aynı 5. madde uyarınca sosyal devlet niteliği aşındırılır⁴³². 5. maddede yer alan "...sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak" ibaresi, devletin sosyal devlete yönelik yapması gereken eylem ve işlemleri yapmaması ve/veya yapamaması halinde, devlete sorumluluktan kaçış için bir açık kapı bırakmaktadır. 1961 Anayasası'nın 10. maddesi "...sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar" ibaresiyle devlete doğrudan sorumluluk yüklemektedir ve bu sayede devletin sosyal devlet niteliği daha belirgindir. Sosyal devlet anlayışının devlete yüklediği sorumluluklardan, devleti kurtaran bir diğeri açık kapı ise anayasanın 65. maddesidir. Tıpkı 1961 Anayasası'nın 53. maddesinde olduğu gibi 1982 Anayasası'nın 65. maddesi uyarınca da devlet, sosyal ve ekonomik alanlardaki görevlerini mali kaynaklarının yeterli olduğu ölçüde yerine getirebilir⁴³³.

⁴³² 1982 Anayasası, 5. Madde: " Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır."

⁴³³ Burada devletçi bir bakış yerine, birey ve toplum odaklı bir çözümleme yapılması yerinde olacaktır: Yurttaşlar mali kaynakları gözetilmeksizin aynı vergi oranlarından devlete vergi adı altında gelir aktarmaktadır ve devlet sosyal ve ekonomik sorumluluklarını bu gelirler aracılığıyla yerine getirir. İki vergi kalemine dayanan basit bir örnekle; Türkiye'de gelir vergisine tabi kazançlara uygulanan stopaj vergisi ve bir dolaylı vergi olan katma değer vergisi (KDV) yurttaşların mali durumlarına bakılmaksızın, hepsine eşit yansıtılmaktadır. Devlet gibi bir organın, sosyal ve ekonomik alandaki yükümlülüklerinin sınırı mali kaynakları ise, toplumu oluşturan bireylerin de sorumlulukları çerçevesinde devlete aktarabilecekleri vergi, edindikleri mali kaynaklarla sınırlı ya da orantılı olmalıdır. Kaldı ki sosyal devletin gereklerinden biri olan vergilemede adalet ilkesi de bunu gerektirir. Ancak ne var ki devlet aygıtında bu teoride dahi tartışılmaz. Yurttaşların vergi sorumluluğu için böyle bir sınır yoksa, diğeri bir ifade ile herkese uygulanan genel bir vergi varsa ve ödemeyen otorite tarafından cezalandırılıyorsa,

1982 Anayasası'nda sosyal devlet anlayışı benimsenmiş olmasına rağmen sosyal ve ekonomik haklar ve özgürlükler, özellikle emekçi kesime yönelik sosyal haklar baz alındığında, daha dar tutulmuştur. Aşağıda 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükler rejimine değinirken de belirteceğimiz üzere sendikal faaliyetler ve grev hakkı sosyal devlet ilkeleri ile bağdaşmayacak şekilde sınırlandırılmış ve toplumsal bir sınıfın sesini duyurmasının anayasal olarak önüne geçilmiştir. Bir yanda böyle bir uygulama varken, diğer yanda anayasanın 167. maddesi uyarınca devlete para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının ve dış ticaretin sağlıklı ve düzenli işlemesine yönelik düzenlemeleri yerine getirme görevi yüklenmesi akıllara anayasada yer alan sosyal devlet anlayışının küresel kapital piyasa şartlarının gerektirdiği bir sosyal devlet anlayışıyla sınırlı mı olduğu sorusu gelmektedir. Çünkü sosyal ve ekonomik anlamda sermaye sınıfının ihtiyaçlarına yönelik düzenlemeleri yapmakla yükümlendirilen devlet, emekçi sınıfın sendikal haklarını ve çalışma hak ve özgürlüklerini dar yoruma tabi tutmuştur.

2.5.2.4. Hukuk Devleti İlkesi

2. madde son olarak hukuk devletin temel devlet niteliği olarak benimsendiğini belirtmiştir. En genel anlamı ile hukuk devleti, devletin kendisinden dahi önce gelen ve devletten üstün normatif esaslarla kayıtlayan ve devleti insan hakları, adalet, meşruluk gibi evrensel ilkelerle temellendirip, sınırlama amacını taşır⁴³⁴. 1982 Anayasası ise daha önce de ifade ettiğimiz üzere anayasada yer alan kurallar çerçevesinde bir hukuk ve demokrasi düzeninden bahsetmektedir. Bu çerçevede anayasada hukuk devleti ibaresi ile kastedilenin, kanunlar ve bu kanunlardan oluşan mevzuat olduğu, evrensel hukuk değerleri olmadığı açıktır. Nitekim anayasanın ilk halinde hukuk devletinin bir gereği olan yargı denetiminin dahi cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ve Yüksek Askeri Şura kararlarına yargısal denetim yapılamaması (125/2. Madde) gibi istisnaları bulunmaktadır⁴³⁵. Ayrıca yine anayasanın ilk metninde Devlet Denetleme Kurulu'nun yapısı gereği bağımsız olması gereken yargı organı ile silahlı kuvvetleri denetleyememesi ile Milli Güvenlik Konseyi'nde bulunanlara ve Milli Güvenlik Konseyi rejiminde kabul edilen hukuki işlemlere yönelik yargı bağıışıklıklarının olması

devletin de üzerine düşen sorumlulukları, mali kaynaklarını bahane etmeden her şekilde yerine getirmesi gerekir.

⁴³⁴ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.227.

⁴³⁵ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.117.

hukuk devleti anlayışının içselleştirilmemiş olduğunu gösterir niteliktedir. Anayasal metnin bu ilk halindeki yargı bağımsızlıkları hukuk devleti anlayışı ile açıkça çelişmekte olup, vesayetçi yapının korunmasına hizmet eder nitelikteki uygulamalardır.

1982 Anayasası'nın 4. maddesi cumhuriyeti, cumhuriyetin ve devletin niteliklerini ortaya koyan ilk 3 maddeyi anayasa değişikliklerine kapatmıştır. 1982 Anayasası'nda hiçbir şekilde değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek hükümlerin kapsamının 1961 Anayasası'na göre genişletilmesi ve anayasanın "Son Hükümler" başlıklı yedinci kısımda yer alan 175. madde, 1982 Anayasası'nın 1961 Anayasası'ndan daha katı nitelikli bir anayasa olduğunu ortaya koyar. Öyle ki 1982 Anayasası'nda sadece değiştirilemez hüküm sayısı genişletilmemiş, anayasanın 175. maddesi uyarınca anayasa değişikliği sürecine "onay" safhası eklenmiş ve bu safhaya göre cumhurbaşkanı, kendisine gelen ve onaylamadığı anayasa değişikliğini halkoyuna sunma yetkisine sahip kılınmıştır⁴³⁶.

2.5.3. Anayasanın Yetki Haritası: Yasama, Yürütme ve Yargı Erklerinin Konumu

1961 Anayasası'nın "egemenlik" kenar başlıklı 4. maddesi, 1982 Anayasası'nın 6. maddesinde aynı şekilde yer almıştır. Bu bağlamda egemenlik yetkisi, tıpkı 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, anayasal organlar tarafından paylaşılmıştır.

2.5.3.1. Yasama

1982 Anayasası'nda yapılan önemli değişikliklerden biri, anayasanın "yasama yetkisi" kenar başlıklı 7. maddesinde devredilemez nitelikli egemenlik yetkilerinden birisi olarak ifade edilen yasama fonksiyonunu millet adına kullanmakla yetkilendirilen TBMM'nin, yapısının değiştirilmesidir. 1961 Anayasası ile Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki kanatlı bir yapı haline gelen TBMM, 1982 Anayasası ile 1961 öncesindeki tek meclisli sisteme dönmüş, kanunların yapılmasını güçleştirdiği ölçüde yasama sürecini uzattığı ve bu sebeple de sistemde

⁴³⁶ Gözler, Anayasa Hukuku, s.99, Özbudun, Anayasa Hukuku, s.61.

tıkanıklığa yol açtığı düşünölen Cumhuriyet Senatosu kaldırılmıştır⁴³⁷. Devlet ideolojisinin korumak ve kollamak açısından seçilmiş ve atanmış elitlerden oluşan bir emniyet supabı olduğu ölçüde bir vesayet makamı niteliğı taşıyan ve yasama sürecinde tıkanıklıklara sebep olabilen Cumhuriyet Senatosu'nun kaldırılması, demokratik açıdan olumlu bir gelişme gibi görünmekteyse de yasama yetkisinin öz niteliğine ilişkin bazı fonksiyonlarla da güçlendirilmiş ve geniş ayrıcalıklarla donatılmış 1982 Anayasası'nın yürütme yetkisi düşünöldüğünde, asıl amacın, demokratikliğin ya da demokrasinin gelişimi olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1982 Anayasası'nın getirdiğı sistemde, vesayet organları güçlendirilen yürütme içerisinde yer almaktadır.

1982 Anayasası sadece meclis yapısını değıştirmemiş, bunun yanı sıra milletvekili sayısını dört yüze indirip (75. madde), seçimlerin beş yılda bir yapılmasını ancak meclisin bu süre dolmadan da erken seçimlere gidebileceğini (77. madde) hükme bağlamış ve bu çerçevede yasama fonksiyonunun işleyişini köklü bir şekilde değıştirmiştir⁴³⁸. Anayasa metninin ilk halinin 116. maddesinde hükümetin ve başbakanın güvensizlik oyuyla düşürölmesi ve seçimlerden sonra 45 gün süre ile bakanlar kurulunun kurulamaması durumlarında cumhurbaşkanının da meclisi feshederek genel seçimlere gidebileceğı yönünde hüküm bulunmaktadır. Ayrıca 1982 Anayasası'nı hazırlayan iradenin sivil siyasete ve sivil siyaseti yönetecek olan politikacılara duyduğu güvensizlik, anayasanın 95. maddesinde kendisini göstermiştir. Öyle ki 1961 Anayasası'nda siyasi partilerin mecliste grup kurabilmeleri için gerekli olan 10 milletvekili şartı, 1982 Anayasası'nın 95. maddesi ile 20 milletvekiline çıkarılmış olup, yine anayasayı hazırlayan iradenin görüşleri doğrultusunda hazırlanan Milletvekili Seçim Kanunu'nun 33. maddesi uyarınca %10'a çekilen seçim barajı uygulamasıyla, küçük partiler, deyim yerindeyse, anayasal olarak politik alandan dışarı itilmiştir. Burada anayasayı ortaya koyan iradenin amacı, meclisin hükümeti ya da diğeri bir ifade ile yasamanın yürütmeyi denetim yollarından olan genel görüşme, meclis araştırması ve gensoru isteminin siyasi parti gruplarınca yapılabilmesi kapsamında mecliste temsil imkanı bulan

⁴³⁷ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.66, Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.226., Gözler, Anyasa Hukuku, s.265., Tunca Özgüşi, "Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 21, Sayı: 2, İstanbul, 2011, s.319.

⁴³⁸ Anayasa metninin ilk halindeki 75. madde ile TBMM'nin genel oyla seçilen dört yüz milletvekilinden oluştuğı hükme bağlanmış olmasına rağmen, söz konusu madde artan nüfusla birlikte sık sık değışmiştir: 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı kanun ile dört yüz olan milletvekili sayısı dört yüz elliye, 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı kanun ile beş yüz elliye, 16 Nisan 2017 tarihli anayasa değışikliğine ilişkin referandumun kabulü ile ise toplam milletvekili sayısı altı yüze yükseltilmiştir. Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.226,227.

küçük siyasi parti temsilcilerinin, hem meclise girmelerinin hem de meclise girmeleri halinde grup kurmalarının önüne geçmek ve hükümet üzerindeki denetim yetkisini kırmaktır⁴³⁹.

Demokratik temsilde adalet ilkesi göz ardı edilerek yapılan tüm bu düzenlemelerdeki asıl amacın yönetimde istikrarı sağlamak olduğu açıktır. Yasama fonksiyonunu düzenleyen anayasa hükümlerinin dahi güçlü bir yürütme için tasarlanmış olması dikkat çekmekte olup akıllara şu retorik soruyu getirmektedir: Yasama, yürütme ve yargı gibi en temel devlet fonksiyonlarının düzenlenmesinde dahi yürütmeye ayrıcalık tanıyan bir anayasal sistem, demokratik rejimin ve yönetim anlayışının gereklerini nasıl tam olarak karşılayabilir?

2.5.3.2. Yürütme

1982 Anayasası'nın en büyük yeniliği devlet otoritesini sağlamak amacıyla, yukarıda da birçok kez belirttiğimiz üzere, yürütme fonksiyonunu olabildiğince güçlendirmesidir. 1982 Anayasası'nda, 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı değişiklikle 1961 Anayasası'na eklenen ve çözümden çok sorun oluşturduğunu düşündüğümüz yürütmeye verilen düzenleme yetkisi, çok daha kapsamlı hale getirilmiştir. O kadar ki aslında yasama yetkisinin bir ilkesi olan aslilık, diğer bir ifade ile yasama organının herhangi bir konuyu doğrudan doğruya anayasal kurallara bağlı olarak düzenleyebilme yetkisi 1982 Anayasası'nda, 16 Nisan 2017 değişikliğinin ardından, açık bir şekilde yürütmeye de tanınmıştır⁴⁴⁰. Dahası bu anayasa değişikliğinin öncesinde dahi yürütmeye Özelleştirme İdaresi ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu gibi meclis denetiminin dışında bütçe dışı fonlar oluşturma yetkisi tanınmıştır.

Yürütme organının anayasadan kaynaklanan ve kullanılması için yasama organı tarafından yapılan herhangi bir kanuna ya da yetkilendirmeye ihtiyaç duymadan yapabileceği yasama benzeri işlemler olması, aslen ikincil nitelikte olan yürütme fonksiyonuna aslilık ilkesini yüklemekte ve yürütmeyi, yasama yetkilerine ortak etmektedir. Oysa ki yürütme organı, **secundum legem** niteliği gereği doğrudan doğruya hukuki işlemler yapamamalı, belirli bir kanun çerçevesinde ve bu

⁴³⁹ 16 Nisan 2017 tarih ve 6771 sayılı kanun ile yapılan anayasa değişikliği uyarınca TBMM'nin bilgi edinme ve denetleme yetkisini kullanabileceği yollar meclis araştırması, genel görüşme, meclis soruşturması ve yazılı sorudan ibaret olup gensoru kaldırılmış meclis araştırmasının ise kapsamı değiştirilmiştir.

⁴⁴⁰ Gökhan Dönmez, "Türk Anayasaları Ekseninde Türkiye'de Temsil Olgusu", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 17, Ankara, 2014, s.258,259.

kanuna dayanarak işlemleri yerine getirmelidir⁴⁴¹. Kuvvetler ayrılığı prensibinin gereği de budur. 1982 Anayasası'nın son haline göre halk oylaması yoluyla seçilen partili cumhurbaşkanı⁴⁴² tarafından çıkarılacak, cumhurbaşkanlığı kararnameleri, yargı denetiminden de bağımsız olan olağanüstü hal ve sıkıyönetim kararnameleri ve hatta cumhurbaşkanının ilan edeceği olağanüstü hal ve sıkıyönetim halleri ile her ne kadar kendisini de feshetme anlamı taşısa da cumhurbaşkanının meclisi feshederek seçimlerin yenilenmesine karar verme yetkisinin bulunması, yürütmenin, yasama fonksiyonuna ait olan asli düzenleme yetkisini kullanmasından kaynaklanmakta olduğu ölçüde kuvvetler ayrılığı sistemini ve dolayısıyla da demokratik düzeni aşındırmaktadır. 1982 Anayasası'nın 2017 değişikliğinden sonraki haline göre kuvvetler ayrılığı sistemini aşındıran bir diğer husus ise Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek yargı kurumları niteliğindeki anayasal organların kimi üyelerinin, anayasanın 146., 154. ve 155. maddelerinde belirtildiği şekilde doğrudan ya da dolaylı olarak cumhurbaşkanınca atanmasıdır⁴⁴³. Bu düzenlemelere ek olarak cumhurbaşkanının atadığı 3 üyenin yanı sıra yine cumhurbaşkanı tarafından atanan Adalet Bakanı'nın Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun başkanı olarak görev yapması da yargı organlarını yürütmeye bağlı kurumlar haline getirecek düzenlemeler arasındadır. Güçlü yürütme anlayışı

⁴⁴¹ Gözler, Anayasa Hukuku, s.367, Özbudun, Anayasa Hukuku, s.207.

⁴⁴² **Halk Tarafından Seçilen Partili Cumhurbaşkanı ve Partili Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi:** 2017 tarihli bu düzenleme yapılarına değin cumhurbaşkanlığı makamının partiler üstü tarafsız bir konum olarak kabul edilmesi sebebiyle, 2007 değişikliği öncesinde meclis tarafından seçilen ve 2007 değişikliği sonrasında halk tarafından cumhurbaşkanı seçilen adaylar, cumhurbaşkanlığı görevini partilerinden istifa ederek yerine getiriyorlardı. Bu sistemin ardından ise cumhurbaşkanı seçilen adayın partisi ile ilişkisi kesilmemekte olup, cumhurbaşkanının, cumhurbaşkanlığı görevini, parti programları çerçevesinde yürütmesine imkan tanınmaktadır.

Özellikle demokrasi kültürünün gelişmediği ve yeterince pekişmediği toplumlarda, yürütme yetkisini kullanan cumhurbaşkanının, bir partiye mensup olması durumunda, nepotizm ilişkilerinin çok yoğun hali olan ve politik anlamda kendi seçmenlerine kamusal alanda daha ayrıcalıklı davranmak anlamı taşıyan klientalist iktidar ilişkilerinin idarenin işleyişine ve sivil hayata çok büyük etkilerinin olacağı ön görülebilir niteliktedir. Toplumsal eşitlik olgusunu derinden sarsacak bu durum ise elbette ki demokratik değerler ile bağdaşmamaktadır.

⁴⁴³ Anayasanın 146. maddesine istinaden cumhurbaşkanı 15 üyeli Anayasa Mahkemesi'nin 12 üyesini atamaktadır. Bunlardan 8'ini anayasada belirtildiği şekilde Yargıtay, Danıştay ve Yükseköğretim Kurulu'nun kendisine sunacağı adaylar arasından dolaylı olarak, 4'ünü ise belli özellikleri sağlayan kişiler arasından doğrudan atamaktadır.

Anayasanın 154. maddesine istinaden, cumhurbaşkanı, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Cumhuriyet Başsavcı Vekilini, Yargıtay Genel Kurulu'nun seçimle belirleyip kendisine sunduğu beş isim arasından atamaktadır.

Anayasanın 155. maddesine istinaden ise Danıştay üyelerinin dörtte biri bizzat cumhurbaşkanı tarafından belirli niteliklere sahip adaylar arasından seçilmekle birlikte, Danıştay üyelerinin dörtte üçünü belirleyen, 13 üyeli Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun başkanı sıfatını taşıyan Adalet Bakanı ile kurulun 3 üyesinin de yine cumhurbaşkanı tarafından belirlendiği düşünülürse; cumhurbaşkanının, idarenin eylem ve işlemlerinin denetimini yapan ve bunlardan doğan hukuksuzlukların giderilmesi için yurttaşların başvurabileceği tek yargı merci olan Danıştay'ın üyelerinin tamamının belirlenmesinde büyük etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun gerek hukuk devleti ile gerekse de demokrasi ile bağdaşmadığı yadsınmaz.

çerçevesinde partili cumhurbaşkanı elinde bulunan tüm bu yetkiler, cumhurbaşkanının sivil siyaset üzerinde tahakküm kurabilmesine imkan tanımaktadır.

1982 Anayasası'nın, ilk metninin, "yürütme yetkisi ve görevi" kenar başlıklı 8. maddesine istinaden, yürütme yetkisi, cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından kullanılan ve yerine getirilen, düalist yapıda bir fonksiyon olarak tanımlanmıştır. 16 Nisan 2017 tarih ve 6771 sayılı anayasa değişikliği ile ise partili cumhurbaşkanına tanınan bir yetki ve görev haline getirilerek monist bir yapıya bürünen yürütme fonksiyonu, bu yapısal nitelikte birlikte daha da güçlendirilmiştir. 1982 Anayasası'nın 8. maddesinde, 1961 Anayasası'nın "yürütme görevi" kenar başlıklı 6. maddesinden farklı olarak, devlet otoritesine vurgu yapılmak amacıyla, yürütme, bir görevin yanı sıra bir yetki olarak kabul edilmiştir⁴⁴⁴. 2017 anayasa değişikliği ile birlikte ise yürütme görev ve yetkisinin tarafsız olan cumhurbaşkanı yerine, partili cumhurbaşkanına verilmesi, yürütmeyi, diğer temel devlet fonksiyonları üzerinde tahakküm kurmaya elverişli olarak daha da güçlendirmiştir. Kısaca 1982 Anayasası'nın gelmiş olduğu son hal, yürütme fonksiyonunu aşırı güçlendirerek, yürütmeyi hem yasama fonksiyonun, hem de hukuk devletinin teminatı olduğu ölçüde demokratik devletin de teminatı sayabileceğimiz yargı fonksiyonunun sınırları dahiline sokmuştur.

Yürütmeye tanıdığı bu ayrıcalıklı yetkiler doğrultusunda 1961 Anayasası ile temelleri atılan ve kurumsallaşan vesayetçi yapı 1982 Anayasası ile varlığını daha da pekiştirmiştir. Yukarıda sayılan anayasa hükümleri uyarınca yüksek yargı mercilerinin üyelerini belirleyen ve yine anayasanın 130 ve 131. maddeleri uyarınca üniversitelerin rektörleri ile üniversitelerin bağlı olduğu Yükseköğretim Kurulu'nun başkan ve üyelerini belirleyen cumhurbaşkanlığı makamı tam anlamıyla bir vesayet makamına dönüşmüştür. Dahası 108. maddede belirtildiği üzere cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan ve kamu kuruluşlarının yanında meslek kuruluşlarını, dernekleri ve hatta sendikaları dahi denetleme yetkileri bulunan ve tamamı cumhurbaşkanınca atanmış üyelerden oluşan Devlet Denetleme Kurulu gibi yapılar cumhurbaşkanlığının sivil toplum üzerindeki gölgesi niteliği taşımaktadır. Anayasanın ilk halinde Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Güvenlik Kurulu da vesayet makamı olarak tasarlanmış olup, askeri vesayet odaklarının ideolojik görüşleri doğrultusunda siyasi partilerin faaliyet alanları dar tutulmuş, parti yasakları

⁴⁴⁴ Dönmez, s.259.

şiddetlendirilmiş ve parti kapatmalar kolaylaştırılmıştır⁴⁴⁵. 1995, 2001 ve 2010 değişiklikleri ile bu askeri vesayetçi karakter törpülenmiş olmasına rağmen vesayetçi yapı kalkmamıştır. Sadece ve sadece vesayet odakları değiştirilmiş olup, vesayetçi düzen muhafaza edilmiştir. İlk halinden 2000'li ilk yıllara değin, askerin siyaset üzerindeki sistemli kontrolüne hizmet eden kurumlar olan güçlendirilmiş cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Güvenlik Konseyi, 2010 ve özellikle de 2017 anayasa değişiklikleri sonrasında, biçim değiştirerek bir siyasal partinin, siyaset ve toplumsal hayat üzerindeki kontrolü sağlamasına imkan veren partili cumhurbaşkanlığına dönüşmüştür.

2.5.3.3. Yargı

1982 Anayasası'nın 9. maddesinde, devletin temel fonksiyonlarından bir diğeri olan ve aynı zamanda hukuk devletin de temelini oluşturan yargı yetkisinin Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı hükme bağlanmıştır. 2017 anayasa değişikliği ile 9. madde metnine "tarafsız" ibaresi eklenmişse de taraflı yargı olamayacağı gerçekliğinden yola çıktığımızda bu ifadenin ilgili madde metnine neden eklendiği akıllarda soru işareti oluşturmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere, 2017 anayasa değişiklikleri ile yürütme ve yürütme yetkisini tek elden kullanan partili cumhurbaşkanı oldukça güçlü bir hale getirilmiştir. Yüksek yargı organlarının ve Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun kimi üyelerinin partili cumhurbaşkanı tarafından belirlenmesinin yanı sıra yine partili cumhurbaşkanının yapacağı belli nitelikteki işlemlere yargı yolunun kapatılması, yargının bağımsızlığına ve daha çok da tarafsızlığına gölge düşürebilecek nitelikteki işlemlerdir. Bu çerçevede söz konusu anayasa değişikliğinin taslağı hazırlanırken 9. maddeye eklenen bu "tarafsızlık" ibaresi, bir anlamda, kabul edilen yeni partili cumhurbaşkanlığı sisteminin oluşturabileceği çeşitli hukuksuzluk durumlarının potansiyel habercisi niteliği olarak yorumlanabilir.

Kısmen vesayetçi ideallerle olsa dahi Türk hukuk ve anayasacılık tarihine, Anayasa Mahkemesi'ni kurarak anayasa yargısını dahil eden 1961 Anayasasının yargı organını gerçek ve güçlü bir kişiliğe kavuşturduğu ve yasama ve yürütme işlemlerinin yargısal denetimini etkili bir şekilde sağladığı ölçüde, 1982 Anayasası ve 1982 Anayasası'nı uygulayan politikacılar kendi vesayetçi anlayışları çerçevesinde

⁴⁴⁵ Özbudun, Anayasa Hukuku, s.69,70.

1961 Anayasası'nın tüm bu yargısal kazanımlarını gevşetmiştir⁴⁴⁶. Her ne kadar 2010 ve 2017 değişiklikleri ile 1961 Anayasası'nın askeri vesayeti kurumsallaştıran yönlerinden biri olan askeri yargı kolu önce yumuşatılıp sonra kaldırılarak özel nitelikli askeri mahkemeler lağvedilmiş ve askerlikle ilgili davalar adli ve idari mahkemelere devredilmişse de günümüz itibarıyla 1982 Anayasası, yargı erki, yargısal denetim ve anayasa yargısı açısından halen 1961 Anayasası'nın ilk halinden geridedir.

Çalışmamızın "1961 Anayasası'nın Esasları" bölümünde belirttiğimiz üzere, 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla anayasanın 114. maddesinde yapılan değişiklikle Danıştay kararlarının etki ve kapsamının daraltılması çerçevesinde yargısal denetim daraltılmıştı. 1982 Anayasası'nın 125. maddesinin son halinde ise yargı yetkisinin, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olduğu ve hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamayacağı belirtildikten sonra; yargının, yürütmenin takdir yetkisini kaldırarak şekilde karar veremeyeceği hükme bağlanmıştır. Diğer bir ifade ile yargının yürütme fonksiyonu üzerindeki denetim yetkisi törpülenmiştir. Çünkü yürütmenin takdir yetkisi hukuk açısından oldukça muğlak bir kavramdır. Yine aynı 125. maddeye göre olağanüstü hallerde, seferberlik ve savaş halinde ayrıca milli güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık nedenleri ile yürütmenin durdurulması kararı verilmesinin sınırlayabileceği ifade edilmiş olup, burada da milli güvenlik ve kamu düzeni kavramları idarenin takdir yetkisine göre şekillenen kavramlar olduğu ölçüde muğlak kavramlardır ve bu çerçevede de manipüle edilmeye açıktır⁴⁴⁷.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere 1982 Anayasası'nın son halinde partili cumhurbaşkanı tarafından çıkarılabilen cumhurbaşkanlığı kararnameleri yargı denetiminden bağımsız olup anayasa yargısının zayıflatılmasına yönelik örnekler arasındadır. Anayasanın ilk halindeki geçici 15. maddeye istinaden, Milli Güvenlik Konseyi'nin 12 Eylül 1980 ile 6 Aralık 1983 tarihleri arasında yapmış olduğu tüm yasama ve yürütme faaliyetleri ile tüm idari işlemler anayasa yargısı denetiminin dışında bırakılmış olup bu hüküm 2010 tarihli anayasa değişikliği ile mülga edilmiş ve o döneme ilişkin hukuksuzluklara yargı yolu açılmıştır. Her ne kadar çok geç atılmış bir adım olsa da adalet yolunda atılmış bir adımın, hiç adım atılmamasından iyi olması sebebiyle bu düzenlemenin yerinde olduğunu ifade edebiliriz. Ama şunu da belirtmeliyiz ki askeri vesayetin kaldırılmasına yönelik bu adım, diğer vesayet

⁴⁴⁶ Tanör, İki Anayasa, s.116.

⁴⁴⁷ Detay bilgi ve ileri okuma için bkz. Gözler, Anayasa Hukuku, ss.755-808.

odaklarını güçlendiren düzenlemeler için de atılmadığı ve/veya atılmadığı sürece, 1982 Anayasası yargısal anlamda hep geride olacak ve yargı fonksiyonu, yürütmenin gölgesinde kalacaktır.

Anayasanın 148. maddesi uyarınca Anayasa Mahkemesi, kanunların, cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve TBMM içtüzüğünün şekil ve esas bakımından denetimini yapabilmektedir. Bununla birlikte kanunların, şekil denetiminin oldukça dar yorumlanarak sınırlandırılması, şekil denetimine konu olan kanunun yayımlanmasının ardından 10 gün geçtikten sonra şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılmaması ve 152. madde uyarınca Anayasa Mahkemesi'nin esasa ilişkin red kararlarının Resmi Gazete'de yayımlanmasının ardından, on yıl süreyle, redde konu olan kanunun ya da kanun hükmünün anayasaya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvuru yapılamaması Anayasa yargısının daraltıldığı diğer hususları oluşturur⁴⁴⁸. Bu düzenlemelerden görüldüğü üzere kanunların denetimi hem içerik hem de dava açma süreleri açısından sınırlandırılmış olup, sınırlandırma bununla da kalmamıştır. 1961 Anayasası'nın 149. maddesine göre kendi varlık ve görev alanlarını etkileyen alanlarda Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açma hakkı bulunan Yüksek Hakimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve üniversitelerin Anayasa Mahkemesi'ne başvuru hakları 1982 Anayasası ile son bulmuştur. 1982 Anayasası'nın son haline göre iptal davası açabilme yetkisine sahip olanlar; cumhurbaşkanı, TBMM'de en fazla üyeye sahip iki siyasi parti grubu ve TBMM üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyelerden ibaret olup, 1961 Anayasası'nda mecliste grubu olan partilerin iptal davası açma hakkı da 1982 Anayasası'nda lağvedilmiştir. Tüm bu düzenlemeler yargının gücünü kırdığı ölçüde yürütmeyi güçlendirmektedir.

2.5.4. Temel Haklar Rejimi

Birçok kez de belirttiğimiz üzere birey/devlet ilişkisinde devleti yücelterek, dünya anayasacılık hareketlerinin aksine, birey karşısında devleti koruma amacı güden ve bu çerçevede de Türk anayasacılık tarihinin en otoriter anayasası niteliğini taşıyan 1982 Anayasası'nda, otoriterlik ve devlet yanlısı anlayış, demokratik düzenin en önemli dayanaklarından biri olan temel haklar rejimini de derinden etkilemiştir⁴⁴⁹. 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, anayasanın kabul ettiği temel haklar rejimi "Temel

⁴⁴⁸ Tanör, İki Anayasa, s.118.

⁴⁴⁹ Tanör, İki Anayasa, s.94.

Haklar ve Ödevler" başlıklı ikinci kısımda, "Genel Hükümler", "Kişinin Hakları ve Ödevleri", "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" ve "Siyasi Haklar ve Ödevler" olmak üzere beş alt başlıkta sıralanmıştır. Bu çerçevede 1982 Anayasası'nın, 1961 Anayasası'nda kabul edilen hak ve özgürlükler sistemini koruduğu ve hatta 1961 Anayasası'nda yer alan birinci ve ikinci kuşak hakların yanına çevre hakkı gibi üçüncü kuşak haklar ekleyerek bazı yönlerden bu hak ve özgürlükler sistemini geliştirdiği söylenebilirse de haklar ve özgürlükler sisteminin temelini teşkil eden özgürlüklerin sınırlandırılması ve özgürlüklere getirilen güvenceler açısından bakıldığında, 1982 Anayasası, aslen ve esasen, 1961 Anayasası'nın hak ve özgürlükler yönündeki kazanımlarını törpüleyen, devlet odaklı ve otoriter nitelikli bir haklar rejimini kabul etmekte olduğu ölçüde temel haklar ve özgürlükler yönünden yetersizdir⁴⁵⁰. Zaten anayasa değişikliklerinin çok büyük bir kısmı anayasada kabul edilen temel hak ve özgürlükler rejiminin eksiklerini gidermek amacıyla yapılmış olsa da vesayetçi, devletçi ve otoriter kimliğin anayasanın ruhuna işlemesi sebebiyle tam anlamı ile eksiklikler giderilememiştir.

2.5.4.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmalarına Yönelik Hükümler

1982 Anayasası'nın haklar rejimi, bireysel özgürlüklerin güvencesi olmak ve devlet otoritesinin sınırlamak yerine, bireysel özgürlükleri sınırlayıp, devleti birey karşısında koruyarak devlet otoritesini artırırken, iktidara konulmuş sınırların azaltılmasına yönelik bir rejimdir. Bu durum anayasanın "Temel Hak ve Ödevler" başlıklı ikinci kısmının "Genel Hükümler" bölümde yer alan "temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması" kenar başlıklı 13. maddesinin ilk halinde açıkça ortadadır. 1961 Anayasası'nın 11. maddesinin hakkın özüne dokunan bir sınırlama yapılamayacağına ilişkin hükmü, 1982 Anayasası'nın ilk halinde demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı sınırlama yapılamaz şeklinde düzenlenmiş ve muğlaklaştırılmıştır. Buradaki demokratik toplum düzeni kavramı her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden esinlenilerek madde metnine dahil edilmiş gibi görünse de söz konusu kavram ile asıl kastedilen evrensel demokrasi ilkeleri değildir. Asıl kastedilenin, başlangıç metninde de "anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi" ibaresiyle belirtildiği üzere, anayasayı oluşturan vesayet odaklarının

⁴⁵⁰ İbrahim Özden Kaboğlu, **Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası: Halk Neyi Oylayacak**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s.45 (1982 Anayasası), Yazıcı, s.127.

tahayyül ettiği ve sınırlarını çizdiği demokrasi ilkeleri olduğu düşünöldüğünde, bu kavramın hak ve hürriyetler için güvence yaratan bir izlenim, bir perde oluşturmaktan öte geçemeyen bir kavram olduğu ve sınırlamalar konusunda yasama organına, hakkın özü kavramından daha fazla serbestlik tanıdığı açıktır⁴⁵¹. Kaldı ki yine 13. madde uyarınca temel hak ve hürriyetlerin, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütönlüğünün, milli egemenliğin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde öngörölen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabileceği hükme bağlanmıştır. Burada dikkat çeken ve demokratik ilkelerle bağdaşmayan husus, madde metninde yer alan devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez birliğinin, milli güvenliğin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması gibi muğlak ve muğlak oldukları ölçüde de içleri iktidar odakları tarafından manipöle edilerek doldurulmaya müsait sebeplerin, anayasada yer alan tüm hak ve özgürlükler açısından genel sınırlama sebepleri olarak kullanılabilir olmasıdır⁴⁵². Madde metninden anlaşıldığı üzere hak ve özgürlüklerin sınırlanması açısından hem genel hem de söz konusu hakkın ya da özgürlüğün düzenlendiği maddede ayrıca belirtilen özel sınırlama sebepleri bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle 1982 Anayasası'nın temel haklar rejimine göre özgürlük istisna, sınırlama kural haline gelmiştirt. Bu durum başlı başına özgürlüklerin otorite gölgesi altında olduğunun göstergesi niteliğindedir. 1961 Anayasası'nda da temel haklar ve özgürlükler konusunda genel hüküm bulunmakla birlikte bu hüküm genel koruma kuralı niteliğindedir. Tanör de, 1961 Anayasası'nda yer alan ve kanunla yapılan sınırlamanın dahi hakkın özüne dokunamayacağıının güvencesi olan bu genel hükmün, aslen ve esasen, genel koruma kuralı niteliği taşımakta olduğunu belirttikten sonra; 1961 Anayasası'ndaki hükmün, hak ve özgürlüklerin düzenlendikleri maddelerde yer alan özel sebeplerle sınırlanabilmesini, sınırlama sebepleri belirtilmeyen hak ve özgürlüklerin ise içerikleri bakımından sınırlanamayacaklarını belirtmekte olduğunu öne sürmektedir⁴⁵³.

Avrupa Birliği'ne üyelik müzakareleri çerçevesinde yapılan reformlar kapsamında, temel hak ve özgürlüklerin kullanımını oldukça daraltan bu madde, 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla değiştirilmişt ve 1961 Anayasası'nda kabul edilen ve her açıdan 1982 Anayasası'nın kabul ettiği sistemden daha demokratik olan hakkın özüne dokunan sınırlamaların yapılamayacağı ve genel sınırlama

⁴⁵¹ Yazıcı, s.128.

⁴⁵² Kaboğu, 1982 Anayasası, s.46.

⁴⁵³ Tanör, İki Anayasa, s.134.

hükümleri yerine özel sınırlama hükümlerinin kabul edildiği sisteme dönmüş, ve dahası bu sistem sınırlamada ölçülülük ilkesi ile daha demokratik hale getirilmiştir⁴⁵⁴. Bununla birlikte anayasanın ruhu ve sözü, demokratik toplum düzeninin ve laik cumhuriyetin gereklerine aykırı sınırlama yapılamayacağı ibaresinin madde metninde yer alması, olağanüstü hal ve sıkıyönetim durumlarında temel haklar ve özgürlüklerin bizzat yürütme tarafından çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerle de sınırlanabilmesi, demokratik kültürün yerleşmediği bir devlet ve toplumda, ideolojik hale gelerek yerleşik düzenin özgürlük karşıtı niteliğini destekleyecek uygulama alanları açabilir⁴⁵⁵. Diğer bir ifade ile özellikle demokrasi kültürünün tam olarak yerleşmediği rejimlerde, bireylerin haklarından yana bir güvence oluşturmak yerine, haklara getirilen sınırlamalardan doğan zararlar sebebiyle devlete karşı yargı yoluna başvurulduğunda, madde metninde yer alan bu olgular, devlet için bir güvence oluşturmaya müsaittir.

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına yönelik 13. madde, "temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılamaması" başlıklı hakkın kötüye kullanılmasına yasak getirdiği ölçüde hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında başvurulacak ek bir yöntem kabul edilebilecek olan 14. madde ile güçlendirilmiştir ki bu ek yöntem anayasa değişikliği ile 13. madde metninden kaldırılan genel sınırlama hükmünün, anayasa metnine iade edilmesi niteliği taşımaktadır. Çünkü anayasada yer alan tüm temel hak ve özgürlüklere uygulanacak olan 14. maddede hakkın kötüye kullanılması kapsamında sayılan durumlar belirli faaliyetler değil, kanun koyucu tarafından belirlenmiş amaçlardır. Buradan da ilgili madde metnindeki kötüye kullanma ibaresi ile kastedilenin, hakkın kullanılması ile ortaya çıkan fiili zararlar değil, hak kullanıcısının güttüğü amaçlar olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵⁶. Ortada somut bir zararın olmadığı durumlarda kişinin dış dünyaya yansıyan faaliyetlerinin, aslında başka bir amaç güttüğüne karar verilmesi ve dahası bu işlemin bizzat devlet gücü ile yapılması, kişiye devlet tarafından amaç yakıştırılması anlamına gelmektedir ki bu da başta düşünce özgürlüğü olmak üzere bir çok özgürlüğe pranga vurabilir niteliktedir⁴⁵⁷.

⁴⁵⁴ 03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla yapılan anayasa değişikliği sonrasında 1982 Anayasası'nın 13. maddesi şu hale gelmiştir: "Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz."

⁴⁵⁵ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, ss.235-238.

⁴⁵⁶ Tanör, İki Anayasa, s.135, Yazıcı, s.132.

⁴⁵⁷ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.239.

3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla değiştirilmiş 14. madde metninin hala geçerli olan son haline göre hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Her ne kadar madde metnine insan haklarına yönelik vurguyu güçlendirmek adına "insan haklarına dayanan" ibaresi eklenmiş olsa da bu ibarenin devletin ve iktidarın ideolojik tercihleri ile belirlenebilen ve siyasi manipülasyona açık olan devletin bölünmezliği ve laik cumhuriyet kavramları ile birlikte yer alması, yasama organına ideolojik nedenlerle temel haklar üzerinde sınırlama yetkisi vermekte ve bireylerin temel hakların kullanım alanını daraltmaktadır⁴⁵⁸.

Anayasanın 15. maddesi ise temel hak ve hürriyetlerin kullanımının durdurulması ile ilgilidir. Madde hükmüne göre savaş, seferberlik ve olağanüstü hallerde, uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir ve her ne sebeple olsun çekirdek alana dahil edilen haklar ve özgürlükler durdurulamaz⁴⁵⁹. Burada dikkat çeken husus; 2017 değişikliği ile anayasanın 119. maddesi uyarınca, partili cumhurbaşkanının "savaş, savaş gerektirecek bir durumun baş göstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması, doğal afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, olağanüstü hal ilan etme" yetkisi ile donatılması ve olağanüstü hal rejiminde, temel hak ve özgürlükleri, yargı denetiminden bağımsız olan cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile düzenleyebilmesinin mümkün olmasıdır. Anayasanın 15. maddesi ile 119. maddesi birlikte okunduğunda şu durum karşımıza çıkmaktadır. Olağanüstü hal rejimi çerçevesinde yürütmenin başı niteliğinde olan partili cumhurbaşkanı, 15. maddede anılan çekirdek alan hariç olmak üzere tüm temel hak ve özgürlükleri, çıkaracağı

⁴⁵⁸ Yazıcı, s.133.

⁴⁵⁹ Yaşam hakkına ve kişi dokunulmazlığına müdahale edilememesi, hiç kimsenin düşüncelerini açıklamaya zorlanamaması, suç ve cezaların geçmişe yürütülememesi ve suçluluğu kanıtlanıncaya kadar kimsenin suçlu sayılamaması anlamına gelen masumiyet karinesi çekirdek alanı oluşturmaktadır.

yargı denetiminden de bağımsız olan kararname ile kısıtlayabilmektedir⁴⁶⁰. Kaldı ki 119. madde uyarınca olağanüstü yönetim usullerine geçme nedenleri, keyfiyete ya da diğer bir ifade ile yürütmenin olağanüstü hal ilan ederek, devleti, yargı denetiminden ve (partili cumhurbaşkanlığı sisteminde, mecliste en büyük çoğunlukla temsil edilen partinin başkanı ya da bir üyesi olan cumhurbaşkanının, çıkardığı kararnamenin, mecliste de reddedilmeyeceği ve onaylanacağı ihtimallerinin çok yüksek olduğunu varsayarsak) yasama denetiminden bağımsız olarak, tek başına yönetmesine izin vermektedir. Bunun ise demokrasi ile de hukuk devleti ile de bağdaşmadığı açıktır⁴⁶¹.

2.5.4.2. Kişinin Hak ve Ödevleri

1982 Anayasası, tıpkı 1961 Anayasası'nda olduğu gibi temel hakları "Kişinin Hak ve Ödevleri", "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" ve "Siyasi Haklar ve Ödevler" olmak üzere üç kategoriye ayırarak ele almıştır. Bunlardan ilki olan "Kişinin Hakları ve Ödevleri" bölümünde, yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı (17. madde), zorla çalıştırma yasağı (18. madde), kişi özgürlüğü ve güvenliği (19. madde), özel hayatın gizliliği (20. madde), konut dokunulmazlığı (21. madde), haberleşme, yerleşme ve seyahat özgürlüğü (22 ve 23. maddeler), din ve vicdan özgürlüğü (24. madde), düşünce özgürlüğü (25 ve 26. maddeler), bilim ve sanat özgürlüğü (27. madde), basın özgürlüğü (28., 29., 30. ve 31. maddeler), düzeltme ve cevap hakkı (32. madde), dernek kurma özgürlüğü (33. madde), toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (34. madde), mülkiyet hakkı (35. madde), hak arama özgürlüğü (36. madde), kanuni hakim güvencesi (37. madde), suç ve cezaların şahsiliğinin, kanuniliğinin ve masumiyet karinesinin bir ilke olarak benimsendiği (38. madde), ispat hakkı (39. madde) gibi nitelikleri gereği birinci kuşak haklar ve özgürlükler olarak bilinen haklar ve özgürlükler düzenlenmiştir. Daha önce de belirttiğimiz üzere negatif statü hakları adı da verilen bu hak ve özgürlüklere devletin aktif bir şekilde

⁴⁶⁰ Doktrinde, olağanüstü hal dönemlerinde yasama organının yeterince çabuk karar alamaması sebebiyle geliştirilmiş olan "Zaruret Hali Teorisi" bu kararnamelerin çıkarılması için hukuki dayanak olarak görülmektedir. Gözler, Anayasa Hukuku, s.657.

⁴⁶¹ Anayasanın 148. maddesi olağanüstü hallerde ve savaş hallerinde çıkarılan cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil ve esas bakımından anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmayacağını hükme bağlayarak olağanüstü hal döneminde ilan edilen cumhurbaşkanlığı kararnamelerini yargı denetiminden muaf kılmıştır. Anayasanın 119. maddesi ise olağanüstü hal döneminde çıkarılan cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin aynı gün meclis onayına sunulacağını hükme bağlamış olmasına rağmen, tarafımızca, partili cumhurbaşkanlığı sisteminde olağanüstü hal döneminde çıkarılan cumhurbaşkanlığı kararnamelerine meclis onayı şartı formaliteden öte bir nitelik taşımamaktadır.

müdahale etmesi ya da bu hakları keyfi bir şekilde sınırlaması beklenmemekte olup, negatif statü hakları açısından devletin görevi, bu kategoride yer alan hak ve özgürlüklerin, eşitlik ilkesi çerçevesinde tüm yurttaşlar tarafından kullanılabilmesine güvence oluşturmaktan öte değildir⁴⁶². Diğer bir ifade ile demokratik hukuk devleti niteliğini üzerinde taşıyan bir modern devlet, bu hak ve özgürlükler alanına karışmamalı, bu hakların tüm yurttaşlar tarafından özgürce kullanılabilmesine güvence olmalıdır. Ancak 1982 Anayasası'nın otoriter ve yasadışı niteliği buna tam anlamı ile izin vermemektedir. Anayasanın ilk halinde yaşam hakkının dahi idam cezası ile sınırlandırılması mümkün olup, insan hakları ile bağdaşmaz nitelikte olan bu düzenleme, 2004 değişikliği ile anayasadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte zaman zaman güncel siyasette idam cezasının geri getirilmesine yönelik siyasalar üretilmesi, her ne kadar kitlelerin oyları için yapılıyor olsa da endişe verici olup, bu söylemlerin toplumdan da kısmen destek buluyor olması demokratik kültürün ve hukukun üstünlüğüne olan kolektif güvenin henüz yerleşmediğini gösterir niteliktedir.

Birinci kuşak haklar ya da negatif statü hakları kategorisinde yer alan temel hak ve özgürlüklerin somut ve tekil durumlarla sınırlandırılması kural olarak yargıç kararı ile olmakta olup bu kuralın istisnasını ise gecikmesinde sakınca bulunan hallerde idarenin ve kolluk kuvvetlerinin (dolayısıyla yürütmenin) de bu kategorideki temel hak ve hürriyetlere müdahale edebilme yetkisi oluşturur⁴⁶³. 1961 Anayasası'nda sadece ve sadece "kişi güvenliği" kenar başlıklı 30. maddede yer alan gecikmesinde sakınca bulunan haller ibaresi, 1982 Anayasası'nın ilk halinde genişletilmiş ve "kişi güvenliği" kenar başlıklı 19. maddenin yanı sıra, "özel hayatın gizliliği" kenar başlıklı 20., "konut dokunulmazlığı" kenar başlıklı 21., "haberleşme hürriyeti" kenar başlıklı 22., "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" kenar başlıklı 26. ve "basın hürriyeti" kenar başlıklı 28. maddelerde yer almıştır. Diğer bir ifade ile tüm bu haklar ve özgürlüklere, yürütmenin, gecikmesinde sakınca bulunan haller kavramını ileri sürerek müdahale edebilme yetkisi vardır. 26. madde haricinde kalan diğer maddelerde halen bu ibare yer almaktadır.

"Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" kenar başlıklı 26. maddenin ilk halindeki düzenlemeye göre, düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında, kanunda izin verilen dil haricinde herhangi bir dilin kullanılması yasaklanmış olup, bu yasağı ihlal eden her türlü düşünceyi yayma araç ve gereçleri, gecikmesinde sakınca bulunması halinde, hakim kararı beklenmeksizin kanunda gösterilen yetkili idarenin

⁴⁶² Bkz. s.92.

⁴⁶³ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.151.

tasarrufları doğrultusunda toplatılabilir. İdarenin tasarrufları doğrultusunda diyoruz; çünkü "gecikmesinde sakınca bulunan haller" oldukça muğlak bir kavram olup, bu hallerin ne olduğu açıkça belirtilmemiştir. Kime ve neye göre gecikmesinde sakınca bulunacağı da muallaktır. Bu muğlaklık çerçevesinde "gecikmesinde sakınca bulunan haller" ibaresi, yürütmeye, temel haklar ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda takdir yetkisi vermektedir. Dil konusundaki sınırlama ise hiçbir şekilde demokrasi ve insan hakları ile bağdaşmamakta, ifade özgürlüğünü belirli kalıplar dahilinde sınırlamaktan öte bir amaca hizmet etmemektedir. İfade özgürlüğüne açıkça bir darbe niteliğinde olan bu düzenleme, 19 yıl sonra, 2001 değişiklikleri ile anayasa metninden nihayet kaldırılmıştır. Bununla birlikte gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle söz konusu temel hakka müdahale edilebileceği yönündeki hükmün sadece 26. madde metninden kaldırılmış olması, bu ibarenin geçtiği diğer temel hak ve hürriyetler üzerinde yürütmenin halen takdir yetkisi bulunduğunu göstermektedir.

2.5.4.2.1. 2001 Değişiklikleri Sonrasında Kişinin Hak ve Ödevlerinin Durumu

2001 anayasa değişiklikleri ile kişinin hakları ve ödevleri bölümünde yer alan temel hak ve özgürlüklere hukuki güvenceler getirilmiş ve bu temel hak ve özgürlükler kısmen güçlendirilmiş olsa da 20., 21., 22., 26., 31., 33. ve 34. maddelerin metnine, söz konusu maddelerde belirtilen hak ve hürriyetlerin "milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla" sınırlandırabileceği ibaresi eklenmiştir⁴⁶⁴. Hatırlanacağı üzere bunlar anayasanın ilk metninde yer alan genel sınırlama hükümleridir. Daha önce bir çok kez belirttiğimiz gibi; milli güvenlik, kamu düzeni, genel sağlığın ve ahlakın korunması gibi muğlak kavramlar, özellikle de yasakçı ve otoriter bir temele dayanan anayasada yer alıyorsa, siyasi manipülasyona açık kavramlardır. Bu kavramlara dayanarak yapılacak sınırlamalar, pekala keyfi hale gelebilir.

2001 değişiklikleri ile birçok iyileştirme yapılmasına rağmen "basın hürriyeti" kenar başlıklı 28. maddede yer alan "Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye ya da ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya Devlete ait gizli bilgilere ilişkin bulunan

⁴⁶⁴ Kaboğlu, 1982 Anayasası, s.95.

her türlü haber veya yazıyı, yazarlar veya bastırılar veya aynı amaçla, basanlar, başkasına verenler, bu suçlara ait kanun hükümleri uyarınca sorumlu olurlar" ibaresi, siyaseten belirlenmeye açık muğlak kavramlar taşıdığı ölçüde basın özgürlüğünün sınırlandırılmasına olanak sağlamakta ve özgür basının gelişmesine engel olabilmektedir. Nitekim basın özgürlüğü konusundaki sıkıntılar halen devam etmektedir. Freedom House tarafından hazırlanan Freedom in the World 2018, Türkiye raporunda, Sivil Özgürlükler (Civil Liberties) puanını ortaya çıkaran sorulardan birisi olan ve Türkiye'nin 4 puan üzerinden 1 puan alabildiği "Özgür ve bağımsız basın var mı?" (Are there free and independent media?) sorusuna, araştırma tarafından verilen yanıt şu şekildedir:

"Birkaç bağımsız gazete ve internet sayfası bulunmasına rağmen, onlar da oldukça yoğun bir politik baskıya ve sık sık kovuşturmayla maruz kalmaktadır. 150'den fazla medya servisi 2016 darbe girişiminin ardından kapatılmıştır. Gazetecileri Koruma Komitesi'ne (Committee to Protect Journalists) göre, Aralık 2017 itibarıyla demir parmaklıklar ardında bulunan toplam 73 gazeteci, Türkiye'yi, iki yıl üst üste, dünyanın en çok gazeteci hapseden gardiyan devleti statüsüne sokmuştur. Hükümet, 2017 yılında da haber sitelerine ve diğer online bilgi kaynaklarına erişimi engellemeye devam etmiştir ki bunlar arasında en dikkat çeken Nisan ayından itibaren Wikipedia'nın engellenmesidir. Ana akım medya, özellikle de televizyon, hükümetin görüşleri doğrultusunda yayın yapmakta olup, basın rutin bir şekilde aynı başlıkları atmaktadır."⁴⁶⁵

1982 Anayasası'nın "Kişinin Hakları ve Ödevleri" bölümünde yer alan din ve vicdan hürriyeti kenar başlıklı 24. maddesinin demokrasi ile çelişen noktalarına yukarıda değinildiğinden burada şunları söylemekle yetineceğiz⁴⁶⁶. Teorik anlamda din ve inanç özgürlüğünün temelini laiklik ve eşitlik ilkesi oluşturmakta olup, anayasa metninde bu iki temel ilkeye de yer verilmiş olmasına rağmen teorinin pratiğe aktarımı konusunda özen gösterildiğini söylemek güçtür⁴⁶⁷. 1982 Anayasası'nın oluşturulmasında, anayasayı ortaya çıkaracak olan irade Türk-İslam sentezli bir

⁴⁶⁵ "Turkey", **Freedom in the World 2018**, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/turkey> (12.11.2018).

⁴⁶⁶ Bkz. s.141,142,143.

⁴⁶⁷ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.180.

yaklaşımı benimsenmiş ve bu anlayışı doğrultusunda belirli bir dinin belirli bir mezhebini "Türklüğün tarihi ve manevi değerleri" arasına eklemleyerek anayasa metnine yansıtmıştır. Belirli bir mezhebin devlet tarafından koruma altına alınması, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi anayasal bir organla güçlendirilmesi, bu organa, inanan, inanmayan ayrımı gözetmeksizin herkesten toplanan vergilerle oluşan devlet bütçesinden pay aktarılması ve hatta bu organın işlemlerinin devlet fonksiyonları ile güvence altına alınmış olması nedeniyle uygulamada inanç özgürlüğü ve dolayısıyla demokrasi ile ilgili sorunlar bulunmaktadır.

Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki inanç özgürlüğü konusunda anayasa ile çelişen kanun hükümleri dahi vardır. Anayasanın 24. maddesi açıkça dini inanç ve kanaatlerin açıklanmaya zorlanamayacağını belirtse de 25 Nisan 2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun aile kütüklerine, ilgili maddede sayılan bilgilerin yanında din bildiriminin yapılması gerektiğini hükme bağlayan 7. maddesi, herkese, nüfus memurluklarına dini inancını bildirme zorunluluğu yüklediğinden açıkça anayasaya aykırıdır. Hatta daha da ileri gidecek olursak 1982 Anayasası'nın Diyanet İşleri Başkanlığı kenar başlıklı 136. maddesi dahi anayasaya aykırıdır. 136. madde uyarınca Diyanet İşleri Başkanlığı'na laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirme görevi yüklenmiştir. Ancak uygulamaya baktığımızda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ne laiklik ilkeleri doğrultusunda bir kurum olduğunu ne de bütünleşmeyi amaç edinen uygulamalarda bulunduğunu göremeyiz⁴⁶⁸. Tüm bu hükümler işlevsel bir demokratik düzen için gerekli olan eşitlik ve hukuk devleti ilkelerinin aşınmasına yol açacak sorunlar için potansiyel niteliğindedir.

Freedom House'un, 2018 Türkiye raporunda, "bireylerin, kamusal ve özel alanlarda, dini inançlarını ya da inançsızlıklarını açıklamakta ve ibadetlerini yerine getirmekte özgür olup olmadıkları" (Are individuals free to practice and express their religious faith or nonbelief in public and private?) konusunda yapmış olduğu ve Türkiye'nin 4 üzerinden 2 puan alabildiği değerlendirme, inanç özgürlüğü konusunda tarafımızca yapılan çıkarımlarla aynı doğrultudadır:

"Anayasada inanç özgürlüğü yer almasına rağmen, kamusal alanda, giderek artan bir oranda, Sünni İslam'ın egemen olduğu görülmektedir.

⁴⁶⁸ İbrahim Özden Kaboğlu, **15 Temmuz Anayasası**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2017, s.18, (15 Temmuz Anayasası).

*Alevilerin ibadet alanları olan **Cem Evleri** hükümet tarafından tanınmamakta olup, bu durum **Cem Evlerinin**, devlet tarafından Sünni camilere yapılan mali yardımlara ulaşamaması anlamına gelmektedir. Sünni İslam doktrinini destekleyen dini okulların sayısı AKP yönetimi altında artmış olup, Türk eğitim sistemi de Müslüman olmayanların muaf olduğu ancak Alevilerin ve inançsızların muaf olmakta zorluk yaşadıkları zorunlu din eğitimi derslerini içermektedir. Yahudiler, Ortodoks Hristiyanlar ve Ermeni Hristiyanlar olmak üzere Müslüman olmayan üç dini grup resmi olarak tanınmaktadır. Bununla birlikte taşınmaz mülkiyeti konusundaki anlaşmazlıklar ve ruhbanlık eğitimi konusundaki kısıtlamalar bu üç grup için devam eden problemler olup, resmi olarak tanınmayan dini azınlıkların hakları ise çok daha sınırlıdır.⁴⁶⁹*

Anayasanın "kişinin hakları ve ödevleri" bölümünde yer verdiği ve demokrasinin ve demokratik bir devletin en temel niteliklerinden biri olan düşünce açıklama özgürlüğüne ve düşünce ürünü olduğu ölçüde düşünce özgürlüğünün bir ifadesi olan bilim ve sanat özgürlüğüne değinmemiz, 1982 Anayasası'nın demokratiklik açısından tahlili için aydınlatıcı olacaktır. 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla yapılan anayasa değişikliklerine kadar, düşünce açıklama özgürlüğünün düzenlendiği 25. madde de genel sınırlama hükümlerine dahil olup, bu vahim durumun geç de olsa ortadan kaldırılmış olması demokrasi ilkeleri açısından olumludur. Vahim durum diyoruz çünkü, düşünce açıklama özgürlüğünün, genel sınırlama sebeplerine tabi tutularak ve dahası devlet odakları tarafından düşünme hakkını kullanan kişilere yakıştırılacak amaca bakılarak sınırlandırılması, düşünce suçlarını beraberinde getirir.

1982 Anayasası'nın 26. maddesinde yapılan düzenlemelere yukarıda detaylı bir şekilde değinmiştik. Kısaca hatırlatacak olursak ifade özgürlüğünün temeli sayılabilecek dil yasağı ve gecikmesinde sakınca bulunan hallerde idarenin bu temel hak ve özgürlüğe müdahale edebilme yetkisi kaldırılmış ancak bu hakkın "milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla" sınırlanabileceği ibaresi eklenmiştir. Görüleceği üzere burada, içleri politik odaklar

⁴⁶⁹ Not: Kalın yazılı kelimeler, anlaşılabilirliği artırmak amacıyla tarafımdan eklenmiş olup, raporda geçen "Alevi places of worship" ibaresi ile uyum içerisindedir. "Turkey", **Freedom in the World 2018**, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/turkey> (12.11.2018).

tarafından doldurulmaya elverişli birçok muğlak kavram bulunmaktadır. Bu düzenleme, kişilerin, düşüncelerini açıklarken özgür bir şekilde değil de daha çok dikkatli bir şekilde davranıyor olduklarını ortaya koyar niteliktedir. Çünkü açıklanan düşüncenin kamu düzeni vb. kavramlar açısından her an sakıncalı bulunabilmesi ve kişinin de bu sakıncalı bulunan düşüncesinden dolayı hakkında kovuşturma başlayabilmesi ihtimali bulunmaktadır.

Bilim ve sanat özgürlüğünü düzenleyen 27. madde ise, bilim ve sanatla bağdaşmayan bir düzenlemeyi içermektedir. Madde metnine istinaden herkes bilim ve sanatı öğrenebilir, öğretebilir, bilimsel ve sanatsal çalışmalar yapabilir ve eserlerini yayabilir ancak yayma hakkı anayasanın 1., 2. ve 3. madde hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz⁴⁷⁰. Burada anayasanın, bilim ve sanat özgürlüğünü dahi kendi kabul ettiği düzen çerçevesinde değerlendirdiği dikkat çekmektedir.

Düşünce özgürlüğü konusunda da Freedom House raporunda yer alan değerlendirme, çıkarımlarımızla uyum içerisindedir. Türkiye'nin 4 üzerinden 1 aldığı ve 2017 raporuna göre notunun düştüğü "Bireyler herhangi bir gözaltına alınma ve cezalandırmadan korkmaksızın, politik ve diğer hassas konulardaki kişisel görüşlerini serbestçe ifade edebiliyorlar mı?" (Are individuals free to express their personal views on political or other sensitive topics without fear of surveillance or retribution?) sorusuna, raporda şöyle yanıt verilmiştir:

"Birçok Türk vatandaşı, ailesi ve arkadaşları ileyken düşüncelerini açık bir şekilde dile getirebilmekte ancak şimdi daha da fazlası toplulukta ne söylediklerine veya internette ne yazdıklarına dikkat etmekte. Hükümet için kritik olan her söylem cezalandırılıyor olmasa da çoğu sefer ön duruşma için tutuklama ve fazlası ile uzun tutukluluk şartları ile sonuçlanan keyfi nitelikli adli takip, gittikçe artan oranda bir oto sansür atmosferi yaratıyor.

Not Değişikliği: hükümetin muhalifler üzerinde devam eden baskıları kapsamında sıradan insanlar arasında artış gösteren oto sansür nedeniyle not 2'den 1'e düşmüştür.⁴⁷¹"

⁴⁷⁰ Tanör, İki Anayasa, s.140,141.

⁴⁷¹ "Turkey", **Freedom in the World 2018**, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/turkey> (12.11.2018).

2.5.4.3. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler

1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi Temel Haklar ve Ödevler başlıklı ikinci kısmın üçüncü bölümünde, "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlığı altında sıraladığı pozitif statü haklarına yer vermiştir. Bu haklar daha önce de değindiğimiz üzere bir yandan devlete aktif görev yüklerken, bir yandan da bu kategoride yer alan bazı hak ve özgürlükler açısından devlete bunların güvencesi olmaktan öte bir edim yüklememektedir. Diğer bir ifade ile tıpkı negatif statü haklarında olduğu gibi, devlete bu kategoride yer alan kimi hak ve özgürlüklerin kullanılmasına karışmama edimi yüklenmektedir. Anayasanın ilgili bölümünde yer alan ailenin korunması ve 12 Eylül 2010 tarih ve 5982 sayılı anayasa değişikliği ile buraya eklenilen eklenen çocuk hakları (41. madde), eğitim ve öğrenim hakkı (42. madde), toprak mülkiyeti ve toprak mülkiyetine ilişkin düzenlemeler (44 ve 46. maddeler), tarım ve hayvancılık dallarında çalışanların korunması (45. madde), çalışma ve sözleşme hürriyeti (48. madde), çalışma hakkı (49. madde), çalışma şartları ve dinlenme hakkı (50. madde), sendika, grev ve toplu sözleşme hak ve özgürlükleri (51., 52., 53. ve 54. maddeler), adil ücret hakkı (55. madde), sağlık ve çevre hakkı (56. madde), konut hakkı (57. madde), gençliğin korunması, sporun geliştirilmesi ve sporcunun korunmasına yönelik düzenlemeler (58 ve 59. maddeler), sosyal güvenlik hakkı ve sosyal güvenlik hakkı ile ilgili düzenlemeler (60 ve 61. maddeler), yabancı ülkelerde çalışanların korunması (62. madde), tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması (63. madde) ile sanatın ve sanatçının korunması (64. madde) bu bölümde düzenlenen pozitif statü hakları arasındadır.

Eğitim ve öğrenim hakkı, çalışma hakkı, çalışma şartları ve dinlenme hakkı, sendika, grev ve toplu iş sözleşmesi hakkı, sosyal ve ekonomik haklar arasında sayılan; ancak devletin bunlara güvence oluşturmaktan öte bir edim yapmamasını gerektiren haklar arasındadır. Bunlar dışında kalan sosyal ve iktisadi haklar, devlete görev yüklemekte olup, anayasanın 65. maddesi uyarınca mali kaynakların yeterliliği, devletin bu görevleri yerine getirmesinin sınırı olarak kabul edilmiştir⁴⁷². Bu da söz konusu hakların tam anlamı ile güvenceye sahip olmadığını ve devlet gücünü kullanan iktidarın, söz konusu haklar ve özgürlükler açısından üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmediğinde, anayasanın 65. maddesine dayanarak sorumluluktan kaçınabileceğini gösterir ki işsizliği önleme, asgari ücreti belirleme,

⁴⁷² 1982 Anayasası, 65. Madde: "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir."

mülkiyet hakkına bir sınır niteliğinde olan kamulaştırma ve kamulaştırma bedeli, özelleştirmeler, çiftçiye ve hayvan yetiştirenlere verilecek olan teşvikler, temel eğitim hizmetinin kalitesi, sağlık hizmetleri, yaşanılabilir alanların düzenlenmesi ve geliştirilmesi ile yurttaşların tüm sosyal güvenlik hakları bu sorumluluk alanına dahildir. Devlet gücünü kullanan iktidarın bu alanlardaki yükümlülüğünü bertaraf edebilme imkanına sahip olması, ikincil nitelikteki bu pozitif statü hakları açısından çelişkili bir durum yaratmaktadır.

Vesayetçi anlayışın yoğun olarak kendini gösterdiği kimi sosyal ve ekonomik haklara özel olarak değinilmesi, vesayet düzeninin bu hakların özüne verdiği zararın anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

2.5.4.3.1. Eğitim ve Öğrenim Hakkı Üzerindeki Vesayet Gölgesi: Resmi İdeoloji

1982 Anayasası'na hakim olan yasakçı, otoriter ve vesayetçi anlayış, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler düzenlenirken de kendisini göstermektedir. Eğitim ve öğrenim hakkını düzenleyen 42. madde metninde eğitim ve öğretim hürriyetinin, anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmayacağı ibaresi yer almakta olup buradan eğitim ve öğretimin, vesayet odakları tarafından belirlenen resmi ideolojiye göre yapılabileceği sonucu çıkartılabilir. Gençliğin korunması başlıklı 58. madde uyarınca da devletin, gençleri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetişme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alacağını belirtmiş olması çıkarımımızı doğrular niteliktedir. Eğitim sisteminin pedagojik değil de ideolojik temellere dayanması demokrasi açısından oldukça vahimdir. Öyle ki belirli vesayet odaklarınca tayin edilen resmi ideolojinin müfredatlaştırılıp eğitim kurumlarında genç bireylere okutulması, çoğulculuğu törpüler niteliktedir ki demokrasinin temeli farklılığa dayanır.

2.5.4.3.2. Yasakçı Anayasal Düzendeki Sendikal Hakların Durumu

1982 Anayasası'nın sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler bölümünde yer alan ve anayasanın yasakçı ve otoriter karakterinin yansıdığı bir başka noktayı da sendika, sendikal faaliyetler ve grev hakları oluşturmaktadır. Kolektif sosyal haklara karşı anayasayı yapan iradenin taşıdığı ön yargı bu hak ve özgürlüklerin kullanılmasında siyaset, siyasal işbirliği, ortak hareket yasakları başta olmak üzere

birçok yasağı ve sınırlamayı beraberinde getirmiş olup, bu yasaklarla işçi sınıfının politik faaliyetlerinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır⁴⁷³. Şu da belirtilmelidir ki anayasanın ilk halinde sendikaların kuruluşu dahi idari organlar tarafından yapılan denetimler sonucunda askıya alınabilmektedir. Yine anayasanın ilk halinde grev hakkı olabildiğince sınırlandırılmış olup, grev uygulanan işyerinde doğan maddi zararlardan dahi grevi organize eden sendikalar sorumlu tutulmuştur⁴⁷⁴. Neyse ki 2001 anayasa değişikliği ile sendika kurma hakkı genişletilmiş ve idarenin sendika kuruluşu üzerindeki denetimi kısmen zayıflatılmış, 2010 değişikliği ile ise grev uygulanan işyerlerinde doğan maddi zararlardan sendikaların sorumluluğu kaldırılmıştır.

Sendika kurma hakkı kenar başlıklı 51. maddenin son halinde yer alan sendika kurma hakkının; milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebepleriyle kanunla sınırlanabileceği ibaresi ise, söz konusu sebeplerin muğlak ve iktidar odakları tarafından siyasi manipülasyona açık olmaları dolayısıyla, sendikaların kuruluşlarına ve sendikal faaliyetlere, yasama ile yürütmenin gölgesini düşürmektedir. Bu çerçevede aslen ve esasen temsil ettiği çalışan sınıfın taleplerini ve çıkarlarını dile getirmesi gereken sendikaların, bu amaçtan uzaklaşarak hükümet eksenli sarı sendikacılığa evrilmesi riski doğmaktadır. Bu noktada da 1982 Anayasası'nda, kapitalist düzende hızla artan eşitsizlikleri azaltma ve iktisadi ve sosyal yönden zayıf olan sınıfları koruma amacına yönelen haklardan birisi olan sendika hakkının, özünden uzaklaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Oysa ki sendikalar, emek arz eden sınıfın taleplerini ve beklentilerini örgütlü bir şekilde dile getirebildikleri ölçüde demokrasinin olmazsa olmaz kurumları arasında olup, eşitlik ve katılımcılık gibi temel demokratik ilkelere işlerlik kazandıran ve çok sesliliği sağlayan yapılardır.

2.5.4.3.3. Yasakçı Anayasal Düzende Sanat ve Sanatçının Korunması

64. madde ile sosyal ve iktisadi haklar arasına 1982 Anayasası ile dahil edilen sanatın ve sanatçının korunması, demokrasi açısından ilerici bir adım

⁴⁷³ Tanör, İki Anayasa, s.142.

⁴⁷⁴ İşverenin kullanabileceği lokavt hakkının, grev hakkı kadar geniş sınırlamalara tabi tutulmaması ise eşitlik açısından çelişkiler taşımakta olup, işçi/işveren ilişkisinde tarafsız olması gereken anayasanın, ne yazık ki taraflı olduğunu göstermektedir. Nitekim hala geçerli olan düzenlemede çalışanların haklarını kendi mücadeleleri ile elde etmeleri esasının yerine Yüksek Hakem Kurulu'nun egemen olduğu bir sistem bulunmaktadır. Tanör, İki Anayasa, s.142.

sayılmakla birlikte, anayasanın dayandığı yasakçı ve ideolojik temeller dahilinde özünden ve dolayısı ile ilerici niteliğinden uzaklaşmaktadır. 64. madde, "bilim ve sanat hürriyeti" kenar başlıklı 27. madde ile beraber okunduğunda, sanatın ve sanatçının korunması ile devlet otoritesinin uygun gördüğü sanat dallarının ve bu sanat dallarında devlet ideolojisi çerçevesinde eser veren sanatçıların korunmasının kastedildiği açıktır. Devlet Tiyatroları ve Güzel Sanatlar Fakülteleri'yle ilgili yapılan kimi idari düzenlemeler ile kimi sanatçıların eserlerinin devlet otoritesini kullananların emri ile kaldırılabilmesi ve yine kimi sanatçıların (özellikle de çizerlerin) idare tarafından açılan birçok adli davada davalı konumunda olması, bu görüşümüzün doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

2.5.4.4. Siyasi Haklar ve Ödevler

1982 Anayasası'nın "Temel Haklar ve Ödevler" başlıklı ikinci kısmında son olarak katılma hakları ya da aktif statü haklarını da kapsayan "Siyasi Haklar ve Ödevler" bölümüne yer verilmiştir. Vatandaşlık hakkı (66. madde), seçme ve seçilme hakkı (67. madde), siyasi parti kurma hakkı ve siyasi partilerin uyacakları esaslar (68 ve 69. maddeler), kamu hizmetine girme hakkı (70. madde), vatan hizmeti (72. madde), vergi ödevi (73. madde) ve dilekçe hakkı (74. madde) bu bölümde hükme bağlanan siyasi hak ve ödevler arasındadır.

1982 Anayasası bu bölümde düzenlenen haklar açısından da kimi çelişkileri ve açmazları taşımaktadır. 67. maddesinde seçme ve seçilme hakkını 1961 Anayasası'ndan daha geniş bir şekilde düzenleyen 1982 Anayasası, ilk halinde, seçme hakkını 21 yaşına gelen ve silah altında bulunan er ve erbaşılarla, askeri öğrenciler, ceza ve tevkif evlerinde bulunan tutuklular ve hükümlüler haricinde olan her Türk vatandaşına tanımıştır. 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı anayasa değişikliği sonrası seçme hakkının kazanılması için gerekli olan yaş sınırının 18'e indirilmesi ve madde metnine seçim kanunlarının temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak şekilde düzenleneceği eklenmesi ile daha işlevsel bir demokrasi için gerekli olan katılımcılığın artırılması yönünde adımlar atılmış olsa bile, yukarıda daha önce de belirttiğimiz üzere Seçim Kanunu'nda yer alan %10'luk seçim barajı ve mecliste grup kurmak için gerekli olan sayının artırılması gibi uygulamaların devam ettiği dikkate alındığında, temsilde adaletin teoriden öte bir anlam taşımadığı anlaşılmaktadır. Temsilde adalet ilkesini zedeleyen bir diğer olgu da yine 1995 anayasa değişikliği ile anayasanın 68. maddesine eklenen siyasi

partilere yapılacak devlet yardımıdır. İlgili maddeye göre, devletin, siyasi partilere yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapacağı hükme bağlanmış olup, anayasanın bu maddeye dayanması gereken Siyasi Partiler Kanunu'nun ek 1. maddesinde ilgili devlet yardımının tam anlamıyla hakkaniyetli bir şekilde yapılmadığı görülmektedir. İlgili maddeye istinaden, devlet yardımı, toplam geçerli oyların %3'ünden fazlasını alabilen partilere, aldıkları oy oranında yapılmaktadır⁴⁷⁵. Uygulama açısından saf temsili demokrasiyi benimseyen bir anayasal sistemde, partilere yapılacak devlet yardımının sınırlarının bu şekilde çizilmesi, partiler arası rekabeti kısıtlamakta ve küçük partilerin bu rekabetten dışlanmasına sebep olmaktadır. Dahası yardımların alınan oy oranıyla orantılı bir şekilde verilmesi, temsil kabiliyeti kazanan siyasal partiler arasında dahi rekabeti olumsuz etkilemekte ve iktidarı elde etme yarışında devletçe fazla yardım alan partiyi avantajlı konuma getirmektedir. Anlaşılacağı üzere partilere yapılan devlet yardımlarında da temsilde adaletten ziyade, yönetimde istikrarın sağlanması hedeflenmiştir.

1982 Anayasası'nın getirdiği sistem, açıkça saf temsili demokrasinin benimsendiği ve bu kapsamda da katılma haklarının seçimlerle sınırlı kaldığı bir anayasal sistemdir ve bu sistemin en önemli aktörlerinden birisi olması beklenen siyasi partiler de anayasanın yasakçı ve otoriter yapısından payını almıştır. 1982 Anayasası'nı hazırlayan Milli Güvenlik Konseyi rejimi, çalışmamızın birçok yerinde de vurguladığımız üzere, sivil siyasete ve politikacılara güvenmemektedir. Bu bağlamda da anayasanın 68. ve 69. maddelerinin ilk halinde siyasal partilerin faaliyet alanı oldukça dar tutulmuştur. Partiler, programları açısından, vesayetçi anlayış tarafından tayin edilen birtakım ideolojik kalıplarla sınırlandırılmış olup; yurt dışında örgütlenme, kadın ve gençlik kolları kurma, vakıf kurma, dernek, sendika, meslek kuruluşları, kooperatifler vb. kuruluşlarla siyasal işbirliği konularında partilere getirilen anayasal yasaklarla örgütsel anlamda da sınırlandırılmışlardır⁴⁷⁶. Dahası devlet memurları, öğretim görevlileri ve öğrencilere de siyasi partilere üye olma yasağı getirilmiştir. 1995 tarihli anayasa değişikliği ile öğretim üyeleri ile öğrencilerin siyasi partilere üye olmalarının önündeki engeller kısmen kaldırılmışsa da tam

⁴⁷⁵ 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı kanunla Siyasi Partiler Kanunu'na eklenen devlet yardımları, ilk halinde sadece %10'luk seçim barajını geçen partilere tanınırken, 7 Ağustos 1988 tarih ve 3470 sayılı kanunla genel seçimlerde %7 ve üzeri oy alan partilere devlet yardımı yapılacağı kabul edilmiştir. Son olarak 2 Mart 2014 tarih ve 6529 sayılı kanunla yapılan değişiklik sonrası genel seçimlerde geçerli oyların %3'ü ve daha fazlasını alabilen partilere devlet yardımı yapılması kabul edilmiştir. Yapılan değişiklikler sonucu ilk haline kıyasla, temsilde adalet ilkesinin daha çok gözetildiği öne sürülebilirse de işlevsel bir demokrasi açısından söz konusu maddenin hala yetersiz ve eksik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁴⁷⁶ Tanör, İki Anayasa, s.143.

serbest hale de getirilmemiştir. Saf temsil sisteminin benimsendiği bir demokrasi de dahi parti üyeliğine getirilen bu kısıtlamalar vesayetçi anlayışın sivil siyaset üzerindeki gölgesi niteliğindedir. Yine 1995 değişiklikleri ile partilerin kapatılması daha güç hale getirilmiştir. 1995 değişiklikleri ile her ne kadar siyasal haklar iyileştirilse de, söz konusu maddeler üzerinde, 1995'ten bu yana başkaca herhangi bir değişikliğin yapılmaması demokratik düzeni sekteye uğratmaktadır.

2001 değişiklikleri ise 1995 değişiklikleri ile partilerin kapatılması için gerekli olan odak olma durumunu açıklığa kavuşturması ve Anayasa Mahkemesi'ne partiler hakkında temelli kapatma cezasının yerine alternatif olarak devlet yardımından yoksun bırakma cezası verme yetkisi tanıdığından önemlidir. Buna göre Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı davranmak, sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmak ve suç işlenmesini teşvik etmek fiilleri partinin üyelerince ya da organlarınca kararlılık içerisinde işlendiği takdirde söz konusu parti, sayılan fiillerin odağı haline gelecek ve kapatma cezası ancak bu şekilde verilebilecektir. Bu düzenleme, demokratik olarak oldukça yerinde olmakla birlikte, bu düzenlemenin işleyebilmesi için, yargının, yasama ve yürütmeden tam bağımsız nitelikte olmasına ihtiyaç vardır. Anayasa Mahkemesi'nin daha önce de dediğimiz yapısına baktığımızda, bu bağımsızlığın üzerine yasama ve yürütmenin gölgesinin düştüğü öne çıkmaktadır.

Türk vatandaşlarının kamu hizmetlerine girmesinde görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemeyeceğini ve kamu hizmetine girmenin her Türk vatandaşı için hak olduğunu hükme bağlayan anayasanın 70. maddesi de demokratik ilkeler açısından yerinde bir madde olmakla birlikte 12 Eylül ardından Milli Güvenlik Konseyi'nce çıkarılan ve 25 Ekim 1982 tarih ve 17849 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Kamuda Kılık Kıyafet Yönetmeliği" uyarınca, baş örtüsü nedeni kadınların kamu hizmetlerinden dışlanabildiği görülmüş, yine askerin sivil siyasete müdahale ettiği 28 Şubat 1997 ile zirveye çıkmış ve anti-demokratik nitelikli bu uygulama 4 Ekim 2013 tarih ve 5443 sayılı kanunla kaldırılmıştır. Ancak bu uygulama devam ederken kimi siyasi partiler tarafından, baş örtüsünün, üzerinden oy devşirilen bir siyasi polemik haline getirilmesi ve uzlaşma kültürü yerine kamuda baş örtüsü üzerinden toplumsal kutuplaşma ve çatışma yaratılması, devlet iktidarına ortak olan siyasi partilerin de demokrasi anlayışlarındaki eksikliği ortaya koyar niteliktedir.

Askeri vesayetin kurumsallaştığı 1961 Anayasası ile Türk anayasacılığına eklenilen vatan hizmeti kavramı, bu vesayet düzeninin zirve yaptığı 1982 Anayasası ile de muhafaza edilmiştir. Bu bağlamda 1961 Anayasası'nın 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla değiştirilen ve "Vatan Hizmeti" kenar başlığı ile düzenlenen 60. maddesi, 1982 Anayasası'nın 72. maddesine aynı kenar başlığı ve madde metni ile taşınmıştır. Söz konusu madde uyarınca devlet, zorunlu askerlik hizmeti adı altında, Türk vatandaşlığına tabi olarak doğan her erkek çocuğunun hayatında belli bir süreyi kısıt altına almakta ve kişiye seçme şansı tanımamaktadır⁴⁷⁷. Kişiye sıkı sıkıya bağlı olan bireysel özgürlüklerden kısmen feragat anlamına gelen askerlik hizmetinin, bireyin görüşü fark etmeksizin devlet tarafından bireye dayatılmış olması, demokrasinin sağlıklı işlerliği ve bireysel özgürlükler açısından sorun oluşturur niteliktedir.

Siyasi bir ödev niteliğinde olan ve anayasanın 73. maddesinde düzenlenen vergi ödevi gereğince, herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, kanuna göre konulan vergileri vermekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının maliye politikasının sosyal amacı olduğu ayrıca vurgulanmıştır. Ancak uygulamada, vergilemede adalet açısından, çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Sabit oranlı vergiler, sermaye sınıfına getirilen büyük vergi aflarının, emekçi kesime tanınmaması gibi uygulamalar maliye politikasının sosyal amacını zedelediği ölçüde toplumsal sınıflar arası kutuplaşmayı da artırmaktadır.

Her ne kadar ilk halinden bu yana, en sorunlu kısmı olan temel haklar ve özgürlükler konusunda değişiklikler geçirmiş ve kısmen liberalleştirilmiş olsa da temelleri yasağcı, otoriter ve vesayetçi bir anlayışa dayanan 1982 Anayasası, gelmiş olduğu son halde dahi hem temel haklar ve özgürlüklerle ilişkin yaklaşımı açısından hem de benimsediği devlet sistemi açısından demokrasi ve insan haklarının evrensel standartlarına uygun demokratik bir anayasa niteliği taşımamaktadır⁴⁷⁸.

Anayasanın genel esaslarını ve benimsediği devlet rejimi ile haklar rejimi ele almamızın ardından 1982 Anayasası'nın Uygulanması ile 1982 Anayasası'nın Demokratik Açıdan Değerlendirilmesi bölümlerini, 1982 Anayasası'nın halen yürürlükte olması sebebiyle bölüm alt başlığında değil, çalışmamızın sonraki bölümünde yapmayı uygun gördük.

⁴⁷⁷ Her ne kadar "Vatan Hizmeti" hem bir ödev hem de gönüllü talep edilebilen bir hak olsa dahi, buradaki gönüllülük, bir anlamda zorunlu gönüllülük ile eş değerdir. Çünkü bu gönüllü talebe bağlı haktan feragat etmek mümkün değildir.

⁴⁷⁸ Yazıcı, s.135.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1982 ANAYASAL DÜZENİNDE YAŞANAN SİYASAL VE TOPLUMSAL OLAYLARIN DEMOKRATİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Bu çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla 36 yıldır yürürlükte olan 1982 Anayasası, dayandığı felsefe açısından devleti kutsallaştırıp, devlet otoritesini ve yürütme erkini güçlendirirken; bireyi ikinci plana atıp, bireysel özgürlükleri kısıtlayan vesayetçi bir anlayışın ürünü olduğundan, yürürlükte olduğu süre boyunca kamusal ve özel alandaki değişmelere ve gelişmelere cevap verememiştir. Bunda hiç şüphesiz anayasanın hazırlanmasında etkin rol oynayan vesayet odaklarının yapısı gereği dinamik ve devingen durumda olan siyasal ve toplumsal hayatı anayasal çerçevede kalıba sokma; diğer bir ifade ile siyasal ve toplumsal hayatta olması muhtemel tüm durumları kırmızı ve bir o kadar da ideolojik çizgilerle belirleme iradelerinin rolü bulunmaktadır. Bu sebeptendir ki 1982 Anayasası yürürlükte kaldığı 36 yıllık süre içerisinde birçok problemi de beraberinde getirdiğinden 19 kez değişikliğe uğramış, bu değişikliklerle sivil siyasal hayat ile temel hak ve özgürlüklere yönelik anayasal problemler çözülmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte halen sorunlar devam etmektedir.

1982 Anayasası aynı zamanda iktisadi liberalleşme programı çerçevesinde neo-liberal politikaların uygulanması için gerekli siyasal yapıyı da hazırlamıştır. Bunda Batı'nın, Türkiye'yi küresel dünyada yeni bir pazar olarak konumlandırmasının ve vesayet odaklarını da bu yönde reformlar yapmaya sevk etmesinin oldukça güçlü bir etken olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda neo-liberal yönetim anlayışının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla, Türk-İslam sentezine dayalı ideoloji, vesayet odaklarınca yaygınlaştırılmış ve yine çerçevesi vesayet odaklarınca çizilen ılımlı-İslamcı hareketler uzun vadede serbest piyasa koşullarının önünde engel olabilecek potansiyel muhalefeti bertaraf etmek üzere risk yönetimi anlayışı doğrultusunda desteklenmiştir⁴⁷⁹. Bu noktada, Türkiye'nin muhafazakarlaştırıldığı, bir ölçüde de Türk siyasetinin merkezinin sağa kaydığı açıkça ifade edilebilir. Bu da sivil siyasal hayatı doğrudan etkileyen, hatta kimi

⁴⁷⁹ Zeynep Gambetti, "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 40, 2009, s. 162,163.

Risk Yönetimi: Ortaya çıkabilecek risklerin önceden dikkatli bir biçimde ve ayrıntıları ile değerlendirilerek, bu riskleri minimize edecek veya tam olarak ortadan kaldıracak önlemlerin alınması. Bu anlayışı benimseyen vesayet odakları, serbest piyasa koşullarını sekteye uğratacak tüm muhalif ve tarihsel bağlam dolayısıyla da sol hareketleri risk olarak değerlendirilmiş; bunlarla mücadele konusunda da ılımlı-İslamcı hareketleri desteklemiştir.

toplumsal olayları hem dolaylı hem de doğrudan tetikleyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında bir yanda zayıf ama etkin bir azınlığın bürokrasi ile birlikte anılan batılılaşmış laik kültürü, diğer yanda geniş halk kitlelerinin İslam dini ile birlikte anılan yerli kültürü olmak üzere iki farklı kültür bulunmakta olup, bunlar arasında değer yargıları bakımından uyumsuzluk ve yabancılaşma vardır⁴⁸⁰. Cumhuriyet tarihi boyunca süregiden bu yabancılaşma, 1980 sonrasında vesayet odaklarınca hakim ideoloji olarak benimsenen ve sunulan Türk-İslam sentezi ile günümüze kabuk değiştirerek ulaşmıştır. Türk-İslam sentezini ve liberalizmin ekonomik temellerini benimseyen sağ siyaset bu yabancılaşmayı sömürecek etkin ideolojik araçlara sahiptir ki din de bunların arasındadır. Türk-İslam sentezinin benimsenmesi sonucunda bürokrasi kesiminin, yerli kültürün zayıf noktası olan İslam üzerinden siyaset yapması ile birlikte, iki kültürlü bu yapı girift hale gelmiş gibi gözükse de bu bir yanıltmaca olup, bu durum vesayetçi yapının ortadan kalkmasının aksine, yıllar içerisinde vesayet odaklarının değişmesine zemin hazırlamıştır. Günümüzde de devlet yönetiminde gerçek söz sahibi olanlar yeni vesayet odaklarıdır.

Çalışmamızın bu bölümünde, yukarıda bahsedilen değişim/dönüşümler doğrultusunda 1982 Anayasası'nda sivil siyasal hayat incelenecek olup, 1982 Anayasası'nın kurduğu düzen demokratik ilkeler açısından analiz edilecektir.

3.1. SİVİL SİYASAL HAYAT: 1983 - 2018

1982 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde sivil siyasal hayat, sivil siyasal hayattaki demokrasi pratikleri ve sivil siyasal hayatın demokrasi ile çelişen yönleri, konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve demokratik dönüşümlerin daha iyi kavranılabilmesi için 1983 - 1991, 1991 - 2002 ve 2002 - Günümüz olmak üzere, üç alt bölümde incelenecektir.

3.1.1. 12 Eylül Gölgesinde Sivil Siyasal Hayat: 1983 - 1991

1982 Anayasası'nın 7 Kasım 1982 tarihli halkoylaması ile kabul edilmesinin ardından, sivil siyasal hayata geçiş için bir önceki bölümde değindiğimiz hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Söz konusu hazırlıkların tamamlanmasının ardından 6

⁴⁸⁰ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.114.

Kasım 1983 tarihli genel seçimler sonrası sivil meclis oluşmuş ve 6 Aralık 1983'te TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşmasının ardından Milli Güvenlik Konseyi rejiminin son bulması ile sivil döneme geçilmiştir⁴⁸¹. Ancak burada, sivil döneme hazırlık şartlarını da göze alarak şunu ifade etmeliyiz ki söz konusu olan sivil dönem, kontrollü bir sivil dönemdir. 1983 seçimlerinde kitlelerin oyu için rekabet edecek partiler de, bu partilerin gösterdikleri adaylar da doğrudan ya da dolaylı olarak Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmişler, konseyin görüş ve ideolojisinden farklılaşan partiler ve hatta adaylar, konsey tarafından seçimden dışlanmıştır. Bu bağlamda da 1982 Anayasası'nın sivilleştiğinin iddia edildiği 1983 seçimlerinde dahi sakat bir sivilleşme söz konusudur. Kaldı ki siyasal karışıklıkların ve terör olaylarının tamamen tasfiye edilmesine rağmen, devam eden siyasi yargılamaların 1980 öncesi kargaşa ortamını hatırlatan bir durum olarak sivil yönetim sonrasında dahi vesayet odaklarınca kullanılarak sıkıyönetimin sürmesine dayanak oluşturması bu sivilleşememenin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır⁴⁸².

3.1.1.1. Türk-İslam Sentezi Etkisindeki Siyasal Hayatın Demokratik Analizi

1983 seçimlerinden galip çıkan Turgut Özal başkanlığındaki ANAP, askeri rejimin ideolojik çerçevesine sadık olarak Türk-İslam sentezi ile neo-liberalizmi ve serbest piyasa ilkelerini benimsemiş ve tek meclisli sistemde sağladığı çoğunlukla bu ilkeler doğrultusunda belirlediği programını uygulamaya başlamıştır. Bu program çerçevesinde İslami-muhafazakar kimlik, girişimcilik, serbest piyasa şartları, özelleştirmelerle kamu kesiminin küçültülmesi, küresel dünyaya eklemlenmek için yapılması gereken düzenlemeler öne çıkartılmış ve demokrasi de neo-liberal söylem üzerinden tanımlanarak sivil toplum, serbest piyasa, devletin küçülmesi, bireysel haklar ve farklılıkların tanınması gibi kavramlarla birlikte tanımlanmaya başlanarak liberalizmin ve serbest piyasa ekonomisinin bir aracına indirgenmiştir⁴⁸³. Bu bağlamda Özal, vesayet odaklarının da uygun gördüğü şekilde, laiklik ve milliyetçilik üzerine liberal değerleri uygulamak ve dini kurum ve değerlerin üzerindeki baskıyı kaldırmak için düşünce ve inanç özgürlüğü ile piyasa ekonomisinin ihtiyaç duyduğu girişimciliği sağlamaya çalışan bir muhafazakarlık anlayışını benimsemiştir. Ancak

⁴⁸¹ Bkz. s.139.

⁴⁸² Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.227.

⁴⁸³ Necmi Erdoğan ve Fahriye Üstüner, "1990'larda 'Siyaset Sonrası' Söylemler ve Demokrasi", Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7: Liberalizm, (Ed. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.658.

bu anlayış yapısal olarak aslen birbirlerinden farklı olan muhafazakarlık ve İslamcılık ideolojilerini, Türkiye'de, birbirlerinden ayrılmayacak biçimde yaklaştırmış hatta kaynaştırmıştır. 1982 Anayasası'nın devleti yücelten anlayışı ile Türk-İslam sentezi argümanına dayanan bu tarz bir muhafazakar anlayışın birleştiği bu noktada demokrasi açısından kimi sorunların ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu sentetik muhafazakarlık anlayışı dayandığı temeller açısından bireyi geride tutan, organik toplum anlayışına dayanan, din ve millet gibi soyut kavramları iktidar ilişkilerine dahil eden ve özgürlüğün güçlü otorite vurgusu ile sınırlandırıldığı bir siyasal ideolojidir. Buradan da şu yorumu yapabiliriz ki sivil siyasal hayatta ilk öncelik demokratik bir hayatı gerçekleştirmek yerine, piyasa ekonomisine işlerlik sağlamak ve halkın benimsediği din ve milliyetçilik gibi soyut değerleri iktidar süreçlerine dahil ederek, toplumun, kurulan yeni yapıyı kabul etmesini, diğer bir ifade ile içselleştirmesini sağlamak olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Özal hükümeti göreve başlar başlamaz ithal ikameci ekonomi anlayışını tamamen terk ederek ihracata yönelik ekonomi politikalarını 1982 Anayasası'nın 166 ve 167. maddeleri çerçevesinde uygulamaya başlamıştır ki söz konusu maddeler neo-liberal yönetim anlayışı çerçevesinde küresel pazarda bir aktör olarak yer almaya yönelik maddelerdir⁴⁸⁴.

Özal hükümeti döneminde, 1982 Anayasası'nın güçlü yürütme anlayışı çerçevesinde anayasanın 161/3. maddesi uyarınca kullanımı için yürütmenin doğrudan yetkilendirildiği ve meclis denetiminin dışında kalan bütçe dışı fonlar sistemi hükümet harcamaları için aktif olarak kullanılan bir kaynak haline gelmiş; "Otopark Fonu", "Tanıtma Fonu", "İthalat Fonu" vb. fonlardan çoğunlukla Fak-Fuk-Fon olarak da bilinen "Fakir Fukara Fonu"na kadar tamamen keyfi nitelikli yaratılan fonlar, yeri geldiğinde hükümetin yerel futbol takımlarına, derneklere ve hatta kimi cemaatlara seçim dönemlerinde oy olarak kendilerine dönmesi beklenen kaynak aktarımları için kullanılmıştır⁴⁸⁵. Bu durum şeffaflığı ve demokrasi prensibini olumsuz

⁴⁸⁴ Özal hükümetinin, benimsemiş olduğu ekonomi politikalarını uygularken anayasanın 167. maddesinde belirtilen "dış ticaretin ülke ekonomisinin yararına olmak üzere düzenlenmesi" amacına ne kadar uygun davrandığı tartışmalıdır. Çünkü ithal ikameci politikaların terk edilerek dış ticaretin benimsendiği ve ihracata yönelik ekonomi politikalarının izlendiği bir ekonomide ithalat da gündeme gelecek ve bu da ekonomik gelişmesini tam anlamı ile tamamlayamamış, sanayileşememiş bir ülkenin uzun vadede dışa bağımlı olmasını doğuracaktır.

⁴⁸⁵ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.227. 1982 Anayasası'nın, 161/3. maddesinin ilk halinde yer alan " Kanun, kalkınma planları ile ilgili yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller koyabilir." ibaresi 16 Nisan 2017 tarih ve 6771 sayılı değişiklikle şu hale gelmiştir: Madde 161/2 "Mali yıl başlangıcı ile merkezi yönetim bütçesinin hazırlanması, uygulanması ve kontrolü ile yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller kanunla düzenlenir." Madde metninde yer alan "özel süre ve usuller" ibaresi, Anayasa Mahkemesi'nin 5 Mayıs 1987 tarih ve E.1985/24, K.1987/6 kararında da belirtildiği üzere, yürütmeye bütçe dışı fon yaratma yetkisi

etkilemek bir yana Türk siyasal hayatına nepotist ve klientalist seçmen/iktidar ilişkilerinin yerleşmesinin ve hatta egemen olmasının da önünü açmıştır.

Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Doğru Yol Partisi'nin (DYP) 1983 seçimlerine katılmaları Milli Güvenlik Konseyi tarafından engellenmiş olduğundan Özal hükümetinin meşruluk sorunu da bulunmaktaydı. Bu sebeple Özal, 1984 Kasım'ında yapılacak belediye seçimlerini ciddi bir tehdit olarak görmüş, hatta belediye seçimlerini sadece genel seçimlere katılan partilerle sınırlandırmayı sağlayacak bir yasa çıkarmayı dahi düşünmüşse de cumhurbaşkanı Evren'in bu yasayı veto edeceğinden çekindiğinden, belediye seçimlerini öne çekerek bir anlamda baskın seçimle diğer partilerin örgütlenmelerine yeterli vakit bırakmamayı kendi konumunu güçlendirmek açısından daha uygun bulmuştur⁴⁸⁶. Görüldüğü üzere başbakan Özal'ın, kendisinin ve partisinin siyasal çıkarını gözettiği bu tutum hiç bir demokrasi ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Özellikle yerel ile demokrasi ilişkisinin ne kadar birbirine bağlı olduğu ve yerelde edinilecek demokrasi kültürünün, ülke çapında bir demokrasi kültürünü de beraberinde getireceği düşünüldüğünde, 1982 Anayasası'nın sivil siyasi hayatında demokrasinin daha ilk anda sakatlandığı ifade edilebilir.

Rejimin sivilleşmesi ile askeri rejimin baskıcı hukuk düzeninin tasfiye edilerek gerçek bir hukuk düzenine geçilmesi beklenir. Bununla beraber Özal hükümeti, Milli Güvenlik Konseyi rejiminin baskıcı hukuk düzenini normalleştirmek bir yana, bu düzeni daha da ağırlaştırıcı bazı yasalara yönelmiştir. Hükümet sendikalar yasası, yükseköğretim yasası, seçim ve siyasal partiler yasaları, ceza yasası, TRT'nin yönetimini ve çalışma şartlarını düzenleyen yasa gibi birçok yasayı değiştirme ihtiyacı hissetmeksizin aynen uygulamaya devam etmiştir. Ancak Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nda özgürlükleri kısıtlamaya yönelik değişiklikler yapılmış olup, basın üzerine önemli sınırlamalar getiren ve "muzır yasası" olarak da bilinen "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu" adlı yasa çıkarılmış ve bu yasa ile 1989 yılına değin Özal hükümeti döneminde 3.000'e yakın gazeteci, yazar ve çevirmen yargılanmış, 500'e yakın yayın organı için toplatma kararı verilmiş, 39 ton yayın imha edilmiş, 40 ton yayın imhayı bekler hale getirilmiş, gazetecilere toplam 2000 yıl dolayında hapis cezası verilmiş ve 13 gazete hakkında 303 dava

vermektedir. Ayrıca bkz. **TBMM Genel Kurul Tutanığı**, 21. Dönem 3. Yasama Yılı 62. Birleşim, 21 Şubat 2001, s.32, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=4829&P5=B&page1=32&page2=32, (11.12.2018).

⁴⁸⁶ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.225.

açılmıştır⁴⁸⁷. 15 Mayıs 1984 tarihinde Aziz Nesin öncülüğünde sanatçı, yazar ve öğretim görevlilerinden oluşan 1383 aydın "Türkiye'de Demokratik Düzene İlişkin Gözlem ve İstekler" başlıklı Aydınlar Dilekçesi'nde demokrasiye ters düşen uygulamaların ve yasaların kaldırılması yönündeki taleplerini, anayasanın kendilerine tanıdığı hak çerçevesinde, demokratik olarak ortaya koymuşlarsa da 18 Mayıs 1984'te dilekçeye yayın yasağı getirilmiş ve 20 Mayıs 1984 tarihinde de sıkıyönetim yetkilileri tarafından dilekçeyi imzalayanlar hakkında soruşturma açılmıştır⁴⁸⁸. Hatta cumhurbaşkanı Evren dilekçeye imza atan aydınlara, Manisa'da yaptığı bir konuşmasında "vatan haini" sıfatını dahi uygun görmüştür⁴⁸⁹. Tüm bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere sivil siyasal hayat deyim yerindeyse askeri darbenin sivil uzantısı niteliğindedir. Özgürlükler üzerindeki bu baskıcı tutumun etnik, kültürel ve mezhepsel boyutlara ulaşması, diğer bir ifade ile vesayetçi ideolojinin kabul ettiği milliyetçi kimlik üzerinden öteki ilan edilenler (özellikle de Kürtler ve Aleviler) üzerinde devlet odaklı baskıların artması sonucunda ayrılıkçı taleplerle derinleşen PKK sorunu da Türkiye'nin yerleşik sorunlarından biri haline yine bu dönemde gelmiştir.

3.1.1.2. Demokratik Rejim Açısından Önemli Bir Adım: Siyaset Yasaklarının Kalkması

1980 askeri müdahalesi ile siyasetten yasaklanan eski siyasetçiler ve bu yasaklanmadan rahatsızlık duyanlar tarafından oluşturulan kamuoyunun, hükümet üzerinde baskı oluşturmaları sonucunda, 1982 Anayasası'nın öngörmüş olduğu siyasi yasakların kaldırılması gündeme gelmiş ve Özal, cumhurbaşkanı Evren ile işbirliği içerisinde konunun halkoylamasına sunulmasına karar vermiştir. Ne var ki bu yasakların kaldırılması mecliste üçte iki çoğunlukla yapılacak anayasa değişikliği ile mümkün iken Özal referandum seçeneğini tercih etmiştir⁴⁹⁰. Bu tercihte Özal'ın eski liderler -özellikle de Demirel'in- üzerindeki siyaset yasağının kalkmasını kendi

⁴⁸⁷ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.221., Hasan Cemal, **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s.213.

⁴⁸⁸ Selahattin Özkan, "15 Mayıs 1984 Aydınlar Dilekçesi: Yakın Tarihimizden Bir Cesaret Öyküsü", **Güncel Tarih**, <http://www.gunceltarih.org/2012/02/15-mays-1984-aydnlar-dilekcesi-yakn.html>, (13.12.2018).

⁴⁸⁹ "4 Şubat 1987 - Aziz Nesin, Kendisine 'Vatan Haini' Deddiği İçin Kenan Evren Aleyhine Tazminat Davası Açtı", **Gazete Manifesto**, 4 Şubat 2016, <https://gazetemanifesto.com/2016/4-subat-1987-aziz-nesin-kendisine-vatan-haini-dedigi-icin-kenan-evren-aleyhine-tazminat-davasi-acti-19298/>, (13.12.2018).

⁴⁹⁰ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.222.

partisinin çıkarları açısından tehdit olarak görmesinin rolü büyüktür⁴⁹¹. Bu bağlamda da her ne kadar yasakların kalkmasının zamanının geldiğini ifade ediyor olsalar da hem Özal hem de Evren yasakların devamından yana olmuşlardır. Temel haklar arasında yer alan ve demokratik bir işleyişin olmazsa olmazı niteliğinde olan siyasal haklar üzerinde var olan bir kısıtlamanın kaldırılmasının referanduma götürülmesi ise her ne kadar demokratik bir uygulama gibi gözükse de altında yatan nedenler ve temel hakların özü itibarıyla hukuk ve demokrasi ilkelerine aykırılık oluşturmaktadır. Çünkü demokrasilerde, siyasal hakların, siyasal amaçlarla kısıtlanmasının yeri yoktur.

Siyasi yasakların devamı için kampanya yürüten ve hatta siyasi yasakların kaldırılması için verilecek "Evet" oylarının askeri müdahaleye yol açan kaos ve kargaşa durumuna dönülmesi anlamına geleceğini savunan Özal ve partisi ANAP, seçim kampanyası sırasında, gazetelere çoğunluğun kararının her durumda geçerli ve demokrasiye uygun olduğunu belirten ilanlar verdiği ve temel hak ve özgürlükleri göz ardı ettiği ölçüde demokrasinin özünden uzaklaşmıştır⁴⁹². Referandum sürecinde ANAP'ın benimsediği demokrasi anlayışı, demokrasiyi çoğunluğun baskısına dönüştüren, çoğunluk diktatörlüğü ile örtüşür niteliktedir.

6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referanduma %93,6 seviyesinde katılım gerçekleşmiş olup, geçerli oyların %50,2'si siyaset yasaklarının kaldırılması lehinde "Evet" olarak kullanılmış ve 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesi iptal edilerek siyasetten yasaklı siyasetçiler ile siyasi partiler siyasal hayata geri dönmüşlerdir⁴⁹³. Burada belirtilmesi gerekir ki "Evet" oyları ile "Hayır" oyları arasında 75 bin gibi çok küçük bir fark bulunmaktadır. Siyasi haklar üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması konusunda yapılan bir referandumda %49,8 "Hayır" oyu çıkması, halkın zihninde demokrasinin tam anlamı ile kavranamadığının göstergesi niteliğindedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere siyasal hakların kısıtlanması demokrasi ilkeleri ile bağdaşmamaktadır.

Referandumdan "Evet" oyunun çıkması ile yasaklı siyasetçiler siyaset arenasına dönmüş ve Süleyman Demirel DYP'nin, Bülent Ecevit 14 Kasım 1985'te eşi Rahşan Ecevit başkanlığında kurulan Demokratik Sol Parti'nin (DSP), Necmettin Erbakan Refah Partisi'nin (RP), Alparslan Türkeş Milliyetçi Hareket Partisi'nin devamı niteliğinde kurulan ve daha sonra yine bu adı alacak olan Milliyetçi Çalışma

⁴⁹¹ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.280.

⁴⁹² Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.231, Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.222.

⁴⁹³ **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2008, s.2.

Partisi'nin (MÇP) başına gelmiştir⁴⁹⁴. Özellikle Demirel'den çekinen Özal, referandum sonuçlarındaki "Hayır" oylarını da hesaba katarak, muhalefet tam anlamı ile örgütlenmeden seçimlere gidilirse seçimi kazanacağını düşünmüş ve belediye seçimlerinde yaptığı baskın seçim hamlesini tekrarlayarak 29 Kasım 1987'de genel seçimlere gidilmesini sağlamıştır. Hatta bununla da yetinmeyen Özal, meclisteki çoğunluğuna dayanarak, erken seçim sürecinde, 11 Eylül 1987 tarih ve 3403 sayılı yasa ve 19 Ekim 1987 tarih ve 3404 sayılı yasa ile Milletvekili Seçim Kanunu'nu değiştirmiş ve kendi partisine avantaj sağlamaya çalışmıştır. Yapılan değişikliklerle, seçimlere yenileme kararının meclis tarafından verilmesi halinde seçimlerin yapılacağı günün de meclis tarafından belirleneceği hükme bağlanmış, seçim çevreleri en fazla 6 milletvekili çıkaracak şekilde daraltılmış, seçim çevresi barajı yükseltilmiş ve bir seçim çevresinde diğerlerinden bir oy fazla alan partiye kontenjan adı altında ek milletvekilliği sağlanmıştır⁴⁹⁵. Buna göre 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde, çevre barajını belirleyen bölme işleminin, kontenjan adaylığı dolayısı ile 1 eksikle yapılması, çevre barajını %16,6'dan, %20'ye yükseltmiştir. Söz konusu bu durum iktidar partisi gibi büyük partilerin lehine, küçük partilerin ise aleyhine bir düzenleme olup, partiler arası adil rekabeti derinden sarstığı ölçüde tüm demokrasi ilkeleri ile çelişir haldedir⁴⁹⁶. Hatta ve hatta 3403 sayılı yasa ön seçim yasağı ve propaganda süresinin 21 günden 10 güne indirilmesi konusunda da düzenlemeler içermekte olup, bu düzenlemelerden ön seçim yasağı SODEP ile HP'nin birleşmesi ile oluşan Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin (SHP) Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı başvuru sonucunda kanun metnine girmemişse de propaganda süresinin indirilmesi Anayasa Mahkemesi'nce anayasaya uygun bulunmuş ve kanun metnine girmiştir⁴⁹⁷. İktidarın 1987 seçimlerine yönelik kendi çıkarını gözeterek yaptığı tüm bu düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere, demokrasi salt seçimlerden ibaret bir olgu değildir. Demokratik bir düzenin temeli sayılan seçimler ve seçim sistemi ile demokrasinin aşındırılması oldukça ironik olup; 1987 seçimlerini bu şekilde planlayan iktidarın demokratik bir düzen ya da demokrasi kaygısı taşımadığını, aksine bu kavramları kendi siyasal varlığı için bir araç olarak kullandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

⁴⁹⁴ Tanör, Türkiye Tarihi, s.73.

⁴⁹⁵ Çavdar, s.280.

⁴⁹⁶ Necmi Yüzbaşıoğlu, "Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 55, Sayı: 1-2, s.128, Çavdar, s.280, Tanör, Türkiye Tarihi, s.74-75.

⁴⁹⁷ Tanör, Türkiye Tarihi, s.75.

3.1.1.3. 1987 Seçimi ve Sonrası: Özal Hükümeti'nin Meşruiyet Krizi

ANAP, DSP, DYP, İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP), MÇP, RP ve SHP olmak üzere 7 parti ve 72 bağımsız adayın katıldığı 27 Kasım 1987 genel seçimlerinde %93,3 oranında katılım gerçekleşmiş olup, geçerli oyların %36,3'ünü alan ANAP mecliste 292, %24,8'ini alan SHP mecliste 99, %19,1'ini alan DYP mecliste 59 sandalye elde etmiştir⁴⁹⁸. %10 barajını geçemeyerek meclise giremeyen diğer 4 parti ve bağımsız adayların almış olduğu yaklaşık 5 milyon oy ise anti-demokratik seçim sistemi sayesinde ANAP'ın hanesine yazılmış ve bu sayede ANAP almış olduğu yaklaşık her 30.000 oya karşı bir milletvekili elde ederek mecliste %65'lik bir temsil kabiliyetine ulaşmış, mecliste temsil kabiliyeti bulan diğer partilerden SHP yaklaşık 60.000 oya karşı bir, DYP ise yaklaşık 78.000 oya karşı bir milletvekili çıkarabilmiştir⁴⁹⁹. Resmi seçim sonuçlarına göre %8,5 oy alan DSP ve %7,2 oy alan RP'nin meclise milletvekili sokamaması ise temsil krizinin bir başka boyutunu ortaya koyar niteliktedir. Görüldüğü üzere 1987 seçimleri adeta temsilde adaletsizliğin dışı vurumu olmuştur.

ANAP açısından hiç şüphesiz ki açık bir başarısızlık anlamına gelen 1987 seçimleri, seçim yasasını meclisteki çoğunluğunu devam ettirebilmek amacıyla manipüle eden ANAP'ın meşruluk sorununu da beraberinde getirmiştir. Seçimleri takiben 21.12.1987 tarihi itibarıyla göreve başlayan hükümeti, Demirel doğru bir analizle "seçim yasası hükümeti" olarak betimlemiştir⁵⁰⁰.

ANAP'ın ve dolayısıyla Özal'ın meşruluk sorunu sadece seçimlerle sınırlı kalmamıştır. "Önce ekonomi, sonra demokrasi" anlayışı çerçevesinde, 24 Ocak kararlarını temel alan ve 1983'ten beri uygulanan ekonomi politikaları artan enflasyona çözüm getiremeyip dar gelirliilerinin hayatını daha da zorlaştırırken, Özal'ın, kardeşi Yusuf Özal'ı ekonomik işlerden sorumlu devlet bakanı olarak ataması, hatta tüm hükümeti kendisine sadık isimlerden belirlemesi, devletin çeşitli kademelerinde ve ANAP belediyelerinde ortaya çıkan yolsuzluk ve vatandaş kayırma iddiaları, dönemde zenginleşen ve Özal'ın ağabeyi olan Korkut Özal'ın, İslam enternasyonalizmini hedefleyen Rabıta Örgütü ile dolaylı çalışarak kurmuş olduğu dini vakıflara yapılan fon aktarımları ve yine ağabey Özal'ın Suudilerle ilişkisi çerçevesinde, Arap sermayesine şirin gözükme adına Araplara yapılan mülk

⁴⁹⁸ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012, s.93,94

⁴⁹⁹ 1987 Seçimlerinde ANAP'ın almış olduğu toplam oy: 8.704.335, SHP'nin almış olduğu toplam oy: 5.285.804, DYP'nin almış olduğu toplam oy: 4.587.062'dir. Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵⁰⁰ Çavdar, s.232.

satışlarında bürokratik kolaylıklar sağlanması, hükümetin ve ANAP'ın, dolayısıyla da Özal'ın meşruluğunun, muhalefet ve kamuoyu tarafından her geçen gün daha da fazla sorgulanmasını sağlamıştır⁵⁰¹. Dahası 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu yapılmış olmasına rağmen, Avrupa Komisyonu yaptığı incelemeler sonrasında 18 Aralık 1989 tarihinde Türkiye'ye sunduğu "Görüş"te; Avrupa Topluluğu'na katılmadan önce, ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki sorunların çözülmesinin gerektiğini ve tam üyelik sürecinin ancak bu sorunların çözülmesinin ardından değerlendirilebileceğini belirterek, tam üyelik başvurusunun işleme konulamayacağını ifade etmiş ve komisyonun bu "Görüş"ü de hükümetin eylem ve işlemlerinin kamuoyu nezdinde sorgulanmasının bir diğer sebebi olmuştur⁵⁰². Ayrıca şu da belirtilmelidir ki Avrupa Komisyonu'nun tam üyelik başvurusuna yönelik bu "Görüş"ü, Batılılaşmayı, liberal ekonomiye sahip olmaya indirgeyen Özal'ın "önce ekonomi sonra demokrasi" anlayışına adeta cevap niteliğindedir.

Hükümet, 27 Şubat 1988'de, İşkencenin, Gayri İnsanı ya da Küçültücü Ceza ve Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi ve 10 Ağustos 1988'de, Birleşmiş Milletler'in aynı nitelikteki sözleşmesini onaylamıştır. Ancak söz konusu sözleşmelerin onaylanmış olmasına rağmen yakalama ve göz altına almaların yaygın ve kısmen de keyfi olması, birçok durumda yakalananın yakınlarına haber verilmesi, sanığın susma hakkını kullanması gibi ilgili sözleşmelerde yer alan hükümlere uyulmaması, uzun gözaltı süreleri, düşünce özgürlüğünü sınırladığı ölçüde özellikle yazarlara, gazetecilere, sanatçılara ve aydınlara uygulanan 765 sayılı Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri gibi uygulamalar ile haksız tutuklama tazminatlarının yetersizliği demokrasi ve insan hakları ile bağdaşmamaktadır⁵⁰³.

Bir yandan enflasyonun düşürülmesi, gelir durumunun iyileştirilmesi gibi vaatlerin yerine getirilmemesi sebebiyle ekonomik istikrarsızlıkların artış göstermesi, diğer yandan otoriter ve çoğunlukçu nitelikteki yönetim anlayışının, çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi anlayışı ile çeliştiği ölçüde demokrasi idesini aşındırması ve demokrasiyi deyim yerinde ise yönetenlerin kendi çıkarları için manipüle ettiği bir araca dönüştürmesi hükümetin meşruiyet sorununun yanı sıra ANAP'ın seçmen

⁵⁰¹ Uğur Mumcu, **Tarikat, Siyaset, Ticaret**, 29. Basım, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, 2014, s.128,129, Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.232, Çavdar, s.281, Erdoğan, *Anayasalar ve Siyaset*, s.282,283.

⁵⁰² **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Kronolojisi (1959-2015)**, https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf, (15.12.2018), Hilal Yıldırım, "Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu ve Başvuruya AT Komisyonunun Görüş Raporu", 14.12.2010, <http://www.tuicakademi.org/turkiyenin-tam-uyelik-basvurusu-ve-basvuruya-at-komisyonun-gorus-raporu/>, (15.12.2018).

⁵⁰³ Öymen, s.418.

tabanının da aşınmasına sebep olmuştur. Böyle bir ortamda 18 Haziran 1988'de Özal'a karşı suikast girişiminde bulunulmuş olması kısa bir süre için de olsa Özal'ın popülaritesini artırmıştır. ANAP'ını gücündeki azalma eğiliminin farkında olan Özal, yine aynı dönemde 26 Mart 1989'da yapılacak seçimlerin öne çekilmesi için çalışmalara başlamıştır. Yerel seçimlerin öne çekilmesi, anayasa değişikliği gerektirdiğinden, Özal, yine referanduma gitmiştir.

25 Eylül 1988 tarihinde yapılan referanduma %88,8 oranında katılım gerçekleşmiş ve geçerli oyların %65'i "Hayır" yönünde kullanılmış olup, yerel seçimler hükümetin istediği gibi öne çekilememiştir⁵⁰⁴. Özal'ın kendisi için bir anlamda güven oylaması olarak gördüğü bu referandum sonucunda %35 oranında çıkan "Evet" oylarının, ANAP'ın önceki genel seçimlerde aldığı oy oranı olan %36,3'ün altına düşmesi ilginçtir⁵⁰⁵. Buradan çıkan sonuç gerçekten de hükümetin meşruiyet krizi içerisinde olduğudur. Hatta hükümet bu krizi aşmak ve halk arasında tekrar popülerlik kazanmak üzere 10 Aralık 1988 tarih ve 3511 sayılı kanunla YÖK Kanunu'na eklenen 16. madde metninde yer alan "Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir." ibaresi uyarınca üniversitelerde türban yasağını kaldıran düzenlemeyi, Evren'in karşı tutumuna rağmen meclisten geçirmişse de, cumhurbaşkanı Evren kanunu anayasa mahkemesine taşımış ve Anayasa Mahkemesi de 7 Mart 1989 tarih ve E. 1989/1, K. 1989/12 sayılı iptal kararında yer alan şu gerekçe ile söz konusu kanunu iptal etmiştir:

"Laikliğin, Türk Devriminin, Cumhuriyetin özü ve ulusal yaşamın temeli olduğu bir gerçektir. 'Dinsel inanç gereği' sözcükleri kullanılmasa da Cumhuriyetin niteliklerine yönelik, bu amaç ve anlamdaki dinsel kaynaklı düzenlemelerle girişimler Anayasa karşısında geçerli olamaz. Özgürlükler Anayasa ile sınırlıdır. Anayasadaki laiklik ilkesine ve lâik eğitim kuralına karşı eylemlerin demokratik bir hak olduğu savunulamaz. Anayasal ayrıcalığa sahip laiklik ilkesi; demokrasiye aykırı olmadığı gibi tüm hak ve özgürlüklerin de bu ilke temel alınarak değerlendirilmesi zorunludur."

⁵⁰⁴ Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, s.2.

⁵⁰⁵ Tanör, Türkiye Tarihi, s.80.

Söz konusu kararda dikkat çeken kısım yine vesayetçi anlayışın kendini ifadesi anlamına gelen, özgürlüklerin anayasa ile sınırlı olmasıdır. Daha önce de birçok kez belirttiğimiz üzere vesayet odaklarınca kabul edilen özgürlük anlayışı, izin verilen özgürlük anlayışını ortaya koyduğu ölçüde demokrasi ile çelişir. Özgürlük anlayışının ve bununla birlikte belli bir dini inancın Türk-İslam sentezi baz alınarak vesayet odaklarınca tayin edilmesi, idealleştirilmesi ve kalıplara sokulmaya çalışılması zaman içerisinde vesayet odakları değişecek olsa bile, çeşitli toplumsal olguların halen gündemde kalmasını ve siyasi arenada oy maksimizasyonu için kullanılmasını, diğer bir ifade ile özünde bireysel özgürlüklerle ilgili olan olguların sorunsallaştırılarak siyasi polemiklere konu olmasını beraberinde getirmiştir. Dahası toplumda bazı bireysel özgürlüklerle ilgili olguların siyasal çıkarlar amacıyla kullanılması da gündeme gelmiştir. Örneğin türban konusunda, oğlu/kızı işe girsin diye türban takan kadınlar, eşinin/ailesinin siyasal görüşü nedeni ile türban takmaya zorlanan kadınlar gibi... Oysa ki türban bireysel inanç özgürlüğü çerçevesinde yine bireye -ki özelinde de kadının kişisel tercihinine- bağlı olan bir şeydir. Siyasal sembol ya da siyasal çıkar aracı değildir.

Tarihler 26 Mart 1989'u gösterdiğinde yerel yönetimler seçimleri yapılmış olup bu seçimlerde SHP %28,7 oranında oy almış ve İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep, Kayseri gibi büyük illerde de seçimi kazanmış, onu %25,1'lik oy oranı ile DYP izlemiş, iktidardaki ANAP ise %21,8 oy alarak seçimin kaybedeni olmuştur⁵⁰⁶. Seçim başarısızlığına rağmen Özal, "Gitmiyorum!" açıklamasını yapmış ve hatta yıl sonuna doğru yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri için aday olacağını açıklamıştır⁵⁰⁷. Muhalefetin elinde her ne kadar üçüncü parti iktidarda kalamaz kozu ve erken seçim kartı olsa da gerek erken seçimi gündeme getirecek stratejilerinin olmamasından dolayı erken seçimde içten olunmaması, gerek meclisten erken seçim kararının çıkarılamayacağını farkında olunması, gerekse de erken seçimin siyasi çalkantılara kesin çözüm olup olmayacağını kestirilememesi sebebi ile erken seçime gidilmemiştir⁵⁰⁸.

Yerel seçimlerden büyük bir zaferle çıkan SHP'li belediyeler, ANAP hükümetinden mali anlamda ve imar anlamında yeterince destek göremediğinden, kamuoyunda başarısız bir belediye imajı çizmiş ve bu durum SHP'nin 1991 genel seçimlerinde başarısız olmasının ana sebeplerinden biri olmuştur. Oysa ki yerel

⁵⁰⁶ **Mahalli İdareler Seçimi Sonuçları 26.3.1989**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1989, s.2,3.

⁵⁰⁷ Tanör, Türkiye Tarihi, s.81.

⁵⁰⁸ Çavdar, s.281,282.

yönetimler demokrasinin beşiği olup, adil ve demokratik bir hükümetin yerel yönetimlere kaynak aktarımında adil davranması gerekir. SHP'nin en önemli demokratik faaliyetlerinden birisi Deniz Baykal başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından; anadil yasağı ile ilgili düzenlemelerin kaldırılması gerektiğini, yurttaşların anadilde okuma, yazma, kültürel etkinlikte bulunma ve yayın yapabilmelerini öneren ve Kürt kökenli vatandaşların kimliklerini özgürce belirtmeye hakları olduğunu belirten "SHP'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakış ve Çözüm Önerileri" başlıklı raporun hazırlanmasıdır⁵⁰⁹. Ne var ki bu rapor hakkında Devlet Güvenlik Mahkemesi derhal soruşturma açmak istemişse de raporda, SHP Merkezi Yönetim Kurulu üyelerinin ve genel başkanının onayının bulunması sebebi ile soruşturmadan vazgeçilmiştir⁵¹⁰.

3.1.1.4. Özal'ın "Cumhur-başbakanlığı" Döneminin Demokratik Açıdan Analizi

Tarihler, Evren'in cumhurbaşkanlığı süresinin dolacağı 6 Kasım 1989'e yaklaşırken, Özal tüm meşruiyet tartışmalarına rağmen meclisteki çoğunluğuna adaylığını koymuş ve 31 Ekim 1989 tarihli muhalefetin katılmadığı üçüncü turda Türkiye'nin 8. cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve 9 Kasım 1989 tarihi itibarıyla cumhurbaşkanlığı makamını Evren'den devralmıştır⁵¹¹.

Özal cumhurbaşkanlığı görevine başladığı aynı gün, pek çok iddialı aday arasından kendisine yakınlığı ile bilinen ve kendi halinde bir politikacı olan Yıldırım Akbulut'u da başbakan olarak görevlendirmiş ve bu yolla dolaylı olarak hem yürütme yetkisini kendisinde toplamış, hem de partisi ANAP'ı emanet edeceği kişiyi tayin ederek partisi ile bağının devam edeceğini belirtmiştir. Gerçekten de Akbulut, başbakan olarak atanmasından bir hafta sonra yapılan ANAP genel kongresinde parti genel başkanlığına seçilmiştir ve Akbulut'un genel başkanlığa seçildiği bu seçimde Özal'ın büyük etkisi bulunmaktadır. Bu da şunu gösterir niteliktedir ki, Türk siyasal hayatı nezdinde, işlevsel bir demokrasinin araçları olması beklenen siyasal partilerde, liderler sultanı anlayışı hakim olup, parti içi demokrasi problemi bulunmaktadır⁵¹². Bu problem de parti içi hizipleşmelere de yol açmaktadır ki Özal'ın cumhurbaşkanı olması ve başbakan olarak Akbulut'u atamasının ardından, Bakanlar

⁵⁰⁹ Öymen, s.420.

⁵¹⁰ Öymen, s.420.

⁵¹¹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.224.

⁵¹² Acar, s.244.

Kurulu'nda dış işleri bakanı olarak yer alan Mesut Yılmaz, parti içerisindeki liderlik yarışında konumunu güçlendirmek üzere bakanlık görevinden istifa etmiş ve 15 Haziran 1991 tarihli ANAP genel kongresinde de genel başkan seçilmiştir.

Özal'ın "Cumhur-başbakanlığı" olarak da tanımlanabilecek olan Akbulut hükümeti sırasında Özal, anayasada düalist bir yapıya dayandırılan yürütme yetkisini adeta tek başına kullanabilmiş ve bu çerçevede hem parti başkanı hem başbakan hem de cumhurbaşkanı olarak hareket ederek, ekonomi, dış politika, güvenlik başta olmak üzere birçok alanda icrai nitelikteki son kararları verme yetkisini kendi elinde tutmuştur⁵¹³. Hatta bu duruma ek olarak Özal, ANAP'ın il teşkilatlanmasına da partiye yaptığı baskılarla etkin bir şekilde müdahale etmiş ve eşi Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanı olmasını da sağlamıştır⁵¹⁴.

Yine bu dönemde Özal, kendisine yakın isimleri atamalar yolu ile bürokrasinin üst kademelerine getirmiştir. Özellikle Akbulut'un eşi Senia Akbulut ile aşırı muhafazakar Haşim Kılıç'ın Anayasa Mahkemesi'ne seçilmesi hem muhalefet kanadında hem de kamuoyunda büyük tepkilere neden olmuştur⁵¹⁵. Dahası Özal 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine ABD'nin Irak'a savaş açmasıyla başlayan Körfez Savaşı'nda hükümeti ve meclisi by-pass ederek doğrudan Beyaz Saray ile görüşmüş ve her türlü desteği vereceğini belirtmiş olup, toplumda, Türkiye'nin cumhurbaşkanı aracılığı ile yeni bir savaşa sürüklenmesi gibi algılanan bu durum büyük bir korku ve endişe yaratmıştır⁵¹⁶. Buna rağmen Özal, gerek Türk birliklerinin Körfez'e gitmesini gerekse de ABD'li askerlerin Türk topraklarına yerleştirilmesini, kendi tasarrufları doğrultusunda uygun bulmuş ve kararını bu yönde vermiştir. Hiç şüphesiz ki bu kararda Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'nin kesin üyelik başvurusunu reddetmesinin ardından, Özal'ın ABD ile ilişkilerin daha da güçlendirilmesi gerektiğine ilişkin kişisel tasarrufunun da etkisi vardır. 28 Şubat 1991'de ateşkes imzalanması ile birlikte Özal'ın Körfez Savaşı ile ilgili tutumu, daha doğru bir ifade ABD'ye destek yanlısı tutumu sayesinde, zaten var olan ekonomik kriz, savaş ekonomisi ile iyice derinleşmiştir.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Güneydoğu'da giderek büyüyen Kürt sorunu ve 1984 yılından itibaren yatışmayan olaylar sonucunda, iki binden fazla kişinin gerek PKK, gerek güvenlik güçleri tarafından öldürülmesi, Ankara ve İstanbul'da meydana gelen siyasal cinayetler, İslami kökten dinci terör örgütlerinin özellikle

⁵¹³ Tanör, Türkiye Tarihi, s.84.

⁵¹⁴ Tanör, Türkiye Tarihi, s.86.

⁵¹⁵ Tanör, Türkiye Tarihi, s.85.

⁵¹⁶ Ahmad, s.236.

aydınlara yönelik artan tehditleri ve bir türlü çözülemeyen ekonomik sorunlar nedeniyle hükümet günden güne zayıflayarak, hareket alanı kısıtlı bir yapı halini almıştır⁵¹⁷.

Bu dönemde özellikle Güneydoğu bölgesinde yaşanan iç sorunları çözmek amacıyla 12 Nisan 1991 tarih ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Yasası çıkarılmıştır. Yetkililere "terörizm" olarak nitelendirdikleri her şeye olağanüstü müdahale yetkileri verdiği ölçüde demokratik hayatın temel ilkeleri ile çelişen Terörle Mücadele Yasası, bu niteliğine rağmen, düşünce, inanç ve örgütlenme özgürlüklerine karşı sistematik olarak uygulanan baskının yasal dayanakları niteliğinde olan Ceza Kanunu'nun 140., 141., 142. ve 163. maddelerini kaldırmıştır⁵¹⁸. Birçok gazeteci, yazar ve aydın 141. ve 142. maddeler dolayısı ile mahkum edildiğinden, çağ dışı nitelikli bu maddelerin kaldırılması demokratik ilkeler açısından nispeten olumlu olarak yorumlanabilirse de ilgili dönemde yapılan uygulamalarda düşünce suçlarından birçok kovuşturma yapılmış, cezalar verilmiş; düşünce ürünü olan yayınlar ve kitaplar yasaklanmış, hatta ve hatta imha edilmiştir. Diğer bir ifade ile aydın kesimin korkulu rüyası olan 141 ve 142. maddelerin kaldırılması uygulamaya tam olarak yansımamıştır. Dinin siyasi amaçlarla kullanılmasını engelleyen 163. maddenin kaldırılması ise uygulamada da hayat bulmuş ve bu bağlamda aşırı dinci nitelikli olan ve iktidarda pay arayan dini örgütlere/cemaatlere ve bu örgütlerin/cemaatlerin başındaki din tüccarlarına propaganda yapabilme ve dolayısıyla iktidara ortak olabilme fırsatı yaratmıştır ki bu daha sonra bir darbe teşebbüsünün yaşanmasına bile olanak sağlayacaktır.

3.1.1.5. 1991 Erken Seçimi ve Seçim Kanunu'nda Yapılan Temsilde Adalet İlkesini Sarsan Değişiklikler

İç ve dış sorunlar bu şekilde devam ederken ve bu sorunlar karşısında deyim yerindeyse hükümetin eli kolu bağlanmışken, 15 Haziran 1991 tarihli ANAP genel kongresinde Mesut Yılmaz parti genel başkanı olmuş ve yeni hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. Akbulut zamanında uyum içinde yürüyen Hükümet-Çankaya ilişkileri de, Yılmaz'ın daha özerk ve Özal'a karşı daha mesafeli bir politika izlemesi ile önemli ölçüde bozulmuştur⁵¹⁹. Nitekim Özal'ın 1991 yılında anayasa değişikliği ve 1992 yılında da seçim yapılmasına ilişkin önerisini görmezden gelen Yılmaz,

⁵¹⁷ Ahmad, s.234,235.

⁵¹⁸ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.284, Öymen, s.418.

⁵¹⁹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.224,225.

muhalafetle temas kurup onların da uygun görüşünü alarak, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması amacıyla, 20 Ekim 1991 tarihinde seçime gidilmesini kararlaştırmıştır. Bu çerçevede bir kez daha erken seçime gidilmesi gündeme gelmiştir.

İktidar partisi olan ANAP, iç dinamiklerindeki demokrasi kültürünün noksanlığı sebebi ile erken seçim kararı alınmasının hemen ardından, çoğunluk partisini kayırmak ve kollamak üzere, seçim çevrelerinin barajları ile oynayarak seçim sistemi ayarlamalarına yönelmiştir⁵²⁰. 26 Ağustos 1991 tarih ve 3757 sayılı yasa ile Milletvekili Seçimi Kanunu'nda yapılan değişiklikler uyarınca, seçim çevresi barajı, 2, 3 ve 4 milletvekili çıkaran seçim çevreleri için %25,5, 6 milletvekili çıkaran seçim çevreleri için %20 olarak belirlenmiş olup, seçim çevreleri değiştirilmiş; 1987'de 18 seçim çevresinde %25,5 olan çevre barajı, 1991'de yapılacak seçimler için 62 seçim çevresinde uygulanabilir hale getirilmiştir⁵²¹. Küçük partilerin aleyhine olan bu düzenlemenin ardından, kimi küçük partiler, büyük partilerle birleşerek ya da -günümüz Türkiye'sinde de yabancı olmadığımız- seçim ittifakları kurarak seçimlere katılmışlardır. Bu bağlamda ANAP'tan kopan kimi isimlerce kurulan Demokratik Merkez Parti, DYP ile birleşerek; SHP'den kopanların kurduğu Halkın Emek Partisi seçimlere katılma koşullarını sağlayamadığından yine SHP seçim listelerinden; IDP ile MÇP ise RP çatısı altında seçim ittifakı yaparak seçimlere girmişlerdir⁵²².

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan seçimlerde ANAP seçim kanununda yapmış olduğu seçim çevresi barajı düzenlemelerine rağmen istediğini elde edememiştir. %83,9 katılım oranının gerçekleştiği 1991 genel seçimlerinde DYP %27 oranında oy alarak mecliste 178 koltuk, ANAP %24 oy alarak mecliste 115 koltuk, SHP %20,75 oy alarak mecliste 88 koltuk, RP %16,88 oy alarak mecliste 62 koltuk ve DSP %10,75 oy alarak mecliste 7 koltuk elde etmiştir⁵²³.

Bu seçimde de, tıpkı daha önceki seçimlerde de olduğu gibi, temsilde adalet ilkeleri göz ardı edilmiştir. Basit bir hesaplama DYP'nin almış olduğu her 37.000 oya bir milletvekili çıkardığı görülürken, DSP'nin ise ancak almış olduğu her 375.000 oya bir milletvekili çıkarabildiği görülmektedir ki bu da temsilde adaletin gerçekleşmediğini gösterir niteliktedir⁵²⁴.

⁵²⁰ Tanör, Türkiye Tarihi, s.88.

⁵²¹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.421.

⁵²² Tanör, Türkiye Tarihi, s.88.

⁵²³ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵²⁴ 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde DYP'nin almış olduğu toplam oy: 6.600.726, DSP'nin almış olduğu toplam oy: 2.624.301'dir. Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

3.1.2. Koalisyon Hükümetleri Dönemi: 1991 - 2002

Seçimlerin ardından 20 Kasım 1991 tarihinde Demirel başbakanlığında DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuş ve 2002 yılına kadar sürecek olan koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. DYP'nin sağ, SHP'nin sol görüşlü olması sebebiyle bu koalisyon tıpkı 1974 yılındaki CHP-MSP koalisyonunda olduğu gibi tarihi uzlaşma olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte, 12 Eylül müdahalesi ile yerleşiklik kazanmaya başlayan neo-liberal anlayış sonrası siyasi partiler arasındaki ideolojik ayrımlar kaybolmuş, gerek sol gerek sağ siyaset neo-liberal ekonomi programlarını kabul edip, milliyetçi-militer bir siyaset anlayışını benimsediği ölçüde merkezileşmiş ve ortanın solu, ortanın sağ gibi kavramlar üzerinden kendisini yeniden üretmiştir⁵²⁵. İdeolojik ayrımların önemini kaybettiği bu ortamda da özünde sağ ve sol görüşleri paylaşan siyasi partiler koalisyon kurabilmiştir.

Kurulan DYP-SHP hükümetinin ana teması "demokratikleşme" olmuş ve koalisyonu oluşturan iki partinin de iyi niyetli yaklaşımı sonucunda ortaya konan program çerçevesinde demokratikleşme adına, hukuk sisteminin ve anayasanın demokratik ilkelere göre yenilenmesi, bu uğurda iç sorunların başında gelen Kürt sorununun çözümü için Kürt kimliğinin tanınması, 12 Eylül döneminin tüm yasalarının gözden geçirilmesi, işkencenin önlenmesine yönelik düzenlemeler yapılması, yargı güvencesinin sağlanması, olağanüstü hal mevzuatının değiştirilmesi, üniversitelere özerklik kazandırılması, sendikal hakların ILO standartlarına göre düzenlenmesi ve bilhassa bürokrasideki yolsuzlukların önüne geçilmesi kararlaştırılmıştır⁵²⁶. Demokratikleşme adına oldukça uygun bir reçete olmasına rağmen reçetenin uygulanamaması var olan sorunların kalıcılılaşmasına sebep olmuştur.

3.1.2.1. Dönemin Demokratik Paradoksları

18 Kasım 1992 tarih ve 3872 sayılı kanunla yapılan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile ceza yargılamasında kişi haklarının güçlendirilmesine yönelik olumlu adımlar atılmış olmakla birlikte söz konusu değişikliklerin Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Olağanüstü Hal Bölgesi'nde geçerli

⁵²⁵ Tülin Öngen, "Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri: 'Düşük Yoğunluklu Çatışma'dan 'Düşük Yoğunluklu Uzlaşma' Rejimine", **2000'li Yıllarda Türkiye Cilt I: Sürekli Kriz Politikaları**, (Ed. Neşecan Balkan, Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s.95.

⁵²⁶ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s. 286, Tanör, Türkiye Tarihi, s.93,

olmaması, demokratikleşme lehine atılan bu adımlara gölge düşürmüştür⁵²⁷. 19 Haziran 1992 tarih ve 3821 sayılı kanunla ise 12 Eylül rejiminin feshetmiş olduğu siyasi partilerin, siyasal hayata dönmelerine imkan tanınmıştır ki bu olumlu bir düzenlemedir. Basın ve yayın özgürlüğü çerçevesinde demokratik düzenlerde olmaması gereken ancak anayasanın 133. maddesinde yer alan radyo ve televizyonda devlet tekeli uygulamasına da 8 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı kanunla, ilgili madde metninde yapılan değişiklik sonucu son verilmiştir⁵²⁸. Bu gibi adımlar atılmasına karşılık, memurların sendikalaşmasına karşı yasa tasarısının çıkmaması, iş güvencesine yönelik 158 sayılı ILO sözleşmesinin reddedilmesi, işsizlik sigortası yasasının engellenmesi, Kürt ve alevi milletvekillerinin özellikle hem merkez sağ hem de merkez sol siyaset tarafından ötekileştirilip tahrik edilmesi dolayısıyla ne genel olarak demokratikleşmede ne insan hakları alanında ne de Kürt sorununda kayda değer iyileşmeler sağlanamamıştır⁵²⁹. Tüm bunlara ek olarak 12 Eylül rejiminin resmi ideolojisi olan Türk-İslam sentezinin, neo-liberal politikalarla uygulandığı Özal döneminde, din de siyasallaşmış ve özellikle Özal'ın doğrudan ya da dolaylı olarak siyasal İslam'a destek vermesi sonucunda, Türkiye, hem din odaklı örgütlerin iktidarda pay aradığı bir yere dönmüş, hem de tüm sorunlarına ek olarak kökten dinci örgütlerin terör eylemlerine sahne olmuştur⁵³⁰. Aralarında Uğur Mumcu, Turan Dursun, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Çetin Emeç'in de bulunduğu laik düşünceye sahip birçok değerli bilim insanı, yazar ve gazeteci, siyasal İslam'ın bireysel ya da örgütsel terörizme evrilmesi ile susturulmuştur⁵³¹. 2 Temmuz 1993 tarihinde de Sivas'ta Madımak Oteli aşırı dincilerin saldırısına uğramış, 37 aydın ve sanatçı hayatını kaybetmiş, devlet ise tüm göstergelere rağmen gerekli önlemi almamış ve deyim yerindeyse bu vahim olaya seyirci kalmıştır⁵³². Buradan da şu

⁵²⁷ Çavdar, s.315.

⁵²⁸ Ancak şu da unutulmamalıdır ki söz konusu anayasa maddesi bizzat cumhurbaşkanı Özal'ın oğlu Ahmet Özal tarafından Ağustos 1989 itibarıyla dolaylı olarak çiğnenmiş ve Ahmet Özal'ın, Cem Uzan ile ortak olarak kurduğu Magic Box Star 1 adlı özel kanal yurtdışı kaynaklı olarak yayın yapmaya başlamıştır ve ne yazık ki devlet tekeli kırıan ilk yayın özgür ve tarafsız bir yayıncılık anlayışı yerine adeta Özal ve ANAP'ın propagandasını yapan taraflı bir yayıncılık anlayışı gütmüştür. Basın ilkeleri ve tarafsız yayıncılık bir yana, söz konusu kanalda, kanalda çalışmayı reddedenler aleyhine haberler yapılmış, dönemin gözde tiyatroları bu ekrandan görünmeye uzak duruyorlarsa, tiyatroları basılıp yangın merdivenlerinin yeterli olmadığı yolunda haberler yapılarak tiyatroları kapatılmış ve haber bültenleri iktidar neyi uygun görüyorsa onu haber yapmıştır. Ayda Özlü Çevik, "Özal'ın Sinyaliyle Kurulan İlk Özel Televizyonlar", **90'ların Hak Mücadeleleri Yazı Dizisi**, İstanbul, 19.12.2014, <https://m.bianet.org/bianet/medya/160908-ozal-in-sinyaliyle-kurulan-ilk-ozel-televizyonlar>, (22.12.2018).

⁵²⁹ Çavdar, s.315, Erdoğan Anayasalar ve Siyaset, s.287.

⁵³⁰ Mumcu, ss.130-144.

⁵³¹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.225.

⁵³² Madımak Oteli'ne yapılan bu gözü dönmüş saldırının bir nedeni de 1989 yılında Hint asıllı Britanyalı yazar Salman Rushdie tarafından yazılan Şeytan Ayetleri adlı kitabın Aziz Nesin tarafından Türkçe'ye çevrilmesi olmuştur. Çünkü kitabın yazarına, çevirmenlerine ve yayıncılarına ölüm cezasını hak gören fetvalar Ayetullah Humeyni ve köktendinci İslam örgütleri tarafından yayınlanmıştır. Türkiye'de siyasal

çıkartım açıkça yapılabilir ki 12 Eylül rejiminin ve sonrasında da Özal'ın destek verdiği siyasal İslam, radikalleşip şeriat düzeni talebini dile getirdiği ölçüde Türkiye'de demokratikleşmenin önüne geçmiş, dahası yakın dönem Türk tarihine yön verebilecek aydınları katlederek kapanmaz yaralar açmıştır.

Özal 17 Nisan 1993'te vefat etmiş ve Süleyman Demirel 16 Mayıs 1993 itibarıyla meclis tarafından yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. DYP genel başkanlığına seçilen Tansu Çiller ise 13 Haziran 1993 tarihi itibarıyla Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olarak atanmış ve bir anlamda DYP-SHP koalisyonunun ikinci dönemi başlamıştır⁵³³. Çiller başbakan olur olmaz partisi içerisindeki eski istihbaratçı ve emniyetçi kadrolarla sıkı bir dayanışma içinde bulunarak ve askeri kanatla da işbirliği yaparak Kürt sorununa karşı milliyetçi ve askeri tedbirlere ağırlık vermiş ve böylece Kürt sorununun faşizan bir bakış açısı çerçevesinde sertlikle bastırılabilceğini düşünen, gerek ordu içerisindeki gerekse de sivil siyasetteki isimler, Güneydoğu'da yapılacak uygulamalar konusunda yetkiyi ellerine geçirmişlerdir⁵³⁴. Elbette ki bir iç soruna karşı faşizan tutum takınılması, bu sorunu çözmek bir yana daha da derinleştirmiştir.

Koalisyonun Çiller başbakanlığındaki ikinci döneminde, demokrasi açısından atılan belki de en olumlu adım, 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı kanunla yapılan anayasa değişiklikleridir. Bu değişiklik kapsamında başlangıç metninde yer alan ve askeri müdahaleyi meşrulaştıran ibareler temizlenmiş, üniversiteler, sendikalar ve dernekler üzerindeki vesayet baskısı kısmen azaltılmış, dernek ve sendikaların siyaset yasağı kaldırılmış, siyasetten arındırılmış toplum anlayışının ürünü olan anayasa maddesi hükümleri (33/3, 52/1, 69/2, 135/3 ve 171/2. maddeler) değiştirilmiş/kaldırılmış, kamu çalışanlarına sendika kurma hakkı tanınmış, seçmen ve partilere üye olma yaşı 18'e düşürülmüş, milletvekillerinin parti değiştirme yasağı kaldırılmıştır⁵³⁵. Hiç şüphesiz ki yapılan bu değişiklikte 6 Mart 1995'te Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği antlaşmasının imzalanmasının etkisi de bulunmaktadır. Söz konusu antlaşmayı Avrupa Birliği'ne tam üyelik yolunda büyük bir adım olarak gören hükümet, gerekli demokratik düzenlemelerin yapılmasının ardından Avrupa Birliği'ne

İslam'ın güç kazanması ile bu fetvalar da destekçi bulmuş ve sonuç olarak seküler dünya görüşünü benimseyen 37 aydının yanarak hayatını kaybettiği bu vahim olay yaşanmıştır. Sivas olaylarının çok bilinmeyen bu nedenine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Winston, **Tanrının Öyküsü / Tanrı mı İnsanı, İnsan mı Tanrı'yı Yarattı?**, çev. Sinan Köseoğlu, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s.458,459.

⁵³³ Not: 12 Eylül rejimince kapatılan partilerin siyasal hayata dönmelerinin önü açıldıktan sonra CHP 9 Eylül 1992 tarihi itibarıyla tekrar siyasi hayata dönmüş ve 9 Eylül 1995 tarihinde, SHP'nin CHP'ye katılması ile söz konusu koalisyon DYP-CHP koalisyonuna dönüşmüştür.

⁵³⁴ Erdoğan, *Anayasalar ve Siyaset*, s.288.

⁵³⁵ Kaboğlu, 1982 Anayasası, s.67, Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.229.

tam üyelik elde edileceğini düşünmüştür. Ancak Evren ile yüceltilen otorite ve vesayetçi yapı, Özal ile pompalanan maddi kazanç tutkusu ve Çiller döneminde ağırlık kazanan devletin küçültülmesi söylemleri ortaya özgürlükler üzerine gölge gibi çöken bir siyasal ortam çıkartmıştır ve yapılan tüm değişiklikler, dönem içerisinde yapılan çeşitli uygulamaların doğurduğu kaçınılmaz sonuçlar sebebiyle yetersiz kalmıştır⁵³⁶. Örneğin Türk-İslam sentezi ideolojisi çerçevesinde, Kürt siyasetçilerin temsil kabiliyetleri, partileri HEP kapatılarak Anayasa Mahkemesi dolayısı ile devlet eliyle sınırlandırılmış, HEP'in kapanması ile kurulan Demokrasi Partisi (DEP) üzerinde devlet baskısı hiç eksik olmamış ve o da kapatılmış, sol siyaseti benimseyen Türkiye Emekçi Partisi, Türkiye Birleşik Komünist Partisi, Sosyalist Parti gibi partiler de kapatılmıştır. Tüm bunlar demokrasi açısından sorunlu uygulamalar arasındadır⁵³⁷.

Demokratik anlamdaki bu sorunlar, yüksek enflasyon, dışa bağımlılık dolayısıyla artan dış borçluluk ve yüksek bürokrasi kademelerindeki yolsuzlukların beraberinde getirdiği günden güne ağırlaşan ve ağırlaştığı ölçüde de yerleşiklik kazanan ekonomik sorunlarla birleşmiş ve deyim yerindeyse devlet adeta bir bunalımlar sarmalının içerisinde hapsolmuştur⁵³⁸. Çözüm olarak ise bir kez daha seçimlerin öne alınması uygun görülmüştür. Burada 1980 sonrası Türk siyasal hayatının ilginç bir yönü ortaya çıkmaktadır ki siyasiler, sorunları çözmeye yönelik kararlı, etkin ve demokratik adımlar atmak yerine, meclisi ve hükümeti yenilemeyi uygun görmüşlerdir. Mevcut yasal, toplumsal ve ekonomik düzeni tahlil ederek bunları iyileştirmeye çalışmamışlar, bir anlamda sorunları, sonraki yasama meclislerine ve hükümetlere devrederek ötelemişler, sürüncemede bırakmışlar ve kendi sorumluluklarını bu şekilde bertaraf etmişlerdir.

3.1.2.2. Siyasal İslam ve Demokrasi

Tarihi, 24 Aralık 1995 olarak belirlenen genel seçimlere gidilirken, siyasal İslam ideolojisini benimseyen RP, günden güne güçlenmiştir. Bunda hiç şüphesiz ki 12 Eylül vesayet rejimi tarafından benimsenen Türk-İslam sentezi anlayışına göre şekillendirilen eğitim sisteminin ve bu sistem içerisinde, çerçevesi yine vesayet odaklarınca çizilen resmi tarih doğrultusunda hazırlanan ilk, orta öğretim ve yüksek öğrenim mevzuatı ile yetiştirilen ilk mezunların, daha açık bir ifadeyle toplumun,

⁵³⁶ Kaboğlu, 1982 Anayasası, s.52.

⁵³⁷ Çavdar, s.316, Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.288.

⁵³⁸ Çavdar, s.317.

vesayet odaklarınca dönüştürülmesinin, İslam çerçevesinde muhafazakarlaştırılmasının payı vardır⁵³⁹.

Siyasal İslam ideolojisi ile sermaye sınıfının taleplerini bir potada eriten RP, %19,1 oranında oy alarak birinci parti olduğu ve İstanbul, Ankara, Konya ve Sivas gibi büyük şehirlerin belediyesini kazandığı 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde olduğu gibi, 24 Aralık 1995 milletvekili seçimlerinde de %21,4 oranında oy alarak birinci parti olmuş ve mecliste 158 koltuk elde etmiştir⁵⁴⁰. Söz konusu seçimlerde ANAP almış olduğu %19,6 oy oranı ile mecliste 132, DYP almış olduğu %19,2 oy oranı ile meclise 135, DSP almış olduğu %14,2 oy oranı ile meclise 76 milletvekili göndermiştir. 1992 yılında değişiklik sonrası 12 Eylül rejiminin feshettiği partilerin yeniden açılması ile tekrar siyasi hayata dönen partilerden CHP almış olduğu %10,7 oy oranı ile meclise 49 vekil göndermiş, MÇP'nin kendisini feshi ile siyasi hayata dönen MHP ise %8,2'ye karşılık gelen 2,3 milyon oy almasına rağmen temsilde adalet gözetmeyen seçim sistemi nedeni ile meclise temsilci gönderememiştir⁵⁴¹. Vesayetçi devlet baskısının üzerinde olduğu Kürt siyasi hareketi ise, tüm baskılara ve önce HEP'in, ardından DEP'in kapatılmasına rağmen, 11 Mayıs 1994'te kurulan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) adı altında, 1995 milletvekili seçimlerine girmiş ve %4,2'ye karşılık gelen 1,17 milyon oy almasına rağmen, adaletsiz seçim sistemi nedeniyle mecliste temsil kabiliyeti bulamamıştır⁵⁴².

Genel seçim sonuçlarına göre, koalisyon olarak kurulacak yeni hükümetin, siyasal İslam'ı temsil eden RP'nin önderliğinde kurulması gündeme gelmişse de gerek sağ siyaseti temsil eden ANAP ve DYP, gerekse de sol siyaseti temsil eden CHP ve DSP, RP ile hükümet kurmaya sıcak bakmamıştır. Bu süreç sonucunda ise ANAP'ın genel başkanı Mesut Yılmaz ile DYP'nin genel başkanı Tansu Çiller arasında geçimsizlik ve tahammülsüzlük olsa da hem vesayet odaklarınca hem de sermaye çevrelerince tercih edilen ANAP-DYP (ANAYOL) koalisyon hükümeti kurulmuştur⁵⁴³. Hükümet Mesut Yılmaz başbakanlığında oluşturulsa da koalisyon görüşmeleri sırasında Yılmaz ve Çiller'in dönüşümlü başbakanlık yapması formüle edilmiştir. Bu şekilde kurulan hükümet 6 Mart 1996 tarihi itibarıyla güvenoyu almış

⁵³⁹ Burada kastettiğimiz vesayet odakları statik değildir. 12 Eylül vesayet rejiminin çehresi, Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu 31 Ekim 1989 tarihinden sonra, vesayet odaklarının değişmeye başlaması ile değişmiş, diğer bir ifade ile salt askeri vesayet geride bırakılmış, yeni vesayet odakları doğmuştur. Bu noktada askeri vesayetten parti vesayetine geçiş için ilk adım atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

⁵⁴⁰ **27 Mart 1994 Mahalli İdareler Genel Seçimi Belediye Başkanlığı Seçimi Sonuçları**, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Mahalli/1994/BelediyeBaskanligi/Pdf/1994Mahalli-BelediyeBsk-Tumu.pdf>, (27.12.2018), Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵⁴¹ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵⁴² Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵⁴³ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.289.

olsa da kısa süre içerisinde ANAP ve DYP arasında yolsuzluklar tartışması başlamış; bu bağlamda TEDAŞ, TOFAŞ ve TURBAN skandalları ortaya çıkmış, Çiller'in örtülü ödenek kullanımları ve şahsi mal varlığı yolsuzluklarla birlikte anılmaya başlanmıştır⁵⁴⁴. RP bu dönemde TBMM'ye bir dizi yolsuzluk soruşturma önergesi vermiş olup, bunun yanı sıra parti genel başkanı Erbakan öncülüğünde güven oylamasına da itiraz ederek Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin, DSP'lilerin oturuma katılarak çekimser oy vermesi nedeniyle güvenoyunun gerçekleşmediğini hükme bağlamasının ve yolsuzluk tartışmalarının kamuoyunda yankılanmasının ardından Mesut Yılmaz 6 Haziran 1996'da hükümetin istifasını vermiştir⁵⁴⁵. Bunun üzerine Erbakan'a hükümeti kurma görevi verilmiştir.

Erbakan'a görev verildiğinde, ANAP Çiller'in örtülü ödeneğine ilişkin meclise soruşturma önergesi sunmuş bulunmakta olup, RP bu önergeye karşı oy vererek yeni kurulacak hükümet için Çiller'i ikna etmeye çalışmış ve başarılı da olmuştur⁵⁴⁶. Anlaşılan o ki hükümet ortağı olma konusu gündeme geldiğinde, daha önce benimsediği "Adil Düzen" programı adı altında bizzat yolsuzluk önergeleri veren RP, kendi programını askıya almış ve yolsuzluğun araştırılmasının karşısında durmuştur. Böyle bir ilişki içerisinde kurulan RP-DYP yakınlaşması sonucunda 28 Haziran 1996 tarihinde Erbakan başbakanlığında REFAHYOL hükümeti, yine Erbakan ile Çiller arasında dönüşümlü başbakanlık formülü ile kurulmuştur. Böylece Türk siyasi tarihinde siyasal İslam'ı içselleştiren bir partinin genel başkanı ilk kez başbakan olmuştur. Şu da ironiktir ki, tüm seçim propagandasını RP karşıtlığı üzerine kurgulayan DYP ile bu mümkün olabilmıştır⁵⁴⁷.

Burada şunu belirtmekte yarar görmekteyiz ki demokrasi ile siyasal İslam özü itibarıyla birbirleri ile çelişmektedir. Din temelli siyasal İslam dayandığı felsefe ve tarihsel etkenler gereği şariat düzenini öne çıkartmakta ve idealleştirmektedir. Bilindiği üzere İslam'ın, Kur'an temelli bir devlet düzeni vardır ve bu şeriattir. Kur'an da yapısı gereği statik olup, haklar mücadelesi sonucu elde edilen birçok demokratik gelişmeye cevap verememektedir. Söz gelimi kadın/erkek eşitliği, miras hukuku, özgür birey, seçme ve seçilmeye dayalı yönetim sistemi, insanın vücut bütünlüğünün korunması çerçevesinde oluşturulan ceza normları, vatandaşın

⁵⁴⁴ Çavdar, s.332.

⁵⁴⁵ 12 Mart 1995 tarihli güven oylamasında hükümet, 207'ye karşı 257 oyla güvenoyu almış, 80 vekil çekimser oy kullanmış, 4 vekil oylamaya katılmamıştır. Anayasal açıdan burada şöyle bir sorun bulunmaktadır ki güvenoyu katılanların salt çoğunluğu ile değil, "Evet" oylarının, "Hayır" oylarından fazla olmasıyla alınmıştır. Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.273,274, Sina Akşin (Hızl.), "Siyasal Tarih (1995-2003)", **Yakınçağ Türkiye Tarihi Cilt 2: 1980-2003**, 5. Baskı, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, s.169.

⁵⁴⁶ Akşin, s.169.

⁵⁴⁷ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.275.

yöneticileri sorgulama hakkının olması vb. olgular şeriatla oldukça geride kalmış ve geride kaldığı ölçüde de demokratik düzenle taban tabana zıtlamıştır. Siyasal İslam'ı idealleştiren bir hükümetin, bu ideal doğrultusunda demokratik düzenin gereklerinden uzaklaşacağı çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır ki gerçekten de öyle olmuştur. Bizzat Erbakan'ın kendisi tarafından 13 Nisan 1994 tarihinde "Refah partisi iktidara gelecek, adil düzen kurulacak. sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı olacak? Kanlı mı olacak, kansız mı olacak?" açıklaması yapılmıştır. Yine REFAHYOL hükümetinin göreve başlamasının ardından, demokratik sorunlar, ekonomik sorunlar devam ederken Taksim ve Çankaya'ya görkemli camiler yapılması, kamuda çalışma saatlerinin cuma namazına göre düzenlenmesi gibi konular ön plana çıkartılmış, türban konusu siyasi simge olarak gündeme getirilmiştir⁵⁴⁸. Dönemin RP'li belediye başkanlarından İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı "demokrasinin bir amaç değil, araç olduğunu" ifade ederken, "Kudüs Gecesi" düzenleyen Sincan Belediye Başkanı ise "şeriatı gerekirse enjeksiyonla aşılayacağız" türünde açıklamalar yapmışlardır⁵⁴⁹. Bu gibi gelişmelerin hepsi hem demokrasi ile hem de demokrasi ile çeliştiği ölçüde devletin demokratik, laik bir hukuk devleti olduğunu vurgulayan ve yasama, yürütme ve yargı erklerini bizzat bağlayan anayasa ile çelişmektedir.

REFAHYOL hükümeti döneminde kimi RP'li milletvekillerinin cumhuriyete ve Atatürk'e yönelik nefret söylemleri, Başbakanlık Konutu'nda tarikat şeyhlerine iftar daveti verilmesi, siyasal İslam'ın gündeme oturtularak insanların inançlarını yaşayabilmesi sloganı ile giyim/kuşamdan, aile ve miras hukukuna kadar sınırları hükümet ve hükümetle yakın temasta bulunan cemaatlerce çizilmiş olan İslam ilkelerinin günlük yaşama geçirilmesinin önerilmesi, bu doğrultuda başta Aczmençiller ve Nurcular olmak üzere tarikatların yaşam biçimlerinin özendirilmesi, toplumsal ve dinsel önerilerinin ise gündeme taşınması, yerleşiklik kazanan klientalist iktidar ilişkileri çerçevesinde İmam-Hatip Okulları mezunlarının bakanlıklar, belediyeler, okullar, KİT'ler, polis teşkilatı başta olmak üzere iktidar eliyle kamuya yerleştirilmesi, kamuoyunda hükümetin demokratik hak ve özgürlüklerden yararlanarak, demokrasiyi şeriat devleti yönünde ortadan kaldırma amacı güden irtica faaliyetlerine mi yöneldiği sorusunu gündeme getirmiştir.

REFAHYOL hükümetinin RP tarafında bu olaylar yaşanırken, DYP tarafında ise, yolsuzluklar ve parti genel başkanı Çiller'in devlet için silaha sarılanları kutsayan

⁵⁴⁸ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009, Doğan Kitap**, İstanbul, 2009, s. 346,347.

⁵⁴⁹ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.276, Öymen, s.427.

sözleri ile artık iyice belirginleşen politikacı-mafya-sermaye ilişkilerinin yol açtığı yozlaşma, kurlsızlık ve hukuksuzluk gündemdeydi. Özal döneminde kurumsallaşan, politikacılarla mafya adı verilen yeraltı dünyasının kurduğu ilişkiler ve devlet içinde olduğu kadar aynı zamanda da devlet dışında olan ve "istihbarat toplama amacıyla" kurulan devlet içi gizli örgütler nitelikleri gereği iktidardan pay almak istemişler; bu da hem demokrasinin hem anayasanın hem de devlet mali bütçesinin bizzat devlet iktidarını kullananların kişisel çıkarları amacıyla tarifi mümkün olmayan şekilde tahrip edilmesini beraberinde getirmiştir.

3 Kasım 1996 tarihinde yaşanan Susurluk Kazası'nda bu ilişkiler açık bir şekilde kamuoyunun da gözleri önüne serilmiştir. Eski emniyet müdür yardımcısı ve bir polis okulunun mevcut müdürü Hüseyin Kocadağ, "Mehmet Özbay" sahte kimlikli ve TİP'li 7 öğrencinin ölümünden, Abdi İpekçi suikastı ve Papa'yı yaralamaktan mahkum olan Mehmet Ali Ağca'yı hapishaneden kaçırmaktan ve uyuşturucu kaçakçılığından Interpol ve yerel emniyet güçleri tarafından aranan Abdullah Çatlı, DYP Urfa milletvekili Sedat Bucak ve model Gonca Us'un yolculuk yaptığı Mercedes markalı otomobile çarpan kamyon sonucunda, hükümetin de karıştığı kirli ilişkiler gündeme oturmuş, İç İşleri Bakanı Mehmet Ağar istifa etmek zorunda kalmış ve "derin devlet" terimi Türk siyasal hayatına resmen girmiştir⁵⁵⁰. Unutmamak gerekir ki bir devlet ne kadar şeffaflıktan ve hukuktan uzaklaşıp "derinleşirse", o denli demokrasiden uzaklaşır ve yozlaşır. Nitekim söz konusu olay soruşturulsa ve bazı kişiler mahkum olsa da soruşturmanın kökenine inilmemiştir. Kazanın yaşandığı dönemde, halkın da katıldığı, yolsuzluklara karşı "sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" kampanyası çerçevesinde 1 Şubat 1997'den, 9 Mart 1997'ye kadar her gün saat 21:00'da ışıklar bir dakika söndürülmüştür. Yaşanan Sivas Katliamında gözü dönmüş radikal İslamcı sanıkların avukatlığını yapan dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan, demokratik nitelikli bu eylemleri küçümsemiş, hatta "mum söndü oynuyorlar" şeklinde kendince alay etmiştir. Ne yazık ki günümüzde dahi söz konusu olay hakkında hala birçok bilinmeyen bulunmakta olup aydınlık sağlanamamıştır.

⁵⁵⁰ Her ne kadar sol ideoloji ile mücadele için 1960 ve 1970'li yıllarda da devletle bağlantılı "ülkücüler" gibi paramiliter güçler kullanılmışsa da derin devlet ifadesi susurluk olayı ile siyasal hayatımıza girmiştir. Nitekim söz konusu olay çerçevesinde yürütülen soruşturma kapsamında elde edilen bulgulara; olası bir Sovyet istilasına karşı İtalya'daki Gladio örgütü gibi NATO desteği ile kurdurulan ve yapısı gereği aşırı sağ ideolojiye sahip üyeleri bulunan ve kimi durumlarda yasa dışı işlere de bulaşmakta olduğu belirtilen bu örgütlerin Türkiye'de ASALA ve PKK'ya karşı hareket için kullanıldığı, Çiller zamanında ise faaliyet alanlarının genişletildiği ve mafya türü etkinliklere bulaşmış oldukları ortaya konmuştur. Akşin, s.172-173, Kongar, 21. yüzyılda Türkiye, s.278,279, Çavdar, s.333,334,335.

3.1.2.3. 28 Şubat Post-Modern Darbesi ve Sonrasında Yaşanan Siyasal & Toplumsal Gelişmelerin Demokratik İlkeler Açısından Değerlendirilmesi

REFAHYOL hükümeti döneminde, RP'nin de açık ve/veya örtülü desteğini alan gerici ve aşırı İslamcı eylemlerin artması, İmam-Hatiplilerin iktidar desteği ile kamuda önü alınamaz bir şekilde kadrolaşması, RP'li kimi milletvekilleri ve belediye başkanları tarafından anayasaya ve demokratik düzene açıkça aykırı bir şekilde şeriat devleti özlemlerinin dile getirilmesi, aslen kişinin kendisine bağlı olan türban olgusunun siyasi malzemeye ve eylemlere dönüştürülmesi, kimi cemaatlerin iktidar ortağı olarak muhatap alınması, Erbakan'ın Libya ziyareti sırasında Kaddafi'nin Türkiye'yi küçümsemesi ve yine Erbakan'ın belki 1989 seçimleri için Libya'dan alınan 500.000 USD yardım belki de kendisi ile aynı gizli İslami örgüt içerisinde yer alan ve kendisinden daha kıdemli olan Kaddafi'ye karşı gelememesi dolayısıyla bu küçümsemeye diplomatik karşılık verememesi gibi sebeplerle, ordu, vesayetçi yapıdaki ağırlığını tekrar artırmış ve 28 Şubat 1997 tarihinde 9 saat süren Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alınan kararı ve bu karara ek 18 maddeden oluşan irticaya karşı mücadele programında yapılması gerekenleri hükümete "tavsiye" etmiştir⁵⁵¹. Bu istekler tavsiye niteliğinde olsalar da bir anlamda hükümete program dayatmakta olduğundan 28 Şubat kararları kimi çevreler tarafından "post-modern darbe" olarak adlandırılmıştır. Söz konusu kararda Türkiye'nin Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda çağdaş uygarlık yolunda ilerlediği ve bu yolda anayasadan ve rejimin temel ilkelerinden kesinlikle taciz verilmeyeceği, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin hayata geçirilmesi için toplumsal güvenlik ve barışın öncelikli önem taşıdığı, laik/anti-laik ayrımının rejim düşmanlarınca ve toplumu bölmek isteyenlerce kullanılarak devleti zaafa uğratmalarının önüne geçilmesi gerektiği, laikliğin demokratik rejimin güvencesi olduğu ve Avrupa Birliği'ni ana öncelik gören Türkiye'de laik ve demokratik niteliklerin tartışılmaması gerektiği, aksi halde yaratılan yapay gündemin toplumda yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı belirtilmiş ve hemen ardından ordunun hükümetten istekleri sıralanmıştır⁵⁵². Bu istekler arasında tarikatlarca işletilen okul, yurt ve vakıflara son verilmesi, kökten-dincilerin kamu kuruluşlarında, adalet örgütünde ve üniversitelerde kadrolaşmalarının önüne geçilmesi için gerekli önlemlerin alınması, İmam-Hatip okullarının sayısının imam gereksinimini karşılayacak düzeye indirilmesi, İran'dan

⁵⁵¹ Akşin, s.171, Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.281.

⁵⁵² Öymen, s.428.

kaynaklanan ve sonuçları toplumda büyük sansasyon yaratan (Sivas Katliamı gibi) yıkıcı etkinliklerin son bulması için önlem alınması, zorunlu ilköğretimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılması bulunmaktadır⁵⁵³.

28 Şubat kararları hukuken hükümete tavsiye niteliğinde olmakla birlikte, bu tarihten sonra hükümet, Milli Güvenlik Kurulu'nun gözetim ve denetimi altına girmiştir. Her ne kadar ordu tarafından hükümetin zor kullanarak görevden alınması söz konusu değilse de, siyasal İslam'ı idealleştiren hükümet üzerinde kurulan psikolojik baskıya dayanılarak; ordunun, hükümeti zora başvurmadan, dolaylı olarak görevden uzaklaştırmak istediği yorumu yapılabilir. Kaldı ki yukarıda da belirttiğimiz üzere 28 Şubat kararlarında yer alan tavsiye kararına uyulmaması halinde siyasal iktidara yönelik "yaptırım"ların öngörülüp öngörülmediği tartışılmış ve yaptırım olarak öngörüldüğü ve bunun hükümete bir uyarı niteliği taşıdığı ölçüde 28 Şubat kararlarının üzeri örtülü bir askeri müdahale olarak yorumlanmasına sebep olmuştur⁵⁵⁴.

12 Eylül 1980'i yapan ve Türk-İslam sentezi ideolojisi çerçevesinde belirlenmiş inanç sistemi ve resmi ideoloji çerçevesinde oluşturulmuş milliyetçilik anlayışı ile sağ politikayı kullanarak toplumu muhafazakarlaştırarak yeniden üreten vesayet odakları, olayların kontrollerinden çıkıp irtica boyutuna geleceğini o zaman kestirememişler ve deyim yerinde ise kendi yarattıkları irtica tehlikesini yine kendileri 28 Şubat 1997'de bertaraf etmeye çalışmışlardır. Durum oldukça ironiktir; siyasal İslam yörüngesindeki hükümet daha önce de belirttiğimiz nedenler dolayısı ile siyasal İslam ile demokrasi arasında çelişki bulunmasından dolayı demokrasiden uzaklaşmaktayken, onu dizginlemeyi hedefleyen yumuşak askeri müdahale de demokrasinin özü ile çelişmektedir.

Erbakan da dahil tüm Milli Güvenlik Kurulu üyeleri tarafından imzalanarak onaylanan bu kararın ardından, ilköğretim 8 yıla çıkarılmış ve İmam-Hatip liselerinin ilk kademesi kapatılmıştır. Bu da şu anlama gelmektedir ki eğitimin ileri aşamalarından yoksun bırakılan kız çocuklarının kültürel düzeyi mevcut sisteme oranla daha yükselecek ve İmam-Hatiplerde din eğitime 11 değil, 14 yaşında başlanacaktır. Pedagojik açıdan bu durum ele alındığında, 14 yaşındaki bir bireyin sorgulama mekanizmasını kırmak daha zor olacaktır. Siyasal İslam'ı benimseyen hükümetin ve belki de tarikatların da etkisinde olan ve onlar tarafından hazırlanan müfredatı uygulayan İmam-Hatiplerde din eğitiminin 11 yerine 14 yaşında

⁵⁵³ Çavdar. ss.338-343.

⁵⁵⁴ Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, s.283.

başlaması, diğer bir ifade ile bireyin ikinci çocukluk döneminde değil de soyut düşünme ve bilimsel sorgulamanın başladığı ergenlik döneminde bu eğitimi alması, hükümet politikaları çerçevesinde bireyin yeniden üretimini zorlaştıracaktır. Bu nedenle hükümet oldukça ironik bir şekilde 8 yıllık eğitime karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.

28 Şubat kararlarının ardından, medya hemen her gün irticai gelişmeleri gündeme taşımış, bu durum da kamuoyunda hükümete yönelik baskı oluşturmuştur. Hatta 21 Mayıs 1997'de Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş, şeriat özlemleri içerisinde mevcut demokratik düzene karşı çıkarak ülkeyi iç savaşa sürüklemesi nedeniyle RP'nin kapatılması için Anayasa Mahkemesi'nde dava açmıştır. 22 Mayıs 1997'de DİSK, Türk-İş, TESK, TOBB ve TİSK oluşturdukları 5'li inisiyatifle hükümetin çekilmesi için girişim başlatmışlardır.

18 Haziran 1997 tarihinde Erbakan, üzerindeki kamuoyu baskısına daha fazla dayanamayarak istifa etmiştir. Böylece REFAHYOL hükümeti de son bulmuştur. Erbakan'ın istifasının ardından cumhurbaşkanı Demirel, koalisyon protokolünde öngörülenin aksine, hükümet kurma görevini Çiller'e değil, gerginlikleri azaltacak yeni bir hükümet kurulmasına gereksinim olduğunu belirterek ANAP genel başkanı Yılmaz'a vermiş ve ANAP, DSP ve DYP içerisinde Çiller'e muhalif olanların Hüsamettin Cindoruk önderliğinde partiden ayrılarak kurdukları Demokratik Toplum Partisi'nden (DTP) oluşan ANASOL-D azınlık hükümeti kurulmuştur⁵⁵⁵.

Hükümet görevine başlar başlamaz, oluşturulan hükümet programında demokrasi ve insan haklarına oldukça geniş yer verilmiştir. Bununla birlikte oluşturulan hükümet programının, 28 Şubat kararlarını harfiyen uygulamaya yönelik bir program olduğu ve bu çerçevede de söz konusu hükümetin ordu gölgesinde siyaset yaptığı ifade edilebilir. Programında yer alan demokrasi ilkeleri dolayısıyla, demokrasi alanında söz konusu hükümet döneminde gerçekleşmesi beklenen büyük atılımlar, dünya piyasalarında yaşanan dalgalanmalar sonucu Türkiye'den 6 milyar dolar sıcak para çıkması sebebiyle gerçekleştirilememiş, 28 Şubat kararlarının uygulanması ve artan ekonomik bunalımların bertaraf edilmesi hükümetin ana gündemini oluşturmuştur⁵⁵⁶.

Siyasi alanda dönemin en büyük olayı Anayasa Mahkemesi'nce 16 Ocak 1998 tarihinde RP'nin kapatılması ve Erbakan ve 6 RP'liye beş yıl siyaset yasağı getirilmesi olmuştur. Her ne kadar demokrasi ile çelişen söylemler ve faaliyetler

⁵⁵⁵ Akşin, s.174.

⁵⁵⁶ Öymen, s.429.

içerisinde bulunsalar da demokratik rejimin temel unsurlarından biri olan siyasi partilerin kapatılması ve siyasal hakların sınırlandırılması, demokrasinin özü açısından kabul edilebilir değildir. Bununla birlikte demokrasinin özünü içselleştiren toplumlarda siyasal partiler ve parti liderleri demokrasiyi araçsallaştırmayıp, demokrasinin özünü zedeleyici eylem ve açıklamalarda bulunmadıkları için, kapatma davalarına ya da siyasi yasaklara da konu olmazlar. Burada yine demokratik kültürün eksikliği gözümüze çarpmaktadır.

Yine bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus, zamanında Türk-İslam sentezi anlayışına dayanarak belirli kalıplar dahilinde toplumu muhafazakarlaştırmaya çalışan askeri vesayet odaklarının, 28 Şubat kararları ile benimsenen yeni siyaset doğrultusunda hazırlanan "brifing"ler aracılığıyla medyayı, üniversiteleri ve hatta yargıyı, dolayısıyla da toplumu dönüştürmeye çalışmasıdır⁵⁵⁷.

ANASOL-D hükümeti 25 Kasım 1998 tarihinde güvensizlik oyu ile düşürülmüştür. Bunda Çiller'in "ezanı, kuranı yasak ediyorlar" demeciyle yine dini siyasete alet ederek kamuoyu oluşturmalarının, ekonomik istikrarsızlığın, vergi yasalarında bir dizi düzeltmeyi beraberinde getiren vergi reformu yasasının eleştirilmesinin, seçimleri öne alma koşulu ile kurulan hükümetin söz konusu seçimleri gerçekleştirmek için yapacağı düzenlemeleri yapamamasının ve ANAP'lı bakan Eyüp Aşık'ın Alaeddin Çakıcı adlı mafya önderi ile yaptığı görüşmenin kasetinin basına sızması sonrasında ANAP'a yönelik kamuoyunda oluşan yolsuzluk iddialarının büyük etkisi olmuştur⁵⁵⁸. Uzun süren hükümet bunalımının ardından, amacı 18 Nisan 1999 tarihinde yapılacak olan erken seçimler için gerekli güvenlik ve huzur ortamını sağlamak olan Ecevit başbakanlığında DSP azınlık hükümeti 11 Ocak 1999'da kurulmuş ve diğer siyasi partilerce de desteklenerek göreve başlamıştır.

3.1.2.4. 1999 Seçimleri ve Sonrasında Sivil Siyasetteki Demokratik Sorunlar

Azınlık hükümetinin görev yaptığı sırada yaşanan en önemli olay, PKK'nın başındaki isim olan Abdullah Öcalan'ın, 16 Şubat 1999 tarihinde Kenya'da ABD yardımı ile yakalanıp yargılanmak üzere Türkiye'ye getirilmesi olmuştur. Bu durum 18 Nisan 1999'da yapılacak seçimlere gidilirken hem Ecevit'in popülaritesini artırmış

⁵⁵⁷ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.293.

⁵⁵⁸ Çavdar, s.343.

hem de ülke çapında milliyetçilik akımlarını yükseltmiştir ki DSP ve MHP 18 Nisan 1999 seçimlerinde bu sayede birinci ve ikinci parti olacaklardır. Bunun yanı sıra bu durum devlet seçkinlerine, Abdullah Öcalan'ın yakalanması ile Kürt Sorunu'nun sona erdiği ve demokratikleşme yolundaki en büyük engelin böylece ortadan kalktığı yönünde propaganda yapma imkanı da vermiştir⁵⁵⁹.

Seçimlere gidilirken, 28 Şubat kararları ile siyasette daha etkin rol alan ordu aracılığıyla, sivil siyasetin tekrar askeri vesayet yörüngesine girdiği dikkat çekmektedir. İrtica ile mücadele programı uygulanmaya devam etmekte olup, RP yerine kurulan Fazilet Partisi hakkında da seçimlerden önce kapatma davası açılmışsa da söz konusu parti seçimlere girebilmiştir. Ancak gerek doğrudan gerekse de dolaylı olarak seçmenlerin iradesi baskı altına alınmak istenmiş ve bu yolla seçmenler Fazilet Partisi'ne (FP) oy vermekten caydırılmaya çalışılmıştır⁵⁶⁰.

%87,1 katılım oranı ile gerçekleşen 18 Nisan 1999 tarihli genel seçimlerde, DSP, geçerli oyların %22,2'sini alarak seçimden birinci parti olarak çıkmış ve meclise 136 vekil göndermiş olup onu %18 oy alarak meclise 129 vekil gönderen MHP, %15,4 oy alarak meclise 111 vekil gönderen FP, %13,2 oy alarak meclise 86 vekil gönderen ANAP ve %12 oy alarak meclise 85 vekil gönderen DYP takip etmiştir. Bağımsız adaylardan 3 vekilin çıkmış olduğu seçimlerde CHP %8,7'ye karşılık gelen 2,71 milyon oy, Kürt siyasi hareketini temsil eden HADEP ise %4,7'ye karşılık gelen 1,48 milyon oy almasına rağmen seçim barajı gözetken ve bu ölçüde de temsilde adaleti sağlamaktan uzak olan seçim sistemi sayesinde, mecliste temsil kabiliyeti elde edememişlerdir⁵⁶¹.

1999 seçimleri ile ilgili demokratik açıdan dikkate değer bir nokta da bu seçimlere 20 parti katılmıştır. Demokratik sistemlerde toplumun farklı kesimlerinin talep ve isteklerini dile getiren farklı partilerin olması olumludur; ancak Türk demokrasi sisteminin içsel dinamiklerinden dolayı, daha açık ifade edecek olursak 1982 Anayasası ile birlikte güçlü yürütme adına temsilde adaletten ödün verilmesinden dolayı, 1999 seçimlerinde ortaya çıkan ve aslen demokratik olan bu olgu, deyim yerinde ise parti enflasyonuna bağlı olarak temsilde adaletsizliği artırmıştır. Şöyle ki 31,11 milyon geçerli oyun kullanıldığı seçimde 5,71 milyon vatandaşın kullandığı oy temsil kabiliyeti bulamamıştır, diğer bir ifade ile %18,36 seviyesinde oy oranı, anayasaya dayanan seçim sistemi nedeni ile meclis dışında kalmıştır. Adil demokratik sistemlerde bu kabul edilebilir bir olgu değildir.

⁵⁵⁹ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.294.

⁵⁶⁰ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.295.

⁵⁶¹ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

Seçimlerin ardından Demirel, DSP'nin genel başkanı Ecevit'e hükümeti kurma görevini vermiş ve 28 Mayıs 1999 tarihinde Ecevit, Türkeş'in ölümünden sonra MHP'nin başına geçen Devlet Bahçeli ve ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz ile koalisyon protokolü imzalayarak, DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetini kurmuştur. Burada dikkat çeken husus, 28 Şubat kararlarının etkisinin aktif siyasette devam ediyor olmasıdır; seçimlerde 3. parti olan FP koalisyon ortağı olarak hiç düşünülmemiş, FP milletvekili Kavakçı yemin törenine türbanla gelmiş ve sonrasında DSP'lilerin yoğun protestoları nedeniyle ara verilen oturuma geri dönmemiş, daha sonra da ABD vatandaşlığı bulunduğu ve söz konusu vatandaşlığın Türk makamlarının bilgisi haricinde alındığı gerekçesi ile vatandaşlıktan çıkartılmıştır⁵⁶².

Merkez solu temsil eden DSP ile merkez sağı temsil eden MHP'nin her ne kadar uyum sağlamasının zor olduğu akıllara gelirse de daha önce belirttiğimiz üzere neo-liberal anlayışın etkisi çerçevesinde partiler arası keskin ideolojik ayırımların kaybolması sonucu aslında iki farklı siyaset programını güden bu iki parti “uzlaşma ve atılım hükümeti” olarak çalışmaya karar vermişlerdir.

Hükümet kurulmasının ardından Abdullah Öcalan'ın İmralı'daki özel yetkili Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılanması başlamış ve mahkeme idam cezasına hükmetmiştir. Bununla birlikte idam cezası, o ve ondan sonraki hükümetler tarafından onanmak üzere meclise intikal ettirilmediğinden uygulanmamıştır. Kaldı ki Avrupa Birliği ve ABD'nin, Öcalan'ın idam edilmemesini ve hatta affedilerek siyasallaşmış bir PKK'nın diğer bir ifade ile siyasi partiye dönmüş bir PKK'nın başına getirilerek aktif olarak siyaset yapmasını istemelerinin de söz konusu kararın uygulanmamasında etkisi vardır⁵⁶³.

Bu hükümet döneminde karşılaşılan en büyük sorun, 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi olmuştur. Ekonomik ve sosyal zararı 10 milyar dolar seviyesinde olan deprem, özgürlükler ve demokrasi sorununun yine ikincil plana itilmesine sebep olmuştur. Dahası söz konusu deprem 1999 ekonomik krizi ile birlikte

⁵⁶² Ecevit, Kavakçı'nın yemin törenine türbanla katılmasını cüret olarak değerlendirmiştir. Demokratik açıdan burada bir sorun olduğu aşikardır, çünkü temsili demokrasi uygulanan ve bu demokraside millet tarafından verilen temsil yetkisinin kullanılması kısıtlanmıştır. Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.297. Bununla birlikte, toplumda din temelli terör devam etmektedir ki bu terör çerçevesinde Ahmet Taner Kışlalı da kökten dinci örgütler tarafından susturulmuştur. Böyle bir ortamda, kendi destekçilerini kışkırtmaya yönelik bu ve bu gibi davranışlar da demokratik toplum ideallerinden uzak görülmektedir. Evet, Kavakçı'nın temsil kabiliyetinin sınırlandırılması demokratik değildir. Ancak belli kesimlerin ajite edilmesi ve bu ajitasyon sonucunda bireysel terör faaliyetlerinin ortaya çıkabilme ihtimalinin milletin vekilince/vekillerince düşünülmemesi/düşünülememesi, toplumsal gerçekliklerden kopuk olduğunu ve parti ideolojisi çerçevesinde davranıldığını ortaya koymaktadır ve bu durum da aynı ölçüde demokratiklikle bağdaşmamaktadır.

⁵⁶³ Akşin, s.177.

değerlendirildiğinde, devlet tam anlamı ile ekonomik bir darboğaza gömülmüş, bu süreçte bankalar batmış, faizler yükselmiş, enflasyon "canavar" halini almış, Türk Lirası sık sık devalüe edilmiştir. Bu da zaten var olan ve vesayet odaklarınca yaratılan sorunların daha da derinleşmesine ve toplumu oluşturan bireylerin ve bu bireylerce benimsenen kimliklerin birbirine tahammülsüzlüğüne yol açmıştır ki bu da ideal demokratik düzenin işleyememesinin ve demokratik kültürün oluşamamasının ana nedenlerinden birisini oluşturmuştur.

Ekonomik darboğazdan kurtulmak için IMF ile anlaşılmış ve yapılan stand-by anlaşmaları çerçevesinde devletin sosyal yönü zayıflamış, özelleştirmelere ağırlık verilmiş, gelişmekte olan ve tam sanayileşememiş olan bir ülke olan Türkiye'de tarımsal destekleme kredileri kaldırılmış, vergiler artırılmış, döviz kurları kur çapası yöntemi ile sabitlenmiş, kamu personeli sayısı azaltılmıştır⁵⁶⁴. Söz konusu anlaşma çerçevesinde uygulanan ekonomi politikaları sonucunda da halkın refah düzeyi gerilemiş, işsizlik %30'ları aşmış, zaten adaletsiz olan gelir dağılımı daha da bozulmuş ve umutsuzluk dolayısıyla insanlar manevi ve İslami çözüm önerilerine daha fazla bağlanmış bu da gelecek süreçte dini ve ekonomik söylemleri birbirine eklemleyerek dile getirecek olan bir partinin tek parti olarak iktidara gelmesinin önünü açmıştır⁵⁶⁵.

Dahası bu iktisadi yıkım, dönem içerisinde daha da artmıştır. Demirel'in cumhurbaşkanlığı görevinin Mayıs 2000 itibarıyla dolacak olması sebebiyle yeni cumhurbaşkanı adayı olarak tüm partilerin üzerinde uzlaşacağı Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Ahmet Necdet Sezer Ecevit tarafından cumhurbaşkanı adayı olarak önerilmiş ve gerçekten de tüm partiler Sezer'in adaylığı üzerinde anlaşmıştır. 5 Mayıs 2000 tarihli cumhurbaşkanlığı için üçüncü tur oylamasında meclis, Sezer'i cumhurbaşkanı seçmiştir. İlkeli ve kararlı bir kişiliğe sahip olması nedeniyle Sezer ile hükümet arasında, Sezer'in göreve başlaması ile birlikte sıkça krizler görülse de bu krizlerin en büyüğü 19 Şubat 2001 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında yaşanmış ve Sezer, yolsuzlukların üzerine yeterince gidilmediğinden dolayı cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet Denetleme Kurulu'nu görevlendirmesinden rahatsız olduğunu belirten Ecevit'in önüne anayasa kitapçığı fırlatmıştır. Oysa ki Sezer'in yaptığı demokrasilerde kuvvetlerin birbirini denetlemesi açısından oldukça yerindedir. Bunu şahsına bir hakaret olarak görüp, toplantıyı terk eden Ecevit, başbakanlıkta basın toplantısı düzenlemiş ve bu toplantıda devlet krizinden söz

⁵⁶⁴ Akşin, s.180.

⁵⁶⁵ Çavdar, s.348.

ederek ekonomik krizi bambaşka bir seviyeye taşımıştır. Bu açıklamanın ardından ekonomi deyim yerindeyse baş aşağı gelmiş ve Türk ekonomisi ve ekonomi ile birlikte hukuk sistemi de IMF ve Dünya Bankası denetimine geçmiştir. IMF ve Dünya Bankası programlarını yürütmek üzere, Ecevit, Kemal Derviş'i Hazine'den Sorumlu Devlet Bakanı olarak atamıştır. Kemal Derviş'in göreve başlamasının ardından IMF'nin ve Dünya Bankası'nın küresel kapitalizmin yönetim ilkeleri doğrultusunda Türkiye'ye biçilen pazar rolü için yapılmasını istediği yasalar hızlı bir şekilde çıkarılıp uygulanmaya başlanmıştır. Görüldüğü üzere siyasi partiler arasındaki klasik sağ/sol ayrımı ortadan kalkmış, hem sağ hem sol merkezleşmiş ve küresel kapital oyun kurucuların belirlediği oyun kurallarına itiraz etmeden bu oyunda yer almaya çalışmıştır. Bu noktada bir diğer ilginç nokta da şudur ki; iktidarı eleştiren ve iktidar yarışında olan diğer siyasi partiler, neo-liberal politikalar ekseninde merkezileştikleri ölçüde devletin ekonomik anlamda içinde bulunduğu duruma alternatif çözümler üretmek yerine, IMF ve Dünya Bankası programlarının daha başarılı bir şekilde uygulanabileceği neo-liberal yönetim programları geliştirmeye başlamışlar, paradoksal hale gelmiş krizin asıl sebebinin koalisyon hükümeti olduğunu söylemlerine eklemişlerdir.

Hatırlanacağı üzere 1999 seçimlerinden önce FP hakkında Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açılmış olup, söz konusu dava 22 Haziran 2001 tarihinde karara bağlanmış ve bir kez daha demokratik bir rejimde bir siyasi parti kapatılmıştır. FP'nin kapatılmasının ardından parti kendi içerisinde "yenilikçiler" ve "gelenekçiler" olarak ikiye bölünmüş, gelenekçiler Recai Kutan önderliğinde Saadet Partisi'ni (SP) kurarlarken, değiştiklerini iddia eden yenilikçiler, İstanbul ve Anadolu sermaye çevrelerinin, özellikle de İslami sermayenin desteğini de alarak, kendi iş adamlığı deneyimi dolayısıyla dindar burjuvazinin ihtiyaçlarını bilen ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı yapması dolayısıyla iktidara gelmek için zorunluluk taşıyan varoşların desteğini almaya yetecek deneyime sahip olan Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurmuşlardır⁵⁶⁶.

DSP-MHP-ANAP hükümeti döneminde, demokratik anlamda atılan en önemli adım hiç şüphesiz ki Avrupa Birliği'ne üyelik müzakereleri çerçevesinde, partiler arası uzlaşma yoluyla yapılan 2001 anayasa değişiklikleri olmuştur. Yukarıda da değinildiği üzere temel haklar rejimini tamamen olmasa, anayasanın ilk halinden

⁵⁶⁶ Burak Gürel, "İslamcılık", **Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Der. Gökhan Atılın, E. Atilla Aytekin), 5. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s.453.

daha demokratikleştiren bu değişiklikler anayasal düzende özgürlükçü yönde bir açılım sağlamıştır.

Tarihler 2002 yılını gösterdiğinde, Türk siyasal hayatında siyasal partilerin genel özelliği olan parti içi demokrasi eksikliği sebebiyle DSP kendi içerisinde hizipleşerek adeta bölünmüştür. Türk siyasal hayatında siyasi partilerde liderler yaşlılık ya da sağlık durumu fark etmeksizin uzun yıllar boyunca parti genel başkanlığı görevini yapmakta ve ister istemez kendilerine rakip çıkmamasını istemektedir. Bu yapı sayesinde, parti başındakiler ile parti içindkiler ve seçmen kitlesi arasında kuşaksal yaş problemi doğmakta olduğundan, Türkiye'deki lider odaklı siyasal partiler, parti başkanı konumundaki kişilerin uzun yıllar görev yapmaları nedeniyle modern sorunlara çözüm üretememekte, uyarlanamamaktadır⁵⁶⁷. DSP içerisinde de Ecevit, rahatsızlığına rağmen görevi bırakmamış, bunun üzerine parti içerisinde hizipleşen İsmail Cem, Hüsamettin Özkan ve Kemal Derviş partiden istifa etmişler ve bunlar arasından İsmail Cem, DSP'li 63 vekilin de DSP'den ayrılarak kendisini takip etmesi sonucu Yeni Türkiye Partisi'ni (YTP) kurmuştur⁵⁶⁸. Böylece DSP koalisyon hükümetinin en küçük ortağı haline gelmiş ve MHP başındaki Bahçeli ve DSP'den istifa ederek CHP'ye geçen Derviş tarafından siyasal belirsizliğin çözümü için erken seçimlere gidilmesi gündeme getirilmiştir. DSP dışındaki tüm partiler iyimserlikle erken seçimleri desteklemiş olmasına rağmen seçim barajı ile ilgili hiç bir siyasal parti çalışma yapmamıştır. Tüm gelişmeler sonrası beklenen olmuş ve 3 Kasım 2002 tarihi erken genel seçimler için belirlenmiştir.

3.1.3. Tek Parti İktidarı Dönemi: 2002 - Günümüz

Demokrasi anlayışının merkezine neo-liberal yönetim politikalarını koyan, neo-liberal dönüşümün tam anlamı ile gerçekleşmesi ve serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesi için ise siyasalar hazırlayan ve bu siyasaları sekteye uğratacak tüm gelişmelere karşı söylemler üreten, ABD'de yaşanan 11 Eylül 2001 olayının ardından yapılması planlanan Irak harekatında Batı ile özellikle de ABD ile işbirliğine olumlu bakma niyetinde olan, laik burjuvaziye, yeni hegemonik güç olacak dindar burjuvazi ile meydan okuyan, İslamcı kimliğini inanç özgürlüğü adı altında sunarak koptuğu milli görüş ideolojisinden farklılaşan, partilerin merkezileştiği bir

⁵⁶⁷ Samuel P. Huntington, "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", (Çev. Ergun Özbudun), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:22 Sayı:1, Ankara, 1966, s.67.

⁵⁶⁸ Akşin, s.182, Öymen, s.432.

ortamda inanç, kültürel kimlik, milli kimlik üzerinden siyaset yaparak geniş seçmen kitlesine hitap eden AKP, %79,1 oranında katılım gerçekleşen 3 Kasım 2002 seçimlerinde, geçerli oyların %34,3'ünü alarak meclise 363 vekil göndermiş olup, temsilde adaletsizliği bir kural haline getiren ve hangi hükümet gelirse gelsin, ısrarla değiştirilmeyen seçim sistemi sayesinde, mecliste, aldığı oy oranının neredeyse iki katıyla (%66) temsil kabiliyeti bulmuştur⁵⁶⁹. İktisadi bunalımdan ve bunun yol açtığı sefalet ve gelir eşitsizliğinden bunalan halk koalisyon hükümetindeki partilerin hepsine tepki koyarak, kimlik siyaseti yapan ve seçim meydanlarında diğer partilerin IMF politikalarını eleştiren AKP'yi tercih etmiştir. AKP'yi %19,4 oy alarak meclise 178 milletvekili gönderen CHP izlemiş, 9 da bağımsız aday milletvekili olabilmıştır⁵⁷⁰. 18 parti ile girilen seçimlerde ANAP 1,61 milyon oy ile %5,1, DEHAP 1,96 milyon oy ile %6,2, DYP 3 milyon oy ile %9,5, Cem Uzan önderliğinde kurulan Genç Parti (GP) 2,28 milyon oy ile %7,2, MHP 2,63 milyon oy ile %8,4, SP 785 bin oyla %2,5 seviyesinde oy almasına rağmen meclise girememiştir⁵⁷¹. Kaba bir hesaplama 2002 seçimlerinde oy kullanan ve geçerli oyların %45,3'ünü oluşturan 14,29 milyon oy temsilden dışlanmış⁵⁷². Bu noktada şunu ifade etmemiz gerekir ki demokrasiyi seçimlere indirgeyen ve saf temsili demokrasi anlayışını benimseyen bir sistem için dahi bu bir skandaldır.

Seçim sistemindeki anti-demokratik düzenlemeler nedeniyle skandala dönüşen bu seçimlerin ardından AKP tek başına iktidar olmuş ve neo-liberal düzenin aradığı, kararların hızlı alındığı, piyasa sistemi ile ilgili regülasyonların derhal yapılabildiği bir ortam oluşmuştur. Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevi sırasında Siirt'te yaptığı konuşmada Ziya Gökalp'in şiirini değiştirerek cami, minare ve kubbe simgeleri üzerinden topyekun savaşmanın gereğini vurgular şekilde okuduğu için irtica propagandası yapmak ve halkı kin ve düşmanlığa sevk etmek suçları dolayısı ile hem hapis cezası almış, hem belediye başkanlığı görevinden alınmış, hem de Anayasa'nın 76. maddesin kapsamında siyasetten yasaklanmış olduğu için milletvekili seçilme yeterliliğini kaybetmiştir⁵⁷³. Bu sebeple seçimlerin ardından hükümet, Abdullah Gül başbakanlığında kurulmuştur. Anayasal parlamenter sistemi zorlayan bu durum karşısında Baykal başkanlığındaki CHP, hukuku siyasallaştırmak pahasına da olsa anayasal parlamenter sistemi

⁵⁶⁹ Gürel, s.453, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵⁷⁰ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵⁷¹ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵⁷² 3 Kasım 2002 seçimleri için toplam geçerli oy sayısı: 31.528.783'tür. Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵⁷³ Çavdar, s.352.

işletebilmek adına anayasa değişikliğine gidilmesini önermiş ve "Milletvekili Seçilme Yeterliliği" kenar başlıklı 76. madde ile "Seçimlerin Geriye Bırakılması ve Ara Seçimler" kenar başlıklı 78. madde, 27 Aralık 2002 tarih ve 4777 sayılı kanunla değiştirilmiş ve bir anlamda kişiye özel nitelikli yapılan bu değişiklik sonucunda düşünce suçlarının kapsamı daraltılmıştır⁵⁷⁴. Söz konusu anayasa değişikliği 2 Ocak 2003 tarih ve 4778 sayılı kanun ile siyasi partiler ve seçim kanunlarına da yansıtılmış ve YSK kararı ile iptal edilen Siirt seçimlerinin 9 Mart 2003 tarihinde yenilenmesi ile Recep Tayyip Erdoğan milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir⁵⁷⁵. Milletvekili olmasının ardından belediye başkanlığı dönemi ile ilgili hakkında açılan ve AKBİL, İSFALT, İSTAÇ ve İDO yolsuzluk davalarının da aralarında yer aldığı 18 yolsuzluk davası milletvekili dokunulmazlığı nedeni ile milletvekili olduğu süre boyunca dondurulmuştur⁵⁷⁶.

3.1.3.1. Tek Parti İktidarının İlk Döneminin Demokratiklik Analizi

Erdoğan'ın milletvekili olmasının ardından 14 Mart 2003'te Erdoğan başbakanlığında hükümet yeniden kurulmuştur. Hükümet göreve başladıktan sonra IMF ile ilişkiler, AB ile uyum çalışmaları ve Irak krizi olmak üzere öncelikli olarak 3 konu ile ilgilenmiştir. Seçim meydanlarında her ne kadar IMF'yi eleştiriyor gibi gözükse de aslında diğer partilerin IMF politikalarını eleştiren AKP, temelde IMF ve Dünya Bankası'nın beklentileri çerçevesinde Derviş zamanında başlatılan reformları devam ettirmiştir. Türk Telekom, Petkim, TÜPRAŞ, İzmir ve Mersin Limanları vb. birçok kamusal nitelikli kurum ve kuruluşlar 2003 ile 2008 yılları arasında özelleştirilmiştir. Dünya piyasalarında sermaye hareketlerinin akışkanlık kazandığı ve yatırımcıların yeni pazarlar aradığı, kısacası bir sermaye ve yatırım aracı olarak doların bol olduğu bu dönemde, IMF ve Dünya Bankası'nın beklentileri çerçevesinde AKP hükümeti tarafından uygulanan politikalar bir yandan ülkeye döviz girişini sağlayarak ekonomik anlamda nefes alınmasını sağlarken, diğer yandan ise her geçen gün ülke ekonomisinin dışa bağımlı olmasını beraberinde getirmiştir.

⁵⁷⁴ Bu kapsamda 76. maddede yer alan ve milletvekili seçilme hakkını kısıtlayan "ideolojik ve anarşik eylemlere katılma" ibaresi, "terör eylemlerine" şeklinde değiştirilmiştir.

⁵⁷⁵ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.53.

⁵⁷⁶ **Recep Tayyip Erdoğan Kimdir?**, 27.08.2018, <https://www.evrensel.net/haber/351649/recep-tayyip-erdogan-kimdir>, (01.01.2019), **Recep Tayyip Erdoğan 'Yolsuzluk' İçin İfade Verdi**, 06.05.2002, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/recep-tayyip-erdogan-yolsuzluk-icin-ifade-verdi-38376418>, (01.01.2019).

Yine hükümet, ilk yıllarında AB'ye tam üyelik çalışmalarına hız vermiş ve yurt içi mevzuatı, partiler arası uzlaşma ortamında muhalefet partisinden de bulduğu destekle AB müktesebatı ile uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Özellikle bu kapsamda 7 Mayıs 2004 tarih ve 5170 sayılı kanunla yapılan 2004 anayasa değişiklikleri kapsamında İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmesi'nin iç hukukta doğrudan uygulanması kabul edilmiş, idam cezası ile ilgili hükümler ilgili anayasa maddelerinden temizlenmiş ve idam cezası kaldırılmış, DGM'lerin düzenlendiği 143. madde kaldırılarak özel yetkili bir mahkemeye son verilmiş, silahlı kuvvetlerin harcamaları Sayıştay denetimine tabi kılınarak ve Yüksek Öğretim Kurulu'nun yapısından askeri üye çıkartılarak askeri vesayetçi yapının vesayet odakları içerisinde ağırlığı azaltılmıştır⁵⁷⁷. Tüm bunlar demokrasi açısından oldukça olumlu adımlar olmakla birlikte zaman içerisinde AKP'nin, aslen kazanım olan bu düzenlemeleri geriye döndürmeye yönelik söylemleri (idam cezasının geri getirilmesi gibi) de olacaktır.

Irak krizi konusunda ise hükümet tümüyle ABD ekseninde bir politika izlemiş, 1 Mart 2003 tarihinde, hükümet tarafından ABD'nin isteği doğrultusunda hazırlanan tezkere, 1 Mart itibarıyla mecliste ve hükümette bulunmayan ancak AKP genel başkanı sıfatı taşıyan Erdoğan'ın tüm çabalarına rağmen anayasada öngörülen salt çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle meclisten geçmemiştir. Tezkerenin reddinden dolayı pişmanlık duyan, bu pişmanlığı basın yolu ile ABD'ye de duyuran ve telafi etmek isteyen hükümet, Türk hava sahasını ABD'ye açan izni çıkartmış, ABD işgal güçlerinin Irak'ta zor durumda kalması üzerine bir tümene yakın birliğin Irak'a gönderilmesini sağlayan tezkereyi TBMM'den geçirmiştir. Ne var ki ABD, Irak'ta oluşturulan yerli yönetim konseyleri ile kuzeydeki Kürt aşiretlerinin bölgede Türk kuvvetlerini istememeleri sebebiyle, Türk askerine ihtiyaç duymamıştır.

Burada demokratik açıdan dikkat çeken husus, %34,3 ile mecliste %66'lık bir temsil oranı elde eden bir partinin, savaş gibi kritik bir olayda, üstelik de başka bir devletin menfaatleri ön planda tutularak hareket etmesi ve tezkereyi geçirmeye çalışmasıdır. Oysa ki meclisteki temsil oranının meşruluğu tartışmaya açıktır. 2000'li yıllarda dahi halkı böylesine yakından ilgilendiren bir durumda, kamuoyu oluşturulmaması ya da halka söz hakkı tanınmaması demokrasi açısından aşılması güç sorunların olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

2002-2007 yılları arasında AKP hükümeti daha çok, devlet içerisindeki dengeleri gerek demokratik adımlarla gerek Batı'yı yakından takip ederek kendi

⁵⁷⁷ Kaboğlu, 1982 Anayasası, s.125,126,127.

lehine döndürmeye çalışan, demokratikleşme adına adımlar atmakla birlikte ekonomik gelişmeye demokratikleşmeden daha çok önem veren, serbest piyasa ekonomisinin sorunsuz işlemlerini sağlayan, neo-liberal yönetim ilkeleri çerçevesinde kamu yönetimini şirket/müşteri ilişkisine dönüştüren, kamu yönetiminde kendisini destekleyen ve kendisine yakın bulduğu sivil toplum örgütleri ile (Hak-İş, MÜSİAD, çeşitli dernekler, vakıflar ve cemaatler, yurtlar, üniversiteye hazırlık kursları, vb. sivil örgütler) doğrudan ya da dolaylı olarak çalışarak devlet iktidarını paylaşan, sosyal devlet ilkesinin sosyal yönünü bu sivil toplum örgütlerine devreden, yine neo-liberal politikalar gereği denetim ve gözetim mekanizmaları kurup, basın ve yayın organlarını da aktif kullanarak toplumu kendi istediği yönde değiştirme arzusunda olan politikalar gütmüştür. Bu sebeple tek başına iktidar olan AKP tarafından kurulan ilk hükümet döneminde bir siyasal simge olarak türban sorununa hiç değinilmemiş, Kemalist ideoloji ile açıktan açığa çatışılmamış, İmam-Hatiplerle ilgili herhangi bir adım atılmamıştır. Ancak kimlik siyaseti yapılmaya başlanarak, tüm bunlar için ortam hazırlanmıştır.

Bu dönemde, kimlik siyaseti aracılığıyla iktidar tarafından yeni "ötekiler" tanımlanmış ve meşruiyet bu "ötekiler" üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum hiç şüphesiz ki toplumda kimi ayrışmalara ve ayrışmalar sonucunda da insanlıkla da, toplumsal hayatla da bağdaşmayan, Hrant Dink suikastı, Danıştay baskını, Rahip Santoro cinayeti, Cumhuriyet gazetesinin bombalanması gibi olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu da bizi şu noktaya getirmektedir ki iktidar odakları tarafından kimlik siyaseti yapılması ve "ötekilerin" belirlenerek bir anlamda hedef haline getirilmesi, çok sesliliği temel alan demokrasinin özü ile taban tabana çelişen toplumsal olayları beraberinde getirmesi açısından demokratik düzenleri aşındıran bir olgudur.

3.1.3.2. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Demokrasi Krizi

İlk AKP hükümetinin görev süresi sona ererken, cumhurbaşkanlığı konusunda anayasa krizi patlak vermiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaşırken, vesayetçi yapının askeri kanadı eşi türbanlı olan birisinin Çankaya'ya çıkmasının devletin siyasal statüsünü etkileyeceği yönünde söylem oluşturarak bu durumun ordu tarafından istenmediğini ortaya koymuştur. Sivil siyasetten de destek bulan bu söylemler sonrası laik cumhuriyeti korumak ve milli görüş kökenli bir siyasetin

cumhurbaşkanı olmasını önlemek adına yurt çapında cumhuriyet mitingleri düzenlenmiştir.

%34,3 oranında oy alarak meclisin %66'sını kazanan AKP, 24 Nisan 2007'de Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı adayı olarak göstermiştir. İlgili tarihte yürürlükte olan anayasa hükümleri uyarınca cumhurbaşkanı seçimi için en çok dört tur ön görülmüş olup, ilk iki tur için karar yeter sayısı 367, üçüncü ve dördüncü turlar için ise 276 olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı seçimi için nitelikli bir toplantı yeter sayısı belirlenmediğinden dolayı da AKP teorik olarak, kendi adayını seçtirecek çoğunluğa sahiptir. Ancak bu noktada, siyasi geçmişi dolayısı ile "İslamcı" olduğu iddia edilen bir kişinin söz konusu makamı işgal etmesini önlemek amacıyla hukuka uygunluğu şüpheli olan söylemler geliştirilmiştir⁵⁷⁸. Emekli Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, 367 sayısının sadece karar yeter sayısı olmadığını, aynı zamanda oturumun açılması için gerekli olan toplantı yeter sayısı olduğunu öne sürmüştü, CHP bu öneriyi benimsemiş ve ilk turu boykot ederek konuyu Anayasa Mahkemesi'ne taşımış, Anayasa Mahkemesi de vermiş olduğu ve hukuki olmaktan çok siyasi nitelik taşıyan kararında gerekli toplantı yeter sayısı olan 367'nin sağlanamadığını belirterek anayasaya aykırılığa hükmetmiş ve cumhurbaşkanlığı seçimleri çıkmaza girmiştir⁵⁷⁹. Dahası 27 Nisan 2007 tarihli ilk tur oylamasından sonra genelkurmay başkanlığı internet sitesinde yayınlanan ve literatürde "e-muhtıra" olarak da bilinen "Son Günlerde Meydana Gelen Gelişmeler Hakkında" başlıklı basın açıklamasında Türkiye'nin başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmaya yönelik faaliyetlere yer verilerek bunların kabul edilemez olduğuna, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde de laikliğin tartışıldığına, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu tartışmalarda laikliğin kesin savunucusu olarak bir taraf olduğuna ve cumhuriyetin temel nitelikleri arasında olan bu değerlerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme niyetinde olduğuna değinilmiştir⁵⁸⁰.

Söz konusu olayların ardından yeni seçim kararı alınmış ve seçim tarihi 22 Temmuz 2007 olarak belirlenmiştir. Seçimlere gidilirken 12 Haziran 2007 tarihinde Ümraniye'de bir gecekonuda bulunduğu söylenen ve Emekli Astsubay Oktay Yıldırım'a ait olduğu iddia edilen 27 el bombası yakalanmış olup, Ergenekon adı verilen ordu içerisindeki ve ordu desteği ile ordu dışında yapılan statükocu

⁵⁷⁸ Özbudun, Demokratikleşme Süreci, s.87,88.

⁵⁷⁹ Özbudun, Demokratikleşme Süreci, s.87,88.

⁵⁸⁰ "E-muhtıra" adı verilen basın bülteninin tam metin için bkz. **Genelkurmay'dan Çok Sert Açıklama**, 29.04.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961>, (02.01.2019).

güçlerin AKP hükümetini devirme girişimleri içerisinde olduğu basına servis edilmiş ve Ergenekon Davası olarak bilinen dava süreci başlamıştır. 30 Kasım 2018 itibarıyla Ergenekon adlı bir örgütün varlığına kanıt bulunamadığı belirtilen dava, ortaya çıktığı zaman, hükümet tarafından aktif bir şekilde gündemde tutulmuş, sivil demokratik düzene bir askeri darbe daha planlandığı yönünde kamuoyunda algı oluşturulmuş ve bu algı yaklaşan seçimler için oy maksimizasyonu sağlamak amacıyla kullanılmıştır. AKP'nin bir başka seçim vaadi de, seçimi kazanması halinde, askeri vesayet düzenini tasfiye etmek üzere sivil olarak nitelendirilen yeni bir anayasa olmuştur. Bu vaat demokratik açıdan oldukça yerinde ve gerekli olup, AKP seçimlerden önce söz konusu anayasa için taslak çalışmalarına başlamıştır. Ancak söz konusu taslak çalışmaların kapsamı incelendiğinde, başbakan Erdoğan'ın, "sivil" anayasa taslağının AKP'nin seçim beyannamesi ve parti programında yer alan parametrelerle uyumlu bir şekilde hazırlanması yönündeki isteği demokratik açıdan sorun oluşturur niteliktedir; çünkü anayasa belli bir kesime yönelik olamaz⁵⁸¹. Askeri vesayetçi yapının tasfiye edilecek olması elbette ki olumludur ancak askeri vesayetçi yapının parti vesayeti ile yer değiştirmesi demokratik açıdan birçok sorunu beraberinde getirir.

Bu gelişmelerle gidilen ve %84,2 seviyesinde katılım oranı ile gerçekleşen 22 Temmuz 2007 seçimlerinde birinci parti olan AKP, geçerli oyların %46,6'sını alarak mecliste 341 koltuk elde etmiş, onu %20,9 oy oranı alarak mecliste 112 koltuk elde eden CHP, %14,3 oy alarak mecliste 71 koltuk elde eden MHP izlemiştir⁵⁸².

2007 seçimlerinde ayrıca 26 bağımsız milletvekili meclise girmiştir. Kürt siyasi hareketinin temsilcisi konumunda olan DEHAP'ın 13 Mart 2003 tarihinde kapatılmasının, HADEP'in de 2005 yılında kendisini feshetmesinin ardından Demokratik Toplum Partisi kurulmuştur. Temsilde adalet ilkelerini göz ardı eden seçim sisteminde mecliste temsil kabiliyeti elde edemeyeceğini fark eden DTP, parti olarak değil partiye üye olan bağımsız adaylarla seçime girmiş ve daha sonra 21 bağımsız adayın DTP'ye üye olmaları ile mecliste grup kurabilmiştir⁵⁸³.

%5,4 oy alan DP, %3 oy alan GP ve %2,3 oy alan SP seçim barajından dolayı meclise girememiş, toplam geçerli oyların %13'üne denk gelen 4,56 milyon oy, diğer bir ifade ile 4,56 milyon vatandaşın iradesi meclisin dışında kalmıştır⁵⁸⁴.

⁵⁸¹ Özbudun, Demokratikleşme Süreci, s.91.

⁵⁸² Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

⁵⁸³ **DTP'nin Kısa Tarihi**, 12.12.2009, <https://bianet.org/bianet/siyaset/118826-dtp-nin-kisa-tarihi>, (02.01.2019).

⁵⁸⁴ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

Bir kez daha tek başına iktidar olan AKP hükümeti, bu ikinci döneminde otoriterleşecektir. Seçimlerin ardından ilk iş cumhurbaşkanının belirlenmesi olmuş, ikinci bir anayasa krizi yaşanmasını istemeyen MHP'li vekiller oturumlara katılma kararı almış onu DTP'li ve seçimlere CHP içerisinden girerek sonra CHP'den istifa edip DSP'ye geçen DSP'li vekiller de izlemiştir. Bu şartlar altında Abdullah Gül 28 Ağustos 2007 tarihinde yapılan üçüncü tur oylamasında 448 oydan 339'unu alarak usulüne uygun şekilde cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan anayasa krizi sonrasında yeni seçim tarihi belirlendiği aşamada AKP, anayasanın 5 maddesini değiştiren değişiklik önergesi vermiş ve mecliste kabul edilen bu önergenin yürürlüğe girmesi 21 Ekim 2007 tarihli halkoylamasına bırakılmıştır. Anayasanın 77, 79, 96, 101 ve 102. maddelerinde yapılan değişiklikler çerçevesinde yasama yılı 4 yıla indirilmiş, cumhurbaşkanlığı görev süresi 7 yıldan 5 yıla indirilmiş, cumhurbaşkanının beş yıllık en çok iki dönem için halk tarafından seçilmesi anayasaya dahil edilmiş ve meclisin toplantı yeter sayısının tüm işler için üye tamsayısının üçte biri olacak şekilde değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı, özellikle yasama yürütme ve yargı kuvvetleri arasında denge ve denetim mekanizmaları işletilmediği takdirde yürütmeyi oldukça güçlendirecek olmasına rağmen toplum bu konuda yeteri kadar bilinçlendirilememiş ve %67,5'luk katılım oranı ile gerçekleştirilen 21 Ekim 2007 tarihli referandumda bu değişiklikler %69'luk "Evet" oyu ile yürürlüğe girmiştir⁵⁸⁵. Bir sonraki cumhurbaşkanı halk tarafından seçilecektir ve artık o an itibarıyla Türk siyasi sistemi için pratik anlamda olmasa dahi teorik anlamda yarı-başkanlık sistemi devreye girmiştir.

AKP iktidarının ikinci döneminde, ilk dönemde değinilmeyen türban sorunu siyasetin öncelikli gündem maddesi konumuna gelmiştir. Başbakan Erdoğan türbanın siyasal simge olarak kullanılsa dahi türban yasağının kaldırılması gerektiğine yönelik söylemlerde bulunmuştur. 10 Aralık 2007 tarihinde, Erdoğan ve Gül tarafından uygun bulunan adayların YÖK Genel Kurulu'na atanması sonrasında, YÖK hükümetin kontrolü altına geçmiş ve YÖK Başkanı olarak atanan Yusuf Ziya Özcan'ın rektörlüklere gönderdiği talimatla üniversitelerde türban yasağı uygulamada kaldırılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere türban takmak ya da takmamak bir birey olarak kadının özgür iradesine bağlı olduğu sürece bu konudaki yasaklar zaten demokrasi ile bağdaşmamaktadır. Bununla birlikte hükümetin, yapılan atamalarla YÖK'ün yapısını değiştirip, deyim yerinde ise oportünist bir

⁵⁸⁵ Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, s.2.

şekilde YÖK'ü kendine bağlayarak bu yasağı kaldırması demokrasi ilkeleri ile çelişmektedir.

Söz konusu yasağın uygulamada kaldırılmasının ardından, sıra kanuni düzenlemeleri yapmaya gelmiş ve türban yasağına anayasal dayanak niteliği taşıdığı düşünülen anayasanın 10 ve 42. maddeleri üzerinde değişiklik yapılması teklifi AKP ve MHP'li vekillerce verilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda 9 Şubat 2008 tarih ve 5735 sayılı kanunla ilgili anayasa maddeleri üzerinde değişiklik yapılması AKP, MHP ve DTP'li vekillerce toplam 411 oyla kabul edilmiştir⁵⁸⁶. Ancak CHP ve DSP bunu anayasanın değiştirilemez maddelerine aykırı bularak Anayasa Mahkemesi'ne gitmişler ve Anayasa Mahkemesi yine siyasal nitelikli sayılabilecek bir kararla 9 Şubat 2008 tarih ve 5735 sayılı kanunu iptal etmiştir.

Bu dönemde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, AKP'ye karşı "laikliğe aykırı fillerin odağı haline geldiği" gerekçesi ile hazırladığı iddianame ile Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin 30 Temmuz 2008 tarihinde açıkladığı kararında 11 üyenin 6'sının partinin kapatılması yönünde oy kullandığını, nitelikli çoğunluk sağlanamadığı için AKP'nin kapatılmadığını ancak 10 üyenin AKP'nin laikliğe aykırı faaliyetlerin odağı haline geldiğinde mutabık kalarak, anayasanın daha az vahim ihlaller bakımından öngördüğü müeyyide olan hazine yardımından yoksun bırakılması yönünde karar verildiğini belirtmiştir. Kararın dayandığı başlıca gerekçe türban sorununa ilişkin anayasa değişikliği olduğundan bu kararın militarist yani diğer bir ifade ile otoriter ve dayatmacı laiklik anlayışına dayandığını ifade edebiliriz.

AKP hükümeti, bu noktadan sonra vesayetçi yapıların (ordu ve yargı) temizlenmesine/dönüştürülmesine öncelik vermiş ve sivil anayasa söylemleri ile kamuoyu oluşturmuştur. Ne var ki bu sivil anayasa söylemlerini dile getirirken kendi siyasal tabanını ve dini burjuvaziyi ön plana çıkararak nepotist ilişkiler kurduğu, üniversitelere, yüksek yargı organlarına, muhalif partilere, basın-yayın organlarına ve karşıt görüşlere dönük dışlayıcı ve suçlayıcı sert tutum takındığı, din, mezhep, aşiret ya da soy temelli kimlik siyasetini ve ataerkil değerleri ön plana çıkardığı ve bunlar üzerinden bir öteki belirleyerek kendi meşruluğunu bu öteki üzerinden tanımladığı, sivil toplum örgütü adı altında kendi meşruiyetini güçlendiren belli cemaatlara iktidardan pay verdiği ve muhafazakar-otoriter siyasal İslamcı çizgiye kaydığı ölçüde sivil anayasanın gereklerinden uzaklaşmış, çoğunlukçu otoriter yapıya yönelmiş ve demokrasi anlayışı olarak da illiberal demokrasi anlayışını

⁵⁸⁶ Özbudun, Demokratikleşme Süreci, s.93.

benimseyen bir hale dönüşmüştür⁵⁸⁷. Eski vesayet kurumları tasfiye edilerek/dönüştürülerek, parti vesayeti egemen kılınmaya çalışılmıştır. Dahası genel anlamda Türk siyasal hayatında olduğu gibi AKP içerisinde de lider merkezli siyaset güdüldüğünden dolayı demokrasi, kurumlar arası uzlaşma, fikir paylaşımı gibi söylemlere rağmen son kararın Erdoğan tarafından alınması totaliterliğe doğru bir sistem inşa edilmeye çalışıldığını gösterir niteliktedir.

3.1.3.3. 2010 Anayasa Değişiklikleri ve Sonrası Dönemde Demokratik Rejimdeki Gelişmeler

İşte bu sivil anayasa ve vesayet düzeninin ortadan kaldırılması hedefine dayanarak gündeme gelen 2010 anayasa değişiklik paketi ile özgürlükleri, demokrasiyi ve hukuk devletini ileri taşımak adına düzenlemeler öne çıkarılmış olsa da söz konusu değişikliklerin ağırlık noktasını Anayasa Mahkemesi, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve askeri yargının yetkilerinin ve kurumsal yapılanmalarının dönüştürülmesi ve bu sayede de hükümet denetimi altına alınması oluşturmaktadır⁵⁸⁸.

Yine bu dönemde, iktidara yakın basın yayın politikası izleyen Taraf gazetesinin 20 Ocak 2010 tarihli "Balyoz Harekat Planı" başlıklı haberi ile ortaya çıkan, ancak onun da günümüz itibarıyla kurmaca olduğu anlaşılan Balyoz Davası, Ergenekon Davası ile birleştirilerek kapsamı genişletilmiş ve ordunun mevcut sivil hükümete karşı darbe hazırlığı içerisinde olduğu yönünde kamuoyu yaratılmış ve ordu yıpratılmıştır. Daha sonra her iki davayı da devlet içerisinde Fethullahçılar olarak örgütlenen ve Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak anılacak bir cemaatin devleti yıpratmak için hazırladığı ortaya çıkacak ve iki davanın da kumpas dava olduğu anlaşılabilecektir. Dönemin başbakanı Erdoğan'ın, davalar, siyasetin temel gündemini oluşturduğu o günlerde bu davaların savcısı olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmesi ise hem ironiktir, hem de yürütmenin yargıya müdahalesi niteliği taşıdığından anti-demokratiktir⁵⁸⁹. Söz konusu davaların ikisi de anayasa değişiklikleri referandumuna gidilirken iktidar partisi tarafından vesayetçi düzenin

⁵⁸⁷ Hüseyin Gül, "Demokrasi Kuramları Bağlamında AKP'nin Yeni Anayasa Girişiminin ve Demokrasi Anlayışının Bir Değerlendirmesi", **Toplum ve Demokrasi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2008, ss.173,175.

⁵⁸⁸ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s.57.

⁵⁸⁹ **Ergenekon Davası: Deniz Baykal "Avukatıyım", Tayyip Erdoğan "Savcısıyım" Demişti**, 21.04.2016, <https://t24.com.tr/haber/ergenekon-davasi-deniz-baykal-avukatiyim-tayyip-erdogan-savcisiyim-demisti,337233>, (03.01.2019).

tasfiyesinin ne kadar gerekli olduğu yönünde söylemler üretmek için seçim meydanlarında kullanılmıştır.

12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleşen halkoylamasına %73,71 seviyesinde bir katılım gerçekleşmiş olup, %57,88'lik "Evet" oyu ile anayasa değişiklik paketindeki değişiklikler yürürlüğe girmiştir⁵⁹⁰. Darbelerle yüzleşme için yapılan değişikliklerde YÖK gibi, Milli Güvenlik Kurulu gibi darbe ile gelen anayasal kurumların varlığının korunması ilginçtir.

Referandumdan kısa bir süre sonra 12 Haziran 2011 seçimleri gerçekleşmiştir. %83,2 oranında katılımın gerçekleştiği seçimlerde AKP yine birinci parti olmuş ve geçerli oyların %49,8'ini alarak mecliste 327 koltuk elde etmiş olup onu %26 oy ile meclise 135 vekil gönderen CHP ve %13 oy ile meclise 53 vekil gönderen MHP takip etmiştir⁵⁹¹. 35 vekil de meclise bağımsız olarak girmiştir. 11 Aralık 2009 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan DTP'nin ardından, Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) adı altında devam eden ve devlet baskısının sürekli üzerinde olduğu Kürt siyasi hareketi tıpkı bir önceki seçimde olduğu, adaletsiz seçim sistemi sebebiyle seçimlere parti olarak girememiş, milletvekili adayları seçimlere kendi seçim çevrelerinden bağımsız aday olarak katılmışlardır. Meclise bu şekilde giren 35 bağımsız adayın 29'u BDP'li olup, bu adaylar meclise girdikten sonra partilerine üye olarak grup kurmuşlardır.

2011 seçimlerini de birinci parti olarak kazanan ve oylarını da yükselterek seçimden daha güçlü çıkan AKP'nin kendine güveni de artmış ve buna bağlı olarak çoğunlukçu eğilimleri güçlenmiş ve bu bağlamda da anayasal-demokratik meşruluk anlayışından gözle görülür bir şekilde sapmaya başlamıştır. Bu noktada sivil anayasa vaatleri rafa kaldırılmış, özgürlük ve çoğulculuk gibi demokratik söylemler son bulmuş deyim yerinde ise temsil ettiği toplumsal kesimin muhafazakar ve İslami değerlerini tüm toplumun üzerinde uzlaştığı değerler olarak görerek git gide otoriter bir yönetim anlayışına kayılmıştır.

Bu otoriter anlayış çerçevesinde basın ve yayın organlarının büyük bir bölümü hükümet kontrolü altına girmiş ve basın ve yayın organları aracılığı ile toplum dönüştürölmeye çalışılmıştır. İktidar tarafından yürütölen kimlik siyaseti de bu dönüştürmeye dahil edildiğinde toplumsal ve siyasal yapay ancak yapay olduğu kadar da derin bölünmeler ortaya çıkmıştır ki toplumsal uzlaşma rejimi olan

⁵⁹⁰ **Resmi Gazete**, Sayı: 27708, 23.09.2010, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/09/20100923-10.htm>, (03.01.2019).

⁵⁹¹ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.93-94.

demokrasi toplumsal bölünmenin yaşandığı bir siyasal sistemde işlemez duruma gelme ihtimali ile karşı karşıyadır.

2013 yılında yaşanan "Gezi Olayları" otoriter yapının ne denli geliştiğini gösterir niteliktedir. Taksim Gezi Parkı'na İstanbul 6'ncı İdare Mahkemesi ve 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararı olduğu halde Topçu Kışlası'nı Taksim Yayalaştırma Projesi çerçevesinde imar izni olmadan yeniden inşa etmesini engellemeye yönelik demokratik protesto hakkı çerçevesinde başlayan olaylar sonrasında hükümet talimatı ile protestoculara karşı orantısız kolluk gücü kullanılmış, eylemciler "çapulcu, marjinal" gibi sözcüklerle öteki ilan edilmiş, hatta dış güçlerin maşası oldukları sık sık dile getirilerek, "evde zor tuttuğumuz %50 var" şeklindeki söylemlerle toplumsal yapı ayrıştırılmış, hükümeti destekleyen sivil halkın da eylemcilere müdahale etmesi teşvik edilmiş, eylemcilere müdahale kapsamı çerçevesinde satırla eylemci kovalayanlara/yaralayanlara cezai soruşturma başlatılamamıştır⁵⁹². Bu olaylar çerçevesinde siviller yaralanmış ve dahası hayatlarını kaybetmiştir. Yaralananlar ve hayatını kaybedenlerle ilgili tahkikatlar çok derinleştirilmemiş, sorumlular hakkaniyetle yargılanmamıştır.

2013 yılında bu otoriter eğilimlerin yanı sıra AKP parti programı ile uyumlu kimi demokratik adımlar da atmıştır. Ancak demokrasinin bir partinin programına indirgenemeyecek bir sistem olduğu da açıktır. Yine de 2013 Ekim'inde kamuda türban yasağının kaldırılmış olması ve üzerinde yaşanan ülkenin bir gerçekliği olan Kürt sorununu çözmek için Kürt Açılımı'nın başlatılması olumlu olarak değerlendirilebilir. Türban konusunda demokratikleşme paketi ilerleyen yıllarda hakimler ve savcılar, polisler ve TSK mensupları için de genişletilmiş olmasına rağmen aynı gelişmeler Kürt Açılımı için sağlanamamış ve açılımla hedeflenen barış süreci Kasım 2015 seçimlerinin ardından sonlandırılmış ve Kürt siyasi hareketinin devlet şiddeti kullanılarak bastırılmasına geri dönmüştür⁵⁹³.

2013'te hükümetin otoriter yapısını artıran bir diğer dönüm noktası da 17-25 Aralık rüşvet ve yolsuzluk soruşturmalarında yaşanacak, Erdoğan bunu, devletin bürokratik kanadında kadrolaşan FETÖ'nün, iktidara yönelik bir darbe planı olarak niteleyecek ve bunu hükümet güdümündeki güvenlik güçleri aracılığı ile mevcut yargı ve güvenlik sistemini değiştirmek amacıyla kullanacaktır⁵⁹⁴. Bu dönem sonrasında FETÖ adlı terör örgütünün sözcülüğünü yapan birçok basın/yayın

⁵⁹² **Gezi Parkı Olaylarında 5. Yıl! İşte O Gün Yaşananlar**, 31.05.2018, <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/gezi-parki-olaylarinda-5-yil-2442186/>, (03.01.2019).

⁵⁹³ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.306,307.

⁵⁹⁴ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.308.

kuruluşuna devlet tarafından el konacak ve çalışanlarına cezalar verilecektir. Bunların yanı sıra hükümete muhalif olan ve hükümeti eleştiren gazeteciler, akademisyenler, basın/yayın organları da yeni kurulacak yargı düzeni ve güvenlik güçleri aracılığıyla susturulmaya çalışılacaktır.

2014 yılında ise Milli İstihbarat Teşkilatı'nın yapısı ve görevlerinin yeniden düzenlenmesiyle Türkiye'nin yoğun gözetim mekanizmalarının işletildiği güvenlik ve istihbarat devletine dönüşümü yolunda büyük bir adım atılmıştır⁵⁹⁵.

2014 yılında Abdullah Gül'ün görev süresinin dolmasının ardından, Türkiye siyasal tarihinde ilk kez halk cumhurbaşkanını seçmek için 10 Ağustos 2014 tarihinde sandığa gitmiş ve %74,1 katılım oranı ile gerçekleşen seçimlerde Recep Tayyip Erdoğan geçerli oyların %51,8'ini alarak halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur⁵⁹⁶. Propaganda sürecinde ise iktidarı eleştiren ve iktidarın karşısında olanların, Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığına karşı olanların, vatan ve millete ihanet içerisinde oldukları ne yazık ki en çok kullanılan söylem olmuştur.

Cumhurbaşkanı sıfatı ile Çankaya'ya çıkmasının ardından Erdoğan, tıpkı Özal gibi partisi ile bağını hiçbir zaman gerçek anlamda kopartmamış, kendisinden sonra parti başkanı olarak Ahmet Davutoğlu'nu görevlendirmiş, 2016 yılında ise Davutoğlu'nu başbakan iken görevden alarak Binali Yıldırım'ı parti başkanı ve başbakan olarak atamıştır. Halk tarafından seçildiğini ve bu nedenle de mevcut anayasal sistemde belirtilen cumhurbaşkanlığı görevlerinin kapsamının daha geniş olması gerektiğini kimi zaman açık kimi zaman da üzeri kapalı bir şekilde dile getirerek cumhurbaşkanlığı görevini daha kapsamlı bir şekilde yerine getirmeye başlamıştır. En sonunda da 2017 referandumu ile siyasal sistem yeniden yapılandırılmış ve fiili duruma anayasal nitelik kazandırılmıştır. Bu süreçte dikkat çeken husus şudur ki lider odaklı iktidar partisi olan AKP hükümeti ilk anda, tıpkı ABD'de olduğu gibi iki partiden oluşan bir sistem ile yarı başkanlık sistemi yönünde bir dönüşüm gerçekleştirmeye çalışmış; ancak mevcut anayasal düzen nedeni ile bunu tam anlamı ile başaramamış olup, 2017 referandumu ve sonrasında gündeme gelecek olan "ittifaklar" aracılığı ile hem bir çeşit başkanlık sistemini, hem de iktidar ve muhalefetten oluşan iki kutuplu bir siyasi hayatı 2018 seçimleri ile Türk siyasi hayatına geçirmiştir. Bu noktada da parlamento merkezli gelişmeye çalışan Türk demokrasisi ile laik, sosyal hukuk devleti anlayışının rota değiştirdiğini söylemek

⁵⁹⁵ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.309.

⁵⁹⁶ 10 Ağustos 2014 Tarihli Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sonuçları, http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_a_Yurtici.pdf, (03.01.2019).

mümkündür⁵⁹⁷. Böyle bir yaklaşımda sorulması gereken iki önemli soru şunlardır: Sorulardan ilki sistemin rotasını değiştirmeye harcanan çabanın neden demokratik, laik sosyal hukuk devleti yapısının güçlendirilmesi için harcanmadığı olup diğer soru ise anayasa değişikliği dahi yapabilecek düzeyde güce sahip bir iktidarın neden daha fazla güç arayışı içerisinde olduğudur⁵⁹⁸.

Gün geçtikçe her alanda nepotist ilişkiler çerçevesinde yeniden kadrolaşılmasıyla hükümet hemen her alanda kontrolü sağlamıştır. Basın ve yayın da büyük ölçüde hükümet kontrolüne girmiş, sadece özel gazeteler ve televizyon kanalları değil, devlet televizyonları da iktidar partisinin propaganda aracına dönüşmüş ve bu durum, 2015 ve devamında seçimlerin serbest ve rekabetçi olma özelliklerini büyük ölçüde zayıflatmıştır⁵⁹⁹. Saf temsili demokratik sistemin işlediği bir sistemde, seçimlerde rekabetin kısıtlanması uygulanan eksik demokrasi için dahi sorun oluşturmaktadır.

7 Haziran 2015 seçimlerine bu siyasi havada gidilmiş olup, katılım oranı %83,92 olan seçimlerde AKP %40,87 oy alarak 258 vekil çıkarmış, onu %24,95'lik oy oranı ile 132 vekil çıkaran CHP, %16,29 oy alarak 80 vekil çıkaran MHP ve %13,12 oy alarak 80 vekil çıkaran Kürt siyasal hareketini temsil etmek üzere 27 Ekim 2013'te kurulan ve BDP'nin de kendini feshederek katıldığı Halkların Demokratik Partisi (HDP) izlemiştir⁶⁰⁰. Bu seçim sonuçları ertesinde tek başına hükümet kurma şansını yitiren AKP, diğer partilerle koalisyon da kuramamış; cumhurbaşkanı Erdoğan'ın teamülen diğer partilere vermesi gereken hükümeti kurma görevini bu partilere vermemesi nedeniyle yeni bir seçim takvimi oluşturulmuş ve 1 Kasım 2015'te seçimler yenilenmiştir⁶⁰¹.

7 Haziran 2015 ile 1 Kasım 2015 arasında ülke güvenliğini tehdit eden birçok terör olayı yaşanmış, ekonomide dalgalanmalar olmuştur. Başta cumhurbaşkanı olmak üzere AKP hükümeti, söz konusu olayların seçimlerde istikrarın bozulması nedeniyle yaşandığını, tekrar AKP'nin başa gelmesi ile birlikte bu gibi terör olayları ile etkin mücadele edileceğini ve terörün kökünün kazınacağını belirtmişlerdir. Yoğun propagandalar ve toplumsal siyasi gerilimler sonucunda gidilen 1 Kasım 2015 seçimlerine katılım %85,23 oranında gerçekleşmiş olup, bu seçimlerde AKP

⁵⁹⁷ Gül, s.176.

⁵⁹⁸ Gül, s.174,176.

⁵⁹⁹ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.309.

⁶⁰⁰ **7 Haziran 2015 Tarihli Genel Seçim Sonuçları,** <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf>, (03.01.2019).

⁶⁰¹ Erdoğan, Anayasalar ve Siyaset, s.309.

beş ay öncesine göre oy oranını %8,63 seviyesinde artırarak %49,5 oranında oy almış ve meclise 317 vekil göndermiştir⁶⁰². CHP %25,32 oranında oy alarak 134, MHP %11,9 oranında oy alarak 40, HDP ise %10,76 oranında oy alarak 59 vekil çıkartmış ve AKP bir kez daha tek başına iktidar olmuştur⁶⁰³. Seçimlerin ardından Kürt sorununa yönelik barış süreci rafa kaldırılmış ve söz konusu sorunla mücadele etmeye yönelik olarak geleneksel devlet gücü kullanma yöntemine dönmüştür.

Üçüncü döneminde iktidar daha otoriterleşmiş ve otoriterleştiği ölçüde de demokratiklikten uzaklaşmıştır. "Barış için Akademisyenler" inisiyatifinde Sur, Cizre ve Silopi başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki sokağa çıkma yasakları ve operasyonlar sırasında yaşanan insan hakları ihlallerine karşı "Bu suça ortak olmayacağız" adlı bildiriye imza atan akademisyenler ötekileştirilmiş, birçoğu terör örgütü propagandası nedeniyle göz altına alınmış ve hatta üniversiteden uzaklaştırılmıştır⁶⁰⁴. Muhalif görüşlü ve hükümeti eleştiren birçok gazeteci gözaltına alınmış ve haklarında soruşturmalar başlatılmıştır. Özellikle son dönemde, neredeyse gazetecilik hayatı boyunca FETÖ yapılanmasını eleştiren, bu yapılanmanın devlet içerisinde organize olduğunu ve önlem alınmazsa vahim sonuçlar doğuracağını belirten gazeteciler, muhalif kimliklerinden dolayı FETÖ ile ilişkilendirilmeye çalışılarak susturulmak istenmektedir.

Tarihler 15 Temmuz 2016'yı gösterdiğinde, ordu ve bürokrasi içerisinde yıllardır kadrolaşan ve 17-25 Aralık sürecinden bu yana hükümetle bir çatışma içerisinde olan FETÖ'nün ordu ayağı, hükümete karşı darbe girişiminde bulunmuş; ancak söz konusu darbe girişimi halkın meydanlara inmesi sayesinde başarılı olamamıştır.

15 Temmuz darbe girişiminin ardından hükümet, ordu, yargı, üniversiteler ve bürokrasi içerisindeki FETÖ'cü kadroların temizlenmesi görevine öncelik vermiş ve bunu sağlamak için de yurt çapında OHAL ilan ederek, 18 Temmuz 2018 tarihine kadar anayasa yargısı denetimine karşı bağımsızlığı olan OHAL kararnameleleri (16 Nisan 2017 referandumunun kabul edilmesi ile birlikte cumhurbaşkanlığı kararnameleleri) ile devleti yönetmiştir. Burada darbe ve darbeye teşebbüs eden terör

⁶⁰² 1 Kasım 2015 Tarihli Genel Seçim Sonuçları, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf>, (03.01.2019).

⁶⁰³ 1 Kasım 2015 Tarihli Genel Seçim Sonuçları, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf>, (03.01.2019).

⁶⁰⁴ 'Barış İçin Akademisyenler'in 1128 İmzayla Açıkladığı Bildirinin Tam Metni, 16.01.2016, <https://t24.com.tr/haber/baris-icin-akademisyenlerin-1128-imzayla-acikladigi-bildirinin-tam-metni,324471>, (04.01.2019).

örgütü ile mücadelede hızlı karar verilmesinin gerekliliğinin yanı sıra darbe ile ilgisi olmayan muhaliflerin susturulması, İbrahim Kaboğlu gibi muhalif akademisyenlerin görevlerine son verilmesi, işçilerin grev haklarının askıya alınması ve kimi temel hakların kullanılmasını ilgilendiren kararnameler de çıkarılmış olduğu ölçüde OHAL/cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile yönetilen bu dönemde demokrasi ile çelişen düzenlemelerin de olduğu göz ardı edilemez. Tüm bunların yanı sıra siyaset içerisindeki kadrolaşmanın tam anlamı ile üzerine gidilmemiş olması ilginçtir.

3.1.3.4. Partili Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Sistemin Demokratiklik Analizi

Tarihler 16 Nisan 2017'yi gösterdiğinde, çalışmamızın ikinci bölümünün ilgili alt başlığında açıkladığımız partili cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi adlı sistem yapılan anayasa değişikliklerinin referandum ile kabul edilmesinin ardından yürürlüğe girmiş ve yürütmenin en yetkili makamı haline gelen cumhurbaşkanının yetkileri, yasama ve yargı erklerinin üzerinde vesayet kurmaya elverişli bir şekilde artırılmıştır⁶⁰⁵.

%85,43 oranında katılımın gerçekleştiği referandumda %51,41 oranında "Evet" oyu çıkmış ve 1982 Anayasası'nın devletin yönetim sistemi ile ilgili toplam 70 madde çoğunluk iradesi ile değiştirilmiştir⁶⁰⁶. Bununla birlikte referandum devam ederken YSK tarafından söz konusu halkoylamasının meşruiyetine gölge düşürücü bir açıklama yapılmıştır. 3627 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un 98. maddesinde yer alan "Sandık kurulunca verilen biçim ve renkte olmayan, üzerinde ilçe seçim kurulu ve sandık kurulu mührü bulunmayan, tamamı yırtılmış olan, üzerinde ilçe seçim kurulu ve sandık kurulu mührü dışında herhangi bir mühür, imza, yazı, parmak izi veya herhangi bir işaret bulunan zarflar geçersiz sayılır." hükmü, YSK'da yer alan 11 yargıç tarafından yok sayılmış ve mühürsüz oy pusulalarının da geçerli olacağı açıklanmıştır. Saf temsili demokrasinin özü olan seçimlerde, seçim sırasında, seçimin dayanağı olan kanunlardan birisinin, seçimi denetleyen ve organize eden yüksek kurul tarafından her hangi bir yasaya dayanmadan değiştirilmesi demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri ile bağdaşmamaktadır. Referandumun ardından söz konusu kanunun ilgili maddesine 13 Mart 2018 tarih ve 7102 sayılı kanunla "üzerinde sandık kurulu mührü

⁶⁰⁵ Bkz. s.155, dipnot 441.

⁶⁰⁶ **16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması Sonuçları**, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135.pdf>, (04.01.2019).

bulunmamasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu filigranı, amblemi ve ilçe seçim kurulu mührü bulunan zarflar ile üzerinde leke veya çizik bulunsu dahi bunun özel işaret koymak amacıyla yapıldığı kesin olarak anlaşılamayan zarflar geçerli sayılır" ibaresi eklenmiştir. Yapılan bu düzenleme demokratik sistemin hukuk devleti ilkesi ile çelişkili bir durumdur.

Referandumla birlikte önce sadece anayasa değişiklik paketinde yer alan 3 maddenin derhal yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır ki bu maddeler Hakimler Savcılar Kurulu'nun 30 gün içerisinde yeni sisteme göre yeniden yapılandırılmasını, askeri yargının kaldırılmasını ve cumhurbaşkanının partisine üye olmasını kapsamaktadır. Değişiklik paketinde yer alan diğer maddelerin ise 3 Kasım 2019 tarihli seçimlerle yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte yurtiçinde yürütülen FETÖ operasyonları, Suriye'de devam edilen sınır ötesi operasyonlar, ekonomide görülen bunalımlar vb. sebepler nedeni ile erken seçimler gündeme gelmiş ve 18 Nisan 2018 tarihinde, cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yapılan açıklamada, milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 24 Haziran 2018'de yapılmasının gerektiği vurgulanmış, meclis derhal çalışmalara başlamış ve seçim takvimi oluşturulmuştur.

Seçimlere gidilirken, cumhurbaşkanlığı adaylığı YSK tarafından onaylanan HDP cumhurbaşkanı adayı Selahattin Demirtaş, "suç işlemek amacıyla örgüt kurmak", "terör örgütü üyesi olmak", "silahlı terör örgütüne üye olmak" ve "örgüt adına suç işlemek" iddialarıyla tutuklanarak ceza evine götürülmüş ve seçim kampanyasını cezaevinden, sınırlı imkanlarla yürütmüştür⁶⁰⁷. Demokratik seçimlerde rekabeti engelleyen bu durumun demokrasi anlayışı ile çeliştiği yadsınamaz. Demokrasi ile çelişen bir diğer olgu da seçimlere olağanüstü hal döneminde gidilmesi olmuştur.

16 Nisan referandumu ile 3 maddenin derhal yürürlüğe girdiğini daha önce ifade etmiştik. Seçim tarihinin öne çekilmesi ile birlikte milletvekili sayısını 600'e çıkaran değişiklik maddesi de yürürlük bulmuştur. Şunu da ifade etmeliyiz ki söz konusu değişikliklere temsilde adaleti sağlayacak bir seçim sistemi eklenememiş olması demokrasi açısından bir kayıptır.

Seçimlere gidilirken seçim ittifakları gündeme gelmiş ve çok partili sistem, bir anlamda iki partili sisteme yaklaştırılmıştır. 2018 seçimlerine 8 parti girecek olmakla birlikte, AKP-MHP "Cumhur İttifakı" adı altında ittifak oluşturmuş, CHP-SP ve 2018

⁶⁰⁷ Hatice Kamer ve İrem Köker, **Selahattin Demirtaş: Türkiye Tarihinin Tutuklu İlk ve Tek Cumhurbaşkanı Adayı**, 28.05.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44056532>, (07.06.2019).

seçimleri öncesinde kurulan ve hatta bir kanun boşluğundan yararlanarak seçimlerin dışında bırakılmak istenen ancak başarılı olunmayan İyi Parti (İP), "Millet İttifakı" adı altında birleşmişlerdir. Kürt siyasal hareketini temsil eden HDP seçime tek başına girmiş olsa da tüm seçim propagandasında Erdoğan, HDP'yi Millet İttifakı'nın gizli ortağı olarak göstermeye çalışarak kimlik siyaseti üzerinden oy maksimizasyonunu hedeflemiştir. Hatta ve hatta Millet İttifakı içerisinde yer alan tüm partileri FETÖ ile birlikte anarak terörle de ilişkilendirmiş, Cumhur İttifakı'nın karşısında olanları vatan haini olarak nitelemiştir. Seçime giren Vatan Partisi ile Hr Dava Partisi ise aldıkları oy oranı %0,5'i dahi bulmayan çok küçük montanlı partilerdir.

Ötekileştirme politikası üzerinden büyük bir gerilimle gidilen seçimler, %86,22'lik bir katılım oranı ile gerçekleşmiş ve Cumhur İttifakı %53,66 (%42,56 AKP + %11,1 MHP), Millet İttifakı %33,95 (%22,65 CHP + %9,96 İP + %1,34 SP), tek başına giren HDP ise %11,7 oy almıştır. Bu oylamaya göre, AKP 295, CHP 146, HDP 67, MHP 49, İP 43 vekili meclise gndermiřtir⁶⁰⁸. Seçime tek başına girmesi halinde meclis dışında kalacak olan İP'nin ittifaklar sayesinde meclise girebilmiş olması demokratik açıdan olumludur. Bununla birlikte çok partili seçim sisteminin alışılagelmişin dışında aşındırılması ve parlamenter sistemin yeniden yapılandırılırken gerekli düzenlemelerin, karşılıklı denetim mekanizmalarının kurulmaması ise demokrasi açısından sorunlar oluşturmaktadır.

Seçimin diğer boyutunu oluşturan cumhurbaşkanlığı seçimlerini ise Erdoğan geçerli oyların %52,59'unu alarak ilk turda kazanmıřtır⁶⁰⁹.

Söz konusu tarihten sonra, karşılıklı denetim mekanizmalarının kurulmaması nedeni ile yürütme organı, lider temelli siyaset anlayışı çerçevesinde yasama fonksiyonunu ve yüksek yargı mercilerinin doğrudan ve dolaylı olarak yürütme tarafından atanması bakımından da yargı fonksiyonunu etkileyebilecek şekilde güçlenmiştir. Güçlendiği boyutta da otoriterleşmeye devam etmiştir. Bu çerçevede cumhurbaşkanının yargıya talimat niteliğinde olan meydan konuşmaları sonrası, konuşmada hedef gösterilen kişilere savcılar tarafından davalar aılabilmekte, OHAL döneminde işçilerin grev haklarının engellenmesi yürütme açısından büyük bir kazanım olarak dile getirilmekte, atanmış statüsündeki bakanlar, TBMM'de muhalif partilerden milletin temsilcileri olan vekillere sesini yükseltebilmektedir. Yaklaşan 31 Mart 2019 belediye seçimleri kapsamında, AKP genel başkanı ve

⁶⁰⁸ Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536>, (04.01.2019).

⁶⁰⁹ Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536>, (04.01.2019).

cumhurbaşkanı Erdoğan, büyükşehirlerde daha iyi hizmet isteniyorsa belediye başkanlarının iktidar partisinin adaylarından olması gerektiği yönünde söylemlerle yerel ile merkezi yönetimi birleştirmeye çalışmıştır. Ancak bu durum demokratik rejim için gerekli olan partiler arası rekabet ortamını zedeleyici nitelik taşımaktadır.

Demokrasinin olmazsa olmaz niteliklerinden biri olan hukuk devleti için potansiyel tehlike arz eden bir diğer nokta da 2017 referandumunda mühürsüz oy pusulalarını geçerli sayma kararı alan YSK üyelerinin, görev sürelerinin, kanunen dolmasına karşılık yaklaşan seçim nedeni ile uzatılmış olmasıdır. Bu duruma itiraz eden muhalefete ise "Dere geçilirken at değiştirilmez" yanıtının verilmiş olması seçimlerin şeffaflığını sorgulanabilir kılan bir gelişme olarak değerlendirilebilir⁶¹⁰.

Son söz olarak, bu satırların yazıldığı tarih itibarıyla Türkiye'de uygulanan demokrasinin, özünden uzak bir demokrasi olduğu ifade edilebilir. Söz konusu sürecin aynen devam etmesi, gerekli düzenlemelerin ve karşılıklı denetim mekanizmalarının kurulmaması halinde, demokrasiden daha da uzaklaşılması ve uzaklaşıldığı ölçüde de çoğunlukçu-otoriter-popülist-klientalist ilişkileri daha katı bir şekilde kurumsallaştıran ve katılımcılığı kısıtlayan yönetim anlayışına geçilmesi Türk demokrasisini ve Türk siyasal hayatını bekleyen en büyük tehlikedir.

3.2. 1982 ANAYASASI'NIN DEMOKRASİ ANLAYIŞININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

7 Kasım 1982 tarihinde halk oylaması ile kabul edilen ve kendinden önceki döneme tepki niteliğinde olan 1982 Anayasası, dayandığı temeller bakımından, devleti kutsallaştıran ve bireyin üzerinde konumlandırıan, otoriter ve yürütmeyi güçlendiren bir anayasal metindir. Dayandığı bu temeller bakımından da daha ilk anda özgürlükçü ve bireyi ön plana çıkaran klasik demokrasi anlayışından farklılaşmaktadır.

1982 Anayasası'nın özgürlükler rejimi, evrensel özgürlükler rejimi ile paralel değildir; çünkü anayasada yer alan özgürlükler rejiminin sınırları, demokratik açıdan meşruiyeti olmamasına rağmen anayasayı hazırlayan Milli Güvenlik Konseyi rejimi tarafından çizilmiş olduğundan özgürlüklerin istisna, sınırlamanın ise kural olduğu bir özgürlükler rejimi söz konusudur. Daha açık ifade edilmesi gerekirse 1982 Anayasası, ordu kökenli kişiler tarafından hazırlandığından yasakçı bir niteliktedir.

⁶¹⁰ YSK Düzenlemesi: "Seçimler Şeffaf Olamayacak", 03.01.2019, <https://www.dw.com/tr/ysk-d%C3%BCzenlemesi-se%C3%A7imler-%C5%9Feffaf-olamayacak/a-46938969>, (05.01.2019).

Anayasayı yapan irade, demokrasiyi tam anlamı ile içselleştiremediğinden ve kendi ideolojik kalıpları ile tanımladığı demokrasiyi anayasal hale getirdiğinden dolayı 1982 Anayasası'nın biçimsel bir demokrasiden öteye gidememektedir. Çünkü yasakçı zihniyet sebebiyle, demokratik süreçlere halkın etkin katılımı engellenmekte, demokrasi sadece seçimlere indirgenerek özünden uzaklaştırılmaktadır. Demokrasinin mutlak öznesi olan halkın, politik alandan seçimler harici uzak tutulmaya çalışıldığı bu dönemde küresel kapital dünyaya, merkezin belirlediği roller çerçevesine ayak uydurmak amacı ile ekonomik liberalizm, büyüme, istikrar gibi neo-liberal politikaların can damarı olan söylemler ön plana çıkartılmış ve demokrasi, ekonomik liberalleşme ile özdeşleştirilerek halka sunulmuştur. Bu hali ile 1982 Anayasası'nda yer alan demokrasi deyim yerindeyse piyasa ekonomisinin ve neo-liberal politikaların işlemesi için ihtiyaç duyulan bir alt sistemdir.

Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere yapıldığı an itibarıyla demokrasi anlayışı açısından düşük yoğunluklu demokrasi kuramına dayanan 1982 Anayasası'nın benimsediği demokrasi modeli hiç şüphesiz vesayetçi demokrasi modelidir. Gerçekten de 1983 yılında sivil yönetime geçilmiş olsa dahi, özellikle 1987'ye kadar ordu gölgesinde bir sivil siyaset söz konusudur. 1987 sonrasında ise olacak klientalist parti yapısı çerçevesinde ortaya çıkan yöneten-yönetilen ilişkileri çerçevesinde vesayet odakları arasına henüz çok güçlü olmasa da bir yenisi daha eklenecektir ki buna parti vesayeti diyeceğiz. Söz konusu parti vesayetinin ana vesayet odağı haline geldiği 2011'den sonra ise aşamalı olarak birey yerine toplum, toplum yerine devlet, devlet yerine de seçimle başa gelen iktidar sahiplerinin önem kazandığı, iktidar tarafından devlet, uyruk, soy gibi şeylerin kutsallaştırıldığı ve iktidarın bunlar üzerinden ürettiği söylemlerle belirli kesimleri ötekileştirerek kendi meşruiyet alanını bunlar üzerinden yeniden tanımladığı sadece seçimlere indirgenen ve çoğulculuk yerine çoğunluğun gözetildiği bozuk demokrasi anlayışı olan illiberal demokrasi anlayışı, düşük yoğunluklu demokrasi anlayışının yerini alacaktır.

1982 Anayasası'nda kimi değişiklikler referandum yolu ile yapılmıştır. Referandumla yürürlüğe giren değişiklikler kapsamında sivil siyasette demokrasi pratiklerinin işlediğini söylemek ise güçtür. Çünkü illiberal demokrasi, doğrudan demokrasinin bir aracı niteliğinde olan referandumun niteliğini dahi değiştirmiştir. Özellikle 2010 ve 2017 referandumları özelinde düşünüldüğünde, aslen demokratik bir araç olan ve halkın yönetime doğrudan katılımını sağlamaya yönelik olan referandumun, profesyonel siyasetçiler tarafından, halk üzerinde yönetimde söz

sahibi olduklarına ilişkin bir illüzyon yaratılarak, halkın kararlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdikleri bir araç haline getirildiği anlaşılmaktadır.

Her ne kadar Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci kapsamında anayasanın özgürlükler rejimi, yapılan anayasa değişiklikleri ile güncellenerek yeni kazanımlar elde edilse ve bu kazanımlar doğrultusunda hem haklar rejimi, hem de devlet yönetimi daha demokratik hale getirilmeye çalışılmış olsa da söz konusu kazanımların gerekleri bizzat anayasal organlar tarafından tam anlamı ile yapılamadığından ve yerine getirilemediğinden, demokratik kazanımlar pratiğe kazandırılmamıştır. Daha doğru bir ifade ile yasa koyucu gerekli yasaları ve düzenlemeleri yapmakta yetersiz kalmış, yargı anayasal hükümleri doğrudan uygulamaya geçirememiş, gittikçe güçlenen ve eylem ve işlemlerinde anayasal hükümleri dahi yok sayabilen yürütme ise son tahlilde yasama ve yargı fonksiyonu üzerinde bir vesayet mekanizmasına dönüşmüştür⁶¹¹. Yurttaşlar da geleneksel paternalist devlet anlayışına bağlı kalarak hak ve özgürlükleri ve söz konusu demokratik kazanımları içselleştirememişlerdir. Tüm bunların bileşimi sonucunda ise Türk demokrasisi güdük kalmıştır.

⁶¹¹ Kaboğlu, 15 Temmuz Anayasası, s.196.

SONUÇ

Çalışmamız boyunca cumhuriyet dönemi Türk anayasacılık tarihi çerçevesinde siyasi ve toplumsal olayları da göz önüne alarak Türkiye'nin demokrasi künyesinin ortaya koymaya çalıştık.

Ortaya koyduğumuz tarihsel ve kavramsal verilere dayanarak öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki gerçek anlamda demokrasiden ve demokratik bir sistemden söz edilebilmesi için, demokrasi kavramının özünün, toplum tarafından içselleştirilmesi ve bir demokrasi kültürü geliştirilmesi gerekir. Demokrasi kültürü geliştirmek önemlidir; çünkü ancak bu kültürün içselleştirilmesi sonrasında demokrasinin en önemli niteliklerinden biri olan toplumsal uzlaşa sağlanabilir, demokrasiye işlerlik kazandıracak düzenlemeler ve kurumlar yaygınlaşabilir. Tüm bunlar ek olarak toplumun, kendisini ilgilendiren tüm konularda siyasi karar alma mekanizmalarına katılması da yine bu kültürün içselleştirilmesi ile gerçekleşebilir. İşte bu noktada, çalışmamızın tamamına dayanarak şu bulguyu ortaya koyabiliriz: Türk demokrasisi, toplum tarafından içselleştirilen bir demokrasi kültürü geliştiremediğinden dolayı yetersiz bir demokrasi niteliği taşımaktadır.

Türk siyasal hayatında, zayıf da olsa kökleri 19. yüzyıla dayanan ilk demokratikleşme hareketlerinin, güçten düşen Osmanlı'nın dağılma sürecine girmesini önlemek için deyim yerinde ise son çare olarak devleti yönetenler tarafından, yönetilenlere bir "lütuf" ile başladığı söylenilebilir. Ayrıca Avrupalı devletlerin kendi ekonomik çıkarları ve Osmanlı topraklarında yaşayan kendi azınlıklarını korumak için Osmanlı'ya belirli düzenlemelerin yapılması hususundaki baskılarının da söz konusu "lütuf"ların yapılmasında payı bulunmaktadır. Ancak demokrasi, dayandığı dinamikler itibarıyla, yönetenlerin, yönetilenlere lütfettiği bir kavramdan çok daha ötedir.

Batı'daki demokrasi hareketlerine bakıldığında da durumun çok farklı olduğu görülmektedir. Toplumsal iç dinamiklerden gelen hak ve özgürlük talepleri özellikle Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin ardından yeni bir boyut kazanmış, sınıf bilinci gelişmiş ve bu sınıf bilinci içerisinde hak, eşitlik, adalet, özgürlük istekleri doğrultusunda toplum devingen bir hal almıştır. Tüm bu gelişmeleri deyim yerinde ise izleyen ve uzun yıllardan beri paternalist devlet anlayışındaki "devlet baba" ve "devlet büyükleri" figürlerinin kendisi için iyi ve uygun olanı belirleyip, yürürlüğe koymasını yeğleyen ve benimsenen İslam inancı gereği itaat kültürü oluşturan Türk halkı ise kendi iç dinamikleri ile demokratik kazanımlar elde edeceği toplumsal

hareketlere ve etkili hak mücadelelerine girmemiş/girememiş ve bu bağlamda demokrasi fikrine yabancılaşarak kendi iç dinamiklerine bağlı bir demokrasi kültürü geliştirememiştir.

İşte bu sebeplerden dolayı, demokrasiyi ve demokratik hayatı Türkiye'ye getirme çalışmaları Kurtuluş Savaşı'nı yapan ve Kurtuluş Savaşı sonrasında devleti yeni temellere oturtturarak cumhuriyeti kuran idealist kadro tarafından hayata geçirilmiştir. Hukuka bağlı olan ve toplumun dönüşümünü kişisel saiklerden arınarak toplumsal iyiyi ve çağdaşlaşmayı düşünen bu kadro, devletin dönüşümü sırasında birçok yenilik yapmış; ancak bu yeniliklere tam anlamı ile hazır olmayan toplum, modern hayata yönelik bu yenilikleri de içselleştirememiştir. Bu nedenle de idealist kadronun kurguladığı demokrasi anlayışı tam anlamıyla uygulanamamıştır. Geçmiş muhafaza etmeye ve Arap dünyasının ideallerini yaşatmaya yönelik olduğu ölçüde modernlikle çatışma eğilimi güden toplumsal gruplar baskılanmış ve modern demokratik düzen, ironik bir şekilde yasaklar aracılığı ile kurulmaya çalışılmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere Türk siyasal hayatında demokrasi, jakoben karakterlidir. Diğer bir ifade ile demokrasi ve demokratik değerler yukarıdan aşağıya; siyasi seçkinlerden, siyasi seçkinlerin belirlediği ölçüde, halka doğru gelişmiştir. Vesayetçi bir yapıdadır; ancak buradaki vesayet, demokrasi üzerinde gölge olan, demokrasiyi baskılayan bir vesayet değil, iç dinamiklerinde demokrasi olmayan bir topluma demokratik değerleri kazandırmak ve toplumsal modernleşmeyi sağlamak için kurulan bir vesayettir. Daha somut örnek verecek olursak buradaki vesayeti bir çocuğun ilk adımlarını atarken ailesinin ona yardım etmesine benzetebiliriz.

Devletin dönüşüm süreci içerisinde demokratik hayatı da kurmak isteyen ve sivil-askeri bürokrasiden oluşan idealist kadro, kurtuluş ve ardından kuruluş sürecinde şu adımları atmıştır: İlk olarak içinde bulunulan olağanüstü koşullar nedeniyle tam anlamıyla demokratik nitelik taşımasa dahi halk tarafından doğrudan seçilen temsilciler aracılığı ile yapılması, ulusal egemenlik ilkesinin benimsenmesi, bağımsızlığı vurgulayan özgürlükçü bir yanının olması, kurtuluş mücadelesine hukuki nitelik kazandırması ve kendisinden sonra yapılan tüm Türk anayasalarını ilişkisel bağlamda etkilemesi sebeplerine dayanarak Türk demokrasi tarihinin resmen başlangıcını ifade eden 1921 Anayasası hazırlanmıştır. Bu adımı cumhuriyetin ilanından sonra kuruluşun dayandığı hukuki temelleri, 1921 Anayasası'ndan daha kapsamlı şekilde ortaya koyan bir anayasal metne ihtiyaç duyulması sonucunda hazırlanan 1924 Anayasası takip etmiştir. 1924 Anayasası'nı, savaş sonrasında kurulan yeni devleti modernize etmek ve çağa uydurmak isteyen

devrimci bir iktidar tarafından yapılan ulusal karakterli devrim anayasası olarak nitelendirmek mümkündür.

Türk anayasacılık tarihi açısından 1924 Anayasası'nın demokrasi açısından en önemli kazanımı temel hak ve hürriyetlerin anayasal metne dahil olmasıdır. Bununla birlikte, anayasal metne dahil olan temel hak ve hürriyetler, klasik anlamdaki negatif statü hak ve hürriyetlerinden ibaret olmuş, devlete sosyal alanda ödevler yükleyen pozitif statü haklarına değinilmemiştir. Klasik anlamdaki temel hak ve hürriyetler de geniş ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmemiş olup, bazı hak ve hürriyetlerin kullanımının sınırları ise kanunlarla belirlendiğinden, bunların kullanımı doğrudan yasa koyucunun iradesine bağlanmıştır. Modernleşme hareketlerinin kesintisiz bir şekilde devam etmesi ve halka benimsetilmesi amacıyla tek partili bir siyasi hayat benimsenmiştir. Demokratik değerlerin yerleşmesi için yapılmasına rağmen özü itibarıyla tek partili sistemin benimsenmiş olması demokrasi ile çelişmektedir. Bu çelişki 1947 yılında çok partili hayata geçilmesi ile son bulacaktır. Bununla birlikte anayasal metin çok partili hayatın gerektirdiği kurumları ve demokratik hayatı tam olarak kapsamadığı için sorunlar çıkacaktır.

Bu sorunların başında ise çok partili hayata geçilmesinin ardından demokratik seçimlerle iktidara gelen DP'nin, demokrasinin anlamını unutarak çoğunluk tahakkümüne yönelmesi gelecektir. Bu çerçevede DP'nin azınlıkları önemsememesi, zaten kullanımları iktidar tarafından kısıtlanan hak ve özgürlükler rejimi daha ağır bir şekilde kısıtlaması, kamuoyu oluşumunda oldukça etkili olan basın yayın organlarının iktidar lehine tekelleştirilmesi, muhalefete tahammülünün olmaması, katılımcılığı kısıtlamaya çalışması gibi anti-demokratik uygulamaları benimsediği ve iktidara gelirken ürettiği demokrasi söylemlerine taban tabana zıtlaştığı görülmektedir. İşte burada yine demokrasi kültürünün eksikliği görülmektedir. Demokrasi kültürünün eksikliği nedeni ile görünürde demokrasi yolu ile iktidara gelenler, iktidara geldikten sonra çoğulculuk yerine çoğunlukçuluğu benimseyip, otoriter eğilimlerini artırarak demokrasi kurallarını bir yana bırakmakta diğer bir ifade ile demokrasiyi araçsallaştırmaktadırlar. 1947'de başlayan bu demokrasi açmazı, dönem içerisinde devleti yöneten iktidarların hiç birisinin objektif bir demokrasi kültürü oluşturmaya yönelik girişimleri olmaması sebebiyle günümüz siyasal hayatında dahi devam etmektedir. Bu bağlamda ne yazık ki Türk siyasal hayatında demokrasi bir siyasal söylemden öte bir olgu olmayıp; iktidarın belirli periyotlarla yapılan seçimlerle seçilmesi ile özdeşleştirilmesi bağlamında seçimlere indirgenen bir olgudur.

1960 yılı Türk demokrasi tarihinde, demokrasi ile bağdaşmayan askeri darbenin ilk yapıldığı yıl olarak önemlidir. Demokrasi yolu ile başa gelenler demokrasiden uzaklaşarak otoriterliğe kaymıştır. Ordu da demokrasi ile bağdaşmayan şekilde sivil siyasete müdahale etmiştir. Burada sivil hükümetin mevcut durumu sürdürmesi de, mevcut duruma asker tarafından müdahale edilmesi de demokrasi açısından sorun teşkil etmektedir. Demokrasi kültürünün dolayısıyla da katılımcılığın içselleştirildiği bir toplumda, toplumun bu anti-demokratik oluşumları kendi iç dinamikleri ile tasfiye etmesi beklenir. Buradan da şu çıkarımı yapabiliriz ki Türk siyasal hayatında askeri darbelerin bu kadar gündemde olmasının bir sebebi de demokrasi kültürünün oluşmamasından, halkın bir şeyleri kendisi yapması ve kendi mücadelesini vermesi yerine, bir şeyleri kendisi için birilerinin yapmasını beklemesinden kaynaklanmaktadır ki sosyolojik olarak bu durum yine yukarıda değindiğimiz üzere uzun yıllar paternalist devlet anlayışı ile yönetilen Türk toplumunun edilgen karakterli yapısından kaynaklanmaktadır.

1960 askeri müdahalesinin ardından yapılan 1961 Anayasası yapısı itibarıyla vesayetçi unsurlara yer vermekte olup buradaki vesayetçilik, yukarıda bahsettiğimiz vesayetçilikten farklıdır. Buradaki vesayetçilik mevcut siyasal düzen üzerinde bir gölgeye benzemekte ve vesayet odaklarının hoşuna gitmeyen durumlar olursa o durumu kaldırmak adına vesayet odaklarına müdahale yapabilme yetkisi sağlamaktadır. Her ne kadar bu sebepten dolayı bazı açılardan demokrasi ilkesini zedeleyen düzenlemeler içerse de 1961 Anayasası'nın birçok bakımdan Türk anayasacılığının en demokratik ve özgürlükçü anayasası olması ironiktir. Çoğulcu demokrasi anlayışını yansıtmayı, yürütme gücünün paylaştırılması ve yargının yürütme üzerindeki denetiminin genişletilmesi, kuvvetler ayrılığının benimsenmesi, bir takım eksiklikleri olmasına rağmen oldukça geniş bir haklar ve özgürlükler rejimine yer verilmesi, katılımcılığı sağlamayı teşvik etmesi gibi kazanımlar 1961 Anayasası'nın ürünü olup, bu bağlamda 1961 Anayasası'nın dayandığı demokrasi modelinin oydaşmacı demokrasi modeli olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu oydaşmacı yapı, 1971 yılında yine askeri müdahalelerle törpülenmeye başlamış ve 1980 askeri müdahalesi ile ise son bulmuştur. Oysa ki bu oydaşmacı yapı korunarak, mevcut sorunlara, toplumsal katılım yolu ile sivil çözümler getirilebilir ve demokrasi yönünde elde edilen kazanımlara devam edilebilirdi. Ancak bir vesayet odağı olarak ordu 1961 Anayasası'nın oydaşmacı niteliğinin yarattığı özgürlük ortamının halka çok geldiğini öne sürerek bu özgürlük ortamını kendi belirlediği çizgilerle sınırlamıştır ki bu da 1980 darbesi ile olmuştur.

12 Eylül askeri müdahalesi sonrası öncelik verilen olgu, neo-liberal politikaları ve piyasa ekonomisini yerleştirmek ve küresel kapital düzende uluslararası sermayeyi desteklemek adına, tüm yetkilerin askeri vesayet odaklarının elinde toplanması olmuştur. Söz konusu müdahale sonrası müdahaleyi yapan Milli Güvenlik Konseyi bozulan "demokratik" düzenin tesisi için yapıldığı söylemlerini üreterek kendini meşru kılmaya çalışmıştır. Yeni dönemde düşük yoğunluklu demokrasi kuramına ve saf vesayetçi demokrasi modeline dayanan bir demokrasi anlayışı izlenmiştir. Yasakçı anayasal zihniyette özgürlükler rejimi olabildiğince kısıtlanmış, bireyin hareket alanı daraltılıp bireyselleşmenin önüne geçilirken, devlet ve otoriter yapı ön plana çıkartılmış, yürütme güçlendirilmiş, katılımcılık kısıtlanmış ve tüm bunlar neticesinde demokrasinin özünden uzaklaştırılmıştır.

Haklar rejimindeki yetersizliklerden dolayı, 1982 Anayasası yapıldığı günden bu yana 19 kez değiştirilmesine rağmen, söz konusu eksiklikler tam anlamı ile giderilememiş, demokrasi açısından var olan zayıflıklar bertaraf edilememiş hatta yapılan kimi değişikliklerle demokratik düzen açısından yeni sorunlar ortaya çıkmıştır.

1982 Anayasası'nın vesayetçi karakteri ise, zaman içerisinde yapılan anayasa değişiklikleri ve hükümet uygulamaları sonrasında değişmiştir. Vesayet odağı olan askeri yapılanma ve zaman içerisinde buna eklenen yargının vesayetçi kimliği aşındırılmış ve bu iki vesayet odağı 2011 yılında tasfiye edilmiştir. Vesayet odaklarının kalkması ile demokratik hayatın daha iyiye gideceği düşünülebilirse de tasfiye edilen vesayet odakları, aslında iktidardaki siyasi parti vesayeti ile ikame edilmiştir. Bu da çoğunlukçu-otoriter-popülist-klientalist ilişkileri beraberinde getirdiğinden bir anlamda seçimsel otoriterizmin hakim olduğu bir rejimin ortaya çıktığına işaret olarak görülebilir. Böyle bir rejim de hiç şüphesiz ki demokrasi açısından büyük sorun oluşturmaktadır.

Parti vesayetinin etkili olduğu düzen, demokrasiyi çoğunluk tahakkümüne indirgediği, basın yayın organlarının iktidar ilişkileri çerçevesinde yeniden yapılandırıldığı, oy sağlamak adına toplumu bütünleştirici söylemler yerine, kimlik siyaseti üzerinden ötekileştirmelerin yapılarak toplumsal kutuplaşmayı artıran söylemlerin tercih edildiği, zaman zaman belirli makamlardaki kişilerin anayasadan ve kanunlardan üstün olduğu ölçüde demokrasi ile çatışmaktadır.

1982 Anayasası'nın günümüzdeki hali düşünüldüğünde, 2017 referandumu ve 2018 seçimlerinin ardından, parti vesayetinin yanı sıra, partili cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte, yürütme fonksiyonunun da bir vesayet odağı haline

geldiğini söylemek mümkündür. Öyle ki yeni sistemde yürütme, yasama ve yargı fonksiyonlarının üzerinde yapılanmış olup, geniş yetkilerle donatılmıştır. Yürütme tarafından görevlendirilen atanmışlar, seçilmişlerden daha ayrıcalıklı olup, atanmış olmaları gerekçesi ile yürütmeden doğrudan etkilenebilmektedir. Bu atanmışlar arasında yüksek yargıya yapılan atamaların olduğunu da düşünürsek, durumun ne kadar kritik olduğu daha net anlaşılabilir.

Tüm bu veriler ve bulgular göstermektedir ki Türkiye'nin her şeyden önce bir demokrasi kültürüne ihtiyacı vardır. Ancak böyle bir demokrasi kültürü ile toplumda demokrasinin anlamı içselleştirilebilir, toplumsal uzlaş ve beraberinde toplumsal barış sağlanabilir. Peki bu nasıl gerçekleşebilir? Demokrasi kültürü nasıl oluşabilir? Öncelikle bu yönde hazırlanacak resmi ideolojiden ve resmi tarihten bağımsız olarak objektif bir şekilde hazırlanan eğitim programları bu kültürün daha küçük yaşlarda edinilmesi için oldukça önemlidir. Bunun hayata geçmesi için ise "eğitim düzeyi arttıkça oylarımız düşüyor", "hainlik edenlerin çoğu üniversite mezunu" diyen siyasilerin bu anlayışlarını değiştirmeleri, özde bir demokrasi için eğitimin önemini kavramaları gerekir.

Yine yapılacak bir diğer şey katılımcılığın artırılmasıdır. Katılımcılık, halkın kendisini ilgilendiren konularda doğrudan söz sahibi olmasının anahtarıdır. Demokrasi sadece belirli sürelerde yapılan seçimlerle iktidarın belirlenmesinden çok daha fazlasıdır. Toplumun isteklerini dile getirebilmesi hatta bu isteklerini kanunlaştırabilmesidir. Sonuçta milletvekilleri, halkın temsilcisi olsalar dahi, lokal anlamda halkın ihtiyaçlarını tam anlamı ile takip edemez. Bu sebeple hem katılımcılık hem de yerel yönetimler güçlendirilmelidir ki halkın talepleri ancak bu şekilde daha hızlı dikkate alınabilir. Katılımcılığı artıracak bir başka yol da çağın avantajı olan teknolojinin, siyasal hayata adapte edilmesidir. Bu şekilde toplum tarafından fark edilen aksaklıklar, resmi nitelikli on-line platformlarda örneğin minimum 50.000 dijital imzayla dile getirilerek yasama meclisine gelebilir ki teoride bu halk tarafından kanun teklif edilmesi ile özdeştir. Bu ve bu gibi toplumsal katılımı artıracak, çağın teknolojik olanakları ile güçlendirilmiş yeni pratiklerin benimsenmesi ve uygulanması sonucunda saf temsili demokrasi anlayışı da her ne kadar tamamen doğrudan demokrasiye evrilmeyecek olsa da yerini öz itibarıyla demokrasi ile daha uyumlu olan yarı doğrudan demokrasiye bırakacaktır.

Katılım olgusu Türk siyasal sisteminde oldukça geri planda kalmıştır. Tek katılım yolu olarak öngörülen seçimlerin dayandığı seçim sistemi göz önüne alındığında söz konusu seçimlerin temsilde adaleti gözetmeyen bir seçim sistemi ile

yapıldığı görülür. Bu durum da katılımcılığı kısıtlamakta ve demokrasi sorununu beraberinde getirmektedir. Türk siyasal sistemi açısından daha iyi bir demokrasiden söz edebilmemiz için hem katılımcılığı artırmaya yönelik yeni pratikler geliştirilmeli hem de mevcut pratiklerin dayandığı seçim sistemi, temsilde adalet ilkeleri ile yeniden yapılandırılmalıdır. Dahası düzenlenecek yeni seçim sistemine yargı fonksiyonu da dahil edilmeli, halk adına karar veren yüksek yargı organlarının üyeleri, tarafsız ve bağımsız üyeler arasından yine halk tarafından seçilmedir. Böylece yargı fonksiyonu üzerindeki yasama ve yürütme fonksiyonlarının dolaylı etkileri de kırılacak ve yargının tam bağımsızlığı sağlanacaktır.

Daha iyi bir demokrasi düzeni için yapılması gereken belki de en önemli şey ise halkın da yapımına katıldığı gerçek sivil nitelikli bir anayasadır. 1982 Anayasası, oluştuğu süreç dolayısıyla ister istemez demokratik gereksinimlere cevap vermekte sıkıntılar yaşamaktadır ve ne kadar değiştirilirse değiştirilsin bu sıkıntılar devam etmektedir. Hem teorik hem de pratik anlamda 1982 Anayasası ile demokrasinin özü arasında aşılamayacak nitelikte uyumsuzluklar bulunmaktadır. Bunların bertaraf edilmesi için ise demokratik düzen öngören ve bu demokratik düzen içerisinde sosyal haklar ile diğer temel hak ve özgürlüklerin çağdaş normlarda yerleştiği; katılımcı, müzakereci ve çoğulcu demokrasi kültürünün ve kurumlarının özümsemiği; hukukun üstünlüğü ilkesinin benimsendiği; her türlü vesayeti ortadan kaldıran; yasama, yürütme ve yargının birbirinden özerk olarak yapılandırıldığı; barışçı, ileri ve özgürlükçü bir sivil anayasa yapılmalıdır⁶¹². Böyle bir anayasal düzende siyasiler de demokrasiyi yaşatmakla, iktidarda kalmak arasında bir seçim yapmak zorunda kaldıklarında tercihlerini demokrasiden yana kullanacak ahlaksal olgunluğa ulaşmış hale gelmelidir ki oldukça büyük önem atfettiğimiz toplum tarafından içselleştirilen demokrasi kültürü bu olgunluğu sağlayacaktır⁶¹³.

Çalışmamızı sonlandırırken şunu ifade etmek isteriz ki; demokrasi hayaline ulaşmak için önce demokrasiyi hayallerden çıkarıp içselleştirmek gerekir. Aksi halde ulaşılan tüm demokrasi modelleri, özden yoksun oldukları ölçüde eksik kalacaklardır.

⁶¹² Gül, s.178,179.

⁶¹³ Öymen, s.456.

KAYNAKÇA

1 Kasım 2015 Tarihli Genel Seçim Sonuçları,

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf>, (03.01.2019).

"4 Şubat 1987 - Aziz Nesin, Kendisine 'Vatan Haini' Deddiği İçin Kenan Evren Aleyhine Tazminat Davası Açtı", **Gazete Manifesto**, 4 Şubat 2016, <https://gazetemanifesto.com/2016/4-subat-1987-aziz-nesin-kendisine-vatan-haini-dedigi-icin-kenan-evren-aleyhine-tazminat-davasi-acti-19298/>, (13.12.2018).

7 Haziran 2015 Tarihli Genel Seçim Sonuçları,

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf>, (03.01.2019).

10 Ağustos 2014 Tarihli Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sonuçları,

http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_a_Yurtici.pdf, (03.01.2019).

16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halkoylaması Sonuçları,

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135.pdf>, (04.01.2019).

"21 Temmuz 1946 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları, Seçim Sistemi:

Çoğunluk Sistemi", https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf, (17.07.2018).

27 Mart 1994 Mahalli İdareler Genel Seçimi Belediye Başkanlığı Seçimi Sonuçları,

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Mahalli/1994/BelediyeBaskanligi/Pdf/1994Mahalli-BelediyeBsk-Tumu.pdf>, (27.12.2018).

"1789 Büyük Fransız Devrimi", **Devrimler ve Karşı Devrimler Tarihi Ansiklopedisi**, Gelişim Yayınları, Cilt: 4, İstanbul, 1975, ss. 817-864.

1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri,
<http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>,
(11.08.2018).

"1954 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları", **Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri,**
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954, (12.11.2018).

"1961 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları", **Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri,**
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1961, (26.07.2018).

Acar, Aykut. "Türkiye'de Temsili Demokrasi-Katılma İlişkisi ve 'Seçmen' Birey Profili", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 1, 1999, ss. 233-246.

Acar-Savran, Gülnur. "Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi: Siyasetin Eleştirisi", **11. Tez**, Sayı: 6, 1987, ss. 52-66.

Ahmad, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, Hil Yayınları, Ankara, 2015.

Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan 17. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

Akıncı, Abdolvahap. "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2014, ss. 55-72.

Akgün, Seçil Karal. "Ellinci Yılında 27 Mayıs Hareketi ve 1961 Anayasasının Türkiye'de Anayasal Kültürün Oluşumundaki Rolü", **Mülkiye**, Cilt: 34, Sayı: 267, 2010, ss. 129-143.

Akşin, Sina. "Siyasal Tarih (1995-2003)", **Yakınçağ Türkiye Tarihi Cilt 2: 1980-2003**, 5. Baskı, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, ss. 163-186.

Aktan, Coşkun Can. "Demokrasi, Liberalizm ve Sınırlı Devlet", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 25, 1999, ss. 142-145.
<http://www.canaktan.org/politika/demokrasi/makaleler/demokrasi-liberalizm.htm>,
(17.05.2018).

Aktan, Coşkun Can. "Demokrasiye Alternatif Bir Siyasal Sistem Önerisi: Demarşi", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, No: 1, 2015, ss. 78-106.

Aktan, Coşkun Can. "İdeal Bir Siyasal Yönetim Arayışı ve Anayasal Demokrasi", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2016, ss. 1-20.

Aktan, Coşkun Can. **Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı: Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.

Aktan, Sertaç. **Siyasetimizin Kalıtsal Bozukluğu: İlliberal Demokrasi**, 24.05.2015, <http://www.diken.com.tr/siyasetimizin-kalitimsal-bozuklugu-illiberal-demokrasi/>, (31.05.2018).

Aldıkaçtı, Orhan. **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.

Altuğ, Kurtul. **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Yılmaz Yayınları, Ankara, 1991.

"Amendment XV (1870)", **About America: The Constitution of the United States of America with Explanatory Notes**, United States Government Publishing Office, 2004, p.37-38, <https://permanent.access.gpo.gov/gpo58160/constitution.pdf>, (30.04.2018).

"Amerikan Devrimi", **Devrimler ve Karşı Devrimler Tarihi Ansiklopedisi**, Gelişim Yayınları, Cilt: 4, İstanbul, 1975, ss. 769-816.

Arı, Mehmet. **Düşük Yoğunluklu Demokrasi ve Türkiye: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Demokratikleşme Süreci**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Aristoteles. **Politika**, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Atatürk, Mustafa Kemal. **Medeni Bilgiler (Uygarlık Bilgileri)**, 10. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2018.

Athenian Democracy. https://en.wikipedia.org/wiki/Athenian_democracy, (02.05.2018).

Aydemir, Şevket Süreyya. **Tek Adam Mustafa Kemal Cilt III (1922-1938)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

'Barış İçin Akademisyenler'in 1128 İmzayla Açıkladığı Bildirinin Tam Metni, 16.01.2016, <https://t24.com.tr/haber/baris-icin-akademisyenlerin-1128-imzayla-acikladigi-bildirinin-tam-metni,324471>, (04.01.2019).

Bauman, Zygmunt. **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik**, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

Bernstein, Eduard. **The Preconditions of Socialism**, (Ed. Henry Tudor), Cambridge University Press, 2002.

Bir Gecede Değişimin Adı: 12 Eylül Darbesi, 15.07.2014, <https://www.cnnturk.com/2011/yasam/diger/09/12/bir.gecede.degisimin.adi.12.eylul.darbesi/588447.0/index.html>, (05.06..2019).

Bila, Hikmet. **CHP 1919-2009**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Bora, Tanıl. **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Cemal, Hasan. **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

Noam Chomsky, **The Ideology of the Poliarchy**, <https://chomsky.info/survival01/>, (21.11.2018).

Crick, Bernard. **Democracy: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, New York, 2002.

Coşkun, Mustafa Kemal. **Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2017.

Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi, <http://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536>, (04.01.2019).

Cunningham, Frank. **Theories of Democracy: A Critical Introduction**, Routledge, London, 2002.

Çavdar, Tefik. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

Çevik, Ayda Özlü. "Özal'ın Sinyaliyle Kurulan İlk Özel Televizyonlar", **90'ların Hak Mücadeleleri Yazı Dizisi**, İstanbul, 19.12.2014, <https://m.bianet.org/bianet/medya/160908-ozal-in-sinyaliyle-kurulan-ilk-ozel-televizyonlar>, (22.12.2018).

Demirci, Fatih. "1982 Anayasası'nda Demokratik Devlet İlkesi: Kavramsal ve Yapısal Bir Analiz Denemesi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2008, ss. 641-661.

Demirel, Ahmet. "İsmet İnönü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm**, (Ed. Ahmet İnel), İstanbul, 2009, ss. 124-133.

Dodd, C. H. **Politics and Government in Turkey**, Manchester University Press, Manchester, 1969.

Dönmez, Gökhan. "Türk Anayasaları Ekseninde Türkiye'de Temsil Olgusu", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 17, Ankara, 2014, ss. 231-266.

DTP'nin Kısa Tarihi, 12.12.2009, <https://bianet.org/bianet/siyaset/118826-dtp-nin-kisa-tarihi>, (02.01.2019).

Duverger, Maurice. **Siyasal Partiler**, çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, Ankara, 1974.

Ergenekon Davası: Deniz Baykal "Avukatıyım", Tayyip Erdoğan "Savcısıyım" Demişti, 21.04.2016, <https://t24.com.tr/haber/ergenekon-davasi-deniz-baykal-avukatiyim-tayyip-erdogan-savcisiyim-demisti,337233>, (03.01.2019).

Erdoğan, Mustafa. **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017.

Erdoğan, Mustafa. **Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018.

Erdoğan, Mustafa. **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Hukuk Yayınları, Ankara, 2016.

Erdoğan, Necmi ve Üstüner, Fahriye. "1990'larda 'Siyaset Sonrası' Söylemler ve Demokrasi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm**, (Ed. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 658-666.

Eroğul, Cem. "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Toprak), Belge Yayınları, İstanbul, 1990, ss.112-158.

Eroğul, Cem. **Demokrat Parti**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1970.

Gambetti, Zeynep. "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 40, 2009, ss. 145-166.

Genelkurmay'dan Çok Sert Açıklama, 29.04.2007,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961>,
(02.01.2019).

Gezi Parkı Olaylarında 5. Yıl! İşte O Gün Yaşananlar, 31.05.2018,
<https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/gezi-parki-olaylarinda-5-yil-2442186/>,
(03.01.2019).

Giritli, İsmet. "1961 Anayasası ve 'Kemalist' Niteliği", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 1980, ss. 21-36.

Giritli, İsmet, Sarmaşık, Jale. **Anayasa Hukuku**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2001.

Gökşen, Sündüs. **Alexis de Tocqueville'in Demokrasi Anlayışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt I**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.

Gözler, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2000.

Göztepe, Ece. "Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve Göçmen Forumu Örnekleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 4, 2003, ss. 229-248.

Gözübüyük, A. Şeref. **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.

Gül, Hüseyin. "Demokrasi Kuramları Bağlamında AKP'nin Yeni Anayasa Girişiminin ve Demokrasi Anlayışının Bir Değerlendirmesi", **Toplum ve Demokrasi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2008, ss. 159-180.

Güenal, Erdoğan. **Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009.

Gürel, Burak. "İslamcılık", **Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Der. Gökhan Atılğan, E. Attila Aytekin), 5. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, ss. 437-453.

Habermas, Jürgen. **Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü**, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Hale, William. **Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze**, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2008.

Heywood, Andrew. "Demokrasi", **Liberal Düşünce**, çev. Bican Şahin, Sayı: 8, 1997, ss. 108-121.

Huntington, Samuel P. "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", (Çev. Ergun Özbudun), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:22 Sayı:1, Ankara, 1966, ss. 55-107.

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi,

<http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf>, (31.10.2018).

Kaboğlu, İbrahim Özden. **15 Temmuz Anayasası**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2017.

Kaboğlu, İbrahim Özden. **Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası: Halk Neyi Oylayacak**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

Kamer, Hatice ve Köker, İrem. **Selahattin Demirtaş: Türkiye Tarihinin Tutuklu İlk ve Tek Cumhurbaşkanı Adayı**, 28.05.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44056532>, (07.06.2019).

Kapani, Münici. **Kamu Hürriyetleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

Kara, M. Ayhan. **Türkiye'nin Koalisyonlar Tarihi-3 İkinci Koalisyonlar Dönemi (1974-1979)**, 23.06.2015, <https://odatv.com/ecevit-nurculari-solcu-yapma-hayalinde-2306151200.html>, (14.08.2018).

Kaya, Mehmet Orhan. "Vesayet Demokrasisi ve Türkiye Örneği", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, ss. 491-538.

Kılıç, İlker. , "Türkiye'de Kapitalist Gelişme ve Yurttaşlık", **Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2010, ss. 43-80.

Kışlalı, Ahmet Taner. **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Kızıl, Çağhan. "Demokrasi Kuramları ve Devrimci Demokrasi", **Yeniden Devrim**, Sayı: 6, 2008, <http://caghankizil.blogspot.com.tr/2008/03/demokrasi-kuramlari-ve-devrimci.html>, (16.05.2018).

Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Yakınçağ Tarihi Cilt 1: 1908-1980**, (Hız. Sina Akşin), 5. Baskı, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.

Koçak, Cemil. "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef / Milli Şef", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm**, (Ed. Ahmet İnsel), 6. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 119-137.

Kongar, Emre. **21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 38. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

Kongar, Emre. **Demokrasimizle Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Lincoln, Abraham. "The Momentous Issue of Civil War", **Lincoln On Democracy**, Ed. Mario M. Cuomo, Harold Holzer, Fordham University Press, New York, 2004, pp. 201-210.

Lijphart, Arend. **Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları**, çev. Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

Locke, John. **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınları, Ankara, 2012.

Mahalli İdareler Seçimi Sonuçları 26.3.1989, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1989.

Marx, Karl, Engels, Friedrich. **Seçme Mektuplar**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1996.

Miliband, Ralph. "Sosyalist Alternatif", **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, (Ed. Larry Diamond, Marc F. Plattner), çev. Ergun Özbudun ve Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1994, ss. 160-168.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012.

"Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı Bildirisi",
Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildiri ve Kararları, 19.09.1980,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/b001/mgk_010010010004.pdf, (11.09.2018).

Moore, Barrington, Jr. **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, çev. Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Mumcu, Uğur. **Tarikat, Siyaset, Ticaret**, 29. Basım, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, Ankara, 2014.

Ordu Dahili Hizmet Kanunu. 10.06.1935.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502771.pdf, (23.07.2018).

Oran, Baskın (Ed.). "1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik - 2", **Türk Dış Politikası Cilt: I (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 387-476.

Öngen, Tülin. "Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri: 'Düşük Yoğunluklu Çatışma'dan 'Düşük Yoğunluklu Uzlaşma' Rejimine", **2000'li Yıllarda Türkiye Cilt I: Sürekli Kriz Politikaları**, (Ed. Neşecan Balkan, Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 76-104.

Öymen, Onur. **Demokrasiden Diktatörlüğe: İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler**, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Özbudun, Ergun. **Anayasalcılık ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

Özbudun, Ergun. **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2011.

Özbudun, Ergun. **Türkiye'de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Özbudun, Ergun. **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Özdağ, Ümit. **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

Özdemir, Hikmet. "Siyasal Tarih (1960-1980)", **Yakınçağ Türkiye Tarihi Cilt 1: 1980-2003**, 5. Baskı, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, ss. 225-293.

Özgişi, Tunca. "Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 21, Sayı: 2, İstanbul, 2011, ss. 291-323.

Özkan, Selahattin. "15 Mayıs 1984 Aydınlar Dilekçesi: Yakın Tarihimizden Bir Cesaret Öyküsü", **Güncel Tarih**, <http://www.gunceltarih.org/2012/02/15-mays-1984-aydnlar-dilekcesi-yakn.html>, (13.12.2018).

Pierson, Christopher. **Modern Devlet**, çev. Neşet Kutluğ, Burcu Erdoğan, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011.

Pomeroy, S. **Xenophenon Oeconomicus: A Social and Historical Commentary**, Clarendon Press, Oxford, 1994.

Russell, Bertrand. **Etik, Toplum, Siyaset**, çev. Funda Sezer, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

Recep Tayyip Erdoğan Kimdir?, 27.08.2018, <https://www.evrensel.net/haber/351649/recep-tayyip-erdogan-kimdir>, (01.01.2019).

Recep Tayyip Erdoğan 'Yolsuzluk' İçin İfade Verdi, 06.05.2002, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/recep-tayyip-erdogan-yolsuzluk-icin-ifade-verdi-38376418>, (01.01.2019).

Resmi Gazete, Sayı: 17214, 08.01.1981, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17214.pdf> (17.04.2018).

Resmi Gazete, Sayı: 17845, 21.10.1982, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17845.pdf>, (11.10.2018).

Resmi Gazete, Sayı: 17874, 20 Kasım 1982, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17874.pdf>, (11.10.2018).

Resmi Gazete, Sayı: 18027, 24.04.1983, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18027.pdf>, (14.10.2018).

Resmi Gazete, Sayı: 18221, 14.11.1983,
http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18221_1.pdf, (15.10.2018).

Resmi Gazete, Sayı: 27708, 23.09.2010,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/09/20100923-10.htm>, (03.01.2019).

Sartori, Giovanni. **Demokrasi Kuramına Geri Dönüş**, çev. Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1993.

Schmidt, Manfred G. **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

Schmitter, Philippe C., Karl, Terry Lyn. "What Democracy Is...And Is Not", **Journal of Democracy**, Vol: 2, Number: 3, 1991, pp: 75-88.

Schumpeter, Joseph A. **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Cilt II**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1977.

Scott, James C. **Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar**, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 2014.

Sevinç, Murat. "Anayasanın Başlangıç İlkeleri", **Demokratik Anayasa Görüşler ve Öneriler**, (Hzl. Ece Göztepe, Aykut Çelebi), Metis Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 62-90.

Shils, Edward. **Political Development in the New States**, Mouton & Co., The Hague, 1965.

Sitembölükbaşı, Şaban. "Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi", **Akdeniz İİBF Dergisi**, Sayı: 10, 2005, ss. 139-162.

Soysal, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997.

Şahin, Bican. **Liberal Demokrasinin Temelleri**,

http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/res/Bican_Sahin_Liberal_Demokrasinin_Temelleri.pdf, (03.05.2018).

Tanilli, Server. **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996.

Tanör, Bülent. **İki Anayasa 1961 ve 1982**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1994.

Tanör, Bülent. **Kurtuluş Kuruluş**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007.

Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Tanör, Bülent. "Siyasal Tarih (1980-1995)", **Yakınçağ Türkiye Tarihi Cilt 2: 1980-2003**, (Hzl. Sina Akşin), Milliyet Kitaplığı, İstanbul.

Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necip. **1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2018.

TBMM Genel Kurul Tutanağı,

21. Dönem, 3. Yasama Yılı, 62. Birleşim, 21 Şubat 2001, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic?P4=4829&P5=B&page1=32&page2=32, (11.12.2018).

Teziç, Erdoğan. **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.

Thompson, E. P. İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2012.

Tilly, Charles. **Demokrasi**, çev. Ebru Arıcan, Phonenix Yayınevi, Ankara, 2014.

Timur, Taner. **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

Touraine, Alain. **Demokrasi Nedir?**, çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Tunç, Hasan. "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2008, ss. 1113-1132.

Tunçay, Mete. **Siyasal Tarih (1959-1960)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

"Turkey", **Freedom in the World 2018**, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/turkey> (12.11.2018).

Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Kronolojisi (1959-2015), https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf, (15.12.2018).

Uslu, Ateş. "Demokrasi", **Siyaset Bilimi Kavramlar İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler**, Der. Gökhan Atılğan, E. Attila Aytekin, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, ss. 137-151.

United Kingdom's Constitution of 1215 with Amendments through 2013, 16.05.2018, https://www.constituteproject.org/constitution/United_Kingdom_2013.pdf, (21.11.2018).

Üstünalan, Dilek. **2000'li Yıllarda Türkiye'de Demokrasi Tartışmaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Winston, Robert. **Tanrının Öyküsü / Tanrı mı İnsanı, İnsan mı Tanrı'yı Yarattı?**, çev. Sinan Köseoğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Wolff, Richard. "Marksizm ve Demokrasi", (çev. Cem Kamözüt), **Praksis**, Sayı: 10, 2003, ss. 123-134.

Yazıcı, Serap. **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Yeşil, Ahmet. **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

Yıldırım, Hilal. "Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu ve Başvuruya AT Komisyonunun Görüş Raporu", 14.12.2010, <http://www.tuicakademi.org/turkiyenin-tam-uyelik-basvurusu-ve-basvuruya-at-komisyonun-gorus-raporu/>, (15.12.2018).

YSK Düzenlemesi: "Seçimler Şeffaf Olamayacak", 03.01.2019, <https://www.dw.com/tr/ysk-d%C3%BCzenlemesi-se%C3%A7imler-%C5%9Feffaf-olamayacak/a-46938969>, (05.01.2019).

Yüzbaşıoğlu, Necmi. "Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 55, Sayı: 1-2, ss. 103-150.